

robert de la sizeranne

măști și figuri din renașterea italiană

cultură generală

biblioteca
bpt
pentru toţi

Ilustrația copertei: Reproducere după *Rafael* „Balthazare Castiglione"

robert de la sizeranne

măşti şi figuri din renaşterea italiană

TRADUCERE ŞI NOTE DE DUMITRU ALEVRA

PREFAŢĂ ŞI TABEL CRONOLOGIC DE NICOLAE BALOTĂ

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1979

EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

Robert de la Sizeranne

Les Masques et les visages. César Borgia et le duc d'Urbino, Librairie Hachette, Paris, 1924. *Portraits Célèbres de la Renaissance Italienne*, Librairie Hachette, Paris, 1927

PREFAȚĂ

La Florența, în ianuarie 1913, Robert de la Sizeranne scria ultima frază a introducerii la cartea sa, *Măști și figuri la Florența și la Luvru (Les Masques et les Visages à Florence et au Louvre — Portraits célèbres de la Renaissance italienne)*, carte ce urma să apară în curînd la Paris. Fraza exprimă o reflecție nu lipsită, poate, de oarecare banalitate, dar care ne revelează ceva din meditațiile unui pasionat al *Măștii*. Iat-o : „Sînt necesare multe și felurite lucruri pentru ca sufletul unui om să-și desfășoare toate cutele ascunse..."

De ce am amintit *masca*, citînd această frază ? Nu implică ea mai degrabă o preocupare privind autenticitatea unei identități ? Dar autenticul și masca sînt conjugate în personalitatea umană. Chiar acest cuvînt, avînd la origine latinescul *persona*, și mai departe elinul *prosopon*, are o dublă semnificație etimologică. *Persona* corespunde „persoanei" reale și „măștii" sale.

Fascinația ambiguă a *chipului*, pendulînd între concretul realității *întruchipate* și imaginarul figurii *închipuite*, este o constantă a spiritului, a acelei *forma mentis* pe care o descoperim la

Robert de la Sizeranne. Cînd, lucrînd la studiile sale a căror substanță era oferită de istoria și arta Renașterii italiene, se plimba pe străzile Florenței, el recunoștea pe fețele trecătorilor trăsăturile bine cunoscute lui ale unor vechi și celebre portrete. Obsedat de chipul unor Baldassarre Castiglione, Cesare Borgia, Isabella d'Este, Lucrezia de Medicis, Bianca Cappello, Tullio de Aragon, Guidobaldo de Montefeltro, el îi recunoștea într-o privire, o încovoiere a nasului, în pometii, în bărbia vreunui contemporan, sfidînd secolele și dezastrele lor, măști perene. Măști și chipuri biologic tipice ale unei lumi italice ? Închipuiri sau realități morale, virtuți și vicii înscrise în carne ? Meditația omului modern — artist, istoric și moralist, totodată — se pierde în supoziții. Esențială este puntea descoperită, care leagă veacurile, care face să comunice realitatea vie, istoric delimitată cu o altă realitate, a imaginarului estetic.

Recunoaștem în aceste reflecții ale eseistului, în acei ani ai începutului de secol, o meditație similară, foarte apropiată chiar în expresia cu care este sesizată corespondența între chipul prezent și masca artistică a unor făpturi îndepărtate, meditație a unui contemporan al lui De la Sizeranne, aceea a lui Marcel Proust. Obiceiul acestuia, reflectat în diverse „locuri“ ale sumei sale literare, era de a identifica personalitatea vreunei ilustre umbre istorice, portretizată în vreo nu mai puțin ilustră imagine picturală, în figura vreunui ins modern, cunoscut lui. Revelarea unor asemenea identități joacă rolul unor punți analogice, al unor corespondențe sau al unor vase comunicante bizare, în *À la Recherche du Temps perdu.* Această analogie pe care o remarcăm între procedeele unui Proust și ale unui Robert de la Sizeranne nu implică vreo influență a unuia asupra celuilalt. Mai interesantă decît căutarea vreunei asemenea înrîuri posibile este descoperirea

unor surse comune. Or, acestea ne apar cu evidență atunci cînd proiectăm scrisul unuia și al altuia în atmosfera estetismului *fin de siècle,* cînd vedem artistul și istoricul evoluînd în climatul acelei *belle époque* în care s-au format, care i-a nutrit pe plan spiritual estetic.

O corespondență imediată se stabilește între Robert de la Sizeranne și Marcel Proust în atașamentul admirativ față de o anumită școală artistică-estetică engleză, și îndeosebi față de Ruskin. Între 1892—1908 Robert de la Sizeranne îi studiază pe prerafaeliții englezi, traduce pe Ruskin, scrie studii despre el ; Proust traduce și el în aceeași perioadă texte ale scriitorului și esteticianului englez. Legătura între ei, pe acest plan, poate fi urmărită an cu an. Astfel, încă tînărul de la Sizeranne publică, în 1892 un articol, *Rose Croix, Pré-Raphàelites et Esthètes,* analizînd cîteva motive aparținînd grupării sectare, oculte, paramistice, rozcruciene, ca și grupului estetic al pictorilor „prerafaeliți" englezi și al unor esteți printre care Ruskin. Originile prerafaelite ale picturii engleze contemporane îl preocupau pe tînărul istoric și critic al artelor care, în 1895, publică volumul *Pictura engleză contemporană,* 1844—1894 — *(La peinture anglaise contemporaine),* premiat în același an de Academia franceză cu premiul Bordin. În același an îi apare, în mai multe numere din *Revue des Deux mondes,* un studiu închinat lui John Ruskin și „religiei frumosului" pe care o propaga criticul de artă britanic. Studiul apare într-un volum, doi ani mai tîrziu, în 1897, sub titlul *Ruskin și religia frumosului (Ruskin et la religion de la beauté).* Este apologia unui sacerdot al frumosului, a celui mai de seamă dintre cultivatorii victorieni ai artelor. Ne dăm seama citind acest studiu că pentru Robert de la Sizeranne John Ruskin este magistrul, mentorul întru estetism.

Deși, estetismul lui Ruskin este dintre cele mai echivoce. Cultul frumosului pe care îl întreține cu patetică fervoare în *Cele șapte lămpi ale arhitecturii (The Seven Lamps of Architecture* — 1849), ca și în *Pietrele Veneției (The Stones of Venice* — 1851—1853), se întemeiază pe o concepție deloc estetizantă, mai curînd etică asupra artei. Teza dominantă în *Pietrele Veneției* este aceea a raportului direct între artă și moralitate. După Ruskin, grandoarea și decadența artei gotice venețiene este în funcție de evoluția moralității statului venețian. Răspîndirea „imoralității" în cetatea lagunelor duce la decadența artei. De aici elogiul goticului (care pentru criticul englez simbolizează virtutea) și denunțarea Renașterii, al cărei „copac-otrăvitor" *(„poison-tree")* este un simbol al viciilor. Ruskin rămîne tributar idealului de frumusețe prerafaelit, pe care-l apărase în volumele celebrei sale lucrări *Pictori moderni (Modern Painters* — 1843). În *Cele șapte lămpi ale arhitecturii* îndeamnă la o renaștere a goticului. Astfel, atunci cînd emulul francez al acestui grav sacerdot al unei arte spiritualizate, morale și moralizatoare, studiază textele sale, le traduce, le prefațează, el asimilează o concepție în care estetismul nu este dominant, în care arta și moralitatea comunică, se întrepătrund pînă la o coincidență ideală. Acele prefețe și traduceri ale lucrărilor lui Ruskin apar aproape concomitent cu cele ale lui Proust. În 1906 apar *Diminețile la Florența,* un an mai tîrziu apar *Pietrele Veneției,* iar în 1908, De la Sizeranne traduce și prefațează un volum de *Pagini alese (Pages choisies)* ale criticului de artă englez. Tot astfel îi apare lui Proust, în 1904, traducerea *Bibliei de la Amiens,* iar în 1906, *Sesam și crinul,* cartea mult admirată de generații întregi de cititori ai lui John Ruskin. Printre multele lecții pe care acest *magister artium* le putea oferi discipolilor săi francezi, una le-a produs, fără îndoială, o impresie profundă și

durabilă, aceea privind „investigarea frumuseții lumii vizibile". Un întreg volum (al cincelea, publicat în 1860) din *Pictori moderni* este dedicat de Ruskin modalităților picturale ale acestei „investigații". Or, *vizualitatea* funciară a artei, ca *în-chipuire* simbolizatoare a vizibilului este o teză pe care — în diverse ipostaze — o recunoaștem atît în *În căutarea timpului pierdut* cît și în studiile privind *chipul* și *masca* ale lui Robert de la Sizeranne.

Să ne întoarcem la „introducerea" din 1913 a acestuia din urmă. Scopul pe care și-l propune el este acela de a da unor portrete celebre, aparținînd unor mari meșteri ai picturii, un comentariu psihologic și moral. Ca și Proust, în opera căruia Veneția pictorilor și a lui Ruskin devine un plan de referință în explorarea moralilor, a abiselor psihologice, tot astfel, tablourile, mai exact portretele vechilor maeștri ai picturii renascentiste devin pretextul, sau, mai exact, poarta de acces spre unele labirinte ale existenței umane. Două observații în legătură cu finalitatea studiilor lui Robert de la Sizeranne. Întîi, remarcăm că, pe urmele lui Ruskin, dar și pe acelea ale unei ascendențe intelectuale tipic franceze, eseistul și criticul de artă își propune să ofere o interpretare morală, mai exact moralistă (în sensul practicat de moraliștii francezi) a unor opere de artă. Ceea ce îl obsedează este o enigmă fiziognomică sau caracterologică. Cercetînd portretele, tablourile, sub aspect estetic, a fost surprins de sensurile interioare, „morale", pe care acestea le revelau. Nu e vorba aici de o moralitate canonică oarecare, de o predicație etică, ci de o descoperire a condiției umane sub specie caracterologic-morală. Ca și în *Caracterele* pe care La Bruyère le alcătuise, portrete ale unei cazuistici morale, în studiile criticului de artă chipul, gesticulația, comportamentul, reflectate în cîte un portret privilegiat comportă situarea într-o tipologie. „Aceasta —

arată De la Sizeranne, în prefaţa amintită — pentru că studiul estetic al unui chip omenesc implică în mod necesar definirea caracterului său, şi pentru că este imposibil să afli specificul constituţiei şi expresiei sale fără să notezi ceea ce îl diferenţiază de alţii, ceea ce s-ar putea chema trăsătura sa de neasemănare cu Specia. Această trăsătură de neasemănare odată găsită, din punct de vedere estetic, vrem să ştim ce înseamnă din punct de vedere uman." Aşadar, criticul de artă, dublat printr-un moralist, va căuta corespondenţele, conjuncţiile între planul estetic şi cel moral, între viaţă şi artă, realitate şi imagine. Estetul moralist urmăreşte simptomele, tarele vizibile, disimetriile, ca un fiziognomist. El deduce din semnele artei, pe cele ale pasiunilor, ale spiritualităţii... sau bestialităţii. Imaginarul artistic trimite la realul condiţiei umane, intemporalul artei presupune studiul temporalităţii istorice. Experienţa estetică a criticului de artă, aceea psihologică a moralistului se completează prin aceea absolut necesară în acest caz, a istoricului.

Dar, dacă în ce priveşte conjuncţia esteticului cu moraliile Ruskin a putut să dea un îndemn, lecţia maestrului n-a mai fost urmată atunci cînd el condamnă „copacul otrăvitor" al Renaşterii. Robert de la Sizeranne nu rămîne fidel „goticului", „purităţii" prerafaelite ; el este un fascinat al tumultelor pasionale renascentiste. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, sub influenţa romanticilor, Evul Mediu este reabilitat, operele de artă medievală redescoperite. Partizanii fervenţi ai goticului, cei care vedeau în Evul Mediu un fel de vîrstă de aur, nu puteau decît să ignore Renaşterea. Dar, totuşi, spre mijlocul secolului, tot mai mulţi scriitori par să fie atraşi de universul atît de colorat, de divers al Renaşterii. Renaşterea Renaşterii are un aspect estetic evident. Chiar spiritul romantic nu putuse să rămînă indiferent

la spectacolul acelor conjuncții ale celor mai nobile virtuți cu cele mai josnice crime, la pitorescul orașelor italiene în care agresivitatea, pofta de a plăsmui, orgoliul individual, setea voluptăților se împleteau între ele. Seduși de Italia condotierilor, a Veneției cu dogii ei, a Florenței condusă de principi iubitori de artă, scriitori și artiști din afara Italiei (chiar și Ruskin, printre ei) fac dese pelerinaje la locurile sfinte ale artei renascentiste. Apare o întreagă literatură a Renașterii bogată în luări diverse de poziție, dar vădind o atracție certă. Ideea (pe care Schlegel o formulează cel dintîi) după care arta renascentistă a avut rolul „de a orienta gustul timpurilor moderne“, anunțînd ideea lui Jakob Burckhardt, formulată în cunoscuta sa carte, *Cultura Renașterii în Italia (Die Kultur der Renaissance in Italien)* și anume că Renașterea a fost marele dascăl al evului mediu, este recunoscută chiar și de Ruskin. Dar, după acesta, lecția Renașterii a fost greșită. Considerînd această epocă a culturii drept una a scăderii moralității publice, orgoliul și necredința fiind, după el, caracteristice oamenilor timpului, și adăugînd la aceasta mania filologiei clasice a renascimentalilor, care a făcut ca gramatica să dobîndească pentru unii un sens existențial, și odată cu ea orgoliul științific să se exacerbeze, criticul prerafaelit condamnă epoca. Totuși, el vede într-însa o perioadă bine definită din istoria artelor, și devine, astfel, unul dintre cei dintîi care — în *Pietrele Veneției* — nu mai vorbește despre un fenomen al „renașterii literelor și artelor“, ca și predecesorii săi, ci despre o categorie istorică necesară pe care de acum încolo nici o istorie a artelor n-o va mai putea neglija. Capodopera lui Jakob Burckhardt, creație originală a unui mare istoric artist, modifică însă radical statutul Renașterii în viziunea istorică a secolului trecut. Nici o lucrare

ulterioară apariției *Culturii Renașterii în Italia* (publicată în 1860) nu se poate sustrage influenței acesteia. Robert de la Sizeranne, în eseurile sale, proiectează asupra eroilor istorici ale căror portrete și măști le studiază, luminile particulare pe care i le-a inspirat lucrarea istoricului din Basel.

Înainte de toate, factura însăși a acestei lucrări, dubla ei natură — științifică și artistică — a constituit un model și un îndemn. Burckhardt își definea cu modestie studiul drept un „eseu", o încercare, nicidecum un compendiu savant asupra Renașterii. Apoi, teza centrală a acestei cărți a fost preluată de Robert de la Sizeranne în considerarea personalităților renascentiste studiate de el. Într-adevăr, în concepția burckhardtiană, Renașterea nu este în mod esențial o redeșteptare a antichității (așa cum era considerată conform unei tradiții ce deriva de la umaniști), ci drept o reînnoire mult mai profundă, o modificare a concepțiilor despre lume și viață, ba chiar drept o mutație în condiția umană. Omul Renașterii este, după Burckhardt, un om nou. Teza cea mai importantă care ordonează întregul edificiu al lucrării istoricului, centrul sistemului său este acela al *nașterii individualității moderne.* Or, aici în această apariție a unui mod nou al omului de a se concepe pe sine în raport cu alții, cu lumea, și chiar cu sine însuși, pe care *Cultura Renașterii în Italia* o analizează sub diferite aspecte, o descrie amănunțit, va constitui sursa interesului pe care rinascimentalul o va stîrni la numeroși cercetători, eseiști, istorici, scriitori de un secol încoace. Această conștiință de sine a omului care prezintă o metamorfoză prodigioasă în Renaștere *îi apropie* pe eroii acelor timpuri de noi cei care trăim din nou pe pragul unui ev nou. După Burckhardt, conștiința propriei originalități apare în Renaștere. Această concepție o preia Robert de la Sizeranne care va căuta în „figurile" și

„măştile“ sale natura originalităţii unor personalităţi puternice. Eroii săi au conştiinţa omului care nu se mai socoteşte *reprezentantul* unui grup, al unui *tip,* ci — ca să folosim o formulă a lui Erasmus — *homo per se,* o individualitate *pentru sine.* Tot în spiritul analizelor burckhardtiene, unele, cel puţin, din personajele portretizate de eseistul francez au o conştiinţă acută a *gloriei* proprii. Gloria este, pentru omul Renaşterii, o consacrare exterioară mult rîvnită a originalităţii personale. Dezvoltarea individualismului renascentist — la un Cesare Borgia, printre alţii — este exacerbată prin emanciparea, „descătuşarea“ de orice opreliste. *Homo per se* reprezintă condiţia individului ce nu cunoaşte interdicţii, şi, îndeosebi, nu le cunoaşte pe cele ale moralei. Figura acelui „sinistru Arlechin“ — cum îl defineşte Robert de la Sizeranne pe Cesare Borgia — aparţine unei asemenea individualităţi total emancipate, „dezlănţuite“. Imoralismul unor asemenea personaje este structural. Nu numai un Cesare Borgia, ci şi mult mai temperate individualităţi, care i-au fost victime (de pildă, ducele de Urbino, Guidobaldo da Montefeltro) prezintă simptomele unei asemenea „descătuşări“ axiologice. Asemenea individualităţi renascentiste, care alcătuiesc fauna umană privilegiată a lui Robert de la Sizeranne, sînt perfect conştiente de resursele lor, de faptul că nu pot să supravieţuiască în lumea frămîntată, tulburată la extreme, plină de violenţe, a vremii lor, decît prin propriile mijloace. De aici, autonomia morală deplină, delăsare de corpul constituit al Bisericii chiar şi la eclesiastici, dispreţ al autorităţilor, normelor.

Dar conştiinţa nouă a unei libertăţi spirituale este esenţială şi în formarea unei personalităţi complexe — mai puţin supusă atracţiei gloriei prin folosirea violenţei — precum Baldassarre Castiglione. Ca şi un Leon Battista Alberti ori un Leonardo da

Vinci, cazul lui Castiglione este acela al unui model exemplar al personalității umane desăvîrșite. Cele mai multe însă din individualitățile ale căror chipuri și măști sînt descrise de Robert de la Sizeranne, ne apar ca niște *naturi anarhice*. Temelia etică este șubrezită în Renaștere. Încă de la începutul secolului al XV-lea, Italia trece printr-o gravă criză morală. Clasele superioare dau frîu liber pasiunilor și unei imaginații intemperante ce vrea să-și transpună reveriile voluptuoase și sîngeroase în realitate. Egotismul renascentist (analizat de Burckhardt pe urmele unor Heyse și Stendhal) precede nihilismul și anarhismul unor moderni. Teoria supraomului pe care Nietzsche a elaborat-o pornind de la reflecțiile sale referitoare la egotismul renascentist își găsește unele exemplificări în voința de absolut a unor mari orgolii renascentiste.

Orgolii ce se manifestă chiar și în portretele acestor eroi ai unui secol tragic și exuberant, în același timp. Metoda lui Robert de la Sizeranne este apropiată prezentării acestor portrete cu toate echivocurile lor. Cum am văzut, el este atras de cîte o enigmă fizionomică. Ce se ascunde în dosul unui portret ? Istoriile, toate, pe care — în acest ciclu al *Măștilor și chipurilor* — le narează atît de savuros, i-au fost sugerate de portrete. Sursa lor, firește, nu se reduce doar la aceste documente picturale. Există altele — scrisori oficiale, memorii, *diarii*, acte publice și scrisori private — care servesc drept mărturie pentru reconstituirea unui portret literar. În căutarea unor asemenea documente-martor, Robert de la Sizeranne recurge la arhive, mai ales la cele italiene, coroborînd datele istorice cu cele ale analizei operelor de artă. Originalitatea studiilor sale rezidă în această dedublare a procedeelor : portretul (tabloul ca atare) incită un proces, în care martorii citați retrimit spre tabloul incitant. Astfel, mărturisește criticul și isto-

ricul de artă că a procedat în cazul lui Cesare Borgia. O figură singulară e — în imaginea sa picturală — purtătoarea unei enigme neliniştitoare. Un martor, apoi mai mulţi sînt citaţi pentru a oferi cheia misterului fizionomic. Contradicţii între martori, afirmaţiile se infirmă ori se confirmă între ele. Dar nu numai documentele istorice sînt confruntate între ele, ci şi cele artistice. Portretul lui Cesare Borgia este confruntat cu acela al victimei sale (victimă triumfătoare în cele din urmă prin forţa împrejurărilor mai mult decît prin virtuaţile sale personale), cu portretul lui Guidobaldo da Montefeltro, duce de Urbino. Tablourile nu trimit doar unul la altul, ci dincolo de ele, spre alte tablouri celebre ale timpului, reprezentînd personalităţi nu mai puţin vestite în lumea *Cinquecento*-ului italian. Astfel, aflăm că Guidobaldo din portretul de la Palatul Pitti din Florenţa este fiul ducelui al doilea de Urbino al cărui portret este la Uffizi şi al Battistei Sforza ; că e soţul Elisabettei Gonzaga, al cărei portret este, de asemenea, la galeriile Uffizi ; că este cumnatul Isabellei d'Este, marchiză de Mantova, al cărei portret, într-un desen de Leonardo da Vinci, se poate vedea la Luvru, şi al marchizului Gonzaga, eroul de la Fornovo, care este reprezentat în *Madona Victoriei* ce se află tot la Luvru. Dacă mai adăugăm la această înşiruire, aşa cum face Robert de la Sizeranne, descrierea pe care i-o face lui Guidobaldo conte de Montefeltro şi duce de Urbino, Baldassarre Castiglione, îl vedem apărînd alături de nobilii amintiţi şi pe acest scriitor, al cărui portret, pictat de Rafael, ni-l închipuie atît de viu pe un perete al muzeului Luvru.

Am amintit aceste nume pentru a evidenţia caracterul, oarecum „de familie", al portretelor literar-istorice ale lui Robert de la Sizeranne. Atras de o anumită epocă, de arta ca şi de tumultele unei perioade a Renaşterii italiene, el şi-a elaborat studiile

care trimit unele la altele, se completează, se luminează, alcătuind o galerie deloc încremenită muzeal, vie, de o viață ce aparține atît spiritului, cît și cărnii. Căci toate aceste personaje sînt mari naturi pasionale și pasionante prin temperamentul lor, cazuri umoral diverse și, în același timp, personalități ce au interesat oamenii spiritului contemporanilor, dacă n-au fost ei înșiși asemenea oameni. Patima pentru frumos a celor mai mulți, pasiunea colecționarului de obiecte de artă, putea ține loc de o înaltă preocupare a spiritului. Amestecată în marile și sîngeroasele conflicte ale istoriei timpului lor, ei pot fi asociați istoriei mult mai nobile a artelor, fie și numai prin mecenatul pe care uneori l-au exercitat. Portretizații unor iluștri portretiști au sprijinit artele, acele arte care acum, la sute de ani după pieirea lor în neantul istoriei, slujește și nemuririi lor.

A pătrunde dincolo de „mască", uneori sublim artistică, întotdeauna „demascatoare", a nu ignora niciodată chipul, caracterul, destinul, a urmări liniile delicate ale cîte unui profil, trăsăturile tulburătoare ale altuia, a surprinde atitudinile de extaz ale cîte unei făpturi, ca și involuntara trădare de sine a alteia, iată ce-și propune în aceste studii-eseuri, portrete literar-istorice, Robert de la Sizeranne. Nu numai Renașterea italiană îi putea oferi o atît de abundentă galerie fizionomică, Renașterea care este singura epocă în care toate figurile ilustre ale istoriei și-au găsit, pentru a le picta, cîte un artist nu mai puțin ilustru.

Să umărim, spre a vedea modul scriitorului savant de a-și construi portretele, cîteva din trăsăturile prin care își definește el personajele.

Printre portretele de femeie ale lui De la Sizeranne (dintre care unele n-au fost preluate în culegerea de față), de femei ce au ilustrat epoca sfîrșitului de secol al XV-lea și începutul celui

de-al XVI-lea, alături de Giovanna Tornabuoni, Simonetta Vespucci, Lucrezia de Medici, Tullia de Aragon, Eleonora de Toledo, Bianca Capello, ale căror existenţe s-au desfăşurat nu fără crize dramatice şi ale căror minunate portrete aparţinînd maeştrilor picturii se află la galeriile Uffizi, la palatul Pitti sau la Luvru, mai strălucitoare prin personalitatea ei decît toate este Isabella d'Este, marchiza de Mantova. Pornind de la desenul lui Leonardo da Vinci care o înfăţişează, De la Sizeranne schiţează un portret moral de o incontestabilă fineţe. Remarcă — pe urmele vechilor „fiziognomişti" — trăsăturile morale înscrise în cele ale trupului : fruntea dreaptă, puţin bombată, a unei „desăvîrşite *housekeeper*", a unei femei cu judecata sănătoasă, cu spirit practic, iubitor de ordine ; nasul drept, puţin lung şi încovoiat, vădeşte „înclinarea senzuală a amatorilor de mîncăruri alese". Şi nu numai de mîncăruri, ci şi de obiecte preţioase, de tablouri, piese de artă, mobilă fină, giuvaeruri şi altele. Raţionalitate şi sensualitate de colecţionar. Fermitate, stăruinţă aproape masculine şi delicateţe feminină în savurarea cu voluptate senzorială a frumosului. Portretul lui Robert de la Sizeranne trebuie să se ridice la nivelul aceluia al unui Leonardo, şi chiar să concureze cu el. Dificilă întreprindere de care criticul de artă se achită cu subtilitate şi eleganţă. A descifra acest portret, a-l interpreta înseamnă, pentru el şi pentru noi, a dobîndi o cheie a înţelegerii unei epoci. Căci, pentru el, Isabella d'Este „întruchipează Renaşterea ajunsă la împlinire, izbînditoare, cu strălucirea şi savoarea unui fruct copt". Ca un moralist, de la Sizeranne distinge în viaţa unei asemenea femei o viaţă *răbdată*, de alta *voită*, şi o a treia *visată*. Sînt trei ipostaze ale aceluiaşi portret ale aceleiaşi existenţe. Într-o lume de o extremă cruzime, într-o epocă plină de seisme care tulbură existenţele, răstoarnă destinele aparent cele mai ferm dirijate, viaţa

acestei femei este în parte aceea a unei „îmblînzitoare de fiare sîngeroase" (începînd cu soțul ei). Tragedia fraților ei (familia d'Este era suverană la Ferrara), conflictul sîngeros care îi duce la orbire pe unii și la temniță pe viață, nu putea să o lase indiferentă. Manevrele ei, infinit de delicate, de prudente, în mijlocul atrocităților din jur, se complicau prin faptul că buna marchiză nu se mulțumea doar să evolueze cu înțelepciune printre primejdii, să caute să le evite, să se apere de monștri, ci își avea ea însăși ambițiile, veleitățile ei. Ambiții mai puțin ale unui politician, mai curînd ale unei femei curioase, ale unei rinascimentale cu spiritul larg deschis, avid să perceapă totul, să vadă, să afle totul. Înaintea secolelor moderne ale dezvoltării apetitului turistic, Isabella d'Este ne apare, în portretul lui De la Sizeranne, drept o femeie care are „blestemata pasiune a călătoriilor" — cum spune Baldassarre Castiglione. Trăind în epoca marilor descoperiri geografice, domnind între 1490 și 1539, în timpul lui Columb, al lui Magellan și al altor mari navigatori, curiozitatea ei este deschisă spre toate zările unei lumi noi. Marea doamnă pictată de Tizian într-un costum de epocă are apoi alte pasiuni, cele ale unei amatoare rafinate de artă. Și, astfel, ni se revelează treptat aspectele nu mai puțin pitorești ale celei de-a treia „vieți" a ei, cea visată. Un vis estetic, pe care escistul și criticul de artă care a cunoscut idealul esteților *fin de siècle* nu putea decît să-l împărtășească. Visul unei colecționare intemperante și al unei femei de gust, prizonieră însă a gustului estetic al unui mediu, amatoare de alegorii picturale. Din portretul ei moral nu puteau să lipsească reflexele acestor obiecte prețioase, proiecții ale unei idealități rîvnite, niciodată atinse.

Cu totul altul este portretul lui Gian Francesco Gonzaga, al patrulea marchiz de Mantova, soțul Isabellei d'Este. Portretistul

nu-și schimbă uneltele înfățișîndu-ni-l, dar își modifică registrul expunerii. Bărbatul intelectualei, al amatoarei de artă este lipsit de rafinamentele spirituale, de ingeniozitățile acesteia. Chipul său, așa cum apare, chiar și transfigurat, în marele tablou al lui Mantegna, *Madona Victoriei*, de la Luvru, este al unui ins frust, urît, de o urîțenie virilă bine marcată. Chipul acesta, ca și tabloul lui Mantegna îi oferă lui Robert de la Sizeranne prilejul de a trasa, în linii ferme, istoria bătăliei de la Fornovo, *Madona Victoriei* va celebra reușita aliaților italieni care, sub conducerea lui Gonzaga, s-au luptat cu francezii regelui Carol al VIII-lea. O bătălie întrucîtva diferită de cele obișnuite italienilor din acele timpuri, bătălii pe care eseistul francez le descrie nu fără o ușoară maliție, drept niște ciocniri spectaculoase în care îndîrjirea combatanților avea anumite limite. Ironia fină a acestei reflecții pe marginea luptelor Renașterii italiene trădează fiul unor secole mai tîrzii, în care violența va avea cu totul alte dimensiuni. „Socotim de-a dreptul o minune ca într-o țară în care în timp de pace omorurile se săvîrșeau fără cruțare, în vreme de război să cadă așa de puține victime și, ca urmare, mamele să nu aibă liniște decît știindu-și fiii în război. Porneau frămîntați de gînduri fioroase, dar cînd dădeau de aer liber pare-se că priveliștea cîmpiilor și a pădurilor, goana călare în iarba umezită de roua dimineții, cît și natura în plină înviorare — tot ce vedem în planul doi, în tabloul *Bătăliile*, opera lui Paolo Uccello, sau în marșurile glorioase ale lui Benozzo Gozzoli — începeau să deschidă inimile acestor ființe aprige și simțitoare, atît de nevolnici să-și înfrîneze vrăjbile lor personale, pornite din senin, pe cît erau de dîrji să le continue, cu toate caznele unui război căruia îi cîntăreau limpede primejdiile..."

Un asemenea pasaj este o mărturie a acuităţii privirii istoricului, moralistului şi a artistului deopotrivă. Aluzia la pictura vremii, remarca privind psihologia colectivă, interpretarea sui-generis (nu, în ultimă instanţă, a unui prozator rafinat) alcătuiesc acel fascicol metodic de care uzează autorul *Portretelor celebre ale Renaşterii italiene* în explorările sale. Imaginarul artistic confruntat cu realitatea istorică scot la iveală, în cele din urmă, tot o ţesătură de ordin estetic. Scriitorul vrea să înlocuiască legendele posibile cu istoria, dar nu face decît să adauge o nouă legendă, mai veridică poate, o nouă ipoteză, la cele existente. Istoria înlocuieşte totuşi legenda şi atunci cînd aseamănă un alt erou portretizat de el — după chipul său pictat de Rafael — cu un personaj care va rămîne etern misterios, căci imaginea, într-o celebră pictură a lui Leonardo da Vinci nu poate fi identificată cu nici o istorie certă, amănunţită, a vreunei făpturi reale căreia să-i putem face portretul moral. Portretul lui Rafael îl închipuie pe Baldassarre Castiglione, acela pictat de Leonardo o înfăţişează pe misterioasa *Gioconda*. Cînd, pentru o vreme, în urma unui furt epocal, tabloul acesta din urmă a dispărut de la Luvru, el a fost înlocuit pe peretele muzeului cu portretul lui Castiglione. Istoria în locul legendei. Sau, mai degrabă, istoricul, umanistul, autorul celebrului *Cortegiano,* în locul frumoasei, enigmaticei prea puţin cunoscute. Confruntarea imaginilor duce la aceea a destinelor, pe de o parte, a manierelor, stilurilor, pe de altă parte. Eseistul îşi permite cu o aparentă nonşalanţă cîteva formule definitorii referitoare la arta lui Rafael *versus* arta lui Leonardo. Arta cercetătoare, neliniştit-înnoitoare a acestuia din urmă opusă artei fixate în canoane, desăvîrşirii simple a artei celui dintîi. Castiglione este prezentat de Robert de la Sizeranne drept placentar legat de spiritul lui Rafael, şi opus aceluia al lui

Leonardo. Simplificare evidentă, nedreaptă chiar, parțial, întemeiată pe un citat din *Il Cortegiano* în care bunul Castiglione face o aluzie malițioasă la pictorul care „se străduiește să studieze filosofia, despre care posedă concepții atît de stranii și himere atît de noi încît, chiar folosind întreaga sa pictură, nu ar putea să ni le înfățișeze". Săgeata aceasta se îndreaptă împotriva lui Leonardo. Desigur, melancoliile, tulburele și tulburătoarele ruminații ale marelui pictor, ale straniului savant și cugetător nu puteau să-i convină „Jupiterianului de tip fericit" care a fost — cum bine îl definește eseistul nostru — Baldassarre Castiglione. Sociabil, fidel, om al ordinii într-o epocă a tuturor dezordinilor, sensibil la afectele ca și la ideile altora, bine nutrit cu substanța cărților, iată-l întruchipînd umanistul la zenit.

Dacă măștile și figurile celebre ale Renașterii italiene ar fi doar cele de tipul Isabellei d'Este și al lui Baldassarre Castiglione, Renașterea ne-ar apare ca o epocă de aur a culturii (ceea ce a și fost), ca un timp al împlinirilor umane, al plenitudinii unei anumite *virtù*. Valorile morale și estetice nu ajung însă la un zenit al condiției umane în acele secole pentru că alături de ele, împotriva lor, anihilîndu-le eficiența pe planul existenței publice contravalori aproape tot atît de eclatante se manifestă. Galeria lui Robert de la Sizeranne nu se putea să nu cuprindă cel puțin unul dintre chipurile monstruoase ale tiranilor Renașterii. Aventurieri, condotieri sîngeroși, despoți mari și mici „ilustrează" prin sîngeroasele lor destine epoca, nu mai puțin decît seninele frunți ale cărturarilor umaniști. Precum demonstrase Burckhardt, cu cîteva decenii înainte, autonomia morală, detașarea de eclesie, de autorități, de norme, toate acestea au eliberat individul Renașterii, dar au îngăduit — într-o societate ce-și ieșise, ca să folosim o expresie shakespeariană, „din țîțîni" — abuzul unor individualități exa-

cerbate. Italia Renașterii este un cîmp al luptelor intestine. Condotieri, mari și mici tirani se decimează între ei. Cel mai feroce, mai lipsit de scrupule dintre aceste făpturi cu totul amorale, în care setea de putere depășește orice alt apetit, sparge orice zăgazuri este Cesare Borgia. În viziunea lui Robert de la Sizeranne, el este opus uneia dintre victimele sale, una din puținele care n-au sucombat cu toate loviturile pe care i le-a adus, cu toate cursele pe care i le-a întins, Guidobaldo da Montefeltro, duce de Urbino.

Este interesant de remarcat că eseistul francez, deși a suferit fascinația estetismelor diverse ale „sfîrșitului de secol", nu a fost sedus de acel amoralism, care pe unii emuli ai lui Nietzsche sau Gobineau i-au împins într-o admirație cultică a unor „supraoameni" de genul lui Cesare Borgia. Cultul cezarismului, în speță a „Principelui" machiavelic, își are originea într-o perspectivă romantică asupra Renașterii. În romanul lui Wilhelm Heinse, *Ardinghello și insulele fericite* (din 1787) scriitorul — care trecuse prin ardorile mișcării *Sturm und Drang,* elogiase energia brutală pe care o întrupase Cesare Borgia. Adulația aceasta estetizantă a unui tiran sîngeros este tipică pentru o anume viziune asupra Renașterii ce nu va fi nici a lui Burckhardt, nici a lui Robert de la Sizeranne. Eroul lui Heinse e un supraom, una din acele individualități dezvoltate dincolo de orice limită firească, ce nu vor să cunoască nici o opreliște etică. Într-un „secol al pasiunilor", el întruchipează „imoralismul estetic". După Heinse, Stendhal va fi și el un obsedat al imaginii lui Cesare Borgia și al altor personalități „cezarice" ale Renașterii. Nimic dintr-o asemenea adulație în portretul indirect, magistral, pe care-l trasează Robert de la Sizeranne fiului papei Alexandru al VI-lea. Am spus indirect, pentru că eroul narațiunii sale istorice este de fapt Guidobaldo

da Montefeltro. Portretul acestuia (întemeiat pe acela pictat de Rafael şi existent la Florenţa în palatul Pitti), ca şi portretele schiţate ale soţiei sale, Elisabetta Gonzaga, sau ale altor personalităţi ale epocii, *dramatis personae,* îşi aruncă focurile asupra figurii lui Cesare Borgia.

Arta portretistului consumat îşi demonstrează virtuţile în acest diptic al înaltei sale maturităţi: Cesare Borgia şi ducele de Urbino, monstrul şi principele preauman, înconjuraţi de personalităţi atît de diverse precum dogele Loredano, papa Iuliu al II-lea, Francesco Gonzaga, Isabella d'Este şi alţii, ne oferă spectacolul unei drame pasionante prin înseşi pasiunile şi interesele în joc. Că printre aceste pasiuni se află una, mai înaltă decît altele, aceea a frumosului, este un fapt care aureolează figurile şi înfrumuseţează măştile actorilor. După Robert de la Sizeranne condamnarea unui Cesare Borgia nu poate fi decît definitivă pentru că îi lipseşte acel alibi pentru care el, eseistul, criticul şi istoricul de artă, ar fi gata să-i ierte multe, alibiul artistic. Tiranii secolelor al XV-lea şi al XVI-lea se mîntuie, după el, prin ideea de Artă care îi posedă. Nimic dintr-o asemenea idee la acest Borgia. De unde condamnarea lui.

Arta mîntuitoare a destinelor umane, aceasta este ideea subiacentă a acestor portrete, credinţă mărturisită în finalul portretelor lui Cesare Borgia şi al ducelui Guidobaldo da Montefeltro, opera de căpetenie a lui Robert de la Sizeranne. Operă a unui erudit care trăieşte însă şi ea, nu atît prin documentele adunate şi confruntate cu răbdare, prin analizele situaţiilor istorice, ci prin arta naratorului. Artă dificilă mai ales cînd termenii de comparaţie sînt operele unor Leonardo sau Rafael.

NICOLAE BALOTĂ

TABEL CRONOLOGIC

1860 Jakob Burckhardt publică *Cultura Renaşterii în Italia (Die Kultur der Renaissance in Italien).*

1866 Se naşte la Tain (departamentul Drôme), în Franţa, Robert de la Sizeranne.

Taine publică *Filosofia artei în Italia (Philosophie de l'art en Italie).*

1867 John Ruskin publică *Timpul şi mareea (Time and Tide).*
Karl Marx publică *Capitalul.*
Franz Kugler publică *Istoria Arhitecturii (Geschichte der Baukunst)* în care capitolul despre Renaştere este redactat de Jakob Burckhardt (titlul capitolului : *Renaşterea în Italia — Die Renaissance in Italien).*

1868 Robert Browning publică *Inelul şi Cartea (The Ring and the Book).*
John Ruskin publică *Sesam şi crinii (Sesame and the Lilies).*

1870 Francesco de Sanctis publică *Storia della letteratura italiana.*

1871 Se naşte, la Paris, Marcel Proust.

1872 John Ruskin publică *Munra pulveris.*

1874 Moare Jules Michelet.

1875 Începe publicarea lucrării lui Ruskin, *Dimineţi florentine (Mornings in Florence).*
Începe publicarea lucrării lui J. A. Symonds, *Renaşterea în Italia (Renaissance in Italy).*

1876 A. Bartoli publică *Precursorii Renaşterii (I precursori del Rinascimento).*

1877 Apare ediţia a III-a din *Cultura Renaşterii în Italia (Die Kultur der Renaissance in Italien)* de Jakob Burckhardt, ediţie revăzută şi adăugită de Ludwig Geiger (ediţia I-a apăruse în 1860).
P. Villari începe publicarea lucrării sale *Niccolò Macchiavelli e i suoi tempi.*

1879 H. Janitschek publică *Societatea Renaşterii în Italia (Die Gesellschaft der Renaissance in Italien und die Kunst).*

1882 Ludwig Geiger publică *Renaşterea şi Umanismul în Italia şi Germania (Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland).*

1885 H. Thode publică *Francisc de Assisi şi începuturile Renaşterii în Italia (Franz von Assisi und die Aufänge der Kunst der Renaissance in Italien).*
E. Gebhart publică în *Revue des Deux Mondes* (an. LXXI) *Renaşterea italiană şi filosofia istoriei (La Renaissance italienne et la philosophie de l'histoire).*

1889 Friedrich Nietzsche publică *Amùrgul idolilor (Götzendämmerung).*

Eugène Muentz începe publicarea unei *Istorii a artei în timpul Renașterii (Histoire de l'art pendant la Renaissance).*

1891 Apare postum lucrarea lui Jules Michelet, *Roma.*

1892 Robert de la Sizeranne publică primul său studiu, *Rozcrucieni, prerafaeliți și esteți (Rose Croix, Pré-Raphaélites et Esthètes).*

1893 Apare lucrarea sa *Referendumul comunal (Le referendum communal).*

1894 Publică o serie de studii în *Revue des Deux Mondes: Pictura engleză contemporană. Originile sale prerafaelite (La peinture anglaise contemporaine. Ses origines préraphaélites)* etc.

1895 Publică volumul *Pictura engleză contemporană (La peinture anglaise contemporaine).*
Începe publicarea, în *Revue des Deux Mondes*, a unei serii de studii ce vor alcătui volumul consacrat lui John Ruskin. Publică, în aceeași revistă, studii privitoare la modalitatea artistică a fotografiei : *Este fotografia o artă ?* etc.

1896 Publică prefața la traducerea franceză a cărții lui Ruskin, *Dimineți florentine.*

1896 Marcel Proust publică *Plăcerile și zilele (Les Plaisirs et les jours).*

1897 Publică volumul *Ruskin și religia frumuseții (Ruskin et la religion de la beauté).*

Moare, la Basel, Jakob Burckhardt.

1898 Publică volumul *Este fotografia o artă? (La photographie est-elle un art?)*
Publică studii despre G. Segantini, Puvis de Chavannes, precum și alți pictori contemporani.

1900 Moare John Ruskin.

1902 Publică volumul *Oglinda vieții: Eseuri asupra evoluției estetice (Le miroir de la vie. Essais sur l'évolution esthétiane).*

1904 Publică volumul *Chestiuni estetice contemporane (Les questions esthétiques contemporaines).*

Apare în traducerea franceză a lui Marcel Proust *Biblia din Amiens* a lui Ruskin.

1906 Marcel Proust publică traducerea sa după *Sesam și crinii* de John Ruskin.

1907 Apare prefața la versiunea franceză a cărții lui Ruskin, *Pietrele Veneției.*

1908 Apare în traducerea lui Robert de la Sizeranne și cu prefața lui un volum de *Pagini alese* din opera lui John Ruskin.

1909 Începe în *Revue des Deux Mondes* publicarea unor eseuri pe tema „măști și figuri". Primul eseu: *Măști și figuri. La o sută de portrete franceze și engleze din secolul al XVIII-lea (Les masques et les visages. Aux cent portraits français et anglais du XVIII-e siècle).*
Publică o prefață la versiunea franceză a lucrării Juliei Cartwright, *Isabella d'Este.*
Apare *Măști și figuri la Florența și la Luvru (Les masques et les visages à Florence et au Louvre).*

Începe apariția romanului lui Marcel Proust *În căutarea timpului pierdut (À la recherche du temps perdu).*

1918 Reia publicarea în *Revue des Deux Mondes* a eseurilor din seria „Măști și figuri".

1919 Apare volumul *Arta în timpul războiului 1914—1918 (L'art pendant la guerre 1914—1918).*

1920 Apare volumul *Beatrice d'Este și curtea sa (Béatrice d'Este et sa cour).*

1922 Moare Marcel Proust.

1924 Apare volumul *Cesare Borgia și ducele de Urbino (César Borgia et le duc d'Urbino).*

1928 Apare volumul *Virtuosul condotier Federigo de Montefeltro, duce de Urbino (Le vertueux condottiere Federigo de Montefeltro, duc d'Urbino).*

1933 Moare Robert de la Sizeranne.

N. B.

MĂȘTI ȘI FIGURI DIN RENAȘTEREA ITALIANĂ

În lume sînt portrete renumite, despre care nu cunoaștem decît *masca* lor celebră : trăsăturile fiziologice ; de obicei le ignorăm *figura*, adică : rolul, caracterul, destinul fiecăruia.

ROBERT DE LA SIZERANNE

CESARE BORGIA
şi
DUCELE DE URBINO

INTRODUCERE

Povestirea pe care o veți citi mi-a fost sugerată de un portret. Ea se află, într-adevăr, cuprinsă în întregime în scrierile și documentele vremii, mărturii a căror autenticitate nu poate fi pusă la îndoială : scrisori particulare, scrisori ale ambasadorilor, memorii, *diarii* [1], acte publice. Totuși, dacă nu s-ar fi ivit acest portret, nu m-aș fi oprit niciodată asupra ei. Cred că e o întîmplare surprinzătoare, trăită de mulți dintre noi. Ne apare în viață o figură ciudată, avînd trăsături adînc pronunțate, cu o atitudine sau privire plină de o taină tulburătoare. Întrebăm pe cel de lîngă noi cine este omul și de ce o astfel de privire... Dacă îl întîlnim într-un muzeu, cercetăm cataloagele, discutăm cu însoțitorii, ne adresăm istoricilor ; cînd istoricii nu vorbesc despre el sau nu-l cunosc îndeajuns de bine, întrebăm contemporanii modelului, căutăm în arhive, pe monumente și, dintr-odată, pe

---

[1] Ziare, jurnale (it.).

Notele din cuprinsul volumului aparțin traducătorului, cu excepția unora, însemnate cu *(n. a.)*, care aparțin autorului.

negîndite, ne găsim strămutați în plină dramă. Se ivește un martor care ne dă cheia misterului de pe chip, apar apoi alții contrazicînd sau întărind versiunea. Curînd devin mulțime, sînt în jurul nostru, vorbesc toți deodată. Rămînem stingheriți fiindcă numai noi nu știm povestea care a trezit interesul viu al atîtor oameni... În tot acest timp, Portretul ne urmărește cu privirea și pare, prin specificul său fiziologic, să contrazică sau să adeverească mărturia celor defuncți. El ne-a îndemnat să-l cercetăm și tot el ne slujește să verificăm ce-am culles ; dar, cum în cele din urmă sîntem siliți să ne întoarcem tot la portret ca să lămurim ceea ce după documentele scrise nu prea înțelegem, îi mulțumim pentru tot ce ne-a obligat să aflăm. Îl vom privi și pricepe mai bine.

Deși tabloul acesta nu este dintre cele mai celebre, totuși, nimeni nu a intrat în Palatul Pitti[1] fără să-l fi văzut și nimeni nu l-a văzut fără să fi rămas țintuit locului de înfățișarea sa de nepătruns. Avem înaintea noastră o față prelungă, tristă și palidă a unui om încă tînăr, spîn, cu trăsături puternic accentuate, bărbia ușor ascuțită și curbată în sus, fruntea senină, decupată în forma unui as de pică de o beretă neagră [2], un nas lung și adus, gîtul gol curmat de un guler scurt și drept ca de-o lunetă [3] de ghilotină, totul încadrat de un păr țeapăn care cade în plete lungi. Ținuta somptuoasă, lipsită totuși de orice ostentație, constă dintr-o mantie neagră ce coboară

[1] Galerie de tablouri din Florența.
[2] Bonetă neagră cu trei sau patru colțuri, în funcție de rangul celui ce o poartă.
[3] Spațiul prin care trece capul condamnatului.

șerpuind și lasă să se întrevadă, ici și colo, solzii pătrați ai unui brocart întrețesut cu fire de aur, asemenea unei piei de crocodil. Nici un gest, nici măcar brațele nu se văd : un bust lung, perfect drept, cu umerii abia conturați, ca și cum și-ar prezenta fățiș pieptul unui pluton de execuție. Partea luminată a obrazului, respectînd procedeul clasic, se ridică pe un fond întunecat, pe unghiul unui zid ce coboară perfect vertical în spate, în mijlocul craniului ; partea umbrită a obrazului se desprinde net pe limpezimea unui cer, a unui orizont de munți, de ape, de arbori, zăriți printr-o fereastră ; se disting și două căpițe de fîn...

Cine este autorul acestei picturi austere și calme, în tonuri calde, dar fără vreo strălucire deosebită, al acestui desen minunat și precis ? Pe vremuri trecea drept portretul *unui necunoscut pictat de un necunoscut.* A fost considerat opera lui Francia [1], mai în urmă a lui Caroto [2] ; în prezent este atribuit lui Bonsignori [3] — fără să mai amintim de Rafael, socotit în anumite epoci creatorul tuturor portretelor frumoase despre care nu se știa cine le pictase. Se va urmări încă ani de-a rîndul, desigur, căutarea acestei paternități. Neîndoios, a fost pictat spre sfîrșitul veacului al XV-lea sau la începutul celui următor, de către un *maestro* [4] plin de vigoare, cam sobru,

---

[1] *Raibolini* (Francesco di Marco), zis *Francia,* (1460—1517), pictor italian din Bologna.

[2] *Giovanni Francesco Caroto,* (1470—1546), pictor italian din Verona, elev al lui Mantegna pe care l-a întrecut adesea în portretele sale.

[3] *Francesco Bonsignori,* (1455—1519), pictor italian din Verona.

[4] Orice pictor renumit care avea atelier și elevi ce lucrau cu el la aceeași operă.

care nu ţinea seama de amănunte. Vrînd să „scoată asemănarea" unui om nu-şi pierde vremea cu prea multe : îl aşează bine în faţa sa, îi împinge umerii spre spate, îi recomandă să nu mişte, ca fotografii de odinioară, şi-l pictează. Alte vremuri...

Cît priveşte modelul, nu încape nici o îndoială : sîntem în faţa lui Guidobaldo I, conte de Montefeltro, al treilea duce de Urbino. Fiul omului cu nasul strivit şi cu bonetă roşie, aflat la *Uffizi* [1], mama sa fiind Battista Sforza ; este soţul Elisabettei Gonzaga al cărui portret se găseşte tot la *Uffizi,* cumnatul Isabellei d'Este şi al marchizului Gonzaga, eroul de la Fornovo [2] , care figurează în tabloul *Madona Victoriei* [3], de la Luvru. Identitatea sa ne este confirmată de asemănarea perfectă a feţei şi a costumului cu portretul în miniatură ce figurează în manuscrisul lui Castiglione : *De Guidobaldo Urbini duce,* din Biblioteca Vaticanului. Dealtfel, dacă citim descrierea înfăţişării lui Guido întocmită de acelaşi Castiglione, cînd a dorit să-l facă cunoscut lui Henric al VII-lea, sîntem lămuriţi ; îl zugrăveşte : „de statură înaltă, cu obrajii palizi, faţa nu tocmai rotundă, dar de

---

[1] E vorba de portretul lui Federigo da Montefeltro, duce de Urbino (1422—1482), al cărui nas avea o conformaţie neobişnuită în partea superioară ; operă pictorului toscan *Piero della Francesca* (1406—1492), el se află în această galerie celebră din Florenţa.

[2] Orăşel din Italia, unde în 1495 a avut loc lupta dintre regele Franţei Carol al VIII-lea şi coaliţia numită „de la Magione", a principilor italieni, învinşi de rege.

[3] Pictat în 1495 de pictorul italian *Mantegna* (1431—1506) pentru altarul bisericii Santa Maria della Vittoria, ridicată de Gian Francisco Gonzaga, după ce a biruit pe francezi pe malul rîului Taro.

o formă elegantă şi, la orice vîrstă, foarte graţios ; totuşi, nu pune preţ pe nici un fel de cochetărie, iar în ce priveşte îmbrăcămintea urmărind doar decenţa şi distincţia ; ochii verzi-albăstrui, părul la rădăcină auriu, apoi de un blond şters, lins, nu prea pletos pe gît, umerii largi, pieptul foarte lat, cu puţină burtă, coapsele puternice, picioarele zvelte". Iată, regăsim aici, fără a modifica ceva, toată făptura acestui portret.

O înfăţişare, în adevăr, cu totul deosebită, producînd o vie impresie : ce rost are privirea lui aţintită, nedezvăluind nimic lăuntric ? De ce arată atît de slab, cu pometii obrajilor ieşiţi în afară, ce înseamnă ţinuta sa ţeapănă, puternică, totuşi împăcată cu răul, nepăsătoare în faţa soartei ? Care îi este taina de groază şi de sînge — sau numai jalnică —, aflată sub sigiliul acestor buze decupate gingaş prin circomflexul ascuţit al arcuirii lor ? Ce-o fi aşteptînd acest om şi care să fie obîrşia tristeţii nemărginite şi a dezamăgirii sale ? Să întruchipeze el împlinirea vreunui neam istovit sau rodul vreunor crime ? Asupra căror singurătăţi nerodnice îşi pironeşte ochii ? Să-l fi dezamăgit vreun bărbat sau vreo femeie ? S-ar părea că ne aflăm în faţa cuiva ursit nenorocirilor. De este un soldat, nu a fost în stare să biruie ; dacă e un îndrăgostit, n-a ştiut să se facă iubit ; sau dacă e un învăţat, nu a izbutit să convingă... Într-un cuvînt, pentru a înceta să hărţuim această prigonitoare imagine, deşi lipsită de respectul cuvenit şi fără îndoială nedreaptă, îi vom găsi asemuirea cu personajele marei Arte, iată tipul clasic, lung, trist şi palid al Pierrot-ului din Comedia italiană : bărba-

tul fără noroc în dragoste, lovit și înșelat. Să căutăm cine este Arlequinul din veacul al XV-lea sau al XVI-lea, partenerul lui în aceeași dramă. Nu vom osteni multă vreme. Un Arlequin sinistru dă tîrcoale aici, pîndind în umbră : Cesare Borgia.

CAPITOLUL I

FUGA

Într-o frumoasă seară de vară, la 20 iunie 1502, către ora 8, Guidobaldo da Montefeltro, al treilea duce de Urbino, tocmai terminase cina la umbra arborilor din Zoccolanti, în apropierea bisericii San Bernardino zidită de tatăl său la aproape doi kilometri de orașul Urbino, și scruta vasta întindere a cîmpiilor cu relief neregulat și liniștite care îl înconjoară. Cuprindea cu privirea, ca și cum ar fi avut-o în imediata sa apropiere, capitala micului său regat, văzută, dacă se poate spune astfel, din spate, și întinsă pe creasta muntelui ; un regat [1] mic dar foarte devotat, populat de prieteni și veterani conduși

[1] Ducatul de Urbino era prea mic pentru a fi un regat, dar destul de mare pentru a fi un ducat. Cuprindea o parte importantă a provinciilor Romagna și Le Marche, începînd de la Gubbio în sud, pînă la San Marino în nord, și de la Alpii Lunii, la vest, pînă dincolo de Fossombrone, la est ; deci cuprinzînd tot Montefeltro propriu-zis, cu capitala San Leo, apoi regiunile din jurul localităților Castel-Durante (azi *Urbania*) și Sant'Angelo în Vado, Gubbio, Cagli, Pergola și Fossombrone : în total șapte orașe episcopale, un anumit număr de mici cetăți, și 300—400 sate fortificate sau *castelli* (n.a.).

de nenumărate ori la biruință de tatăl său. Distingea cu ușurință, precizînd orizontul, lunga aliniere ce o forma măreţul şi valorosul său palat, bogat în cărți rare și figuri încîntătoare adunate acolo de părintele său. Dar, dintre toate acoperişurile cu ţiglă ale caselor înghesuite pe cele două povîrnişuri dimprejurul uriaşului palat nu deosebea nici unul ; nu aflase încă ce visuri de frumuseţe — destinate să îmbogăţească cîndva întreaga noastră planetă cu figurile cele mai desăvîrșite din cele cunoscute de ea vreodată — începeau tocmai atunci să se înfiripeze sub unul dintre aceste învelişuri [1] ; le ocrotea pe toate cu aceeaşi privire binevoitoare şi părintească. Se desfăta admirînd una din acele privelişti de pace deplină, atît de rar întîlnite în viață, în care nimic nu ne tulbură gîndul, cînd, deodată, apăru cu fața răvășită și gîfîind un trimis sosit de la Fossombrone. Căutase pe duce la Urbino și aducea cele mai ciudate veşti : Cesare Borgia, pe care toți îl credeau mărşăluind spre a ataca oraşul Camerino [2] îşi schimbase pe neaşteptate drumul. Părăsise Spoleto unde îşi stabilise marea tabără şi, în loc să cotească la dreapta, o luase pe şoseaua cea mare spre nord, ajunsese în marş forțat la Costacciaro şi Cantiano, precedat fiind de două mii de pedestraşi, şi înainta către Cagli, adică în chiar inima ducatului neutru Urbino. Omul de încredere al ducelui, messire [3] Dolce, îi transmitea aceste ştiri adăugînd că primise din oraşul

---

[1] Aluzie la Rafael.
[2] La poalele munților Apenini.
[3] Sau messere, denumire dată unor personaje marcante pînă în veacul al XVI-lea.

Fossombrone următoarea veste : o mie, din cele două mii de oameni adunați de curînd de Cesare în Romagna, spre a încercui orașul Camerino, fuseseră trimiși înapoi către granița ducatului Urbino, și ocupau acum înălțimile din Isola di Fano, din Reforzate și din Sorbolongo, adică trecătorile dintre Statul Urbino și Statul Senigaglia ; orașul Fano era ocupat în întregime de oștile papale ; în sfîrșit, conții de Montevecchio și de San Lorenzo, după ce trecuseră recent în solda lui Borgia, își manevrau trupele pe această graniță, fiind fără îndoială gata să pornească și ei împotriva ducatului Urbino.

Cineva din vremea noastră auzind aceste vești ar fi rămas buimac... Și-ar fi zis : vestitorul își pierduse mințile sau era un șarlatan... Ce avea Cesare cu el ? Se înțelegeau foarte bine amîndoi. Acum nici șase luni de zile, Guidobaldo primise pe Lucrezia Borgia cu mare pompă la Urbino, își părăsise propriul său castel pentru ca ea să poată fi văzută și admirată aici cît mai după plac ; acceptase chiar ca Elisabetta Gonzaga, soția sa, să o însoțească la nunta ei cu Alfonso d'Este. Dealtfel, Elisabetta primise din partea Lucreziei cele mai iubitoare mărturii de prietenie... Nu trecuseră mai mult de trei luni de cînd Papa acordase nepotului și fiului său adoptiv, tînărului Francesco Maria della Rovere, demnitatea de „prefect al Romei", și iată, voia să-l însoare acum cu nepoata sa, Angela Borgia. Nici nu se împlinise o lună de cînd Cesare trimisese Isabellei d'Este, cumnata ducesei de Urbino, o scrisoare, toată numai miere, spre a o decide să-și logodească fiul, care avea doi ani, cu fiica lui, născută recent din căsătoria cu Charlotte

d'Albret[1]. În urmă cu aproape opt zile, la marea lui tabără din Spoleto, vorbind cu messire Dolce, Cesare îl încredințase: „pentru nimeni nu avea, în Italia, o atît de frățească afecțiune ca pentru Guidobaldo!..."

Trecuseră cîteva zile și nu survenise nimic ce-ar fi putut schimba buna dispoziție a ducelui de Valentinois[2] față de el... Ba dimpotrivă: artileria pe care Cesare o tîra acum în urma sa pe șoselele ducatului i-o dase chiar el Guidobaldo, nu ca aliat, ci pentru că primise ordin de la papă!... Îi trimisese boii necesari transportului și tot el poruncise să se repare drumurile între Gubbio, La Serra și Sassoferrato... Dar, în definitiv, pentru ce îi ceruse Cesare toate acestea! Și de ce îi mai pretinsese încă o mie de oameni spre a-i trimite în direcția Toscanei, ajutîndu-l să cucerească Arezzo[3]? Nu avea deloc nevoie de ei... Care să-i fi fost deci ținta? Camerino? Arezzo? sau poate... nu cumva, mai curînd, Urbino? „Tare mi-e teamă că am fost păcălit!" strigă Guido lovind cu pumnul în masă. Sări pe cal și se înapoie în mare grabă la palat.

Acolo, îl așteptau noi trimiși. Unul din ei, din partea autorităților din San Marino, sosise să-l prevină: o mie de oameni de-ai lui Borgia, adică restul oștilor sale din Romagna, erau văzuți înaintînd către Sant'Arcangelo și Verucchio pentru a pune stăpînire pe trecătoarea strîmtă pe unde curge rîul Marecchia, între cele două

---

[1] Prima soție a lui Cesare Borgia, sora regelui de Navara.

[2] Comitat francez din secolul al XII-lea, proprietate a regilor Franței. Ludovic al XII-lea îl înalță la rangul de ducat, fief al unui vasal al regelui, și-l dăruiește în 1499 lui Cesare Borgia, numit de atunci duce de Valentinois, sau duca Valentino.

[3] Oraș în Toscana, anexat de Florența în 1384.

rocce[1] din Scorticata şi din Verucchio, la intrarea în cîmpia Romagnei... Ataca deci pe la nord... În sfîrşit, o ultimă alarmă îi parvenea chiar în clipa aceea din partea guvernatorului din Cagli, adică din sud : Cesare Borgia, primit la Cagli ca prieten, se proclamase acolo stăpîn absolut şi mărşăluia către Urbino, unde urma să sosească a doua zi de dimineaţă... Nu mai încăpea nici o îndoială : se pregătea invazia — cotropirea cu o armată de cel puţin zece mii de oameni, bine pregătită, prevăzută cu tot necesarul ! În răstimp de o oră, se văzu în faţa celui mai năprasnic pericol ce putea îngrozi pe un mic principe italian în acea epocă...

Ce să facă ? Să se războiască ?... Ca să lupte îi trebuiau soldaţi, soldaţi care îi lipseau, — mîna de ostaşi ai ducatului fiind răspîndiţi pe ici, pe colo, prin garnizoane şi fortăreţe. În pace cu toţi vecinii, fără vreun amestec în conflicte internaţionale, şi mai ales în „Încercarea aventuroasă de la Neapole“ [2], neutru, ca o consecinţă a chiar aşezării sale geografice şi prin predilecţia sa pacifistă, Statul Urbino nu întreţinea o adevărată armată. Avea nevoie de tunuri, dar o parte din artileria sa era în mîinile lui Cesare Borgia pentru că aşa-i poruncise papa... Oraşul nu era nici măcar fortificat. Cum să-l apere ?... Îndată ce se răspîndi vestea cotropirii, fruntaşii statului alergară la castel şi, la lumina lămpilor şi a torţelor, se sfătuiră. Chibzuirea fu scurtă : nu aveau nici un mijloc de apărare. Poate că,

---

[1] Fortăreţe, citadele (it.).

[2] Regii Franţei, Carol al VIII-lea şi Ludovic al XII-lea au urmărit în mod aventuros cucerirea regatului Neapole, o parte din principii italieni fiind de partea lor ; pînă la urmă au eşuat.

lăsînd pe năvălitor să intre liber în oraş s-ar cruţa jaful şi pîrjolul, vieţile oamenilor ar fi salvate.

Cît despre Guido, trebuia, înainte de orice, să evite primejdia de a cădea în mîinile ducelui de Valentinois. Se ştia prea bine ce era el în stare să facă. Poruncise să fie ucis, după ce îl copleşise cu fel de fel de politeţi, pe un prizonier de război de numai optsprezece ani, frumosul Astorre Manfredi, senior de Faenza, deşi acesta i se predase de bună voie avînd în schimb şi cuvîntul lui... Ar face întocmai şi cu Guidobaldo. Trebuia, deci, să plece. În viaţă şi liber, ar putea aştepta zile mai bune şi, poate, norocul îşi va schimba pasul. Papa, sprijinul de temei al lui Cesare, era bătrîn ; odată dispărut, puterea familiei Borgia s-ar prăbuşi imediat. Dealtfel, oraşul Urbino nu însemna întreg statul. Mai erau şi fortăreţe în Montefeltro [1] : exista şi San Leo, cuibul de vultur, leagănul puterii militare a acestei ţări. Dacă ducele ar fi silit să se apere aici va trebui să-i fie mormîntul.

Guidobaldo înţelese situaţia şi se împăcă cu gîndul dureros al plecării. Nu mai avea nici un minut de pierdut. Nu era cazul să se îngrijească de soarta soţiei sale : Elisabeta Gonzaga, ducesă de Urbino, aflată, aproape de Mantova, la Porto, lîngă Isabella d'Este. În schimb, era nevoit să se ocupe de salvarea nepotului său, Francesco Maria della Rovere, noul „prefect al Romei". Avea treisprezece ani şi în mîinile lui Cesare ar fi însemnat un foarte preţios ostatec, poate chiar o jertfă. Hotărî deci să-l ia cu el, cu toată vîrsta lui fragedă, deşi îl aş-

---

[1] Regiune muntoasă din ducatul Urbino, cu capitala San Leo, de unde vine şi numele familiei Montefeltro, de tradiţie gibelină.

teptau oboseli şi chiar numeroase pericole pe drum. Îl mai însoţeau scutierul său cel mai apropiat Giovanni Andrea, dibaci mînuitor de arme, şi primul şambelan Cathelan, căruia îi dăduse în păstrare tezaurul şi actele personale ; se înconjură de o mică oaste de arcaşi călări, devotaţi pînă la moarte, şi aproape de ora unsprezece şi jumătate noaptea părăsi în tăcere castelul... Trecu pe sub poarta atît de bogat sculptată a acelei *cortile* [1], unde se aflau gravate şi pictate, ca nişte deşarte aparenţe înşelătoare de putere şi de izbîndă, toate maşinile de război din toate timpurile, precum şi această inscripţie glorificînd pe tatăl său : ...QUI BELLO PLURIES DEPUGNAVIT, SEXIES SIGNA CONTULIT, OCTIES HOSTEM PROFLIGAVIT OMNIUMQUE PRELIORUM, VICTOR DITIONEM AUXIT [2]..., martori ironici ai fugii sale prin chiar locul străbătut cîndva de marele condotier, pornit să pedepsească crunt pe Sigismóndo Malatesta [3]... Posibil ca în faţa unei situaţii atît de izbitor schimbată să fi fost chinuit de gînduri ; se poate, de asemenea, să fi avut mintea în cu totul altă parte : numai istoricii îşi pot îngădui asemenea desluşiri.

Se strecură deci prin văgăunile strîmte dintre ziduri, numite la Urbino străzi, şi, tot urcînd şi coborînd — la

---

[1] Curte spaţioasă în interiorul unui mare palat, împodobită cu portici, fresce şi sculpturi (it.).

[2] „Care a purtat mai multe războaie, de şase ori a cucerit steaguri, de opt ori a gonit duşmanul şi în toate luptele şi-a sporit victorios puterea“ (lat.).

[3] Senior din Rimini, Fano şi Senigaglia (1417—1468), figură tipică a Renaşterii, cu faimă de condotier perfid şi crunt, în solda diverşilor seniori, ia parte la toate războaiele din Italia dintre anii 1433—1463, inclusiv contra lui Federigo da Montefeltro, duce de Urbino, tatăl lui Guidobaldo.

voia înclinărilor acestui oraş care „din orice parte stă culcat“, cum spune Montaigne [1] — caii bîjbîind cu copitele caldarîmul prin întuneric, ducele porni, în sfîrşit, pe drumul spre San Leo.

Călărind neîncetat, Guido cugeta, îşi depăna amintirile, dîndu-şi seama cum se lămureau, la lumina acestei întîmplări, atîtea amănunte rămase în umbră. Stăruinţa familiei Borgia pentru ca soţia lui s-o întovărăşească pe Lucrezia Borgia la Ferrara, artileria din Urbino ce-i fusese luată forţat, rugămintea ca şoselele din oraşul Cagli să fie refăcute, cei o mie de oameni rechiziţionaţi de Vitellozzo, deşi nu avea nevoie de ei împotriva oraşului Arezzo : toate acestea, socotite de el ca împrejurări atît de ciudate şi de lipsite de înţeles se legau acum de minune între ele formînd, pînă la urmă, urzeala în care el tocmai se prinsese... Îşi amintea, în prezent, despre un individ îngrozitor, sosit la Urbino ca să-l ucidă — trecuse mai bine de un an, era prin februarie 1501, — un oarecare Camillo Carraccioli — da, chiar aşa se numea !... — pe care spre a-i trezi respectul pentru viaţa omenească au fost nevoiţi să-l spînzure. Au avut bănuieli, atunci, isprava nu pornise numai din capul acestuia, o mînă puternică trăsese sforile. A rămas credinţa că se simţea acolo fapta lui Borgia... El nu s-ar fi dat deci în lături să-i întindă o cursă... Şi-apoi, astăzi, pentru ce atacul pornit din nord ? ce rost aveau oştile care înaintau prin Verucchio către San Leo ? Nu mai încăpea nici o îndoială, voiau să-l înhaţe, pe el, Guidobaldo !...

[1] În *Jurnal de călătorie* (1580—1581) : „culcîndu-se din toate părţile după cum sînt pantele locului... pretutindeni trebuind să urci şi să cobori“ (n. a.).

Mai mult ca sigur că toate drumurile de trecere prin Montefeltro erau la ora aceea barate prin surprindere. Era nevoit să le ocolească, să se avînte în plin munte înfruntînd primejdia de a-şi frînge gîtul. Fugarii părăsiră deci şoseaua, coborîră în torentul din Apsa şi, prin poteci ascunse, se îndreptară către Sassocorvaro.

Chiar în zilele noastre, fie şi în plină zi, să călăreşti prin rîpele dimprejurul oraşului Urbino nu-i decît o cutezanţă ciudată. Trebuie să fii oarecum atent şi să ai o oarecare dibăcie. Ne putem deci închipui ce putea însemna, acum patru veacuri şi la miezul nopţii, o goană călare spre a-ţi scăpa viaţa, pe acele întortochieturi gheboşate numite şosele sau pe nişte drumuri de pămînt bătut, îndată ce părăseai stînca pentru a ajunge în vale. Mica ceată înainta chinuitor de-a lungul prăpăstiilor, prin întunericul pădurilor, pe atunci acoperind toţi munţii. Abia la capătul a patru ore de drum, după ce traversară rîul Foglia şi torentul din Conca, cînd sosiră aproape de lanţul munţilor ce ajung pînă la piscul din San Leo, răsuflară mai în voie. Printre şirul de munţi — care începînd din Alpii Lunii şi din Sasso Simone se succed, scăzînd treptat în înălţime, pe ţărmul drept al rîului Marecchia, pînă în cîmpie şi pînă la mare, — se înalţă, la zece kilometri în linie dreaptă de San Marino, ca un gigantic obelisc, San Leo, una din cele mai inaccesibile fortăreţe din întreaga lume. Cînd Dante, în cîntul IV din *Purgatoriu*, vrea să ne ofere o idee despre ce înseamnă o stîncă abruptă, imposibil de urcat, scrie : „ajungi la ea chiar mai greu decît la San Leo". Pentru tot neamul Montefeltrilor cetăţuia avea o însemnătate

cu totul deosebită : era piscul închinat lui Jupiter Feretrius : *Mons Feretri,* zeul odinioară atotputernic, al cărui nume şi ocrotire coborîseră asupra întregului regat : vîrf stîncos devenit apoi lăcaşul sihastrului Leon cel Sfînt, o minune a naturii şi a artei, paladiumul statului Urbino. Acolo, cu o garnizoană mică, dar credincioasă, Guido, avînd şi cîteva tunuri, putea ţine în frîu oştile lui Borgia la nesfîrşit. Dar, mai trebuia şi să ajungă sus...

Ar fi putut ajunge fără îndoială în cursul zilei următoare. Pînă atunci nu se ivise nici o primejdie. Pe măsură însă ce se apropia de ţintă, muntele pustiu începea să prindă viaţă. În acea noapte a solstiţiului de vară, una dintre cele mai scurte din an, siluete dubioase apăreau şi se pierdeau de-a lungul piscurilor, în lumina nepierită de tot a cerului... Cînd te apropiai întîlneai cîte un păstor, un vînător sau vreun ţăran paşnic. Totuşi, fugarilor li se părea că prea mulţi ciobani se aflau în noaptea aceea prin munţii din Montefeltro... La drept vorbind, cam ce turme păzeau ? Dacă ar fi avut răgaz să-i cerceteze ar fi putut zări, sclipind sub sumanele lor, ceva ce nu se prea potrivea cu ciomagul ciobănesc...

Pe cînd se apropiau de Monte Copiolo, una dintre aceste umbre mişcătoare porni ţintă spre fugari şi îi chemă pe nume. Să fi căzut într-o capcană ? Nu. Era un cioban deghizat, dar un adevărat prieten. Sosea din partea unui concetăţean devotat, un anume Dionigi Agatoni de' Maschi, din Sant'Agata, spre a servi drept călăuză ducelui de Urbino. Dionigi se găsea în acel moment la Monte Copiolo ; prinsese de veste cu o zi îna-

inte că ducatul era cotropit şi, băgînd de seamă cum ostaşi duşmani îmbrăcaţi în veştminte ciobăneşti dădeau tîrcoale prin toate trecătorile ce duceau la San Leo, postase şi el oameni de-ai lui, travestiţi tot în ciobani, pe toate cărările pe unde bănuia apariţia ducelui. Toată noaptea, deghizaţi în toate chipurile, oamenii se pîndiseră unii pe alţii, de pe un mal pe celălalt al rîpelor. Totul fusese pus la cale şi dus la bun sfîrşit cu o atît de mare iuţeală, încît capcana urzită de Borgia era acum zădărnicită. Ducele mulţumi cerului şi porni în spatele călăuzei. Mica oaste ajungea în zori la castelul din Monte Copiolo.

Acolo, Dionigi îl aştepta, credincios pînă la jertfire, dar cu veşti supărătoare. Soldaţii lui Borgia sosiţi de la Sant' Arcangelo şi din Verucchio, în loc să pornească spre San Marino cum se credea, ocupaseră cele două singure trecători pe unde se putea pătrunde în San Leo, iar alţi oameni veniţi de la Rimini şi de la Cesena, bine rînduiţi, încercuiseră citadela din toate părţile. Calea era tăiată, lupta cu neputinţă de încercat : nu mai rămînea decît fuga. Guido încălecă deci din nou împreună cu însoţitorii săi, cărora li se alăturase şi Dionigi şi, în aceeaşi zi, prin căi ocolite, mica oaste ajunse la Sant' Agata Feltria, puternică cetate la hotarele dintre Toscana şi Romagna. Asemenea unui cuib de piatră, fortăreaţa, ridicată vertical pe stînca aplecată peste hău, ce străjuie şi astăzi oraşul Perticara, le apăru în faţă tocmai la timp : oameni şi cai se prăbuşeau istoviţi.

Mai ales copilul, fragedul prefect al Romei, nu mai putea răbda mai departe o călătorie călare. Spre a nu

mai fi supus unor primejdii crescînde, în goana lor de a se vedea scăpați, Guido hotărî să se despartă de el trimițîndu-l cu doi însoțitori de încredere prin larga vale din Bagno [1] și prin Toscana, pînă la Sàvona, de unde putea ajunge la unchiul său — dușman fățiș al papei Alexandru al VI-lea — cardinalul della Rovere, cel ce va domni mai tîrziu sub numele de papa Juliu al II-lea. Cît despre el, Veneția rămînea singurul ținut unde putea nădăjdui să mai afle adăpost. Dacă ar fi urcat drept spre nord, desigur, ajutat de puțin noroc, ar fi sosit într-o singură zi la Castelnuovo, un fel de enclavă venețiană în teritoriile lui Borgia din provincia Romagna. Cu cît ar fi avut mai puțini însoțitori, cu atît ar fi izbutit mai ușor să treacă neobservat și să-și atingă ținta. Se lipsi deci de arcași, nu-i mai păstră decît pe cei trei șambelani sau secretari, îmbrăcă niște straie vechi țărănești și, la 22 iunie, după o noapte de odihnă, porni, traversînd episcopatul din Sarsina și coborî în valea rîului Savio, pe drumul spre Toscana. Deși istovitoare, ziua se vestea destul de bună. Trecuse tocmai rîul și trăgea nădejde să ajungă fără vreo piedică la Castelnuovo. Se afla pe teritoriul Cesenei [2], într-un ținut bogat în pucioasă, pe unul dintre cele mai groaznice pietrișuri din această regiune. Deodată, pe cînd treceau peste albia torentului numit *il Borello,* în liniștea pustiului auziră țipete : „La moarte ; la moarte ! Ucideți-i !“ scoase de o ceată de țărani înarmați, ascunși în spatele unei movile și aș-

---

[1] Orășel pe malul rîului Savio, în Romagna.
[2] Provincie și oraș cu același nume, pe malul rîului Savio, la 18 km de Forli.

teptînd. La strigătele acestea se iviră o mulțime de alți țărani, iar fugarii nu mai avură decît răgazul să se avînte cu caii în galop. Erau însă urmăriți îndeaproape, bădăranii se aflau chiar la o bătaie de arbaletă de duce; cînd fură pe punctul de a-l ajunge, calul unuia dintre însoțitori alunecă, și nenorocitul călăreț căzu, fiind încercuit îndată de o droaie de ucigași. Era vistiernicul Cathelan. Din săculețul său sfîșiat se rostogoliră o mulțime de galbeni ce luară vederea acestor ticăloși și-i împietriră pe loc. S-a povestit mai tîrziu cum nefericitul slujitor strigase pe neașteptate că el e ducele, și murise gîtuit ca să-și salveze stăpînul. În orice caz, ducele era acum departe și, în chiar acea seară, la ora 8, aproape mort de oboseală, se adăpostea la Castelnuovo sub aripile puternice ale Leului Sfîntului Marcu.

În această împrejurare însă, Leul nu s-a dovedit întrutotul demn de faima sa. Îndată ce sosi, Guido, fără măcar să se odihnească, se grăbi să trimită un împuternicit căpeteniilor din Ravenna care răspunseră imediat: nu vedeau cu ochi prea buni rămînerea ducelui pe pămîntul lor, orașul Castelnuovo era șubred, oarecum lipsit de mijloace de împotrivire, iar inamicul puternic. Într-un cuvînt, i se porunci ritos să plece cît mai curînd. Una dintre cele mai dureroase urmări ale unei soarte potrivnice, poate cea mai tristă, se ivește atunci cînd îți este dat să vezi pe partea lui cea mai puțin curată profilul oamenilor. Guido, cu sufletul său binevoitor, nu voi să dea cuvintelor lor alt înțeles decît acela de sfat înțelept din partea unor oameni care se simțeau prea

neputincioşi pentru a-i asigura un adăpost statornic. Ceru numai să i se îngăduie, pînă la sosirea nopții, să-și pregătească plecarea și, pricepînd că ultimul prilej potrivit îi fusese zădărnicit, se travesti încă o dată, fiind gata să înfrunte o moarte sigură.

În acea clipă, fu înștiințat că o femeie cerea să-i vorbească. Era o țărancă înapoiată de la tîrgul din Meldola. Veștile ce i le aducea îi adevereau presimțirile. La Meldola mergea vorba despre un al doilea trimis, pornit în grabă din porunca celor mari din Ravenna, în urma ducelui, ca acesta să-și zorească și mai mult plecarea. Fusese prins însă de oamenii ducelui de Valentinois, luat la întrebări şi silit să dezvăluie locul unde era ascuns fugarul. În grabă, toți ostaşii armatei papale fură postați din loc în loc pentru a-i zădărnici fuga, mai ales barîndu-i într-o parte drumurile ce duceau la San Galeato în Toscana și, în alta, șoseaua către Ravenna. Plasa era bine întinsă. Spre a nu rămîne prins în ea, nu trebuia să mai aştepte strînsoarea-i pînă la capăt: fiecare clipă pierdută îi adăuga cîte un ochi. Se făcuse șase seara. Guido hotărî să nu mai rămînă pînă noaptea și, obosit să tot înfrunte pericolul prin vicleşug, voi să-l forțeze pieptiș, drept înainte, să se avînte în plin pămînt dușman și să încredințeze totul în mîinile Domnului.

Avînd cu el doi dintre oamenii săi, pe trimisul venețian sosit de la Ravenna, pe cei trei însoțitori şi două călăuze, își încercă norocul. Între Castelnuovo şi şoseaua spre Ravenna, cît vezi cu ochiul, un labirint de mici vîlcele păduroase întretaie ultimele contraforturi ale co-

linelor prelungite în coborîşuri din ce în ce mai line şi brăzdate de pîraie sau de torente destul de prielnice unui marş în defileu. Pentru a ne face o oarecare idee despre peisaj, să ne amintim stîncile cioplite în mici teşituri plane şi mameloanele rotunde printre care Benozzo Gozzoli [1] desfăşoară, într-o lungă şerpuire, cortegiul scînteietor şi împestriţat al regilor săi magi. Fugarii o tăiară de-a curmezişul acestor văi şi coline. Oricare dintre aceste păduri putea să fie o capcană, fiecare rîpă o cursă. Vreme de mai multe ceasuri, călăreţii colindară ocolind casele, strecurîndu-se de-a lungul potecilor, tăinuiţi de umbra din ce în ce mai neagră din văgăunile trecătorilor ; astfel, se aşternea noaptea şi drumul se arăta din ce în ce mai anevoios şi mai nesigur, cînd bietul principe, ivindu-se dintre munţi, se avînta către cîmpie şi către mare.

Începea cea de pe urmă, dar şi cea mai istovitoare strădanie. Ar fi putut să se creadă în afară de orice primejdie, cînd, pe neaşteptate, în clipa trecerii peste şoseaua cea mare ducînd de la Cesena la Forlimpopoli, cam aproape de locul numit Torre del Moro [2], auzi salve de artilerie trase la stînga şi la dreapta sa. Oare ce însemna asta ? La Bertinoro, la Cesena, la Forlimpopoli, pe toată lungimea şoselei Flaminia se trăgea cu tunul. Pe colinele abia coborîte se aprindeau focuri vestitoare de primejdie şi indicînd pista pe unde tocmai trecuse. Totodată, clopotele bisericilor începeau să bată pe întreaga

[1] Pictor florentin (1420—1497), care a pictat tabloul *Cortegiul regilor magi.*
[2] Turnul Maurului (it.).

linie a orizontului. Vedea pe drumuri un iureş al oamenilor alergînd către cătunele prin care chiar atunci se furişase... I se dase deci de urmă : tragica întîmplare se apropia de sfîrşit. Toate glasurile cerului şi ale pămîntului sunau „încolţirea cerbului"...

Dar nici măcar semnalul „vederii"[1] nu fusese auzit. Sub ocrotirea lui Jupiter Feretrius care îl învăluise parcă într-un nor gros, ceresc, principele izbuti să se strecoare nevăzut prin luminosul crepuscul de iunie. Pe măsură ce zărea cum la stînga sa, în spatele paravanului şerpuitor al munţilor, piereau focurile apusului de soare, iar la dreapta, deasupra Adriaticii, stelele prindeau lumină, îşi dădea seama : se apropia de Ravenna, adică de mîntuire. Toată noaptea călări fără oprire. Dimineaţa, pătrundea în vechiul oraş al lui Theodoric[2], aflat atunci sub stăpînirea Veneţiei, iar cîrmuitorii oraşului, cam ruşinaţi, pare-se, de cele întîmplate în ajun, îl primeau cu mari onoruri. Era salvat.

De acolo, dacă trecea prin satele ducelui de Ferrara, îi era oarecum uşor să ajungă la Mantova. Porni, deci, să caute adăpost lîngă cumnatul său, marchizul Gonzaga, cel pe care-l vedem în genunchi în faţa fecioarei din tabloul *Madona Victoriei* şi lîngă soţia acestuia Isabella d'Este. O găsi, atît pe ea cît şi pe Elisabetta Gonzaga, soţia sa, neştiutoare de tot ce se întîmplase, plimbîndu-se fără grijă prin grădinile din Porto[3], sub aleile mărginite de car-

---

1 La vînătoarea călare de cerbi, sunetul de trompetă anunţă momentul cînd se vede animalul urmărit.

3 *Ravenna,* unde se află mormîntul lui Theodoric cel Mare.

2 Aflat în partea oraşului denumită *Cittadella,* peste lacul ce înconjoară oraşul Mantova.

penii cu ramuri frumos fasonate de renumitul grădinar al marchizei, așa cum le putem vedea și în tabloul lui Mantegna, *Înțelepciunea biruiește Viciile,* aflat la Luvru. Deocamdată, Viciul biruise. Aflînd de fapta lui Borgia și de îndărătnicia lui de a pune mîna pe duce, pentru ca pe loc să-l ucidă, cele două femei rămaseră încremenite. Iată ce scria marchiza cumnatei sale, Claire de Montpensier : „De cîtva timp eram liniștite și mulțumite, aici, unde se află încă de la carnaval și pînă în zilele acestea prea ilustra ducesă de Urbino ; de nenumărate ori am dorit să fiți și excelența voastră cu noi pentru ca plăcerea să ne fie desăvîrșită. Iată însă că, de curînd, s-a ivit neașteptata și nefericita întîmplare a pierderii ducatului de Urbino, precum și sosirea, aici, numai cu patru călăreți, a senioriei sale ducele ; din pricina trădării și surprins pe neașteptate, el nu și-a salvat viața decît cu mare primejdie. Am devenit atît de buimăcite, de copleșite și de mîhnite, încît noi înșine nu mai știm unde ne aflăm, cum dealtfel își poate face o idee și excelența voastră, și atît de mare îmi este compătimirea pentru ducesă încît aș dori să nu o fi cunoscut niciodată. Mantova, la 27 iunie 1502."

Tragedia nu copleșise numai inimile : tulburase și mințile. Marchizul Gonzaga trebuie să-și fi schimonosit în tot felul tuciuriul său obraz mormăind mereu blesteme împotriva lui Borgia. Cît despre Guidobaldo, prima sa grijă înainte de orice odihnă fu să trimită cumnatului sorii sale, cardinalul della Rovere, o lungă scrisoare prin care îi da de știre despre ciudata sa aventură. Stăruia asupra neutralității pe care nu o violase niciodată, nefiind cu nimeni în război în clipa cînd statul său fusese cotro-

pit ; povestea cu de-amănuntul toate cîte pățise în timpul fugii și sfîrșea prin a adăuga : „pierduse totul în afară de viață, de vesta sa scurtă și de cămașă“.

Pentru tezele istorice există, ca și pentru pălării, o modă supusă aproape aceleiași legi, cea a alternanței și a exagerării. Astfel, după perioada romantică, cînd cei din familia Borgia au fost categorisiți ca înfățișînd cazuri de teratologie [1] morală, a urmat o întreagă școală care, sub pretextul necesității de a fi judecați în funcție de epoca respectivă, i-a declarat normali și potriviți cu idealul contemporanilor lor. La această stranie părere au contribuit și cîteva texte, abil aplicate, ale lui Machiavelli. Să-ți gîtui fratele în timpul unei plimbări noaptea ; să-ți înjunghii cumnatul și, cu toate lacrimile surorii tale, să-l fugărești rănit pînă la pat, ca apoi să-l ucizi ; să sugrumi un biet tînăr principe pașnic, aproape un copil, după ce i-ai făgăduit că-i lași viața ; să-ți semeni drumul pe unde ai pășit cu leșurile rudelor, ale prietenilor, ale slugilor, copleșiți mai înainte cu mîngîierile tale ; să-ți dai cuvîntul avînd numai gîndul să-l calci ; răzbunarea să-ți fie singura țintă cînd te împaci cu oricine ; să nu faci legămînt cu cineva decît pentru a-l trăda — toate acestea, dacă am da crezare teoreticienilor care susțin relativitatea legii morale, par a fi fost socotite de cei din veacul al XVI-lea niște treburi foarte firești. Romanticii, spun ei, nu le-au priceput deloc, deoarece nutreau un obiectivism

[1] Teratologia este partea din biologie și istoria științelor naturale care tratează despre monștri, despre formele nenaturale.

istoric redus și aveau nervi prea impresionabili : cei din școala nouă, însă, ar da dovadă de o superioritate politică și de un sînge rece transcendent, inima lor nefiind înduioșată pentru fapte atît de mărunte.

Asemenea tuturor paradoxurilor, teza este atrăgătoare, dar, cînd te afli pe punctul de a te freca de realități, trebuie să-i reduci mult din dimensiuni. Rămînem absolut convinși că asasinatele politice au fost în acea vreme mult mai numeroase decît în zilele noastre, fiind nevoiți, totuși, să admitem existența și astăzi a cîtorva exemple. De asemenea, este adevărat, veacul al XVI-lea ne-a rezervat : atît spectacolul rușinos al unor crime — pe care o Europă, în unanimitate furioasă de cele ce se întîmplă, ar fi fost datoare, în ordine și cu armele în mînă, să le osîndească fără zăbavă — cît și figura unui ticălos care, mai bine pregătit să dezlănțuie urgia decît au fost victimele acesteia sau decît martorii ei în încercarea lor de a o stăvili, a reușit o bucată de timp, cîteodată cîțiva ani, să le opuie o dîrză rezistență. Să ne considerăm satisfăcuți, trăim vremuri atît de diferite ! Dar, ca în acea epocă să fi existat credința, felul de a gîndi al literaților, umaniștilor, savanților și ostașilor, chiar al principilor și al femeilor, atribuind acestor purtări sensul unui ideal, sînt afirmații cu totul lăturalnice, cu desăvîrșire neadevărate.

În realitate, oamenii veacului al XVI-lea, la fel cu cei de azi, nu priveau drept ceva firesc, nici vrednic de laudă, să jefuiești fără nici o teamă casa vecinului pentru ca, imediat, spre a evita plictiseala de a-i auzi bocetele, să-ți iei toate măsurile și să-l sugrumi într-un colț de pădure. Conștiința acelor vremuri, asemenea celei din zilele noastre,

respingea aceste politeți... În consecință, fapta ducelui de Valentinois, care violase neutralitatea statului Urbino, stîrni o uluire și o revoltă sufletească în toată puterea cuvîntului. Găsim mărturie despre aceasta pînă și în familia sa, chiar și din partea Lucreziei Borgia. Încă de la 27 iunie, în chiar clipa cînd Guido sosea la Mantova, un martor, Bernardino da Prosperi, scria, din Ferrara, Isabellei d'Este : „Lucrezia, ducesă de Ferrara, nu-și putea alina întristarea gîndind cu cîtă curtenie fusese primită la trecerea sa prin Urbino, cu cîteva luni mai înainte“, iar, la 29 iunie, preotul din Correggio scria Isabellei, cu privire tot la Lucrezia : „M-a întrebat dacă primisem vreo scrisoare, din partea excelenței voastre, asupra întîmplării. Am răspuns că nu. S-a arătat foarte supărată și toată Curtea sa odată cu ea, adăugînd că ar fi dăruit cincizeci de mii de ducați numai să n-o fi aflat !“...

S-ar putea să considerăm toate acestea numai niște manifestări de amabilitate personală și de simțămînt rafinat al convenientelor. Dar faptul că Cesare, care nu obișnuia niciodată gesturi și vorbe deșarte, s-a dezvinovățit, constituie dovada pertinentă a necesității unei justificări în fața Italiei și a Europei. Abia săvîrșise crima sau, mai bine zis, era pe cale s-o desăvîrșească, cînd Cesare își și ticlui în scris propria sa apărare, și pe drumul de la Cagli la Urbino, în dimineața zilei de 21 iunie, înainte chiar de a pătrunde în oraș, trimise în grabă papei un emisar purtător al unei scrisori prin care îl lămurea și căuta să-și îndreptățească fapta. În realitate, scrisoarea era departe de a fi destinată papei, el știind

foarte bine cum stăteau lucrurile : trebuia arătată însă diplomaților tuturor statelor din Italia și din alte părți, aflați la Vatican. Nu conținea nimic improvizat : ar fi putut fi ticluită chiar înainte ca el să părăsească Roma, dar era necesar să apară aidoma crimei sale : impusă de împrejurări.

Nici disprețul față de tratate și nici cinismul politic, specifice secolului al XVI-lea, nu le găsim înfățișate de Cesare sub nici o formă în acest document. Din el nu reiese nicidecum manifestarea dreptului celui mai tare de a schimba, după cum îi trecea prin minte, harta lumii. Spre a-și justifica nesocotirea neutralității ducatului de Urbino, pretinde a fi în posesia unor dovezi cum că ducele era pe cale s-o violeze. N-a făcut decît să i-o ia înainte. Cînd părăsise Roma nici nu se gîndea la așa ceva. Se îndrepta spre Camerino căruia, următor tuturor regulilor, îi declarase război în numele papei, după ce papa, așa cum era obiceiul, îl excomunicase : mărturie erau atît concentrarea oștilor cît și toate pregătirile sale. Numai că, apropiindu-se de Spoletto — ales de el drept bază naturală de operațiuni în ținutul muntos, cînd ar fi pornit spre est și spre nord de cîmpia Ombria — aflase cum Guidobaldo strîngea bani, hrană și oști spre a veni în ajutorul orașului vecin. Mai putea el oare să continue înaintarea asupra orașului Camerino, primejduit astfel de un atac pe flanc, în clipa cînd pătrundea în munți ? Ar fi fost o nebunie ! Apoi, trebuia pe bună dreptate să se răzbune. Pentru că Guidobaldo era un înșelător, iar el atacîndu-l n-a făcut decît să se apere. Dealtfel, acest duce mișel a fost nevoit să fugă, fiind aspru dojenit de poporul său,

iar orașul s-a predat de bună voie. Urma deci să-l ocupe fără să verse vreo picătură de sînge. La sfîrșitul scrisorii cerea iertare ; săvîrșise această acțiune ajutătoare, el, Cesare, comandant al oștilor pontificale, fără să fi avut consimțămîntul papei...

Poate că nu au fost prea mulți cei ce s-au lăsat înșelați de această cu totul neobișnuită apărare servilă și interesată, totuși, în zadar am căuta în ea caracteristicile unei morale specifice secolului al XVI-lea. Vreun contemporan de-ai noștri, după ce-ar fi săvîrșit aceeași crimă, ar fi folosit — spre a potoli indignarea celor crescuți în morala modernă — întocmai aceleași cuvinte. De atunci datează sofismul denumit : „războiul preventiv".

Apare ciudat cum, la început de tot, cîteva întîmplări dădură acelor palavre o aparență de adevăr. Ostași sub ordinele comandantului din Camerino, căzuți prizonieri în timpul acțiunii contra orașului Foligno, declarară : un complot fusese urzit la Urbino spre a pune mîna pe tunurile pentru care însuși Guido făgăduise să aducă mijloace de transport. În același timp, episcopul din Ischia, aliat cu Cesare, unelti ca un prizonier să mărturisească cum cinci sute de pedestrași, sosiți din Urbino, pătrunseseră în Camerino spre a sprijini apărarea orașului. Totul era doar o născocire, niciodată și nimeni nu a mai auzit ceva despre cei cinci sute de pedestrași. Se știe că totdeauna biruitorul găsește oameni gata să povestească tot ce vrea el despre cel învins.

Să ne întrebăm, acum, în ce fel s-a ajuns la o atît de ușoară biruință ? Spre a lămuri ce s-a petrecut, să nu uităm că ducele de Valentinois conducea în acel moment

două expediții, una împotriva orașului Camerino, la sud-est de Urbino și alta contra orașului Arezzo, la sud-vest de Urbino. Ducatul se afla deci în partea de sus a furcii sau cleștilor ce le formau fie armatele, fie mijloacele lui de legătură, iar coada acestora se găsea la Roma. Dacă mai înaintau puțin, vîrfurile lor se împreunau și Urbino cădea. Acțiunea pornită împotriva cetății din Arezzo nu era recunoscută ca fiind ordonată de papă : se susținea a fi o chestiune personală a lui Vittelozzo Vitelli împotriva celor din Florența, o răzbunare privind asasinatul judiciar al fratelui său, vechi condotier al regalității franceze. Dar Vittelozzo era omul lui Cesare ; nu lucra decît din ordinul lui și de la el primea întăriri ; deci, fără ca nimeni să bănuie ceva, se putea lua măsuri : manevre ostășești să aibă loc de-a lungul granițelor ducatului Urbino și chiar oameni și convoaie să înainteze pe șoselele spre Nocera, Umbra, Gubbio, La Serra, Sassoferrato. La prima vedere, totul putea fi socotit drept o acțiune contra orașului Camerino sau împotriva orașului Arezzo.

Cesare a atins culmea pretextelor mincinoase cînd s-a gîndit să ceară ajutor lui Guidobaldo. Vittelozzo îi pretindea o mie de oameni ; trebuia să-l sprijine ca să zdrobească rezistența cetății din Arezzo. Ducele de Urbino îi răspundea : „Dar nu sînt în război cu florentinii ! Nu mă lupt cu nimeni !“ Cesare îl bombarda cu scrisori de la papă care îl ruga pe Guido, amintindu-i serviciile anterioare aduse Bisericii, să repare șoselele care duceau spre Camerino, să aibă grijă de hrana oamenilor lui Borgia, să trimeată boi pentru transportul artileriei : ba, mai mult, să-i dea cu împrumut chiar tunurile sale. Răspunzînd,

Guido îi trimetea ducelui de Valentinois, pentru a-l îmblînzi, pe confidentul său aflat atunci la Perugia, Dolce di Lotto, purtător de cuvinte de laudă și care îi aducea în dar un minunat cal de luptă, înveșmîntat luxos cu brocart.

Era însă prea tîrziu. Avangărzile armatei papale părăsiseră la 10 iunie Roma și înaintau pe șoseaua Flaminia, spre nord. Cesare sosea, două zile după aceea, în urma lor, cu statul său major, și apoi, grosul trupelor, aproape șase mii de oameni cu șapte sute ostași călări, bine înarmați. În afara acestora, în ținuturile Romagnei două mii de oameni așteptau ordine, o mie sub comanda conților de Montevecchio și San Lorenzo, în trecătorile prin care se putea ajunge din statul Senigaglia în ducatul Urbino, iar cealaltă mie în nordul ducatului, la Verucchio. La 15 iunie, Cesare sosea la Spoleto unde poruncea ca în toate regiunile din Romagna, aflate sub stăpînirea sa, să se recruteze cîte un ostaș călare bine înarmat din fiecare casă. Încăleca apoi și mărșăluind forțat ajungea la Costacciaro, lăsa să treacă în capul trupelor două mii de pedestrași pe care-i numea „artileria [sa] pe jos“ și înainta, din ce în ce mai grăbit, către Cantiano și Cagli. Pe drumul dintre aceste două orașe îl întîlnise Dolce di Lotto cînd, înmărmurit de ce vedea și simțind cum sporea trădarea în jurul lui, își vestise imediat stăpînul; prea tîrziu însă. Într-un marș forțat de treizeci de mile pe zi, fără odihnă și fără hrană, oștile papale ajungeau la 20 iunie la Cagli. Aici, dînd jos masca — una din nenumăratele măști sub care se ascundea — Cesare se proclama senior al orașului.

În acest timp, locotenenții săi din Fano și Forli își porneau oștile ; primul ocupa cu artileria Reforzate, Isola di Fano și Sorbolongo, poziții ce dominau căile principale dintre Urbino și Senigaglia ; iar cel de-al doilea, venind de la Forli și Cesena și ocolind prin Sant' Arcangelo și Verucchio, pătrundea în regiunea muntoasă în care se înalță, ca doi titani, stîncile din San Marino și San Leo. Din toate părțile se strîngea astfel, în jurul lui Guidobaldo, plasa întinsă de înfricoșătorul retiar [1]... Ducele scăpase ca prin minune, în schimb Cesare avea în mîinile lui ducatul. Nici o împotrivire temeinică nu mai era posibilă. În noaptea de 20 spre 21 iunie, cînd Guido își părăsise palatul, avu loc aici o învălmășeală îngrozitoare. „Neavînd nimic de pierdut", cum scrie un istoric, tinerii și plebea s-au grăbit să pună mîna pe arme. Cîrmuitorii însă, precum și cetățenii mai cu judecată, înlăturînd orice amăgeală asupra cinstei lui Borgia, s-au zorit în primul rînd să ascundă fiecare tot ce avea mai de preț. Mulți își adăpostiră soțiile și copiii în satele învecinate, unii chiar în orășelul Pesaro [2]. Cei mai prevăzători convinseră, încetul cu încetul, pe locuitorii mai războinici să renunțe la arme și, în ziua următoare, cînd Cesare apăru în mare ținută, pe un cal înveșmîntat în chip măreț cu valtrap, urmat de lăncierii [3] săi și de cavalerii în zale și armuri,

---

[1] Gladiator înarmat cu un trident, pumnal și plasă, cu care încerca să-și învăluie adversarul.

[2] Pe malul Adriaticii.

[3] „Lance" sau „lances" în limba franceză avea în vechime diferite înțelesuri : cîteodată însemna un simplu soldat luptător cu lancea, altădată o formație militară alcătuită din 10 cavaleri puternic înarmați, urmați de ostași pedeștri, sau de o companie compusă din 100 de lăncieri.

pe cai cu harnaşament de turnir și cu penaje de felurite culori, nu mai avu în fața sa decît o mulțime paşnică, înlemnită și resemnată.

Celelalte orașe și fortărețe fură nevoite, de asemenea, să se supună. Pînă și San Leo, cetatea de neînvins San Leo, se predase din pricina trădării sau a neroziei comandantului ei, un oarecare Lattanzio din Bergamo. Acest individ neghiob, ducîndu-se mai tîrziu la Veneția să facă plecăciuni suveranului fără țară, îi spuse : „Seniore, fiți fără grijă, sînt gata să îndeplinesc toate condițiile necesare spre a cuceri din nou fortăreața San Leo". Ducele răspunse : „Desigur, ați îndeplinit chiar prima condiție : pierderea ei". Fostul comandant, dacă ar fi fost mai isteț la minte, ar fi invocat zăpăceala în care s-a aflat, lipsit de orice vești și de orice porunci. Atacul prea neașteptat zădărnicise orice împotrivire. Cesare dăduse astfel pilda tradusă mai tîrziu de Tavannes [1] în aforismul : „Soldații trebuie să fie în orașe înainte de a ști pentru ce". Cînd Italia se trezi din somn, se găsi în fața faptului împlinit. Atît Machiavelli cît și Soderini, cu desăvîrșire uluiți, au scris : „Vestea morții ducelui de Urbino fusese aflată odată cu îmbolnăvirea sa".

---

[1] Mareșal al Franței (1509—1573).

CAPITOLUL II

EXILUL

Planul fusese bine întocmit : fără întîrziere, Cesare Borgia începu să-l execute. Pe bună dreptate s-a putut spune despre el : „Imediat ce cucerește un oraș instituie legi, organizează, astupă găurile din metereze, se încredințează dacă este bine apărat și îngrijit, ca și cînd l-ar fi cucerit pe vecie. După ce ocupă Imola, Forli, Cesena, Cesare îl cheamă pe Leonardo da Vinci ca să asigure distribuția apei, pentru întărirea fortărețelor și spre a înălța monumente. Fundează așa-zisele Monte di Pieta [1], înființează Curți de Justiție, pe scurt își asumă un rol civilizator." Toate acestea se puteau constata mai pretutindeni. La Urbino, însă, nu se simțea aproape deloc nevoia vreunei reforme : nici un stat din Italia nu fusese orînduit cu mai multă înțelepciune ca acest mic ducat. Numeroasele bogății, mai ales cele din palat, ispiteau însă pe oricine. Se dusese vestea despre biblioteca din Urbino,

---

[1] Casă de credit municipal împrumutînd bani cu dobîndă, în schimbul primirii în amanet a unui obiect mobiliar.

realizare de perseverență și de pasiune a marelui Federigo [1], cel ce odinioară tocmise nu mai puțin de treizeci și patru de copiști pentru a o înzestra cu scrieri rare. Existau aici numeroase opere de artă, tapiserii, veselă de aur și de argint, statui antice și moderne, toate de o rară frumusețe. Cesare nu se prea sinchisea de operele de artă ale anticilor, le cunoștea însă prețul de vînzare și avea mare grijă să nu le scape din mînă. Prădăciunea fu plănuită cu multă minuție. Se luară, pare-se, măsuri ca nimic să nu se rătăcească pe drum sau să se vatăme. Șiruri întregi de catîri încărcați cu bogății coborîră din munți și se îndreptară către Forli sau Roma, ducînd o pradă ce poate fi apreciată la cel puțin șase milioane de franci [2].

Cum această ispravă deschisese pofta ostașilor, fiecare începînd să prade spre folos personal, Cesare îi scoase din oraș și le așeză tabăra aproape de Fermignano. Nu putea să vadă neorînduială. Admiratorii lui îl lăudau pentru că în conducerea statelor sale dovedea un anumit spirit de justiție firească, și trebuie să recunoaștem, în adevăr, că nu îngăduia nici o nedreptate ce nu i-ar fi prilejuit vreun folos. Așa cum anumiți mari artiști nu suferă să aibă discipoli, nici Cesare nu putea tolera altora crime

---

1 Tatăl lui Guido, *Federigo da Montefeltro* (1444—1482), care la Urbino a adunat celebra bibliotecă, cea mai prețioasă comoară a sa și unde Guidobaldo și Francesco Maria della Rovere, urmașii săi „zidiră frumoase edificii, curtea lor prezentînd spectacolul unui mecanism ordonat și savant. Poporul îi iubea deoarece favorizaseră cultura solului, și cînd Federigo trecea pe străzile orașului mulțimea îngenunchea în fața lui și striga : *Dio ti mantegna, signore,* iar cei cu carte îl numeau «lumina Italiei»" (Jakob Burckhardt).

2 La valoarea lor din 1927, cînd apare studiul.

ale căror modele, fără cusur, le concepuse el. Stăpînit de acest gînd, umplea de o asemenea groază pe tîlhari încît i-ai fi crezut oameni fără nici o pată, și pedepsea cu cea mai sîngeroară sălbăticie orice act de „cruzime nedisciplinată“.

La Urbino, un singur lucru îl frămînta și îi umbrea izbînda : nu izbutise, prin oamenii săi, să-l gîtuie pe Guidobaldo. „Mortul nu mai mușcă“, spune un proverb francez din secolul al XVI-lea. Era și opinia lui. Cum putea deci ierta pe cei ce îngăduiseră să-i scape prada. Printre ei se afla și un oarecare Pier Antonio, apropiat al lui Guidobaldo ; el își înduplecase stăpînul să-l îndestuleze pe Cesare cu tot ce ceruse ; potrivise ca ducatul să treacă în mîna acestuia, dar nu-l vînduse pe duce. Sub învinuirea de „uneltire împotriva suveranului pontif“, capul lui Antonio a căzut odată cu cel al lui Dolce. Acești doi nefericiți au fost aproape singurele victime ale lui Borgia în această împrejurare. De unde lauda ce și-o aducea cu mîndrie : „nu atinsese un fir de păr“ de pe capul celorlalți locuitori din Urbino, care nu se arătau prea potrivnici noii stăpîniri. Familia Montefeltro îi obișnuise cu o cîrmuire bine orînduită și de libertate. Sub Cesare nu mai aveau aceeași îngăduință, dar, exceptînd abuzurile și potlogăriile ostașilor, se putea spune că se bucurau ca și în trecut de o bună ordine. Se supuneau deci lui Cesare.

În acest timp, lui Guidobaldo i se urîse tot așteptînd la Mantova, în viitorul *Paradiso* al Isabellei d'Este, pentru el, poate, în alte vremuri, un adevărat Paradis, dar acum pierzîndu-și prin forța împrejurărilor mult din far-

mecul de odinioară. Singurele mîngîieri ale ducelui erau de ordin mistic : la 23 iulie, două zile după ce fugise, Urbino fusese zguduit de un puternic cutremur de pămînt cum altul nu se mai pomenise vreodată, semn că cerul nu încuviința noua stăpînire. Își mai alunga tristețea cînd sora Osanna dei Andreasi — bătrîna pe care o vedem azi în genunchi în tabloul *Madona Victoriei*, de la Luvru — îl încredința că „Borgia va ține cît un foc de paie".

Profeția vrăjitoarei sfinte, cu mare faimă la Curtea din Mantova, constituia fără îndoială o încurajare pentru viitor. În prezent însă, el trebuia să se consacre unei strădanii temeinice, să caute undeva un sprijin material împotriva uzurpatorului. Regele Franței tocmai sosea în Italia — Regele, cel ce îndreaptă toate greșelile, trimisul Domnului ! Se vestise a fi un om de treabă. Dacă i s-ar povesti tot ce făcuse Cesare ? Nu putea rămîne nepăsător în fața atîtor nedreptăți, trădări și omoruri. Se zvonea chiar că era hotărît să le pedepsească, întrucît „nimicirea puterii familiei Borgia ar fi tot așa de vrednică de laudă precum un război contra turcilor". Principii sărăciți : Varano din Camerino, Giovanni Sforza, senior al Pesarei și Guidobaldo duce de Urbino, despre care ne ocupăm, întovărășit de marchizul de Mantova, cu toții victime ale ducelui de Valentinois, se grăbeau cu sufletul încărcat de plîngeri și de speranțe să ajungă la Milano, încredințați că vor găsi acolo stejarul[1] Sfîntului Ludovic.

---

[1] Sub care regele Franței, Ludovic al IX-lea, numit și Sfîntul Ludovic, împărțea supușilor săi dreptate.

Uitau că Străinul nu împărțea dreptatea; mai întîi, Străinul nu suferise nedreptăți și nefiind martorul lor cu greu le pricepea; apoi, în țara unde nu se afla decît în trecere, urmărea alte foloase decît cele ale pămîntenilor. Prin forța împrejurărilor, treburile locuitorilor ajungeau să fie subordonate deciziilor ce le lua el, aici, în scop personal. Ludovic al XII-lea plănuise să mai urmărească încă o dată „încercarea aventuroasă de la Neapole". Spre a izbuti avea nevoie de ajutorul papei, și Cesare Borgia sau papa tot una era. Astfel, deși binevoitor, asculta cu urechea în altă parte plîngerile tuturor acestor prințișori împotriva lui Cesare, povestea obîrșiilor sale scandaloase, a nerușinatei sale ipocrizii cînd, deodată, apăru chiar Cesare în persoană.

Părăsise la 25 iulie Urbino „în vestmînt de cavaler al sfîntului Ioan", stătuse în ziua de 4 august la Ferrara lîngă sora sa Lucrezia, foarte bolnavă — tocmai născuse un prunc mort — și la 7 august intra, călare, în Milano, prin Porta Romana. Regele Franței, care se plimba prin partea locului ca din întîmplare, întorcîndu-se de la palatul lui Trivulzio [1], îl întîlni pe Cesare, însoțit de cumnatul său Alfonso d'Este, din Ferrara. Îl îmbrățișă, se purtă cu el „ca veri buni și rude", și-l conduse la *Castello* [2], adăpostindu-l în odaia cea mai apropiată de a sa. Mai mult chiar, însuși suveranul porunci masa de seară

---

[1] *Teodoro Trivulzio* (1456—1531), condotier de origine italiană în serviciul Franței. Devenit mareșal (1526) participă sub domnia lui Ludovic al XII-lea, regele Franței, în mod strălucit la războaiele din Italia. Rudă cu Gian Giacomo Trivulzio zis il Magno, mareșal în serviciul lui Carol al VIII-lea.

[2] Palatul ducelui.

pentru ducele de Valentinois, merse să-l vadă de trei sau patru ori în cursul serii, pînă și în cămașă de noapte, cînd îi spuse „noapte bună". Dădu dispoziții ca ofițerii regești și slujitorii săi să fie la ordinele acestui ciudat complice, pe care îl rugă să-i poarte fără sfială chiar cămășile și hainele ; pentru orice i-ar fi de trebuință să nu se adreseze decît lui, să ia drept al său tot ce alcătuia îmbrăcămintea regelui, trăsurile și caii regești. Pînă și lectica i-a ales-o personal suveranul. „La urma urmei, spunea Niccolo da Correggio povestind Isabellei d'Este toate aceste amănunte, regele nici pentru fiul sau fratele lui nu ar fi făcut mai mult".

Principii, sosiți spre a da în vileag regelui toate faptele ducelui de Valentinois și cerînd răzbunare, rămîneau încurcați. O uluire fără seamăn cuprindea toată Curtea, verificînd adevărul cuvintelor lui Cesare către Machiavelli : „în ce privește politica Franței, nimeni în Italia nu mai avea ce să-l învețe". Astfel s-au petrecut lucrurile pe tot timpul șederii lui Ludovic al XII-lea la Milano, iar cînd acesta se întoarse la Genova, Cesare îl însoți și nu-l părăsi decît după ce îl văzu suit pe puntea vasului. Izbînda lui era desăvîrșită. Despuiați de orice avuție, principii se întoarseră, vrednici de plîns, fiecare în surghiunul lui. Marchizul Gonzaga, deși își arătase deschis dorința de a lupta împotriva lui Cesare „cu sabia și cu pumnalul, pentru ca Italia să scape de el", își înghiți amenințările bombănind. Regele, doritor ca prietenii lui să nu se dușmănească, izbuti ceea ce fusese de neconceput : să-i împace, Gonzaga se înțelese și el cu trădăto-

rul, — iar Guidobaldo se întoarse la Mantova mai sărăcit ca niciodată.

Totuși, nu încă în măsura dorită de Cesare ! Prezența lui Guido, atît de aproape de Urbino și de Ferrara, într-o familie înrudită cu Lucrezia, apărea ca o imputare, un semn de hotărîtă împotrivire în fața uzurpării, poate chiar o încurajare a unor posibile răzvrătiri ale poporului din Urbino sau din Montefeltro. Era necesar să scape de duce. Dacă nu s-a putut printr-un asasinat, trebuia să încerce alt mijloc. Cum să-l facă să se lepede de orice drepturi asupra ducatului ? Ce-ar fi să-l hotărască să devină preot !... Ar putea să ajungă cardinal ; cel puțin să-l amăgească și, chiar de va fi sau nu cardinal, tot nu ar mai avea nici o putere. Ce-i drept, era însurat, dar — ca și cînd n-ar fi fost ! Nu avea urmași, și era sortit să nu aibă niciodată : o știa toată lumea. Poporul din Urbino punea, îndeobște, pacostea asta pe seama vrăjitoriilor fostului lor tutore și regent, Ottaviano Ubaldini ; acesta, rîvnind scaunul ducatului pentru propriul său fiu și plănuind ca ducele să rămînă fără urmași, recursese, pare-se, la farmece. Doctorii, prin neputința lor de a înlătura beteșugul ducelui, contribuiseră în mare măsură la răspîndirea legendei. Astrologii, de asemenea : după horoscopul întocmit la naștere, Guidobaldo era sortit să aibă o viață „neliniștită, scurtă și betegită". Așadar, s-ar putea anula căsătoria ca neconsumată. Ducesa Elisabetta Gonzaga s-ar căsători cu un „baron francez", tocmai se aflau acolo destui la îndemînă, în jurul lui Ludovic al XII-lea. Cesare ar rămîne stăpîn pe statul cotropit, fără vreo rezistență posibilă, și toată lumea ar fi mulțumită.

Astfel potrivise lucrurile Cesare în cugetul său, în aceste dintîi zile ale lunii august din anul 1502, plănuiri de care, ajutat fiind de prepușii lui, se și vorbea în toată Roma și pe care chiar el le șoptea la Genova, la urechea vistiernicului din Mantova, pentru ca familia Gonzaga să fie determinată să cedeze. Papa s-ar fi învoit, fără îndoială ; Curtea din Mantova nu s-ar fi împotrivit nici ea cu tot dinadinsul, plănuise o alianță cu Cesare și în felul acesta se împăca cu el, iar cumnatul Guidobaldo nu ar fi rămas părăsit în chip prea rușinos. Se uita însă încuviințarea celor doi soți. Guido ar fi primit, poate, să renunțe la tovarășa sa de viață în schimbul pălăriei de cardinal deoarece era om cu scrupule, și se gîndea, desigur, că va îndeplini mai ușor îndatoririle de cardinal decît pe acelea de soț. Dar cum se înșelau asupra realității ! Putea oare o femeie atît de înțeleaptă ca Elisabetta Gonzaga să primească a fi din nou liberă părăsind pe nefericitul ei principe, trădat în același timp din toate părțile ? Este suficient să privim portretul său grav, gînditor, în amurgul vieții, la Galeria *Uffizi* și vom înțelege că nu ne aflăm în fața unei ființe gata să se plece după cum bate vîntul. Fără o clipă de șovăire ea respinse propunerea adăugînd : „de i-ar fi rămas Guidobaldo numai ca frate și încă era mai mulțumită decît să nu-l recunoască drept soț".

Purtarea ei mișcă adînc lumea din acea vreme. În *Il Cortegiano* [1], aflăm mai tîrziu cum într-o seară, venind vorba despre frumoasele exemple de virtute femeiască,

---

[1] *Curteanul,* operă scrisă de Baldassarre Castiglione.

Cesare Gonzaga spuse despre ea : „Nu pot, de asemenea, să uit o vorbă a ducesei noastre. Trăind cincisprezece ani lîngă soțul ei ca o văduvă, nu numai că a rămas statornică nedînd la iveală nimănui pe lume soarta sa, dar, sfătuită fiind de cei din preajmă-i să pună capăt văduviei, se învoi să sufere surghiunul, sărăcia sau orice alte nefericiri, decît să primească ceea ce tuturor celorlalți le părea pronie cerească și soartă îmbelșugată". La aceste cuvinte, ducesa, fiind de față, răspunse în modul cel mai firesc : „Vorbiți de altceva, nu vă mai osteniți cu asemenea vorbe. Aveți atîtea altele de spus !"...

Față de împotrivirea Elisabettei care taie scurt toate planurile de compromis, lui Cesare nu-i mai rămînea decît să treacă la o aspră pedeapsă. Trimise deci marchizului de Mantova o categorică și amenințătoare poruncă : sau își alungă cumnatul sau intră în dușmănie cu familia Borgia ! Nu-i cerea cu hotărîre să-și alunge sora ; dar Elisabetta, cunoscîndu-și obligația, nu șovăi să o îndeplinească. Văzînd bine că : „viața ducelui ar fi fost în și mai mare primejdie dacă nu rămînea alături de el", adăugă deschis : *„nu-l va părăsi niciodată, chiar de-ar fi să piară și ea în vreun spital"*. Cei din familia Gonzaga se felicitară cu mîndrie pentru că aveau o soră atît de vitează, în primul rînd fiindcă într-adevăr ea era astfel, apoi pentru că, prin ea, erau și ei scutiți să fie la fel. Ne putem închipui ce furnicare de lașități ascunse, de nădejdi josnice, nemărturisite, de renegări mute își găsiseră sălaș în sufletele acelor principi fuduli, care dîrdîiau de frică în mijlocul *camerini*-lor lor delicioase, în acest viitor *Para-*

diso al Isabellei d'Este, luminat de soarele strălucitor al zilelor de vară din anul 1502... În sfîrșit, cuvîntul ce descătușa fu spus. Se hotărî plecarea. La 9 septembrie, ducele și ducesa de Urbino părăseau Mantova și se retrăgeau acolo unde se afla în acea vreme adăpostul tuturor prinților jefuiți, al tuturor acelora care pătimeau din cauza despotismului de pe *„terra ferma“* [1], la Veneția.

În acea epocă, venețienii apăreau în fața Italiei ca locuitori ai unor insule, unde, urmînd o politică separată și liberă, multiplele canale le asigurau securitatea și propășirea mulțumită numai vieții lor maritime și rîvnei de a se întinde în toată lumea. Leul lui San Marco era un amfibiu : ar fi fost mai potrivit să poarte brațe înotătoare, nu aripi. Rămasă statornică unui patriotism înverșunat din pricina primejdiei neîncetate la care era expusă, mult mai puțin sfîșiată de vrăjbi lăuntrice decît celelalte orașe din Italia, prinsă de țările de dincolo de mare prin miile de învoieli ingenioase, ascunse și încrucișate în felurite direcții, care se țeseau și se destrămau fără încetare asemenea brazdelor spumoase din urma corăbiilor sale, Veneția se împotrivea ca puterea Europei să se întindă asupra ei, dar nu se temea să-și întindă ea puterea peste Europa ; și aceeași judecată ce-i poruncea să nu lase niciodată vreun zălog în mîinile altora o învăța să păstreze totdeauna, cu multă grijă, orice zălog pe care Europa îngăduia, cu ușurință, să-i fie luat, de pildă : surghiuniții. În jocul Veneției, un rege și o regină reprezentau sorți posibili de izbîndă, ei nu puteau fi lăsați în voia soartei.

---

[1] Pămîntul continental, neînconjurat de mare, al Italiei, în opoziție cu laguna, partea semi-maritimă a mării (it.).

Refugiații din Mantova fură deci adăpostiți, primiră locuință pe Canareggio și chiar, mai tîrziu, o pensie. Papa ridică împotriviri pe lîngă ambasadorii Veneției. Republica rămase însă nepăsătoare. Dacă familia Borgia bombănea văzîndu-i pe ducele și ducesa de Urbino în pază sigură, însemna că erau periculoși ; dacă erau periculoși, înfățișau o forță, prin urmare erau buni de păstrat. Și Veneția îi păstră.

Dar, se pare că, pentru moment, nu o vădită teamă de ei ar fi fost cauza. Părăsiți de toți potentații din Italia, pe care izbînzile lui Cesare îi îngrozise, lipsiți de orice mijloc de trai, mărginiți, în clipa în care Seniqria nu le-ar mai fi asigurat pensia, la un trai de nevoiași, abia dacă mai păstrau din suprema lor putere de altădată o realitate mai adevărată decît cea pe care o pot păstra, din înfățișarea celui mai frumos palat, oglindirile de pe canalul unde rătăcea melancolica lor gondolă. La un moment dat, lipsurile vieții lor deveniră atît de mari încît buna regină Anne de Bretagne[1] oferindu-se să-i ajute, ducesa Elisabetta Gonzaga se gîndi să intre ca doamnă a palatului în serviciul reginei !

Din cînd în cînd sosea cîte o scrisoare din Mantova. Ne putem ușor imagina ce însemna pentru exilați o scrisoare... Cu cîtă nerăbdare trebuie să se fi repezit la cele trimise de Isabella d'Este ! Unele, foarte interesante, fără îndoială, altele, cuprinzînd felurite știri. Scria, de pildă, următoarele : „Am înțărcat pe Federigo ; după o zi și o noapte s-a obișnuit ușor"... Despre politică însă nici un

[1] (1477—1515), soția lui Carol al VIII-lea, apoi a lui Ludovic al XII-lea.

cuvînt. Și, oare, nu era mai bine? Isabella, respectînd buna cuviință, nu putea povesti că soțul ei se afla în cei mai buni termeni cu Cesare. Acesta se arăta mulțumit „de felul în care Gonzaga se purtase în actualele împrejurări cu seniorul Guido Ubaldo și cu preailustra ducesă, sora sa“, și adăuga: „De aci înainte vechea noastră prietenie nu va avea de suferit nici o rezervă“. Guidobaldo şi soția sa ştiau bine: împăcarea se făcea pe spinarea lor, chiar dacă nu cunoşteau termenii şi poate nici însuşi adevărul asupra acestui murdar *„satisfecit“*.

Totuşi, în altă parte, în umbră, alții se osteneau pentru ei. Nici nu trecuse bine o lună şi, iată, în urma unor zvonuri încă nedeslușite, răspîndite din Ombria, începeau oarecum să nădăjduiască. Chipul în care Cesare se purtase la Urbino, ca și iuțeala cu care încălcase tratatele dădeau serios de gîndit neutrilor, propriilor săi prieteni, chiar condotierilor sau locotenenților folosiți în această ispravă. Ce înseamnă toate cele petrecute, spuneau ei, unde o să ajungem? Iată izgonite atîtea familii: Riario din Imola și din Forli, Malatesta din Rimini, Sforza din Pesara, Manfredi din Faenza, Appiano din Piombino, Montefeltro din Urbino, Varano din Camerino. Cine va urma acum?... Familia Bentivoglio din Bologna... Și pe urmă? Unde se va opri? Ținuturile lui se învecinesc cu ale noastre. Ce-l va împiedica să pună mîna pe ele? Într-adevăr, avem tratate, dar Guidobaldo nu avea și el? atîtea cîte ar putea dori oricine, chiar și breve pentru vînzare, date de însuși papa... Spre a pune stavilă unui Borgia, un pergament nu înseamnă aproape nimic, numai lănciile și bombardele i-ar da de hac.

Cam în acest fel se gîndeau, cu dreaptă judecată, dar puțin cam tîrziu, oameni ca Vitellozzo Vitelli din Città di Castello, cei din familiile Orsini, Baglioni din Perugia, precum și Pandolfo Petrucci din Siena, apoi Oliverotto Eufreducci, cunoscut îndeobște sub numele de Liverotto da Fermo și sora lui Guidobaldo, care avea sarcina de prefect al Senigagliei, în sfîrșit, Giovanni Bentivoglio din Bologna, pentru moment cel mai direct primejduit, deși acoperit sau mai bine spus „descoperit" prin protecția cu desăvîrșire platonică a Franței. După ce au chibzuit astfel, și-au împărtășit fiecare temerile, și, pentru a lua o hotărîre și a orîndui forțele laolaltă, s-au întrunit într-un fel de „conferință", menită să ajungă la realizarea unei confederații.

Această conferință, rămasă celebră în istoria Italiei, a avut loc la Magione, în apropiere de Perugia. Unii nu au putut veni, au trimis însă împuterniciți, printre alții pe Antonio da Venafro în locul și pentru Petrucci. Cei mai numeroși erau diferiții membri ai familiei Orsini și, după ei, apărînd mai de temut, cei din familia Vitelli, reprezentați prin Vitellozzo. Acești seniori hotărîseră să se unească, să se „confedereze" ca să oprească invazia oștilor lui Cesare și, înainte de orice, să asigure familiei Bentivoglio ajutorul necesar, dacă s-ar fi întîmplat să fie atacată, apoi să atace ei înșiși ce-ar mai fi putut rămîne din oștile ducelui de Valentinois. Spre a atinge acest țel își luau obligația de a alcătui, gata de luptă, o armată compusă din șapte sute de cavaleri bine înarmați și din nouă mii de pedestrași. Se bizuiau prea puțin pe sprijinul Franței și al Veneției : în orice caz, continuau să-l ceară.

Cît priveşte Franța, îi rămîneau sau încercau să-i rămînă prieteni, renunțînd la orice expediție sau alianță pe care Ludovic al XII-lea ar fi putut-o socoti drept un act dușmănos. Într-un cuvînt, conspirația sau coaliția de la Magione era o răfuială pur personală, între ei și Cesare.

Tocmai atunci, la 7 octombrie, Guidobaldo primea o veste îmbucurătoare : San Leo se răsculase și înălța stindardul cu stema familiei Montefeltro : vulturul. Iată ce se întîmplase : Cesare, veșnic neîncrezător în poporul pe care-l cucerea și nespus de circumspect, în timp ce lăsa să se creadă peste graniță că feltrienii se împăcau foarte bine cu stăpînirea sa, măsurile ce le lua dovedeau contrariul, deoarece își întărea mijloacele de apărare ale cetățuilor. Astfel, la San Leo aveau loc lucrări care necesitau folosirea unui mare număr de muncitori și a unor materiale de foarte mare importanță. Printre ingineri se afla și un oarecare Andrea, om credincios lui Brizio, fost paj și scutier al ducelui Federigo. La 5 octombrie, pe cînd introducea în citadelă prin podul mobil un șir de care încărcate cu grinzi puternice, potrivi ca grinzile să fie răsturnate cu scopul de a bloca o clipă poarta. În același moment, un grup de feltrieni, din cei hîrșiți în războaie, îmbrăcați în straie de țărani și răspîndiți, cu sprijinul lui Brizio și al lui Lodovico Paltroni din Urbino, prin mahalalele orașului, ieșiră din case strigînd : „Feltro ! Feltro !“ năpustindu-se, urmați de gloata ațîțată, asupra cetății. Ostașii aflați în posturile de gardă, văzîndu-i sosind vrură să ferece poarta, dar, înțepenită din pricina grinzilor, ea rămase deschisă. Mulțimea putu astfel să dea năvală în castel și-l ocupă într-o clipită. *Rocca* fu

năpădită înainte ca apărătorii ei să se fi dezmeticit din uluire : unii nu se mai treziră decît pe lumea cealaltă.

Din înaltul fortăreții San Leo se auziră, purtate succesiv din munte în munte, strigătele de „Feltro ! Feltro ! Ducele ! Ducele !“, cărora li se adăuga și cel de „Marco ! Marco !“, adică semnalul de alianță cu Veneția. Așa precum se știe din vremuri de demult, nicăieri veștile nu se răspîndesc mai iute ca în deșert. Într-o zi, două, revoluția se înteți în nord, pînă la San-Marino și Tavoleto, în sud, pînă la Cagli și Gubbio, de la un sat la altul, din castel în castel. Adusă de țăranii din cîmpiile înconjurătoare, vestea căderii citadelei San Leo se răspîndi la 8 octombrie, zi de tîrg la Urbino, și, pe loc, la același strigăt de dezrobire, orașul se răzvrăti și el. Amintindu-și atunci, puțin cam tîrziu însă, că lăsase într-un chip cu totul nechibzuit, în afara castelului, piesele de tun sorocite vara trecută pornirii războinice împotriva orașului Camerino, comandantul vru să le ia înapoi. Mulțimea se împotrivi : soldații, prea puțini la număr spre a o răzbi, bătură în retragere către castel. Atunci comandantul nu se mai gîndi decît la salvarea tezaurului. Cincisprezece catîri, încărcați cu fel de fel de bogății, putură să scape și să ajungă pînă la Forli. A doua zi castelul era cucerit. Căzuseră numai patru dintre oamenii lui Guido. Răzmerița luă sfîrșit, victorioasă. La început, o parte din răsculați năzuiau mai curînd către o republică decît pentru vechiul duce. Se alăturară însă fără întîrziere grosului locuitorilor din Urbino și, în trei zile, întreg ducatul fu din nou în mîna lui Guidobaldo.

La primele zvonuri despre răscoală, Senioria Veneției se găsi pe de-a-ntregul descumpănită. Strigătele de „San Marco“, auzite din primul ceas, păreau să o tîrască într-o treabă unde nu avea nici un amestec, și nici nu avea de gînd să aibă. O răzvrătire bine condusă, care ar fi smuls provincia Romagna de sub stăpînirea Bisericii spre a o așeza sub ghiarele Leului lui San Marco, i-ar fi fost desigur pe plac. Răscoala trebuia însă să biruie. Și oare va birui ? Familia Borgia era foarte puternică, regele Franței se afla destul de aproape, dar, neîndoios, circumstanțele nu erau favorabile. Mai sănătos era să se primejduiască renegînd o izbîndă decît să rămînă de rușine într-o înfrîngere. Deci, Veneția se arătă împotriva celor întîmplate. „Am aflat acum, scrie Machiavelli, că guvernul din Veneția, informat despre răscoala din fortificația San Leo, a făcut-o de îndată cunoscută episcopului din Tivoli, trimisul papei, asigurîndu-l că erau foarte supărați de această răzvrătire precum și de strigătele «San Marco !» ce s-au auzit acolo. A protestat deoarece senatul nu dorea defel să se îndepărteze de Franța și de Sfîntul Scaun, și nici să-și retragă sprijinul dat ducelui de Valentinois sau să vină în ajutorul ducelui Guido, căruia îi fu adusă la cunoștință această declarație în prezența amintitului prelat.“

Vorbele acestea exprimau tocmai contrariul gîndurilor Veneției, totuși, sărmanul Guido continua să rămînă un penibil personaj. Lui Ludovic al XVIII-lea i se atribuie aceste cuvinte : „Nu am fost niciodată, fratele meu și cu mine, în mîinile aliaților, decît niște manechine po-

litice folosite să-i înspăimînte pe francezi...". Este, oarecum, ceea ce Guido reprezenta în mîinile venețienilor.

Dar, el se manifestă și într-un alt fel, așa cum îndeobște prinții surghiuniți nu s-au manifestat. Îndată ce află de lupta partizanilor decişi să-l ajute, plecă chiar înainte de a fi sigur de partea cui va fi izbînda. Pentru a ocoli capcanele din munți, alese călătoria pe mare, debarcînd chiar în acea seară la Senigaglia, la sora sa, prefect al orașului, de unde, ajutat fiind de întunericul nopții, pătrunse în munții din Montefeltro. Cesare însă, prevăzîndu-i sosirea, luase toate măsurile ca să-l prindă. Anunțase, printr-o proclamație adresată locuitorilor din Bertinoro, posibila apariție a lui Guido și dăduse poruncile necesare. Toate trecătorile din munți trebuiau să fie ocupate pe loc, cu armele în mînă, să fie prins oricine ar încerca să pătrundă, iar în caz de împotrivire, să fie ucis. În această proclamație Cesare se prevala, ca totdeauna, de străinătate, de Franța, împotriva seniorului local. „Guidobaldo nu are cunoștință, spunea el, de înțelegerea deplină dintre sanctitatea sa papa și regele preacreștin din Franța" : aceasta era pricina cutezanței lui. În adevăr, el fu foarte îndrăzneț. Trecînd prin Senigaglia, zădărnici capcanele întinse de Borgia. Ajungea la 17 octombrie la San Leo și a doua zi intra în ducatul Urbino, primit cu mare bucurie de statele și castelele străbătute, întîlnind pretutindeni mese încărcate cu fructe și mîncăruri ca să se întremeze. Nu-l însoțea decît zece cavaleri, dar țara întreagă forma alai în urma sa.

Pe cînd se apropia de Urbino, locuitorii, adunați cu toții, sosiră în întîmpinarea lui. Numai croindu-și calea prin rîndurile înțesate ale mulțimii Guido putu răzbate

în catedrala unde îl aștepta episcopul, în fruntea întregului său cler, spre a înălța printr-un *Te Deum* rugi de mulțumire. Momentul era măreț, îl doborîse însă strădania din aceste din urmă zile. O revenire bruscă a gutei la genunchi îl forță să rămînă cîtăva vreme la pat, unde primea, ziua și noaptea, pe credincioșii săi urbinați, „și deși pierduseră în război, care un soț, care un frate sau un fiu, se mîngîiau fiindcă seniorul lor se întorsese". „Am pierdut, pentru că am fost jefuit, 25 de ducați la Monte Calvi, spuse unul dintre ei, și din pricina aceasta nu am putut însămînța în acest an, dar mi s-a părut că nu am pierdut nimic cînd am văzut pe seniorul meu, și mai vîrtos cînd i-am atins mîna, pentru mîngîierile ce mi le-a făcut senioria sa, Dumnezeu să-l ocrotească !"

Frămîntarea nu s-a oprit la Urbino. Pe cînd Guido debarca la Senigaglia, toți locuitorii din ducat se răzvrătiseră contra stăpînirii străine. Locotenenții lui Cesare, uluiți de prea neașteptata lovitură, încercară la început să riposteze, adică să pedepsească crunt pe locuitorii pe care îi aveau în mînă, pentru a-i înspăimînta pe ceilalți. Poporul rămînea stăpîn pe majoritatea orașelor apărate prin sisteme de fortificații, dar citadela, *la rocca,* continua să fie ocupată de oamenii lui Borgia. Michele da Cordeglia, zis și Michelotto, sări în ajutorul garnizoanei din Pergola, pătrunse în oraș și-l devastă. Tocmai aici se afla în închisoare bătrînul și viteazul apărător al orașului Camerino, faimosul Giulio Varano, făcut prizonier sub condiție [1]. Michelotto, din ordinul lui Cesare, îl gîtui fără

---

[1] Prizonier care acceptă să se predea, iar biruitorul este obligat să-i lase viața și să respecte alte condiții.

milă, apoi făcu la fel cu soția și cu copiii săi. Dăinuia, în familia Borgia, obiceiul de a nu lăsa niciodată în viață vreun vlăstar oarecare, un răzbunător posibil al celui ce fusese jertfit. Pentru că la Pesaro se mai afla un copil și mai tînăr al lui Varano, Cesare puse să-l sugrume și pe acesta în fața bisericii San Francesco. Copilul, printr-o nu se știe ce minune, nu muri imediat. Se știe însă sigur că după ce i s-a scos ștreangul de la gît, încă mai dădea semne de viață. Oameni cu suflet îl duseră în grabă înăuntrul bisericii, unde părea a fi la adăpost. Desigur, ar fi scăpat cu viață dacă un călugăr spaniol, aflat acolo, nu ar fi crezut că face o faptă cucernică dîndu-l în vileag. Călăii se întoarseră și își isprăviră treaba. Michelotto părăsi Pergola, înaintă și izbuti să pătrundă în Fossombrone, ajutat fiind de unele legături ascunse, păstrate în garnizoana orașului pe care îl jefui și-i masacră locuitorii. Un cronicar al vremii scrie: „Soldații dădură dovadă de o atît de sîngeroasă cruzime încît numeroase femei, pentru a nu cădea în mîinile dușmanilor, se aruncară, cu copiii lor agățați de gît, în fluviu".

Tot ce se săvîrșise nu însemna decît să ucizi pentru ca să ucizi, numai de amorul artei. Nimic mai nimicitor din punct de vedere militar, deoarece în timp ce Michelotto, cu tovarășul său spaniol Ugo da Moncade și Bartolomeo da Capranica, își iroseau timpul sugrumînd grumaje ce nu prezentau nici o primejdie, în loc să-și caute cît mai curînd apărarea în orașele Rimini sau Fano, cum ar fi vrut Cesare, Confederații de la Magione treceau la fapte. Întăririle pe care aceștia le trimeteau celor din Urbino începeau să-și găsească rostul încă de la 10 octom-

brie. Lănciile lui Vitellozzo se iviră la 11 octombrie la Castel Durante, însoțite de 400 de pedestrași sosiți de la Citta di Castello. Pagolo Orsini și fratele lui Vitellozzo, ajunși la Cagli in ziua de 12 octombrie, aduceau cu ei 5000 de oameni. În același timp, locuitorii din Gubbio, răsculați deopotrivă, trimeteau călăreți și pedestrași sub comanda lui Gentile Ubaldini.

Cei din Montefeltro, văzîndu-se sprijiniți, înaintară hotărîți împotriva oștilor papale. Încolțit astfel, Michelotto începu să se retragă și se feri de încăierare pînă la Calmazzo, în apropiere de Fossombrone, unde li se împotrivi. Pătimi însă rău. Vrednici în măceluri și dezmățuri, soldații săi se prăbușiră în fața unei oști înarmate. Deși numărul lor era cu mult mai mare, ajungînd pînă la o mie de călăreți înarmați pînă în dinți, ceea ce însemna foarte mult, și încă două sute de ostași din cavaleria ușoară, fură zdrobiți pînă la unul, „fără să se fi văzut o singură lance împotrivindu-se". Urmarea acestei zile de luptă, sfîrșită prin cîntece de bucurie, iluminație cu torțe și hotărîtoare pentru soarta întregului ducat, se încheie cu patru sute de morți, cuprinzînd pe Bartolomeo da Capranica, un mare număr de prizonieri, printre care și Ugo da Moncado, precum și calabalîc prețuit la cel puțin 3000 de ducați. Michelotto, cu cîteva grupuri de ostași, izbuti să scape refugiindu-se în orașul Fano, fără a rezista mai departe în fața feltrienilor. În sfîrșit, luptătorii din Castel Durante și Sant'Angelo in Vado ajunseră pînă la Tavoleto, cucerindu-l.

În zilele următoare, trupele Confederaților, întărite încetul cu încetul și ajungînd pînă la douăsprezece mii

de oameni, puseră stăpînire pe citadelele din Pergola și din Fossombrone, răspîndindu-se pînă prin ținuturile orașelor Fano, Pesaro și Rimini. În acea vreme, familiile erau atît de numeroase încît „vendetele" nu se stingeau cu ușurință. Astfel, din tribul Varanilor se mai afla în viață Giovanni Maria care, luptînd în oastea lui Guidobaldo, izbuti pînă la urmă să pătrundă, însoțit de cîțiva oameni, într-una din cetățuile familiei sale, unde-i ațîță pe locuitori împotriva lui Borgia. Tot poporul din statul Camerino făcu la fel. În scurtă vreme, din cuceririle mai noi ale armatei papale, în afară de Sant' Agata, nu mai rămînea nimic.

Dar Cesare ce făcea, oare, în acest răstimp ? Negocia, se retrăsese în orașul Imola, adică într-un loc cît mai îndepărtat posibil de cel unde aveau loc luptele, și stătea la taifas cu Machiavelli. Florența îi trimisese acest ager partener spre a-i dezvălui ceea ce Cesare cunoștea mai dinainte : urzirea Confederaților de la Magione ; totodată, spre a-l asigura că Republica Florentină, departe de a-li se alătura, îi oferea lui ajutor. Machiavelli primise mai ales sarcina de a veghea asupra acțiunilor sale posibile. În acel moment fu primită știrea căderii fortăreții San Leo. Machiavelli pîndi pe figura lui Cesare impresia lăsată de această înfrîngere. Curiozitatea lui nu avu rezultatul așteptat. Cesare rămase ca de piatră : parcă ar fi pierdut o pereche de mănuși sau o cutie de cofeturi... Un ducat mai mult sau mai puțin ! ce contează ! La urma urmei, ce însemna Urbino ? „Un stat slab și fără apărare" ; nimica toată pentru el. Într-un

cuvînt, puțin îi păsa, „neuitînd însă felul cum l-ar putea recuceri, dacă l-ar pierde".

Totul forma doar o aparență înșelătoare. În realitate, ducatul de Urbino alcătuia stavila unde Cesare simțea, nelămurit, pentru întîia oară, cum i se clătina norocul ; în primul rînd deoarece acolo Dreptatea fusese nesocotită în felul cel mai rușinos, iar acum se afla în acest loc puterea poporului care lua asupra sa sarcinile Dreptății. Pentru a zdrobi forța mulțimii avea nevoie de oștiri, ori tocmai în acel moment cei din Confederația de la Magione nu numai că îl părăseau pe Cesare, trupele sale fiind astfel în bună parte împuținate, dar se întorceau chiar împotriva sa. Clipa se dovedea periculoasă. La început a putut crede că hotărîrile Confederaților nu vor fi traduse în fapt. Îi rămăseseră credincioși căpitanii spanioli și trupele aflate direct sub comanda lui ; cînd ele dădură foc și pustiiră orașele Pergola și Fossombrone, i se lumină fața. „Anul acesta, zodiile nu par a fi binevoitoare celor ce se răzvrătesc", îi spuse el voios lui Machiavelli. Sosind însă vestea că oștile familiilor Orsini și Vitelli înaintau cu hotărîre alături de cele ale lui Guidobaldo, iar Guidobaldo însuși se întorsese în statele sale, îngrijorarea lui deveni oarecum mai vădită. În cele din urmă, armatele lui Cesare înfrînte la Calmazzo, pierderea, una cîte una, a cetăților sale la sud, nord, răsărit și apus, precum și aliații care-l părăseau pretutindeni, îl convinseră că vremea „păcălelilor" trecuse, o hotărîre trebuia luată cît mai curînd.

Se decise pentru o politică realistă, neșovăielnică. Voise să păstreze totul cu degetele răsfirate ; această dis-

tracție nu mai mergea ; strînse deci pumnul ca să lovească mai tare. Părăsi, fără să mai stea la îndoială, ducatul de Urbino și tot ce nu mai putea apăra, adunîndu-și toate forțele pe pozițiile din Romagna unde numai cu mare greutate ar fi putut fi zdrobit. În sfîrșit, spre a cîștiga timp începu tîrguiala, iar răgazul astfel dobîndit fu folosit să strîngă oști ca să reia lupta cînd s-ar fi simțit, din nou, cel mai puternic.

Cum să devină cel mai puternic ? Să se încredințeze că francezii îl ajută. Și cum să cîștige timp ? Făcîndu-și dușmanii să-l creadă cel mai bun prieten al lor ; numai neînțelegerile îi despărțiseră. Dealtfel, Confederații de la Magione erau în număr prea mare pentru a rămîne toți la fel de neînduplecați și toți în egală măsură prevăzători. În orice coaliție, la unii găsești cugete dîrze, alții sînt mai ușor de înduplecat. La drept vorbind, cine spune „coaliție" spune „alcătuire", și specificul unui corp alcătuit este posibila lui destrămare. Cesare urmărea deci acest dublu țel : să dezbine pe dușmani, iar el însuși să se alăture cît mai strîns posibil regelui Franței. La urma urmei, era același lucru, una fiind condiția celeilalte. Coaliția, sau cel puțin unii din cei ce o formau, s-ar clătina în ziua în care Confederații ar fi pe deplin încredințați de sosirea lănciilor franceze în ajutorul lui Borgia.

Ceea ce se și întîmplă. La prima chemare a lui „Cesare Borgia de Franța duce de Valentinois", Ludovic al XII-lea îi porunci lui Charles d'Amboise, senior al garnizoanei Chaumont, să trimeată 400 de lănci, adică 400 de călăreți înarmați pînă în dinți, împreună cu ajutoarele lor, în sprijinul lui Cesare, cu ordin să nu se ivească nici

o slăbiciune, și să i se statornicească din nou treburile. Mai tîrziu, trebuia să sosească și ostașii gasconi ; în sfîrșit, 3000 de elvețieni primeau să treacă în solda lui Cesare.

Din acest moment se putea păși la tratative. Cei din Confederație, care nu se temeau cînd era vorba să se războiască cu ostașii lui Cesare, — o dovediseră de curînd la Calmazzo — nu se prea grăbeau să înceapă lupta cu francezii. Amintirea bătăliei de la Fornovo continua să domine politica italiană. De aici înainte era deci posibil să se procedeze astfel încît urzeala de la Magione să se desfacă. Papa Alexandru al VI-lea și Cesare se străduiră din răsputeri în această muncă de destrămare. Se ocupară mai întîi de aliatul lor cel mai slab, Pagolo Orsini, *„comme cervello di non grande levatura"* [1], cum scrie un istoric, și-l hotărîră să vină să-l întîlnească pe Cesare la Imola. Cardinalul Borgia, nepotul papei, rămînea în schimb în mîinile familiei Orsini, drept zălog. Pagolo fu primit foarte cuviincios de Cesare care îi adresă cele mai măgulitoare cuvinte : recunoștea că poate greșise, și dacă era puternic se datora în mare parte sprijinului primit din partea familiei Orsini și de la ceilalți Confederați ; se poate să nu fi făcut pentru ei tot ce era dator să facă, dar, pe de altă parte, pentru ce aceștia luptau împotriva sa ? Dacă aveau de gînd să-l doboare, să se știe, nu va fi lucru ușor. Oștile regelui Franței soseau ; superioritatea armelor va fi din nou de partea sa. Ar fi deci mai sănătos să-și recunoască fiecare greșelile reciproce și să se împace... Familia Orsini va fi copleșită de bunuri și de onoruri. Alexandru al VI-lea promitea

[1] Ca un cap de nu prea mare inteligență (it.).

totul după dorința lor. Cesare îl atrăgea pe Pagolo, la Imola, de partea sa, în timp ce, la Roma, cardinalul Orsini trecea de partea papei. Disidenții se întoarseră la Magione pentru a-i cîștiga și pe ceilalți Confederați cauzei lor, fiind purtători de făgăduieli tuturora : adică familiilor Vitelli, Baglioni și pentru Liverotto da Fermo. Însuși Pandolfo Petrucci, cel mai neîncrezător dintre toți, trimetea la Imola pe Venafro, intenționînd astfel o împăcare cu Borgia.

Numai pe Guidobaldo nu încerca să-l cîștige Cesare de partea sa prin promisiuni sau lingușiri, fiindcă tocmai ducatul lui forma rostul tuturor acestor tîrguieli. Dealtfel, nici nu apucase să-și recapete bine drepturile în statele sale și, iată, constata stăpînit de apăsare și tristețe, cum, unul cîte unul, aliații îl părăseau. Ce-i drept, îi rămîneau credincioși Vitellozzo și ceilalți din familia Vitelli. Dar erau ei oare destul de numeroși pentru a împlini golul lăsat de familia Orsini ? Prevăzînd limpede ce urma să se întîmple, locuitorii înstăriți din Urbino începeau să scoată tot ce aveau mai de preț și se duceau să le îngroape în locuri îndepărtate. Poporul înțelesese destul de ușor situația și se înspăimîntase. După o lungă întrevedere asupra situației, cu Vitellozzo, care îi apăru foarte șovăitor, Guido își dădu seama : nu mai putea să se bizuie decît pe el însuși și pe popor. După ce adună pe toți oamenii de vază din oraș și pe toți deputații din întregul stat, le arătă deschis la ce se puteau aștepta. Vor rămîne singuri în fața familiei Borgia și a Franței unită cu Cesare... Trebuia oare să reziste ? Deputații răspunseră cu toții : „Da, pînă la moarte !“, și, la 19 noiembrie,

doamnele din Urbino, îndeosebi cele din Valbona, aflînd de această hotărîre veniră mulțime la palat să-l felicite pe duce, să-l încredințeze de convingerea lor în izbîndă, aruncîndu-i la picioare bijuteriile, perlele, inelele, obiectele lor de aur și de argint, spre a fi folosite pentru cheltuielile de război.

Tot așa de hotărîți erau și soldații. Păstrau, în urma celor petrecute la Calmazzo, un adînc dispreț față de oamenii lui Borgia. Deși rămași numai cu Ottaviano Fregosso, Giovanni da Rossetto, alți doi comandanți și cei 400 de pedestrași, erau siguri că, ajutați și de celelalte oști feltriene, ar putea, cel puțin la Urbino și la San Leo, ține piept toată iarna oștilor papale. Se retraseră deci în aceste două localități fortificate. Familia lui Giovanni da Rossetto fu trimisă la loc sigur, la San Leo, și toți se pregătiră, hotărîți pentru rezistență.

La curent cu tot ce se întîmpla, ducele de Valentinois află și despre această hotărîre. Ca urmare, considerînd că popularitatea lui Guido ar fi o mare piedică pentru o a doua cucerire prin arme, socoti mai sănătos să ducă și cu el tratative. Trimise deci pe Pagolo Orsini, însoțit de arhicancelarul apostolic Antonio da Monte San Savino, plănuit de el ca viitor conducător al statului Urbino, cu sarcina de a propune următoarele : uitare definitivă a trecutului ; locuitorii nu ar mai avea niciodată teamă de fapte războinice ; nimeni nu ar mai fi obligat să adăpostească vreun om sau vreun cal ; Guido ar păstra patru fortărețe din Montefeltro : San Leo, Majuolo, Sant' Agata Feltria și San Marino, cu îngăduința de a aduce aici tot ce-ar dori. Ar fi fost prielnic să se înțeleagă cu el în

carne și oase despre toate acestea, la o întîlnire într-un sat, la cîteva leghe de Urbino, dar o înrăutățire a crizei de gută îl împiedica să călătorească. Partizanii lui Cesare țineau în timpul acesta o consfătuire, cu Liverotto da Fermo și cu ducele de Gravina, ambii de acord cu ideea unei înțelegeri, apoi cu Vitellozzo care deveni și el părtaș. În afară de familia Baglioni, toți îl părăsiseră pe Guido. Dacă ar fi fost în stare să încalece și să pornească în fruntea bătrînilor săi feltrieni, poate ar fi rezistat, — copleșit însă de suferințe, purtat mereu în litieră, nu mai avea o inimă destul de „războinică" pentru a „rămîne stăpînă pe corpul ce-l însuflețea". Duelul între Cesare, niciodată prezent în locul unde avea loc o luptă, și Guido, lipsit de puterea de a se război, nu mai putea fi decît de ordin diplomatic. Avînd împotriva lui pe Papă și pe regele Franței, părăsit de micii principi italieni și de cele două Republici, Guido, nemaifiind în măsură să ducă decît un război de guerilă, ruinător pentru micul său stat, înțelegea destul de bine că : izbînda diplomatică era numai de partea celor din clanul Borgia.

Era nevoit deci să se plece în fața forței : se supuse, dar nu fără să-i joace celui ce-l izgonea din statele sale pentru a doua oară o festă așa cum merita, care l-a încîntat pe Machiavelli și la care nu te-ai fi așteptat din partea acestui om cu fața lunguiață și tristă. Se afla în acea vreme, dominînd fiecare oraș, ceea ce se numea o *rocca,* adică un castel fortificat sau bastilie, servind seniorului mai rar să apere orașul împotriva dușmanului cît mai ales să se apere el împotriva orașului, dacă ar

fi fost nevoit să țină norodul în strună. Guido se hotărî să le dărîme ; considera că cea mai statornică fortăreață pentru un principe era „iubirea ce i-o păstra poporul", și dacă o avea nu mai era nevoie de o alta, pe cînd uzurpatorul, neavînd nici o alta, ar rămîne cît se poate de stingherit fără ele.

E de prisos să arătăm cu cîtă bucurie se repeziră locuitorii să îndeplinească această muncă de nivelare democratică. Dacă nu ar fi sărit poporul, ar fi fost necesare luni întregi pentru ca pietrele acelea uriașe să fie dislocate. Mulțumită acestei participări, cîteva zile fură de ajuns. Ca prin farmec se prăbușiră toate bastiliile din ducatul Urbino ; nici una nu s-a mai ridicat vreodată. Astăzi, cînd în clipe de răgaz, cu mintea limpede, rătăcim prin aceste mici orășele unde se mai găsesc încă exemplare ale tuturor ornamentelor de mare gingășie și ale tuturor pasiunilor omenești, de pildă la Gubbio, străbătînd caldele și luminoasele singurătăți ale palatului ducal, cîteva urme de ziduri abia dacă ne mai amintesc că acolo sus, în spatele palatului, agățată de munte, se înălța altădată o *rocca* înfricoșătoare : aceeași care, în timpul bătăliilor duse de marele Federigo da Montefeltro, zădărnici strădania clanului Malatesta și a lui Carlo Fortebracci... Porunca lui Guido a fost ascultată cu grijă : totul a pierit.

Fortărețele proprii, rămase lui în urma pactului cu Cesare : San Leo, Majuolo, Sant' Agata Feltria, San Marino, așa cum lesne se poate închipui, Guido nu le dărîmă, dimpotrivă, le fortifică ; strînse acolo toată artileria, mobilele prețioase și toate bogățiile, deoarece știa că

Cesare va călca în picioare imediat ce va putea obligațiile asumate și va încerca să le recucerească. Își luă, între timp, rămas bun de la popor, și pentru a-și putea găsi odihnă, scrutînd ce va aduce ceasul, în dimineața zilei de 8 decembrie, plîns de toată lumea, porni către Citta di Castello, la prietenul său, episcopul Vitelli.

Deși în acele vremuri te puteai aștepta la orice, au urmat întîmplări foarte ciudate, care au depășit tot ce se putea prevedea. După două săptămîni de tocmeli destul de încurcate cu Cesare — acesta revenind mereu la planul de a-l îndepărta pe Guido de soție, pentru ca apoi să-l ungă cardinal, — se așternu tăcerea : nimeni nu mai auzi nici o vorbă despre nimic, în afară de plecarea ducelui de Valentinois în ținuturile Senigagliei și de cucerirea ei de către Confederați, pe seama lui Cesare. Urmă o veste care, sosită la 5 ianuarie, înspăimîntă întreaga Citta di Castello : după împăcarea cu Confederații, aceștia au fost sugrumați cu toții din porunca lui Cesare.

Cum s-a putut ajunge la așa ceva ? Oarecum la fel cum se întîmplase cu optzeci de ani în urmă, cînd Jean sans Peur [1] fu asasinat pe podul din Montereau, dar în cazul de față luîndu-se nenumărate precauțiuni, cu o cruzime atît de vicleană încît pe ducele de Valentinois îl putem așeza deasupra tuturor înaintașilor lui în ceea ce privește crima bine ticluită. La podul de la Montereau a existat, fără îndoială, o capcană, și călcarea făgăduielii

---

[1] *Duce de Burgundia* (1404—1419), care, căutînd o apropiere de regele Carol al VI-lea al Franței, la întrevederea de la podul din Montereau a fost ucis de condotierul Tanneguy du Châtel.

pecetluită prin jurămînt, însă sub forma unui atac înarmat și a unui măcel : totul s-a petrecut sîngeros, cu repeziciune, aproape ca într-o bătălie — dar, în conștiința noastră modernă, reaua credință apare mai condamnabilă decît sălbăticia. La Senigaglia, Cesare i-a gîtuit după ce îi copleșise de mîngîieri, de măguliri, și sub falsa înfățișare de a-și îndeplini toate obligațiile ospitalității cuvenite unor vechi prieteni regăsiți în chip fericit.

Iată ce se petrecuse. După ce s-au împăcat cu Cesare, Confederații cuceriră, chiar atunci, pe seama lui, orașul Senigaglia — în afară de citadelă, unde apărătorii nu se învoiau să se predea decît lui Cesare în persoană. Îi rugase deci, să-l aștepte pentru a pătrunde împreună în oraș, „înfățișîndu-le imposibilitatea ca tratatul încheiat împreună să mai dăinuiască multă vreme, dacă ei continuau să-i arate atîta neîncredere, ținta lui fiind să se servească pe viitor de sfaturile și de destoinicia prietenilor săi“.

Pentru a-i înșela definitiv, îndepărtă pe față și cu mare zarvă oștile franceze, pe aliații săi, în afară de o sută de lănci. În același timp, fără pic de larmă, oștile sale, întărite cu forțe puternice și împărțite în mici grupuri, fură fixate în împrejurimile Senigagliei. Printr-o concentrare abilă trebuia să se regăsească toate la 31 decembrie, la un anumit moment și într-un număr mult superior trupelor Confederaților. Odată terminată această acțiune, din orașul Fano sosi și Cesare însoțit de călăreții săi înarmați pînă în dinți și de pedestrașii oficiali, spre a pătrunde în orașul fortificat. Vitellozzo Vitelli, doi membri din familia Orsini, Pagolo și ducele de Gravina,

precum şi Liverotto da Fermo, fură invitaţi aici ca să-l întîlnească. Au venit aproape ca nişte cîini, goniţi din urmă, dar, în sfîrşit, au venit. În ultima clipă, văzînd pe vechiul lor duşman înconjurat de oşti numeroase întrecînd cu mult orice aşteptare, avură parcă un îndemn să dea înapoi. Pe de o parte însă, din respect omenesc, pe de alta, avînd încredere în făgăduielile făcute sub jurămînt, induplecaţi de curteniile şi dezmierdările prefăcute ale stăpînului, încadraţi fiind fiecare de cîte două suflete blestemate, cu misiunea de a-i înveseli şi de a le ascunde jaloanele dubioase de pe drum, sfîrşiră prin a intra cu toţii în oraşul Senigaglia. Imediat după sosire fură arestaţi : doi dintre ei gîtuiţi pe loc, ceilalţi doi lăsaţi în viaţă, dar numai pentru scurtă vreme. În acelaşi moment, papa Alexandru al VI-lea poruncea să fie aduşi la Vatican spre a fi puşi la popreală cardinalul Orsini împreună cu arhiepiscopul de Florenţa şi cu seniorul de Santa-Croce, întreaga lume diplomatică înţelegînd, în mod cert, hotărîrea *in petto*[1] a Papei de a fi ucişi. Aceasta era soarta tratatelor abia iscălite de Cesare şi înainte ca cerneala lor să fie bine uscată.

Avînd ştiri despre tot ce se petrecuse, Guido se văzu obligat, fără cel mai mic răgaz, să se îndepărteze de oştile papale şi să fugă. Dar, încotro să se îndrepte ? Veneţia era atît de departe şi drumul drept barat pe ascuns. Veneţia fiind exclusă, gîndul i se îndreptă spre Pitigliano, localitate lîngă lacul Bolsena, unde se afla un condotier al veneţienilor, contele Niccolo Orsini, protejat de Seniorie. El i-ar fi dat bucuros azil. Părăsi deci Citta di Cas-

[1] În secret (it.).

tello întovărășit de prietenul său episcopul Vitelli, destul de neliniștit și el de planurile lui Cesare, și sosi la Pitigliano. Adăpostul însă nu-l ferea nicidecum de primejdie. Nu sosise bine și papa îi și ceru lui Orsini să-i predea pe fugar. Scutul lui San Marco era prea departe iar sabia papei prea aproape. Deși chinuit tot timpul din pricina crizelor de gută, ducele se împăcă cu ideea de a porni într-o nouă pribegie, de data aceasta spre nord, încercînd să ajungă la Mantova.

Ar fi dorit ca o parte din călătorie să o facă pe mare și să se îmbarce pentru Talamone. În zadar căută o brigantină [1]. Fu silit să-și croiască din nou calea prin munți, și porni neîntîrziat. Pe cînd se apropia de Montefiore, comandantul militar al teritoriului trimise în grabă pe secretarul său să-l întovărășească. Noaptea întreagă o petrecură călărind de-a lungul zidurilor Siennei : aceste centuri crenelate ale orașelor medievale sînt încîntătoare dacă le vezi într-un luminos tablou al vreunui Primitiv [2], zvîrlite ca un șirag de turnulețe pe perna zbîrcită a colinelor, dar acum, în decembrie, și în negura nopții îi apăreau fugarului, temător de capcane, sub o cu totul altă înfățișare. Totuși, înaintă fără piedici și ajunse la Boncovento, unde Guido găsi cai de poștă. Îl întîmpinau însă greutăți asemănătoare acelora din prima lui fugă. De data aceasta, ce-i drept, nu mai era silit să străbată șirurile dese ale ostașilor lui Cesare, dar nici nu putea ocoli ținuturile Florenței, și Florența, deocamdată, se dăduse de

---

1 Ambarcațiune cu pînze pătrate.

2 Pictorii italieni din veacul al XIV-lea și al XV-lea și, prin extindere, pictorii europeni de la sfîrșitul evului mediu care precedau pe marii maeștri ai Renașterii.

partea lui Cesare. Dacă s-ar fi întîmplat să cadă în miinile florentinilor, la ce s-ar fi putut aștepta ?

Era tocmai ceea ce plănuise ducele de Valentinois. Socotindu-l ca un lucru din cele mai firești, ceruse, pe cînd discuta cu Machiavelli, ca Guido să-i fie predat, dacă s-ar fi refugiat pe pămînturile Republicii. Pretenția nemăsurată a lui Cesare îl scoase din fire pe secretarul florentin. Și, cu toată admirația pătimașă ce i-o păstra, răspunse că prestigiul Republicii nu-i îngăduia o asemenea purtare. La care, Cesare, dînd înapoi cu bună știință și împărtășind vederile intimului său complice, începu să scadă din pretenții, cerînd, pînă la urmă, arestarea lui Guido, dacă ar poposi în Toscana, și să nu fie eliberat fără încuviințarea sa. Guido nu cunoștea, desigur, tocmeala aceasta, dar nici nu era necesar să fii isteț ca s-o prevezi.

Deci, devenea periculos să pășești pe teritoriul Florenței : totuși pătrunse, dar fără secretarul din Montefiore care nu îndrăznise să meargă mai departe. Iată-l deci singur, numai cu valeții săi, chinuit de gută, aproape olog, în miez de iarnă și într-o țară, poate, dușmănoasă. Lucrurile au mers la început destul de bine, dar cînd sosi la Fucecchio, lîngă Arno, fu oprit. Se văzu în fața unui comisar al Republicii, care, luîndu-l la întrebări se mulțumi cu răspunsurile primite și îl lăsă să treacă. La o oarecare depărtare însă, o nouă piedică : fu obligat să arate unui alt post de pază, aflat sub ordinele unui comandament militar din partea locului, cine era ; izbutește și aici să treacă. În sfîrșit, ajuns la Monte-Carlo dădu de o a treia oprelişte, fără ieșire. Nimeni nu mai are voie

să înainteze : venise poruncă să fie oprit orice călător. În fața unui comisar al Senioriei trebuie să răspundă cum se numește, care îi este îndeletnicirea, ce treburi are în statele Florenței. Răspunsul este gata : se numește Gian Battista din Ravenna, curier al cardinalului din Lisabona. Toate bune, dar nu se poate hotărî aici soarta sa. Trebuie să fie încunoștințați cei de la Florența.

Iată-l deci arestat, scotocit, cu bagajele oprite, închis într-o cameră fără pat și fără foc, în timp ce un curier este trimis în capitală. Are timp să se gîndească la toți cei care, în urma trădării sau lașității celor neutri, au fost predați lui Cesare Borgia. Sînt mulți la număr. Fi-va și el adăugat la nesfîrșitul lor șir ? În fața florentinilor nu-și simte nici el conștiința cu totul împăcată. A fost pe vremuri condotierul lor și, la cererea furioasă a papei, — același Alexandru al VI-lea ce-l prigonește astăzi, — s-a întors contra acestora... Este drept, *condotta* [1] sa se apropia de termen... Se afla legat de două îndatoriri : a crezut că e mai cinstit să îndeplinească în primul rînd pe cea de vasal al Bisericii. Ce vor gîndi însă, în prezent, despre toate acestea, florentinii ?

Între timp, cei *Zece* din Florența se sfătuiau, își motivau opiniile și în cele din urmă trimeteau în grabă un comisar și cincisprezece arcași, cu sarcina de a verifica identitatea călătorului. Comisarul, un oarecare Francesco Becchi, trăise pe vremuri la Urbino : îl cunoștea destul de bine pe duce. Cînd sosește, se uită la el cu de-amă-

---

[1] Înțelegere prin care un căpitan sau un grup de soldați se angajau să lupte, plătiți fiind pe timp determinat, în folosul unui stat sau al unui stăpîn (it.).

nuntul și spune : „Nu-l cunosc“, ceea ce îngăduie să se creadă că se găsesc desigur în fața unui curier al cardinalului din Lisabona și comisarul se întoarce la Florența. Cei *Zece* se întrunesc din nou și se sfătuiesc. Ce-or fi cugetat oare aceste capete ? Ar fi mai potrivit să întrebăm figurile de marmură îngălbenită adunate la *Bargello* [1], și pe excepționalul bust cu buze groase, trecînd drept cel al lui Machiavelli, sau pe al bătrînului Strozzi [2], aflat la Luvru... Florența era aliată cu Cesare, dar Florența își mai putea schimba cîntecul. Din clipa în care slăbise credința că Cesare își va învinge adversarii, Senioria nu-i mai socotea pe dușmanii lui Cesare atît de greu de suportat. La urma urmei, nu te poți face chezaș pentru toți cei ce trec prin țară : se ivesc asemănări atît de surprinzătoare ! Pînă una, alta, un trimis aduse o veste bună pentru Guido : va trebui să depună jurămînt că este în adevăr omul ce pretinde a fi. După ce jură, rămîne liber și bagajele îi sînt înapoiate. Petrecuse șapte zile la închisoare.

Această punere în gardă trebuia să fie cea din urmă. Peste puțin timp era primit de niște prieteni la Lucca [3] iar, de acolo, prin Grafagnana, ajungea pe malurile rîului Pô. Trecuse de zona periculoasă. De aici înainte urma să aibă teamă numai de stihii. Se urcă într-o mică luntre și apa fluviului îl duse la vale, pînă la Polesella, unde

[1] Fostul palat din secolul al XII-lea al așa-numitului *Podesta* din Florență (primar, prim-magistrat al orașului) devenit muzeu național.

[2] Om de stat din Florența (1489—1538), adversar înverșunat al familiei Medici.

[3] Oraș din Toscana.

coborî și ajunse la Rovigo. Iată-l, pentru zilele ce vor urma, sub oblăduirea Veneției.

Spre a fi mai încredințat îi scrise dogelui din acea vreme, Leonardo Loredan, cel pe care îl vedem cu un obraz de femeie bătrînă, ca pergamentul, cu capul strîns într-o scufie din pînză fină de in, în portretul foarte reușit, pictat de Bellini și recunoscut în prezent drept o faimă a muzeului *National Gallery* din Londra. Îi trimise următoarea știre : „Vă scriu numai spre a aduce la cunoștința excelenței voastre serenissime că după ce am îndurat primejdii și trude nesfîrșite, m-am întors, din mila lui Dumnezeu, teafăr și nevătămat, pe pămîntul și pe proprietățile excelenței voastre serenissime, fiind primit și salutat cu multă dragoste de către măreţul messire Gian Paolo (Gradenigo, comandant general al orașului Rovigo), și, cu ajutorul lui Dumnezeu, sper să ajung cît de curînd la Veneția, unde mă consider ca în țara mea. Am socotit de cuviință să vestesc despre toate acestea pe excelența voastră serenissimă, căreia mă rog stăruitor și cu umilință să-mi acorde tot sprijinul. Din Rovigo, 27 ianuarie 1503. Al vostru servitor Guido, duce de Urbino, *manu propria* [1]"...

După ce trimise scrisoarea porni la drum, fiind primit după patru zile, cu încuviințare statală, de către Senioria Veneției [2]. Cînd Gondola se alinie la chei și el păși pe pămînt, văzu venind în întîmpinarea sa, ca în picturile lui Carpaccio, pe împuterniciții Celor Patruzeci și pe

---

[1] Scrisă cu propria mînă ! (lat.).

[2] Organismul de guvernămînt al Republicii, compus în evul mediu din doge, micul consiliu și cei trei șefi ai Celor Patruzeci (membrii Tribunalului Venețian).

Înțelepții Ordinelor [1], spre a-i ura bun sosit. Cheiurile erau înțesate de oameni. Inima lor voia să se bucure de această desfășurare de personaje, unde regăseau, aievea, o scenă din pilda fiului risipitor : bătrîni falnici în costume stacojii ; un tînăr călător ce se reîntorcea sărac lipit pămîntului, slăbit, sleit și fără să fi putut preface toiagul său de drumeție într-un sceptru ; o primire somptuoasă și părintească. Avu loc salutul cuvenit. După cîteva cuvinte curtenitoare grăite reciproc, în piața San Marco, ducele, ajutat de Sanuto, de brațul căruia se sprijinea, abia urcă cu mare greutate treptele celebrei scări. Fu introdus în Sala Consiliului luînd loc lîngă doge. Profilul delicat al lui Loredan, cu buze tivite, bărbia ascuțită, același pe care îl vedem la picioarele *Fecioarei* în tabloul pictat de Catena [2], în sala *dei Capi* din Palatul Dogilor, apărea ca o dublură a profilului destul de asemănător al lui Guido, așa cum poate fi văzut la picioarele Fecioarei, în pictura lui Timoteo Viti [3], la Urbino. Primirea cu mult fast a oaspetelui învedera din nou întregii lumi, că Veneția știa, pentru apărarea dreptății, să sfideze toate puterile continentului cînd apărarea dreptății se potrivea cu înseși interesele ei.

Senatorii, nerăbdători de a-l asculta pe proscris, îl rugară să le povestească toate prin cîte trecuse. Începu să vorbească : înșiră nesfîrșitele călătorii făcute pe jos,

---

[1] Pentru a pregăti activitatea Senatului, care se ocupa cu politica generală a Veneției, se formase un Colegiu sau Consiliu din care făceau parte și Înțelepții ordinelor (3—5) care îndrumau toate serviciile publice.

[2] *Vincenzó Catena,* (1470—1531), pictor venețian.

[3] Pictor italian (1467—1525), care a contribuit la formarea lui Rafael.

peripețiile, capcanele întinse pe drumuri, nopțile de iarnă din munții Apenini, zidurile înalte pe sub care se furișase în tăcere, fețele zbirilor zărite sub flacăra torțelor la fiecare barieră, un miracol permanent ocrotindu-l în umbră... Sfîrși printr-o manifestare de gratitudine : „Se simțea parcă reîntors la căminul său ! Nemaiavînd nici putere, nici bogății, nu mai putea oferi nimic Senioriei, dar tot ce-i mai rămînea, adică persoana sa, aparținea pînă la moarte Republicii..." Dogele, impresionat de nefericirile ducelui, răspunse aducîndu-i laude pentru că a înfruntat atîtea primejdii, și „bucurîndu-se mai tare decît dacă fiul său ar fi fost cel scăpat din naufragiu..." Reîntoarcerea pe jos pînă la gondolă avu loc cu aceleași onoruri ca la sosire. Aclamat de mulțime, Guido se înapoie, străbătînd canalele cu malurile furnicar de fețe dornice să-l vadă, pînă la Canareggio, la casa Malombra, unde de aici înainte urma să trăiască cu o pensie onorabilă de o sută de scuzi de aur.

Astfel se sfîrșea a doua lui fugă din fața celei de-a doua năvăliri. Veneția adăpostea încă o dată pe călătorul alungat din cetățile de pe *„terra ferma"*. Îi punea la dispoziție odată mai mult meterezul apelor, comoara frumuseților și consolarea minunățiilor ei. În oricare din epocile vieții și pentru orice mîhnire, aici găsim găzduirea tainică și somptuoasă, cea în care sufletul alunecă în chipul cel mai desfătător către adîncurile uitării. Și, ce măreții se ridicau acum în fața ochilor istoviți ai proscrisului ! Ce odihnă găsea, în sfîrșit, urechea veșnic trează a fugarului. Prin Guido se deschidea astfel, în istorie, lungul drum al pelerinilor la Veneția. Vedem în el mo-

delul după care s-au călăuzit atîtea inimi sfîșiate, sosite aici de-a lungul veacurilor, fie să-și aline suferințele în leagănul lagunei, fie să-și oțelească încă o dată aripile pentru un nou avînt.

Dar va avea loc oare un nou avînt ? De data aceasta, forțele lui Cesare păreau a fi atotputernice. Încercările prin care trecuse îl învățase să-și asigure cele mai potrivite mijloace pentru a dăinui. Conducea treburile la Urbino cu mai multă îngăduință. La început a pretins că pierduse acest stat din „prea mare blîndețe", ori, adevărul era tocmai dimpotrivă. Astfel, Cesare recomandă, din ce în ce mai mult, cumpătarea, ceea ce îi atrase cîțiva partizani.

Guidobaldo începea deci un nou exil neîndurător și fără nădejde. Trecea zi după zi fără să se schimbe ceva : era vădit bucuros cînd își făcea cura de băi calde, de nămol, la Albano. Totuși, se mai întîmpla să sosească și știri mai bune de pe *„terra ferma"*. Frămîntările revoluției continuau la Urbino. Guvernatorul trebuia schimbat mereu. Inițiativa de a se trimite soli la Roma spre a-l încredința pe papă de fidelitatea locuitorilor urbinați avu o întorsătură ridicolă. Temîndu-se să nu fie luați ostatici, solii se declarau unul după altul nepricepuți. Ca să le trezească dorința de a călători, cîțiva din ei fură închiși în turnul cel mare din Cesena. Țăranii de prin sate, mai ales cei din regiunea Montefeltro, nu-și schimbaseră obrazul față de Guido. Așa cum era de așteptat, Cesare, călcîndu-și făgăduielile, încercă să pună din nou mîna pe *rocce*-le rămase ducelui. Izbuti să reocupe fortăreața din Majuolo, obelisc geamăn cu cel din San Leo,

dar San Leo nu se lăsă biruit. Cutezătorul și savantul Fregosso [1], cuibărit în acest bîrlog, întovărășit de cîțiva feltrieni din garda veche și folosind tunuri puternice, sfidau armatele unite ale Papei și ale Franței, deși acestea erau sub comanda unuia dintre cei mai iscusiți locotenenți ai lui Cesare : spaniolul Remires. Cît privește pe regele Franței, el luase în brațe atît de mult interesele lui Cesare încît retrăsese din armata franceză — pierzîndu-i deci pentru expediția plănuită împotriva Neapolului — opt sute de gasconi, ostași ce i-ar fi fost de mare folos. Tinerii aceștia, sosiți în tabără în jurul aprigei cetăți, se aciuiau pe la locuitori băgînd groaza în familii, căutau peste tot cîte ceva de băut, alergînd după orice le-ar fi putut servi drept hrană ; pe scurt, deveniseră odioși.

În acest timp, asediul nu se dovedea deloc prielnic. Dimpotrivă, asediații erau cei ce jucau fel de fel de renghiuri prigonitorilor lor. Într-o zi, după ce o furtună groaznică vărsase torente de apă, gata să înece stînca, Brizio, uimitorul veteran din San Leo, însoțit de prietenul său Marzio, reușiră să coboare din citadelă, să se strecoare fără a fi văzuți și să ajungă pînă la Mantova, încercînd să aducă de acolo oarecari întăriri. Îndrăzneața lor ispravă nu izbuti ; numai douăzeci și cinci de oameni se lăsară înduplecați să-i urmeze. Totuși, se întoarseră cu această mică ceată pînă la poalele stîncilor și se în-

[1] Ottaviano Fregosso (1470—1524), nepot al lui Guidobaldo, tip de nobil cavaler, apărător al cetății San Leo, doge al Genovei, comandant al trupelor papei Iuliu al II-lea ; introdus, asemenea fratelui său Federigo, ca interlocutor al lui Baldassarre Castiglione în *Il Cortegiano.*

fățișară căpeteniei oastei unite franceze și papale drept cetățeni doritori să intre în slujba familiei Borgia. Nefiind descoperiți, fură primiți, putînd astfel să se apropie de cetățuie. Au venit atît de aproape încît, recunoscuți de cei dinăuntru, au pătruns voioși în bîrlog.

În altă zi, pe cînd gasconii așteptau ca Fregosso să binevoiască să se predea, roiuri de țărani coborînd din munții învecinați căzură în zorii zilei peste ei ; răspîndiți pe la localnici și luați fără veste, un număr mare fură gîtuiți iar ceilalți se risipiră care încotro. Atunci Remires se hotărî pe loc să treacă la mijloace tari : pentru că apărătorii din San Leo fuseseră siliți să-și lase afară din citadelă familiile, porunci ca femeile și surorile lor să fie arestate și trimise la Urbino, amenințîndu-le cu grele cazne dacă bărbații lor nu se predau. Se retrase apoi, cu toate tunurile ce le avea, în spatele unei coline, de unde începu să bombardeze zidurile, nădăjduind să facă o spărtură. Dar, în zadar. Fregosso nu întîrzie să-i răspundă și douăzeci de bombardiere papale fură nimicite într-o clipă de puternicele lui tunuri. În acest duel dintre un om învățat și un soldățoi, învățatul se dovedi cel mai bun artilerist. Toate acestea făceau ca bătălia să dureze la nesfîrșit. Cînd Dante scrie undeva : „Urcarea la San Leo este cu putință“, vrea să înfățișeze posibilul la ultima lui treaptă, imediat înaintea imposibilului. În realitate, nu putură pătrunde acolo nici „catîrul încărcat cu aur“, nici ostașul acoperit cu armură. Vulturul [1] Montefeltrilor nu încetase să străjuiască muntele eremitului sfînt și al lui Jupiter Feretrius.

---

[1] Blazonul familiei Montefeltro.

Aflînd aceste veşti, Guidobaldo începea din nou să nădăjduiască. Punea mîna pe pana sa iscusită şi scria slove de îmbărbătare celor rămaşi credincioşi. Scrisoarea unui pretendent la tron nu înseamnă aproape nimic, dacă se ştie că pretendentul nu va sosi niciodată în urma ei : trezeşte însă mare rîvnă cînd el s-a dovedit a fi un bărbat în stare să se ivească într-o încăierare cînd nici nu te gîndeşti. Deşi ostaşii şi numeroşii spioni ai lui Borgia păzeau cu străşnicie de jur împrejurul oraşului, apelurile scrise ale lui Guido străbăteau totuşi pînă la oamenii săi. Urzeala continua în umbră. În aparenţă şi pentru străinătate, pe care Cesare, înfăţişînd o neclintită încredere de sine, încerca s-o cîştige cauzei lui, pacea fusese redobîndită în ţinuturile le Marche şi Romagna, iar statul Urbino rămînea legat cu lanţuri puternice de luntrea sfîntului Petru. În fapt, se ţinea numai într-un fir de aţă.

CAPITOLUL III

REÎNTOARCEREA

Astfel se desfăşurau întîmplările, cînd o veste neaşteptată, deşi nădăjduită de victimele fără număr ale familiei Borgia, izbucni ca un trăsnet. Ecoul ei fu purtat din munte în munte, rostogolindu-se de-a lungul Apeninilor, atingînd cele mai îndepărtate oraşe, trecînd peste unele ţinuturi liniştite, şi ajungînd să se stingă în potolita ambianţă a Veneţiei şi a lagunelor : murise papa Alexandru al VI-lea, iar Cesare Borgia stătea gata să-şi dea sufletul ! Ce rău ivit dintr-o dată stîrnise moartea papei : nu cumva vreo otravă ce-i fusese pregătită ? Poate nişte venin pregătit de chiar mîna lui pentru altcineva ? Să fi fost numai *malaria,* cunoscută în luna aceasta a lui august ca „nefastă pentru cei obezi“ ? — vorbe spuse de el însuşi cu cîteva zile mai înainte, cînd văzuse trecînd un alai de înmormîntare... Nici astăzi, după patru veacuri, nu se ştie încă nimic lămurit. După patru zile însă, vestea se răspîndise pretutindeni, în toate oraşele Italiei : papa îşi dăduse ultima suflare. Se stinsese în seara zilei de 17 au-

gust, iar știrea, sosită din Veneția, fu aflată la 22 august la Urbino unde, cu toate straşnicele piedici puse de guvernator, trimișii lui Guidobaldo o împrăștiaseră în popor. Guvernatorul, un fost președinte al tribunalului „de la Rota“ [1], om pașnic, uneltise totul cît putuse mai bine. Prinzînd de veste înaintea celorlalți, porunci să-i fie aduși toți oamenii de vază din oraș și, deși îi încunoștiință că papa era foarte greu bolnav, îi făcu să înțeleagă că nu era deloc nimerit să-și facă nădejdi mult prea mari și nici să treacă prea devreme la fapte. Papa, ce-i drept, putea să moară, dar ducele de Valentinois rămînea mai departe comandant suprem al armatelor papale, în fruntea unor oşti puternice, aliat cu regele Franței, ocupînd nenumărate fortărețe și tot atît de puternic ca totdeauna. Mai mult chiar, avînd de partea lui patruzeci și trei de cardinali, creaturi sau aliați ai tatălui său, nu va scăpa prilejul de a unelti să fie ales un papă după placul lui. Iată de ce prevederea le poruncea să-i rămînă credincioși. Recunoștința povățuia și ea același lucru. Era de datoria lor să nu-i uite meritul de guvernator : făcuse totul ca subjugarea clanului Borgia să le pară cît mai ușoară cu putință. Cerea deci populației din Urbino să-l ajute să păstreze ordinea, dacă plebea ar încerca să o tulbure, și, în acest scop, hotărîse să le restituie toate armele luate cu forța.

Vorbe spuse cu chibzuială adîncă, dar, ca și cînd ai fi aruncat niște țechini de aur într-o mare furtunoasă... Fruntașii orașului ar mai fi stat poate la îndoială : po-

---

[1] Jurisdicție eclesiastică, la Roma, compusă din 12 judecători.

porul însă nu șovăi. În acest labirint de ulicioare întunecoase, care dădeau orașului Urbino înfățișarea unui munte pe care trebuie să te cațeri de jur-împrejur, cît ai clipi din ochi, din toate casele ieșiră oameni înarmați și hotărîți să-i silească pe ostașii lui Cesare să plătească scump samavolnicia stăpînului lor. Pînă și copiii strigau alergînd : „Guido !“ sau „Feltro !“ Locuitorii cumpărați de Borgia erau întîmpinați cu vorbe măgulitoare : „Spioni ! Dușmani ! Trădători !“ și gîtuiți la repezeală, iar casele lor cotropite și jefuite. Guvernatorul izbuti să fugă pînă la Cesena ; locotenentul său, însă, un oarecare Scaglione, nedînd dovadă de aceeași dorință de împăciuire, rămase pe loc și fu măcelărit fără milă. Prinzînd de veste că în jurul lui întreg Montefeltro se răzvrătise, Remires ridică în aceeași zi asediul cetății San Leo, în timp ce pe întreg cuprinsul ducatului, de la miazănoapte la miazăzi și de la răsărit la apus, toți strigau bucuroși numele vechiului lor senior. Sosise clipa reîntoarcerii.

Fără a întîrzia mai mult decît era necesar să-și ia rămas bun de la Serenissima Seniorie, ducele fu gata de plecare. De data aceasta, revenirea la putere a feltrienilor avea cei mai temeinici sorți de izbîndă, chibzui Senioria, și nu șovăi nici o clipă să aleagă cartea de joc a lui Guido. Îi înmînă deci patru mii de ducați, făgăduindu-i și ostași, dacă se va ivi nevoia. După ce trimise în grabă un mesager lui Fregosso, spre a-l îndemna să pornească și să pună ordine la Urbino unde bănuia, pe bună dreptate, ivirea unor tulburări, proscrisul se urcă din nou în gondolă și se îndreptă încă o dată către *„terra ferma“*.

Ajungea la San Leo la 27 august, iar a doua zi relua călătoria spre capitală, unde tot poporul, în avîntul unei înflăcărări obștești, se zorea să-l primească. Roiuri de copii alergau, clătinînd ramuri de măslin și cîntînd „prea fericita întoarcere“ a suveranului ; în urma lor mergeau cu pas șovăitor bătrînii plîngînd de bucurie, apoi bărbații, femeile, mamele cu copilașii lor, un amestec al unei mulțimi de toate vîrstele și de toate soiurile. „Pînă și pietrele păreau că saltă vesele“, scrie un martor, afară de acelea pe care băiețandrii se cățărau ca să șteargă cu mare grijă, pretutindeni unde fuseseră pictate, stemele familiei Borgia. Era răsplata primită, în acest moment, de Guido, pentru toate amărăciunile suferite de cei din familia Montefeltro, spre a-și apăra micul lor popor. O reîntoarcere a regelui din Yvetot [1]. Doi moșnegi de optzeci de ani, aproape orbi din pricina vîrstei, dornici să se încredințeze cu adevărat de sosirea ducelui, fură duși pînă în fața sa unde strigară : „Așteptați, seniore, așteptați, vrem să vă pipăim“. Un altul, purtîndu-și copilul pînă la picioarele lui, îi spunea „lucruri ce făceau să verse lacrimi chiar marmurile cele mai dure“.

În palatul său, prădat de Borgia de toate comorile, dar înțesat astăzi de prieteni, ducele reîntors văzu trecînd pe dinaintea sa, în șir, „toate doamnele orașului și de prin împrejurimi, cele mai nobile și cele mai frumoase, avînd în fruntea lor o tamburină, în semn de voioșie. Chiar doamnele de cel mai înalt rang dănțuiră pe stradă“, în sunetele acestui instrument ce pare desigur

---

[1] Eroul unui cîntec de Beranger, tipul regelui bun.

mult mai arătos, cînd îl vedem azi în altoreliefurile lui Lucca della Robbia [1], decît lîngă urechile delicate ale nobilelor doamne. Totuși, să nu-l compătimim prea mult : în acea zi dansau, după vibrațiile lui, înseși figurile eternizate mai tîrziu de ochii și de penelul lui Rafael.

În acest timp, oare ce drum luase Cesare ? Se răspîndise puțin prea devreme vestea morții lui. Nu murise, dar în credința tuturor trecea drept îngropat. Cel care, ajutat de oștile papale, nu ținuse în frîu decît cu mare greutate populația din Urbino și nu izbutise nici măcar să răzbească rezistența din San Leo, lipsit acum de sprijinul papei, nu mai părea periculos. Fără îndoială, se credea că va mai scoate capul : nu-l părăsiseră toți partizanii și lovitura ce o primea fusese de atîtea ori prevăzută încît desigur își luase măsuri s-o zădărnicească. Și, de fapt, le și luase. Dar aceste precauțiuni presupuneau posibilitatea de a lupta în clipa cînd s-ar fi ivit primejdia, ori boala lui, survenită în același timp cu moartea lui Alexandru al VI-lea, îl împiedica. „Am prevăzut totul, în afară de aceasta“, va spune el mai tîrziu, dînd astfel dovadă de un prea redus spirit filozofic, deoarece prevederile omenești fiind îngrădite, iar țesătura de întîmplări nesfîrșită, în zadar ai crede că le-ai prevăzut pe toate, în afară de una, deoarece dintre toate acelea pe care nu le-ai prevăzut, una singură se întîmplă.

Nu era tare în filozofie și nici în stare să mai ia o hotărîre. Deși încă în putere și înconjurat de cîțiva parti-

---

1 Familie de renumiți sculptori florentini ; *Lucca* (1400—1482) este celebru mai ales prin sculptura porților sacristiei Domului din Florența.

zani credincioși — care simțeau însă cum li se clatină capul pe umeri la gîndul prăbușirii stăpînului — Cesare nu mai putea înfrunta mersul potrivnic al împrejurărilor. Își pierdea cumpătul în felurite strădanii ce se băteau cap în cap. La 22 septembrie, cardinalii, înlăturînd tirania lui Cesare, alegeau un papă ce nu-i era prieten, — „va fi tocmai opusul lui Alexandru al VI-lea", spunea Ghivizzano — și, cum noul papă, fiind bătrîn, muri peste cîteva zile, mitra papală reveni cardinalului Giuliano della Rovere[1], dușmanul lui de multă vreme. Cesare, care nu se împotrivise cu tot dinadinsul alegerii acestuia, ba chiar în ultima clipă stăruise pentru el, se arunca acum singur în gura lupului.

Guidobaldo, dimpotrivă, trăia acum o reîntoarcere a soartei, cea mai prielnică ce-ar fi putut-o dori. Noul papă era cumnatul sorei sale, unchiul moștenitorului său și ocrotitorul lui firesc. Ca urmare, nu rămase prea uimit aflînd, în timpul asediului fortăreții Verucchio, întreprins spre a alunga pe ultimii partizani ai familiei Borgia, că papa Iuliu al II-lea îl chema la Roma. Trebuia, pare-se, să se ia imediat o hotărîre și nu-i era îngăduit să zăbovească. Se îndreptă fără întîrziere către sud. După ce se opri la Urbino, numai timpul trebuincios pentru a aduce mulțumiri Domnului și a-și vedea poporul, începu călătoria prin Via Flaminia spre Cetatea Eternă. Suita sa era puțin numeroasă, dar se lăsa condus de gînduri ce-i împodobeau orizontul. Bolnav, istovit, însă biruitor, înainta pe același drum străbătut cu un an și jumătate mai înainte de Cesare, pregătit să-l izgonească din statele

[1] Devenit papă sub numele de *Iuliu al II-lea.*

sale și să-l gîtuie. În seara zilei de 20 noiembrie, sosea la Ponte-Molle, în chiar locul în care Constantin îl nimicise pe împăratul Maxențiu [1]. Toate peripețiile își găsesc prefigurații, toate ursitele își află prevestiri în acest pămînt al Italiei, atît de împovărat de istorie. Simțindu-se frînt de oboseală și prost îmbrăcat, nu-și făcea griji să se arate în mulțime, la Roma. Se gîndea să intre în oraș noaptea, pe furiș, cînd, deodată, fu oprit de cîțiva trimiși ai papei sosiți să-l întîmpine. Papa Iuliu al II-lea nici nu voia să audă de intenția lui. Locuitorii Romei nu puteau fi împiedicați să vadă spectacolul măreț în care o victimă a familiei Borgia se întorcea triumfător. Trebuia să aibă loc o intrare sărbătorească. Da, dar principalul actor nu avea îmbrăcămintea necesară !... Dacă-i vorba numai de atît ! I se aduse o vestă scurtă cu mîneci, brodată cu aur și i se puse la dispoziție un catîr cu harnașament de catifea violetă, chenăruit cu fire de aur de toată frumusețea. Nu avea nevoie de escortă !... Îl vor însoți cei de la Curtea papei și căpitanul gărzii. Fu nevoit să se supună acestor stăruinți.

A doua zi, în plin soare, primit cu salve neîncetate ale tuturor tunurilor din fortul Sant'Angelo, ducele de Urbino își făcu intrarea în Orașul Etern dar nestatornic unde, cu două luni mai înainte, ar fi fost cu siguranță spînzurat. Călăuzit de maestrul de ceremonii, se îndreptă către casa unui oarecare Mario Merlini : aici erau adăpostiți în mod obișnuit oaspeții de seamă care nu aveau apartamentele lor la Palat. Dar, se orînduise totul greșit. Papa nu înțelesese lucrurile astfel ; îl aștepta personal, încon-

[1] Proclamat împărat la Roma în anul 312 Maxențiu fu biruit de cumnatul său Constantin și se înecă în Tibru.

jurat de cardinalii săi, la picioarele scării Vaticanului. Văzînd că nu mai sosește, îl apucă una din furiile sale rămase de pomină și trimise să-l caute. Bietul călător istovit de atîtea onoruri, a fost nevoit să încalece din nou în plină noapte, la lumina torțelor, să descalece apoi în fața treptelor pontificale şi să primească, pînă la ziuă, felicitările Sfîntului Colegiu [1], deoarece, aşa cum scria un cronicar, „oricine voia să fie în bunele grații ale papei, se arăta curtenitor față de duce".

Papa Iuliu al II-lea nu se mărgini numai la atît. Era prietenul lui Guidobaldo de Montefeltro și răzbunătorul nefericirilor acestuia; dar nu-l chemase numai ca să-i prilejuiască o manifestare de prestigiu și spre necazul clanului Borgia. Voia cu tot dinadinsul ca dintr-o singură împrejurare să tragă dublu folos. Veneția îl adăpostise în zilele lui cele mai întunecate și îl ocrotise de cîtăva vreme în văzul tuturor, pe un vechi proscris care acum reprezenta o forță. Nu numai că-și recăpătase ducatul, dar fusese și primit de curînd în serviciul Republicii. Guido ținea la dispoziție, la orice cerere a acesteia, o sută de călăreți luptători foarte bine înarmați, o sută cincizeci de ostași din cavaleria ușoară și-i trimitea chiar atunci 2 000 de pedestrași. În schimb, în fața oricărui atac posibil, putea să se bizuie pe ocrotirea Veneției, ca și pe 2000 de *scuzi*, pensie anuală.

Era un fel de *condotta*, îndreptată în grabă împotriva lui Cesare, mai tîrziu împotriva cine știe cui. Ori, Iuliu al II-lea își făcuse din timp planuri asupra provinciei Romagna, și chibzuise chiar să „reteze ghearele Leului

[1] Colegiul de Cardinali ai Romei.

lui San Marco". Nu-i era plăcut ca fratele cumnatei sale să aibă obligații față de Veneția! Ducii de Urbino fiind vasali nominali ai Sfîntului Scaun, papa se strădui să-l facă pe Guido să înțeleagă că înaintea oricărei alte datorii el avea pe aceea de a apăra interesele Bisericii. Aflîndu-se destul de stingherit față de Republică, ducele, ca să facă față situației, înșira fraze umflate; soția lui, rămasă la Veneția, îl vizita pe doge și pe cei de la Seniorie și le spunea cuvinte măgulitoare, iar papa, ridicînd în slavă foloasele minunate, de cinste și de omenie ale alianței, numai spre a-i culege roadele, îl păstra pe Guido la dispoziția sa.

În timp ce se arăta astfel curtenitor pe lîngă noul papă, ducele primi, prin prietenii săi, o veste ciudată. Cesare Borgia aflat la loc sigur, în locuința cardinalului d'Amboise[1] de la Vatican, îi cerea să-l primească în audiență. Îi făcea scîrbă numai gîndul de a da ochii cu această caracatiță sîngeroasă, și-l refuză. Lipsit de orice rușine, potrivnicul său, printr-o rugăminte plîngătoare și supusă, își repetă cererea. Guido răspunse la fel și de data aceasta. Se credea scăpat: dar în zadar... Aflat într-o zi în *antecamera* papei, pe o litieră, pentru că suferea de un acces de gută, se petrecu în fața ochilor săi o scenă de necrezut. Era acolo Cesare în persoană, pătruns nu se știe pe unde în încăpere, Cesare Borgia de Franța, duce de Romagna și de Valentinois, principe de Adria, de Piombiono și al altor douăzeci de ținuturi, cu boneta ecleziastică în mînă, în genunchi, rugîndu-se fierbinte.

---

[1] *Georges d'Amboise* (1460—1510), cardinal, ministru la Roma al regelui Ludovic al XII-lea.

El spusese altădată : „Chiar de-aş avea apa pînă la gîtlej, nu aş implora prietenia celor care astăzi nu sînt aliaţii mei". Nu era decît fanfaronadă... Apoi, năluca se ridică, se apropie, îi făcu o plecăciune pînă la pămînt şi rămase acolo prăbuşit.

Guido, în picioare şi el, înmărmurit, tăcea. Vedea în faţa lui pe omul care îi vînduse încrederea, îi răpise regatul, care încercase să-i răpească soţia, onoarea, chiar viaţa. Deşi destul de deprins cu lumea, nu găsea un subiect potrivit pentru vorbe mai plăcute. Revedea poate în acea clipă nesfîrşitele drumuri pe unde, fugărit, suferind, fusese silit să rătăcească pentru a scăpa din laţul acestui vînător îndîrjit ; posibil să-şi fi amintit acele trepte „atît de greu de urcat" ale exilului, porţile şi figurile oamenilor rămînînd închise înaintea sa de teamă ca învingătorul să nu se răzbune... În orice caz, se petrecuse o scenă atît de neobişnuită, înfăţişînd atît de pilduitor nenorocirile omeneşti în lanţ, încît contemporanii fură viu mişcaţi. Mărturie înduioşătoare a acestei întîlniri se păstrează o scrisoare, scrisă a doua zi, iar aproape cincizeci de ani mai tîrziu Taddeo Zucchero a pictat o frescă în vila lui Guidobaldo II, la Sant'Angelo in Vado, ca amintirea scenei să rămînă nepieritoare.

În cele din urmă, firea curtenitoare a ducelui îl făcu să treacă peste orice. Se descoperi, merse cîţiva paşi către duşmanul său, şi, cum acesta rămăsese tot prosternat, îl ridică cu amîndouă mîinile. Apoi, îi spuse că-l ascultă. Adîncă greşeală faţă de un vorbitor atît de abil ! Cel ce implorase milă gemînd la pămînt se ridică acum în chip de orator. Începu să vorbească. Mai întîi aruncă

lest : mărturisi totul, se pocăi de tot ce făcuse. Apoi invocă în sprijinul său nepriceperea tinereții, lipsa de deprinderi, sfaturile viclene, „neputința în care se găsește cel născut cu suflet mîndru de a ține piept amăgirilor puterii..." și sfîrși prin a-și învinovăți părintele, renegîndu-l cu nepăsare. Puse totul pe seama acelei *„la bestialita di papa Alessandro"*. Cît despre felul cum a făcut politică și război, spunea el, ce-i drept a fost necrutător ; dar și dușmanii cu care se lupta erau tot necrutători. Nu puteau fi învinși în alt fel.

Odată curățat terenul, începu să-și facă apologia. Mereu aceeași : nu atacase pe nimeni. Nu făcuse decît să se apere — să apere Biserica împotriva dușmanilor... El, uzurpator al bunului altuia !... Nu și nu, numai un „redobînditor" al bunurilor sustrase pe vremuri din stăpînirea Sfîntului Scaun ! La urma urmei, toate aceste ducate, principate, „vicariate", nu făcuseră parte, oare, altădată, din proprietatea Sfîntului Scaun ? Urmașii lui Alexandru al VI-lea se arătau foarte mulțumiți fiindcă el le cucerise : nu le rămînea decît să se aplece spre a lua ceea ce el adusese ! Cît despre popoare, nici vorbă de asuprire, el le eliberase... Tiran, el ! Ce minciună ! Tocmai contrariul, ținta vieții lui a fost *„să-i nimicească pe tirani"*. Și chiar așa s-a întîmplat. Acolo unde a stăpînit, dezbinările și abuzurile au încetat, crimele au fost pedepsite, popoarele răsuflau fericite : era epoca de aur... Sfîrșea, legîndu-se prin jurămînt, să îndrepte cît va fi cu putință răul săvîrșit. Va restitui bunurile furate. Să i se dea numai puțin răgaz... Lui Guido o să-i dea înapoi în special biblioteca de la Urbino, împreună cu toate mobi-

lele, în afară de tapiseria care reprezenta *Războiul din Troia,* — o dăduse în dar cardinalului din Rouen și n-ar fi cuviincios s-o ceară înapoi — și încă vreo cîteva fleacuri rămase la Forli, în provincia Romagna. În sfîrșit, drept încheiere, rămînea la bunul plac al dușmanului său.

Se apără cu iscusință, își susținu cauza timp îndelungat. Slăbit din cauza suferinței, Guido avea acum o sănătate foarte șubredă. Era un sentimental, înduioșat văzîndu-l din cale afară de umilit pe cel mai încăpățînat dintre principi, pe cel ce spusese : *„Aut Cesar aut nihil“* [1]. Era un literat înșelat de această înflăcărată improvizație, — neîndoios de mult timp gîndită. Se simțea prea istovit pentru a-și duce ura mai departe. Și apoi, ne mai apare, judecînd după toate caracteristicile ironiei sale binevoitoare, un om cu idei oarecum prea înaintate pentru vremea sa, se lepădase prea de tot de barbaria medievală spre a putea aprecia în toată aspra sa savoare zicala : *Chè bello onor s'acquista in far vendetta...* [2]

Disprețuia o astfel de plăcere. Îl îmbrățișă pe cel ce se ruga fierbinte, îi făgădui că va pune și el un cuvînt bun sau cel puțin nu-l va împovăra în fața lui Iuliu al II-lea și-l făcu să plece iertat. Ușurința la vorbă și cutezanța celor din familia Borgia izbutiseră încă o dată.

Portretul lui Cesare Borgia a fost descris de multe ori. Yriarte [3] și Charles Benoist [4] au realizat lucrări în acest sens care pot fi apreciate ca desăvîrșite. Există to-

---

[1] Sau împărat, sau nimic.
[2] Ce frumoasă cinste îți faci cînd te răzbuni... (it.).
[3] Charles Yriarte, literat francez, din secolul al XIX-lea.
[4] Charles Benoist (1815—1885), profesor și literat francez.

tuși o caracteristică asupra căreia s-a stăruit puțin, deși pare a fi de prim ordin : nemaiîntîlnita lui aptitudine de a se preface și de a reuși să se facă crezut, ceva ce îl ridică sau îl coboară la nivelul lui Cagliostro sau al lui Casanova, sau chiar la acela al unor femei celebre din Franța, începînd cu doamne de la Motte [1] și sfîrșind cu cîteva din zilele noastre care au izbutit ca atîția judecători, principi sau oameni de stat să se lase înșelați de vorbele lor. Este surprinzător cum Cesare, după ce îl păcălise pe Astorre Manfredi, să fi ajuns să-i amăgească pe Guidobaldo, pe Varano și pe atîția alții ; e nemaipomenit de ciudat, ca după Guidobaldo și Varano, să-i fi putut înșela pe Vitellozzo și pe cei din familia Orsini ; dar, ca, după asasinarea lui Vitellozzo însuși și a Confederaților, să fi fost în stare să-i captiveze, pentru a doua oară, pe unii din căpeteniile clanului Orsini, și chiar pe Guido în această din urmă întîlnire, întrece toate marginile posibilului determinat prin rațiune, iar dacă faptele nu ar fi dovedite cu înscrisuri autentice, datînd chiar din acele zile și nu am avea atestarea prin unanimul acord al contemporanilor, nu le-am putea da crezare.

Nu putem lămuri toate acestea decît admițînd că Cesare poseda un fluid fascinant, un amestec de elocință, de voioșie plăcută și surîzîndă și de farmec, răpindu-i adversarului sau celui cu care vorbea o parte din mijloacele sale de control și de simț critic. Și sîntem cu atît mai îndreptățiți să rămînem la această convingere cu cît vrăjile lui nu au efect de la depărtare. Deși are în serviciul

[1] Contesa de la Motte (1756—1831), celebra aventurieră cunoscută mai ales din așa-zisa „Afacere a colierului“, în care au fost protagoniști Maria Antoinetta și Cardinalul de Rohan.

său prieteni sau ambasadori pe lîngă cei mari, prin ei nu izbutește să-i convingă, trebuie să-și susțină personal cauza. La Milano, înțelegerea cu regele Franței apare pe punctul de a fi zădărnicită, sau cel puțin primejduită de-a binelea : cînd apare el, salvează totul. Departe de Cesare, Confederații de la Magione văd limpede ce planuri nutrește : pe măsură ce izbutește să ajungă pe lîngă fiecare, el le tulbură văzul rînd pe rînd. Florentinii, cu care nu poate sta de vorbă față în față, nu-i cad în lațuri. Singur Machiavelli, aflat sub ochii lui, rămîne vrăjit și ca urmare îi sfătuiește pe concetățeni să-i cedeze. După toate probabilitățile aceștia sînt mult inferiori, ca iscusință politică, „secretarului" lor. Fiind însă în afara razei pînă unde Cesare poate izbuti, nu sînt atinși de săgeata lui captivantă. Nu fac nimic din ceea ce vrea el, și bine fac.

Totuși, pe lîngă sugestia hipnotică, puterea de dominare a lui Cesare asupra dușmanilor se mai întemeia și pe un trainic sistem politic. Cînd pretindea că urmărește măreția Bisericii, ducele de Valentinois își ascundea adevăratele sale gînduri, dar spunea adevărul cu privire la faptul în sine. De aceea, după ce muri Alexandru al VI-lea, norocul lui nu se prăbuși dintr-o dată, nici așa de grabă cît s-ar fi putut crede. Dîndu-și silința să izbutească în folosul lui, s-a străduit, cel puțin pentru moment, și în beneficiul papalității, iar noul papă, oricît de diferit ar fi fost față de predecesorul său și oricît l-ar fi dușmănit, nu împingea adversitatea pînă acolo încît să vrea să piardă ceea ce dobîndise celălalt papă. Poate chiar mijloacele folosite pentru cucerirea provinciei Ro-

magna să fi început să-i apară mai puțin dezgustătoare de cînd le simțea profitul — felul cum privești proprietatea schimbîndu-se vădit după cum ești sau nu ești proprietar. Iuliu al II-lea urma deci să ocrotească opera, pedepsindu-l totuși pe creator. Dar, acesta din urmă se afla încă legat de operă printr-un număr considerabil de fire, toate urzite trainic, cu mare grijă. În fortărețele din Forli și Cesena se mai aflau încă oameni credincioși lui și nu se gîndeau să le părăsească. Este drept, nu ar fi putut nici să le păstreze la infinit și să le apere împotriva întregii lumi ; într-o zi sau alta ar fi fost siliți să le restituie cuiva. Dar, puteau tot atît de bine să le lase în mîna dușmanilor Sfîntului Scaun, mai curînd decît însuși Sfîntului Scaun. Aici era miezul întregii probleme. Spre a nu se ivi această încurcătură era necesar să înceapă tocmeala cu ei, și numai Cesare singur putea așa ceva. Deci, el trebuia crutat.

Papa Iuliu al II-lea îl cruță oarecum aidoma pisicii care cruță un șoarece : îi îngăduia s-o ia puțin razna, să ajungă pînă la Ostia de pildă, pentru ca apoi, întinzîndu-și gheara, să-l înhațe din nou. Manevra continuă mai multe luni, la sfîrșitul cărora Cesare, poruncind categoric locotenenților săi să se predea, fu categoric pierdut. De data aceasta i se încuviință să se îndepărteze pînă la Neapole, unde căzu în mîna lui Gonzalve da Cordova și nu mai fu văzut pe scenă. Va mai juca roluri de mîna a doua și chiar mai neînsemnate, în Spania, pînă cînd o moarte aproape neștiută puse capăt acelui „nihil“, ales de el drept alternativă în deviza destinului unui Cesare. Cucernica vrăjitoare din Mantova ghicise mai veridic decît profundul Machiavelli : Borgia „ținuse cît un foc de paie“.

Cum a fost totuşi posibil ca focul să ţină atît de îndelung încît să pîrjolească toată Italia ? Este oare necesar să avem în vedere vreo prăbuşire morală deosebită din acea ţară sau în acea epocă, spre a putea desluşi atotputernicia lui Cesare acolo cîtăva vreme, fără ca o împotrivire a întregii suflări italiene să ia fiinţă ? Iată, aceasta este întrebarea în mod firesc apărută în spiritul nostru cînd cercetăm cursul vieţii ducelui de Valentinois. Dar ea însăşi se bazează pe un postulat foarte puţin sigur, sau mai bine zis cu desăvîrşire fals. Deoarece Italia niciodată nu şi-a manifestat admiraţia, nu a aprobat şi nici dezvinovăţit, nici chir prin tăcere, pe cei din clanul Borgia : ea i-a suportat. I-a îndurat pentru că erau cei mai tari şi erau cei mai tari pentru că erau ajutaţi de străinătate. Iată ce aflăm cînd cercetăm „realitatea efectivă a lucrurilor", aşa cum însuşi Borgia obişnuia. Deci, pentru a înţelege succesele sale fulgerătoare nu este cîtuşi de puţin necesar să presupunem o imoralitate sau o amoralitate specifice fie Italiei fie secolului al XVI-lea. Nu ar putea fi explicate în alt fel, şi rămîn justificate în chipul cel mai firesc din lume prin ajutorul dat de cea mai de temut putere străină din acel moment : Franţa. Înainte de a primi sprijinul Franţei, Cesare se ridică încet ; cînd ea îl părăseşte, el coboară ; cînd luptă împotriva lui, el cade. Îi era cu neputinţă să se lipsească de ajutorul Franţei ; dovadă sînt ambiţiile, pizmele, urile sale, toate sacrificate ei cu mare silă, fiind forţat. Cînd se află pe punctul de a se dezlănţui împotriva Florenţei : un singur cuvînt al regelui Franţei îi potriveşte lanţurile şi el nu mai mişcă. Cu familia Bentivoglio din Bologna se va purta la fel cum s-a purtat cu ceilalţi mici

suverani cărora le-a rîvnit avuția : dacă regele Franței răspunde de ei — cel puțin de persoana lor — le respectă și el ființa și stă la tocmeală. Cedează binevoitor francezilor o parte din pămîntul italian spre a obține o altă parte. Năzuința sa sau năzuința papei Alexandru al VI-lea, adică : „Italia toată să fie cuprinsă într-o singură bucată“, trebuie înțeleasă ca referindu-se numai la partea Italiei cuprinsă între teritoriile napolitane și Toscana, scoțînd așadar din acest proiect de „unitate italiană“ orașele Milano, Veneția, Florența și Neapole, tot ce exista mai bogat și mai rodnic în peninsulă. Cesare, deci, nu-și face prea mari iluzii : nădăjduiește să-și plăsmuiască un regat din bucăți și bucățele, sprijinit în viitor de străinătate. Împotriva dușmanilor sau vecinilor săi din Italia flutură necontenit amenințarea cu străinătatea : „Regele Franței este cu mine... Regele Franței va sosi... Chaumont vine cu 400 de lănci... Regele îmi trimite gasconii săi...“ Acesta este supremul argument, prin el face față la orice. Înaintea tuturor titlurilor sale italienești, așterne pe acela de duce de Valentinois. Ba mai mult, în loc să se mîndrească cu naționalitatea sa, o nesocotește. Semnează Cesare Borgia *de Franța*. Este omul străinătății.

Dacă Italia nu poate fi învinovățită de cîrdășie criminală, înseamnă, oare, că imputarea aceasta trebuie să fie făcută Franței ? Nicidecum. Dacă francezii au sprijinit un timp oarecare pe Cesare, este că nu l-au cunoscut. Fascinați de limbuția și purtările sale dezmierdătoare, dar în același timp trufașe, îndoctrinați de el chiar la Curtea Franței, înaintea sosirii lor în Italia, francezii rămaseră multă vreme victimele unui mod de a privi situația greu de înlăturat în acea epocă, dacă aprecierea evenimente-

lor avea loc de la o distanță prea mare. Cînd l-au cunoscut mai bine, l-au osîndit și ei. Ludovic al XII-lea vorbește undeva despre : *la grant Ingratitude et Mescognoissance*[1] a „vărului său" *Domp Cézare de Borgia* și de „urîtele feste" ce el i le-a jucat. Niciodată nu a fost dovedit mai convingător ca acum cît de nefericită este țara care ajunge ca străinul să-i judece propriile ei neînțelegeri, chiar dacă străinul este cinstit. Ludovic al XII-lea avea cugetul curat, dar sosea de departe și, în mijlocul tuturor ciorovăielilor italienești, nu mai deslușea deloc limpede glasul adevărului. Și apoi, venind în Italia nu în chip de judecător, ci ca să-și apuce și el partea, nu era și nu putea fi nepărtinitor. Tocmai pe aceasta se bizuia Cesare, cu totul nepăsător de soarta țării lui, avînd numai gîndul să-și croiască un regat.

Astfel, chiar dacă ne-am aduce aminte de adagiul critic al realismului politic : „scopul scuză mijloacele", el tot rămîne vrednic de oprobriu. Istoria îl iartă pe pionierul căzut pe drum, cînd drumul pe care s-a prăbușit a slujit, la acea dată, la evoluția umanității. Oricare i-ar fi fost înfrîngerile și oricare i-ar fi fost „mijloacele", un precursor este absolvit. Dar Borgia nu s-a manifestat sub nici o formă ca precursor. Creierul acestui spaniol, care stăpînea o parte din poporul italian cu sprijinul oștilor franceze, nu a fost frămîntat de nici o rîvnă patriotică. Și nici de vreo preocupare artistică, ori, din această cauză, pentru noi el nu reprezintă absolut nimic. Numai așa se explică cruțarea tiranilor din secolele al XV-lea și al XVI-lea. Lui Ludovico il Moro, aproape tot atît de puțin legat de națiune precum Borgia, i se iartă multe, de-

[1] Marea ingratitudine și nerecunoștință (fr. veche).

oarece a lăsat moștenire omenirii frumuseți de tot felul. Mulți alții se prezintă în fața posterității, adică înaintea fiecărei noi generații ce se naște, asemenea regilor magi în fața copilului Isus : ținînd bogății în mînă și părînd a-i spune : „Mulțumită mie tu vei vedea alte cîteva lucruri frumoase, în lumea unde vei păși și vei suferi...". Dar mîinile lui Borgia sînt goale și din ele, de peste tot, picură numai sînge. Contribuțiile lui Cesare la Muzeul Istoriei sînt : un laț care sugrumă, un cuțit care înjunghie, o mască înșelătoare și un condei care minte. Ne stîrnește atenția întocmai ca un jucător de cărți, dar numai ca un jucător de cărți : îi urmărim partida, norocul sau ghinionul, îi admirăm nepăsarea cînd cărțile îi aduc cîștig sau pagubă ; dar după ce s-au stins lumînările și jucătorul recurge la „Charlemagne" [1], ne dăm seama în ce fel și-a irosit viața nelăsînd nimic la „caniota" umanității [2].

Totuși, Borgia și-a găsit în timpurile moderne apologeți, sau cel puțin „analiști", folosind diferite criterii : de la sentința sumară și fără drept de apel a moraliștilor pînă la diagnosticul mai diversificat și mai aproximativ al istoricilor. Aceștia au susținut trei puncte de vedere, mai întîi : morala sau „imorala" lui Cesare nu era altceva decît cea a vremurilor în care a trăit, toată lumea săvîrșea aceleași crime ca el, singura lui origi-

[1] Momentul cînd jucătorul de cărți se retrage brusc, după ce a cîștigat, și nu acordă nici o revanșă adversarului.

[2] Dintre toți principii iluștri din acea epocă, Cesare Borgia este aproape singurul ce nu ne-a lăsat nici un portret despre care s-ar putea pretinde, cu oarecare certitudine, că-i aparține. Cel aflat la Galeria Borghese, altădată atribuit lui Rafael, pare să-i semene : iată tot ce se poate spune (n.a.).

nalitate fiind că le făcea mai bine; apoi, tiranii jefuiți de Cesare nu erau mai merituoși deoarece țineau în jug statele unde el apărea ca liberator, în sfîrșit, acțiunea lui nu avea un țel personal, urmărea o idee: măreția Bisericii, teritoriile dobîndite în acest chip pentru Sfîntul Scaun și rămase acestuia stau mărturie.

Există și o parte de adevăr în toate acestea, dar cu desăvîrșire adevărat nu găsim nici un grăunte. Tendința de a arunca blam, în general, asupra familiei Borgia s-a ivit chiar înainte de epoca modernă, dovadă: Savonarola. Încă din timpul vieții lui Alexandru al VI-lea și a lui Cesare, s-a izbutit, atît prin împotriviri formale adresate regelui Franței cît și prin scrisori particulare, să se fixeze specificul crimelor familiei Borgia prin care se depășea deprinderea lor. În adevăr, nici în rîndul celor din prima dinastie a Medicilor, nici la cei din familia Montefeltro sau Gonzaga, nu s-ar putea găsi nimic asemănător, iar cît privește crimele fără număr puse pe seama lui Ludovico il Moro, urmează și azi a fi dovedite. Groaza pe care o pricinuia ducele de Valentinois contemporanilor săi rămîne o certitudine. Guicciardino [1], care tocmai împlinise 20 de ani la data acestor evenimente, scria puțin timp după aceea: „Cînd regele Franței sosi la Milano, fu rugat să întoarcă armele împotriva familiei Borgia: *era cea mai mare dorință a întregii Italii*". Spaima familiei d'Este, cînd prinse de veste că Alfonso d'Este se logodea cu Lucrezia Borgia, îndelungata aversiune a însuși logodnicului, iscodirile și schimburile

---

[1] Istoric italian (1483—1540), filozof, scriitor, a cărui operă mai însemnată este *Istoria Italiei*.

de scrisori provocate de acest eveniment erau cu desăvîrșire neobișnuite cu prilejul căsătoriilor princiare din acea vreme. Legende de soiul celor auzite de poporul din Roma la moartea lui Alexandru al VI-lea, de pildă, dialogul închipuit dintre papă și diavol sosit pentru a lua în primire sufletul marelui pontif, nu se nășteau nicidecum, putem fi convinși, la moartea tuturor papilor, chiar în acest veac plin de dezastre. Un exemplu foarte caracteristic în acest sens îl constituie scrisoarea marchizului Gonzaga, trimisă la 22 septembrie 1503 soției sale, adică numai la o lună după catastrofă : rîndurile ei nu conțin manifestarea vreunei uri personale ci ecoul unui întreg popor, lesne încrezător și indignat. Ea oglindește chipul Italiei înmărmurite, îngrozite, în fața unei situații netrăite încă vreodată.

Istoricii, ce-i drept, lasă rar să apară acest sentiment de indignare. Distinsa nepăsare ce o dovedesc ajunge cîteodată, la Machiavelli de pildă, pînă la un soi de admirație. Dar istoricii nu înseamnă toată istoria, și încă mai puțin opinia publică, iar de la diplomați discernem mai puțin decît de la oricare alții. Dacă Talleyrand ar fi scris pagini de istorie, acestea ar fi prețioase : dar, ca ele să oglindească sentimentul poporului francez în totalitatea lui — asta, niciodată ! Pentru asemenea împrejurări, mărturiile culese imediat, scrisorile particulare, foarte numeroase în acea epocă și de o autenticitate sigură, devin de cea mai mare importanță. Istoricii povestesc evenimentele cu preciziune — cel puțin așa ne închipuim ; dar emoția produsă de aceste întîmplări asupra sufletelor, „repercusiunea“ faptului în mentalitatea celor ce viețuiau pe atunci, le putem presupune mai curînd din

scrisorile intime. Ori, dacă citim scrisorile schimbate în acea epocă ne vine greu să credem că membrii familiei Borgia au apărut contemporanilor lor demni de admirație.

Este adevărat, mulți dintre micii despoți jefuiți de Cesare erau la fel de puțin merituoși și se serveau, spre a rămîne la putere, de exact aceleași mijloace folosite de el pentru a-i izgoni din scaun. Am spus numeroși, dar nu toți, și Guidobaldo, de pildă, în nici un caz. Ceea ce rămîne însă dovedit și, de asemenea, lămurește, într-o oarecare măsură, reușita imediată și ușoară a jafurilor lui Cesare, este neînsemnata legătură dintre băștinași și stăpînii lor, cîteodată chiar groaza ce le-o inspira : — pînă într-atît încît, pe ici, pe colo, invazia a însemnat pentru ei o eliberare. Dar, nicidecum peste tot și, mai ales, nu la Urbino, așa cum pretindea Cesare ; dar, o minciună în plus sau în minus nu însemna absolut nimic pentru el, iar întreaga istorie a acestui ducat, înainte, în timpul și după cotropire, dezminte vorbele lui zadarnice.

În sfîrșit, un lucru este cert : izbînzile sale nu au fost, toate, trecătoare, multe din ele au contribuit la îmbogățirea patrimoniului sfîntului Petru. Statul Urbino însă, trebuie să precizăm, nu a rămas al Bisericii și, dacă pînă la urmă a trecut în patrimoniul ei, s-a datorat stingerii familiei domnitoare, după o sută douăzeci și opt de ani, și spre marea mîhnire a locuitorilor, așa cum dealtfel a prevăzut și Montaigne cînd, trecînd prin Urbino, a dorit să viziteze „frumoasa Librărie“ [1].

---

[1] În limba franceză veche : *Bibliotecă.* Aici au fost angajați timp de 14 ani de către Federigo da Montefeltro, tatăl lui Guido, între 30—40 de scriitori ca să transcrie cărți pentru această cea mai bogată bibliotecă din Occident din acea vreme.

Cercetînd astfel, mai cu de-amănuntul, faptele petrecute, Borgia nu ne mai apare defel un liberator al popoarelor subjugate și, revendicîndu-și singur acest rol, nu i-a fost deajuns ca de aici să tragă și foloase. Cotropirea unui stat neutru și neatîrnat, mîndru de independența sa, fixează lămurit limita pînă unde ajunsese îndrăzneala celui mai mare aventurier din Italia veacului al XVI-lea. Stînca Montefeltrilor a fost stavila în fața căreia s-a spulberat norocul lui Cesare. Astfel, popoarele nu au așteptat ca dreptul de a-și hotărî singure soarta să fie declarat în mod solemn : l-au tradus în fapt ori de cîte ori au putut. Chiar dacă în cauză se află poporul cel mai încătușat din lume, cînd pornești să-l cucerești, una este să-l știi alături de tine și alta potrivnic ție ; să înaintezi beneficiind de complicitate sau cel puțin de indiferență nu-i la fel ca înconjurat de dușmănia lui. Vrăjmășia mulțimii devine periculoasă chiar cînd ai biruit ; iar în caz de înfrîngere, sau numai de șovăială, devine mortală. În realitate, popoarele aflate sub jug greu înainte de a se ivi familia Borgia au rămas sub dominația Bisericii, ori și-au schimbat vechii lor stăpîni : micul popor din Urbino însă, cîrmuit de familia Montefeltro într-un mod ce astăzi — dacă ni s-ar permite să ne slujim de un cuvînt al cărui înțeles atît de complex era cu totul necunoscut altădată — l-am numi „liberal", l-a izgonit pe cotropitor, revenind foștilor săi conducători. Astfel se înfățișează morala, — și se întîmplă să fie cu adevărat morală, — a acestei tragi-comedii.

Nu greșim cînd o numim „comedie" acum, după ce au trecut patru sute de ani, dacă ne gîndim la victimele

acestei drame care numai la patru luni după sfîrşitul ei nu şi-o mai aminteau decît cu o filozofică nepăsare. Primul lucru pe care l-a făcut ducesa Elisabetta Gonzaga, spre a se distra în zilele carnavalului ce a urmat reinstalării sale la Urbino, a fost punerea în scenă a întîmplărilor dureroase în care ea şi soţul ei s-au aflat pe punctul de a-şi găsi moartea.

La 19 februarie 1504, scrie un cronicar, într-o luni seara, în sala seniorului duce a avut loc „*Comedia ducelui de Valentinois şi a papei Alexandru al VI-lea, cînd ei plănuiră să nimicească statul Urbino, cînd ei trimiseră pe doamna Lucrezia la Ferrara, cînd ei invitară pe ducesa (de Urbino) la nuntă, cînd ei sosiră să pună stăpînire pe stat, cînd ducele de Urbino se întoarse pentru prima dată şi apoi plecă din nou, cînd ei înjunghiară pe Vitellozzo şi pe alţi seniori şi cînd muri papa Alexandru al VI-lea iar ducele de Urbino reveni în statul său*".

Iată o idee cu totul italiană. Nu am putea prea uşor să ni-l închipuim pe Ludovic al XVIII-lea, cu toată înclinarea ce-o avea pentru preocupări spirituale şi cu tot scepticismul său adînc, luînd iniţiativa de a se reprezenta la Tuileries fuga sa cu ocazia celor *O sută de zile*. În adevăr, a fost pictat în această postură dar, dacă ar fi să ţinem seama de mărturiile epocii, faptul nu l-a bucurat cîtuşi de puţin. Să se fi înveselit în vreun fel ducesa de Urbino şi prietenii săi, depănînd aceste amintiri atît de recent petrecute şi împovărate de atîtea lacrimi şi cenuşă ? Să nu uităm că italianul are o înclinaţie atît de mare pentru spectacole încît preferă să le realizeze din propriile sale nenorociri decît să nu asiste

la nici unul. Și apoi, înfățișarea impresionantă a spaimelor pe care le-am fi putut crede înlăturate pentru totdeauna înviora, poate, prin învăpăiata lor atracție, pașnicele zile fără istorie ce urmau să se scurgă de aici înainte.

După ceasuri pline de bucurie, rar se întîmplă să rămîi cu tot atît de numeroase impresii și cu amintiri la fel de adînci ca în urma nenorocirilor. Este totuși ceea ce a urmat de data aceasta. În palatul de la Urbino, viața de dinaintea dezastrului își reluă în mod liniștit cursul, viața, așa cum a descris-o Castiglione în al său *Cortegiano*: dansuri, muzică, vînători, turnire, lecturi și discuții înflăcărate. Umaniști, poeți, slujbași ai Bisericii, cavaleri ce-și lepădaseră acolo armura; diplomați plecați din posturile lor diplomatice; sculptori de statui veniți la odihnă între două capodopere, profesioniști ai floretei, principi jefuiți, cîntăreți, bufoni, virtuoși alergau ca vîntul spre semețul palat zidit de Laurana [1]. Pe sub bolțile înalte ale palatului răsunau *sonete, canzoni, rime*, alternînd cu zăngănitul armelor și cu suspinele lăutei și ale *gravicembalo* [2]-ului. Se declama din Petrarca, se cînta din operele lui Josquin de Près [3], se dansau *bassa* [4]-uri spaniole. Dar, cu deosebire, se discuta în mod liber, nuanțat, cu înflăcărare, folosind în acest scop bogăția de

---

[1] *Luciano Laurana* (1402—1479), arhitect șef al ducelui de Urbino.

[2] Clavecin (it.).

[3] Compozitor francez (1450—1521), muzician al lui Ludovic al XII-lea; s-a bucurat de o mare celebritate la curțile din Roma și Ferrara.

[4] Dansuri, la pas, mergînd sau alunecînd în perechi, în opoziție cu dansurile săltate.

cunoștințe culese din antichitate. Printre altele : *Eseurile lui Montaigne,* ulterioare lui Montaigne, schițate de cei ce-au viețuit în ceasurile tragice despre care el s-a mărginit numai că citească istorisiri. Erau dezbătute aici probleme, dintre cele mai felurite, de filozofie, literatură sau din viața de toate zlele ; totdeauna subiectul principal fiind Omul, formația sa intelectuală și morală, desăvîrșirea lui imediată, valoarea sa relativă în societate : pentru această elită mondenă, pîndită de revoluție și grăbită să tragă cît mai mult din viață, filozofia rămînea înainte de toate o controversă nu asupra obîrșiilor ei, nu asupra morții ci asupra vieții.

Niciodată, ce-i drept, clipa prezentă nu a fost savurată cu mai multă plăcere, trăită cu atîta poftă nemăsurată. Ce va fi mîine nu obseda în nici un fel închipuirea cuiva, iar trecutul era alungat cît mai departe, în amintiri ; cîteodată se făcea vreo aluzie furișă la ce a fost — așa cum se întîmplă cînd într-un obraz frumos descoperi o zbîrcitură — dar dispărea numaidecît într-un hohot de rîs al *Emiliei Pia* [1]. Vedeniile lor tragice sau deznădăjduite, prăbușirea, fuga, exilul erau date uitării în fața minunățiilor lui Laurana, ale lui Giusto di Gand [2], Paulo Uccello [3], sau Melozzo da Forli [4], ca și a manuscriselor

---

[1] Văduva contelui de Montefeltro, frate natural al ducelui Guido, dotată cu mari calități spirituale.

[2] *Giusto di Gand* (1430—1475), pictor portretist chemat din Flandra de Federigo de Montefeltro, tatăl lui Guido, căruia îi face portretul aflat azi în galeria Barberini din Roma. Execută și alte tablouri celebre păstrate în palatul Ducal din Urbino.

[3] Dăltuitor și pictor florentin (1396—1494).

[4] Pictor italian din orașul Forli (1438—1494).

valoroase, în sfîrşit redobîndite. Căminurile din odăi şi buiandrugii uşilor erau împodobiţi cu amoraşi, plantele decorative se întindeau de-a lungul pervazurilor iar pe plafoane planau simboluri pitoreşti.

Nu mai satisfăcea îndeajuns însă desfătarea oferită de marile concepţii eternizate de bătrînii maeştri : tinerii artişti ai acelui pămînt cu alese roade trebuiau să fie stimulaţi pentru a crea altele noi. Era acolo, mai cu seamă, cineva care nu înceta să dea dovezi de oarecari însuşiri în pictură : fiul unui pictor oficial al familiei Montefeltro. Primise chiar cîteva comenzi ; i se dăduseră scrisori de recomandare în locuri îndepărtate. Sora lui Guidobaldo, Giovanna della Rovere, pe atunci „prefect la Roma", se afla, la 1 octombrie 1504, la Urbino şi scria gonfalonierului [1] Justiţiei din Florenţa următoarele : „Purtătorul acesteia va fi Rafael, pictor din Urbino, care, avînd frumoase aptitudini pentru profesiunea sa, a hotărît să rămînă spre a studia cîtăva vreme la Florenţa."

Celor ce vizitează Luvrul, le recomandăm ca atunci cînd ajung în faţa micului portret al *Sfîntului Mihail*, pictat pe dosul unei table de lemn pentru joc de şah, sau înaintea acelui mic portret al *Sfîntului Gheorghe* — ambele de Rafael, vădind atîta stîngăcie dacă privim numai figurile secundare şi accesoriile, dar cu totul gingaşe şi de o tinereţe înfloritoare, dacă examinăm figurile principale — să-şi aducă aminte că le datorăm bietului Guidobaldo. Aceste dintîi gînguriri ale unui geniu sînt emoţionante prin neîndemînarea, prin pro-

---

[1] În evul mediu, cel însărcinat cu justiţia în cetăţile republicane din Italia.

cedeul, prin viața lor. De pildă, dacă privim micul tablou reprezentînd pe *Sfîntul Gheorghe,* vedem un cîine slut, lătrînd după un călăreț care trece și sosește, parcă, de-a dreptul dintr-o pendulă Ludovic-Filip, deoarece are pe cap o cască cu pene ce n-ar renega-o cavalerii în stil trubadur [1] înălțați în Curtea de onoare a palatului din Versailles. Peisajul ne apare blînd și liniștit; arborii se ridică spre cer asemnea unor rachete de frunziș verde; pe pămînt sînt împrăștiate rămășițele unui gigantic mirliton [2]. Calul, mult prea pieptos, aproape la fel de monstruos ca și cîinele, își dă toată osteneala să pară năvalnic, dar nu înaintează. În depărtare, un fel de Maritorna [3] aleargă anevoie pe o colină. Ori, acest călăreț reprezintă un sfînt: un nimb sfios iese la iveală împrejurul căștii sale; cîinele este un dragon care se străduie să ne apară înfricoșător, în corpul lui se frînge, în chip de lance, mirlitonul, iar femeia este fiica regelui. Am crede că este o sfidare a bunului simț, dar nu e chiar așa! Să ne ocupăm de călăreț: de băiețandrul bine înfipt în scări, nevinovăție întruchipată, numai forță și vioiciune, el prefigurează încă de atunci umanitatea înălțător de frumoasă și mișcarea armonios autentică a corpului uman, pe care Rafael va ști să ni le înfățișeze cînd nu se va mai ocupa nici de animale, nici de monștri. Chiar în evoluția de la natura inferioară la supranatural, el se dovedește un maestru. Acestea sînt, după toate probabilitățile, primele

---

[1] Stil sentimental, afectat, pretențios, la modă sub primul imperiu în Franța.

[2] Chipiu purtat de anumiți cavaleriști din prima republică franceză.

[3] Personaj din *Don Quijote,* femeie murdară și urîtă.

opere pentru care Guido, reîntors în statele sale, a luat măsuri să fie realizate. Nu s-a mărginit numai să dispună executarea lor, fără îndoială le-a și inspirat. Animalul pornit a face rău, înfruntat de sfînt în ambele compoziții, sfîntul însuși, biruitor al forței brute și al viciului, — ce înseamnă altceva, strămutați într-o lume ideală unde totul devine înălțător și se purifică, decît însăși povestirea pe care v-am expus-o ?

Pe bolnăviciosul și lipsitul de vlagă erou al povestirii noastre îl regăsim în acest, cu adevărat sărman, sfînt Gheorghe și în sfîntul Mihail cu înfățișarea lui prăpădită. Un sfînt Mihail pîndit prea de curînd de gută și țintuit de boală încă de la maturitate, după numai cîțiva ani de tinerețe sportivă, un sfînt Gheorghe abia tîrziu biruitor, după ce a fost silit să fugă de două ori din fața Balaurului ! Totuși, un suflet bine oțelit și despre care venețienii spuneau, dacă ar fi să dăm crezare celor scrise de Pietro Bembo [1] că „avea înalta reputație a unui spirit aflat deasupra umanității, a unui minunat învățat, de o deosebită discreție“, dar vîndut de cei ce îl slujeau și stînjenit necontenit de scoarța sa zdrențăroasă de muritor : așa a fost Guidobaldo de Montefeltro, al treilea duce de Urbino.

Astfel, trăsăturile portretului său de la Palatul *Pitti* se lămuresc încetul cu încetul și îi lămuresc și viața.

---

[1] Erudit și umanist, cardinal venețian, latinist de frunte, (1470—1547), faimos pentru studiile sale despre opera lui Cicero, critic al Renașterii, autor al dialogurilor *Gli Asolani* (1505), al *Prozei limbii vulgare* și *Rimelor*, al *Istoriei Veneției* (1487—1537). Născut la Veneția, a trăit și la Urbino pe lîngă Alfonso d'Este, între 1506—1512.

În ele stă încrustată suferința cărnii sale, peste ele se așterne vălul melancoliei, iar ceea ce îl susține este tăria morală. Vlăstar născut prea tîrziu, dintr-un tată prea bătrîn, dintr-o mamă prea tînără, cerut, smuls bunăvoinței cerești prin rugi lipsite de discreție, simțim cum a plătit, de-a lungul întregii sale vieți, răscumpărarea bucuriei dăruită alor săi cînd a apărut pe lume. La înfățișare, acest fiu seamănă leit cu mama sa, Battista Sforza : chipul prelung, palid și colțuros al lui Guido, aflat la Palatul Pitti, reprezintă neîndoios strămutarea bărbătească a profilului mamei sale din Galeria *Uffizi,* opera lui Piero della Francesca și a bustului ei din Palatul *Bargello.* Însușirile sale spirituale ne amintesc pe părintele său, marele condotier și omul de o cinste desăvîrșită, pe tatăl său îmbătrînit însă, slăbit, la fel de înțelept ; ori, înțelepciunea fără putere, în vremuri crîncene, este ca o busolă fără vîsle și vele. Dacă seninătatea sa nu l-a slujit îndeajuns pentru a putea stăpîni întîmplările, cel puțin i-a îngăduit să manifeste, în vijelioasa lor tragedie, acea indiferență ce prezice liniște deplină, prevederea conferind spiritelor neclintirea necesară, precum și acea curtenie care contopește inimile.

Atît la boală, în nenorociri, cît și în fața morții, Guido s-a arătat pînă la capăt înțelept, nepăsător și curtenitor. Cînd, într-una din zilele lunii aprilie 1508, la Fossombrone, i se împlini și lui sorocul, dispăru tainic, așa cum se pierde o umbră. Sfîrși ca un adevărat principe al Renașterii ; fără să fi uitat poruncile Bisericii creștine, dar cu un fel de seninătate omenească desăvîrșită care, de dincolo de veacurile de groază și de patimi, reînnoda tra-

diția filozofilor din Antichitate. Își îmbărbătă soția, se spovedi duhovnicului, lămuri, asupra sarcinilor ce îl așteptau pe urmașul lui în scaun, apoi, zărind la căpătîi pe cei doi celebri umaniști, Baldassarre Castiglione și Ottaviano Fregosso, îi onoră cu această de pe urmă curtenie : își dădu duhul rostind în șoaptă versuri din Virgiliu și împodobind cu două nume, Cocitus și Styx [1], umbrele reci în care simțea cum se scufundă și dispare.

Me circum limus niger et deformis arundo
Cocyti, tardaque palus, inamabilis unda,
Alligat, et novies Styx interfusa coercet [2].

---

[1] Fluvii din Infern.

[2] În jurul meu este un mîl negru și stufărișul oribil al Cocytus-ului, mlaștină, cu unde dușmănoase, pe care Styxul, cu apele sale domoale, le înconjoară de nouă ori.

(Virgiliu — *Georgice,* IV)

ISABELLA d'ESTE ŞI ALEGORIILE SALE DE LA MUZEUL LUVRU

Cunoașteți sala în care sînt expuse, la Luvru, desenele lui Leonardo da Vinci ? Dintre toate galeriile pe care turistul le străbate cu pas grăbit, puține sînt acelea ce-l fac să simtă, ca aici, neasemuita groază de a se fi rătăcit pe vecie. Fiindcă se află departe de picturile generos încadrate în aur, desfătîndu-i ochii cu subiectele lor pompoase și ușor de înțeles. Se simte mereu singur, nu mai știe pe unde să se strecoare spre a se regăsi din nou în mulțime : așa cum se întîmplă în toiul vreunei petreceri cînd amatorul de aventuri intrînd într-un salon, rămas gol mai la distanță, îl părăsește numaidecît crezîndu-se izolat. În muzeu însă ochii turistului nu au văzut limpede. Nu e singur. Figurile, desenate acum patru sute de ani de Leonardo da Vinci, țintuiesc locului pe oricine simte plăcerea de a pătrunde taina ochilor și a buzelor. În mijlocul lor, la loc de cinste, se află un profil femeiesc înaintea căruia ajungi să cugeți adînc o zi întreagă,

la fel cum asupra-i a cugetat îndelung întreg veacul său : este cel al Isabellei d'Este [1].

Desenul a fost realizat din cîteva trăsături de cărbune moale, cu foarte ușoare nuanțe de culoare, și din umbre șterse, fumurii, parcă așternute pe foaia de hîrtie prin suflul artistului. De jur-împrejurul profilului se observă înțepături de ace, dovadă că s-a folosit aici un *maschio* [2] sau un clișeu ; fără îndoială, opera nu s-ar fi degradat atît dacă n-ar fi trebuit să fie decalcată, prin acest procedeu primitiv, pe alte hîrtii. Nu-i vorba deci de-o copie, ci de un desen original lucrat după natură. Viața îți sare în ochi chezășuindu-ți asemănarea. Pe un bust văzut aproape din față dar înclinat de la stînga spre dreapta, capul stă întors de la dreapta spre stînga, exact de profil — ușorul contrast fiind de ajuns pentru ca gîndul să ne poarte către o ființă vioaie și nestatornică. Fruntea dreaptă, puțin bombată, arată limpede : aici, judecata dictează ; este fruntea unei desăvîrșite *house-keeper* [3], cu spirit precis, realist, iubitor de ordine. Nasul drept, puțin cam lung, dacă ne-am conforma opiniei esteticienilor acelor timpuri, un nas frumos, foarte puțin încovoiat, un nas care adulmecă și care, alăturat buzelor fine, vădește înclinarea senzuală a amatorilor de mîncăruri alese. Bărbia puternică, fără a fi proeminentă, dovedește fermitate în ceea ce promite fruntea : voință dîrză și stăruință către izbîndă. Brațele apar încrucișate cu modestie, cum sînt ale Giocondei, degetul arătător al mîinii

---

[1] Reprezentată la vîrsta de aproape 25 de ani, în 1499.
[2] Piesă cu care se fixează un desen pentru a scoate copii.
[3] Stăpîna casei (engl.).

drepte alunecînd ușor pe brațul stîng. Mîna lungă, parcă gata să pipăie, se numără printre cele dornice să prețuiască calitatea bronzului, a fildeșului, a mătăsii și a blănurilor.

Desenul folosește poza recomandată de Leonardo da Vinci în capitolul *Cum trebuie să pictăm femeile*. Iată aplicat încă unul din învățămintele acestuia : „să ocolești cît mai mult posibil modele din epoca în care trăiești". Bluza foarte decoltată, cu dungi simple, verticale, mîneci înfoiate și mlădioase, părul bogat, lăsat să se reverse de la frunte pînă peste umeri, nu s-ar zice că aparțin unei anumite epoci mai mult decît alteia, și cu mare greutate am putea stabili de cînd datează. Trecutul unui costum se cercetează cel mai ușor pe portretele mediocre, ori portretul de care ne ocupăm este nespus de frumos. Nu ne poate ajuta să aflăm oricît de puțin despre bijuterii. Lipsit de orice podoabă, rămîne un portret așa cum l-a voit un mare pictor ; nici înfumurarea, nici moda nu și-au întins aici nedreapta lor stăpînire. În adevăr, dacă îl privim cu atenție deslușim o pieptănătură adăugată, desenată prin înțepături de ace peste crochiul din cărbune moale : un văl dantelat cuprinde toată arcada frontală și se ridică deasupra sprîncenelor în chip de cozoroc de morion [1], după moda adoptată cîteodată de nobilele doamne din Mantova : *un velo al quale fanno fare una bella punta nella fronte* [2], cum spune Vecellio — poate vălul de văduvie

---

[1] Cască din veacul al XVI-lea cu boruri ridicate în chip de barcă, avînd o creastă deasupra.

[2] „Un văl care face ca ele să aibă o frumoasă diademă pe frunte" (it.).

adăugat după aceea portretului. Toate acestea nu înlătură în nici un fel simplitatea conturului. Portretul este, fără îndoială, opera lui Leonardo da Vinci [1].

Asemănarea cu modelul este o certitudine, ceea ce se întîmplă destul de rar. Dintre toate portretele Isabellei d'Este, fiind singurul care are viață, rămîne, de asemenea, și unicul care ne amintește cu certitudine profilul ei în medalie, opera lui Cristoforo Romano.[2]. Lorenzo da Pavia, care o cunoștea bine, fiind pe lîngă un om de lume și un bun cunoscător al artelor, îi scria la 13 martie 1500 : „Leonardo da Vinci se află la Veneția și mi-a arătat un portret al alteței Voastre, de o asemănare desăvîrșită, așa de bine făcut încît nu este posibil ca altul să fie mai bun". Iată dar certificată asemănarea acestui desen folosit drept clișeu fotografic : după el se scoteau copii [3]. Este

---

[1] „Există la Luvru un desen al lui Leonardo da Vinci care o reprezintă pe Isabella d'Este de profil. Din această efigie se degajează o inteligență și un farmec delicios, iar poza îi relevă caracterul : o ființă oarecum liniștită și rațională, cu o nuanță de ironie și îndrăzneală. În fața ei spectatorul se simte deodată dezorientat. Este una din marile femei demne de acei tigri ai Renașterii ce deveneau soții sau amanții lor. Avea pe lîngă cele trei condiții pentru a deveni *Mecenă :* gust, putere, bani și norocul de a trăi într-o înaltă epocă artistică și intelectuală." În : *Isabella d'Estè mă primește la Luvru ca în anul 1500,* de acad. fr. *Jean Dutourd* (1970).

[2] *Gian Cristoforo Romano* (1470—1512), sculptor, arhitect, gravor de medalii și aurar, autorul bustului Beatricei d'Este de la Luvru.

[3] La 7 martie 1504 Isabella îi scria călugărului Pietro de Noverella care ținea predici în catedrala Santa Croce din Florența : „Dacă Leonardo, pictorul florentin, se află la Florența, vă rugăm să vă informați ce viață duce... am dori să-l rugați să ne trimeată un alt desen al portretului nostru (un altro schizzo del ritrattó nostro) deoarece ilustrul nostru senior a dăruit pe cel lăsat de el aici". (n.a.).

în adevăr *maschio*-ul Isabellei d'Este, marchiză de Mantova ; dar ce reprezintă această figură ? [1]

Cu greu am putea găsi alt personaj mai vrednic de a fi cunoscut și înțeles cu adevărat. Cumnată a Lucreziei Borgia și a lui Ludovico il Moro, soție a lui Francesco Gonzaga, eroul de la Fornovo, mătușă a conetabilului de Bourbon [2], biruitorul Romei, fără ea nu s-ar fi zămislit Renașterea, firul de aur al soartei sale străbătînd pretutindeni în această țesătură împestrițată, înfățișată de istoria veacurilor al XV-lea și al XVI-lea în Italia. Din 1490, cînd s-a căsătorit, și pînă la moarte, în 1539, rămîne figura vie a Italiei, aceea către care se îndreaptă toți literații și regii străini pentru a descoperi geniul rasei și al țării. Ceea ce, cu un sfert de veac mai înainte, Frumoasa Simonetta [3] promisese lumii, a fost realizat de Isabella d'Este. Ea întruchipează Renașterea ajunsă la împlinire, triumfătoare, cu strălucirea și savoarea unui fruct copt. Îi recunoaștem multe însușiri din cele ce au aparținut Frumoasei Simonetta : grația și darul de a fi atrăgătoare, nenumărați prieteni, nici o vrăjmașă, o dorință fierbinte de a vedea și a cunoaște tot ce există pe lume, o vioiciune comunicativă în orice, iscusința de a cuprinde un secol într-un gest și o filozofie într-un cuvînt, privirea care îi vestea pe artiști că și-au găsit un model și-i

[1] Autorul explică înțelesul dat de el în textul de față cuvîntului *figură :* caracterul, personalitatea și soarta personajului.

[2] *Carol al III-lea,* duce de Bourbon, devenit conetabil al Franței, mort în asediul Romei, ordonat de Carol Quintul, în serviciul căruia se afla (1527).

[3] *Simonetta dei Cattanei* (1453—1476), soția lui Marco Vespucci numită și Frumoasa Simonetta.

încredința pe filozofi că au un discipol, în sfîrșit, frumusețea, care scutește de orice. Avea, de asemenea, un desăvîrșit echilibru al sănătății și al spiritului, grație căruia a izbutit să statornicească într-un tablou definitiv ceea ce la Simonetta nu alcătuia decît o schiță prestigioasă. A rezistat și a întemeiat tot ce nimfa lui Botticelli [1] nu a putut și poate nu ar fi știut să realizeze. S-a făcut iubită de soț; a avut copii și a supraviețuit prin ei. În frumoasa carte închinată ei de Julia Cartwright, model de biografie bogată și de putere de înțelegere, de altfel singura care s-a păstrat despre *la prima donna del mondo*, autoarea a putut spune cu deplină dreptate : este vorba de „firea unei femei desăvîrșite“ [2].

În sfîrșit, a fost inspiratoarea și proprietara legitimă a numeroase opere celebre aflate la Luvru ; le admirăm fără să știm că ei îi datorăm : *Parnasul, Lupta dintre Vicii și Virtute, Madona Victoriei*, de Mantegna, *Lupta dintre Amor și Castitate*, de Perugino, *Triumful Poeziei*, de Lorenzo Costa. Le datorăm ei de două ori :

---

[1] Figura centrală din tabloul *Primăvara*, opera pictorului Botticelli (Academia din Florența) este portretul prezumat al Frumoasei Simonetta.

[2] Asupra Isabellei d'Este s-au făcut numeroase cercetări printre care trebuie să menționăm pe cele ale lui Luzio și Renier, care au epuizat subiectul în cele mai multe privințe ; pe ale lui Pedrazzoli, Braghiroli, Ferrato, Stefano Davari ; Armand Baschet, în arhivele din Mantova, *Gazette des Beaux-Arts* (1886) și *Archivio Storico italiano* (1886) și ale lui Charles Yriarte : *Gazette des Beaux-Arts* (1888, 1895 și 1896). Dar singurul studiu de ansamblu apărut pînă acum asupra Isabellei d'Este este cel al unui autor englez : Julia Cartwright (Mrs. Ady) : *Isabella d'Este Marchioness of Mantova* (1474—1539) *a Study of the Renaissance by Julia Cartwright* (Mrs. Ady), 2 vol., Londra, 1903, tradusă în limba franceză de D-na Schlumberger (Hachette et Cie 1912) (n.a.).

nu numai le-a plătit, dar le-a și pretins. *Coborîrea în mormînt* a lui Tizian și *Antiope* a lui Correggio i-au aparținut tot ei. Dacă ar fi adunați aici toți cei ce au iubit-o, cîtă omenire ! Ce larmă ar fi dacă i-am auzi pe toți cîți au slăvit-o ! Vor veni, dacă vrem să-i chemăm. Rătăcesc în amintirile noastre căutînd un punct neclintit de care să rămînă prinși. Poate că morții pot fi întruniți mai lesne decît cei vii : au dat uitării certurile lor, sînt mai îngăduitori cînd se discută prioritățile în adunări. Sala cea mică, de la Luvru, le este de ajuns. Umbrele ocupă puțin loc. Vastul palat în care Isabella a trăit la Mantova, astăzi ruinat și gol, nu le-ar oferi un adăpost mai bun. Nu ar mai regăsi aproape nimic din ceea ce ea a reprezentat și posedat. În muzeu însă, vor regăsi-o pe Isabella așa cum a fost, în mijlocul figurilor ideale create la îndemnul său, vor revedea răsfrîngerile atitudinilor sale grațioase pe care rîul Mincio nu s-a învrednicit să le păstreze în oglinda apelor lui domoale, luminoase și dezgustătoare.

I. VIAȚA RĂBDATĂ

Fiecare femeie are trei vieți : o viață răbdată, o viață voită și o viață visată : lucruri pe care le face cu toate că nu-i sînt pe plac, cele pe care le face pentru că îi plac și altele care îi plac și pe care nu le face, fie pentru că nu poate, fie pentru că, deși le-ar dori, nu le vrea. Cînd ne ocupăm de o femeie ce și-a alcătuit, după cum i-a fost dorința, cadrul în care a trăit, care a dat porunci unor cohorte de artiști inspirîndu-le opere strălucite, ne putem ușor închipui cum i-a fost viața visată. Dar, visul sau idealul ei ar fi cîteodată cu totul de neînțeles dacă nu am cunoaște la ce servea el ca revanșă, de ce necesitate sau de ce realitate o descătușa ; ce fel era, într-un cuvînt, „viața sa răbdată". Îndeobște, viața Isabellei d'Este sub acest aspect este greșit cunoscută, fiind umbrită în întregime de cealaltă viață, și cei ce vizitează pentru prima oară, în pelerinaj, palatul său de la Mantova, rămîn în general cu cea mai greșită impresie despre traiul său.

Dealtfel, numărul celor veniți aici în pelerinaj este foarte redus. Nu ne putem explica în nici un fel din ce cauză acest oraș atît de straniu, cu numeroase taine din trecut, de o originalitate atît de severă, și unde se află minunata *Sala degli Sposi*[1], nu este cercetat cu mai mult interes. Poate aceasta se datorează reputației de a fi bîntuit de malarie. Din cînd în cînd, cîte un automobil, temîndu-se de microbi, străbate ca o ghiulea de tun prin mlaștinile din Mantova și se oprește în antica piață Sordello. Doamne din lumea bună, îndopate cu chinină, elegante, zărite ca prin ceață din cauza vălurilor ce le poartă, se grăbesc să coboare, se duc iute, se pierd, aproape nu le mai deslușești în nemărginitele văgăuni ale palatului părăsit. Liniștea, singurătatea, soarele, vidul le înhață și le înghite. Cînd, după nenumărate ocolișuri — în haosul acestui palat dărăpănat, pășind pe sub policandre contemplate de luciul mort al oglinzilor, pe sub frizele gata să cadă ale statuilor ruinate, dincolo de colțurile zidurilor înalte din cărămidă roșie, înfipte drept în apele verzi ale șanțurilor — vizitatoarele ajung la camerele sau celulele Isabellei d'Este, atît de mici, atît de liniștite, atît de îndepărtate de orice, luminate cu atîta zgîrcenie, în preajma lacului ce mărginește peste tot privirea și își întinde firul strălucit al apelor pînă la orizont, ele se socotesc intrate în regatul Neclintirii și al Nepăsării, își închipuie zilele aceleia care a viețuit aici lipsite de teamă și de necazuri, oarecum sterpe, — cum ne imaginăm Pa-

---

[1] Sala soților (în evul mediu și în timpul Renașterii, în casele Senioriale, *Sala* era încăperea în care se trăia în mod obișnuit zilnic, se mînca, se primea, se lucra). Aici „Sala" a fost pictată de Andrea Mantegna, pictor și gravor (1431—1506).

radisul. Deoarece au ajuns la Mantova în automobile, după ce au citit dimineața în *recentissime* [1]-le ziarelor știri despre vreo grevă sau vreo dramă pasională, fiindcă au primit, în primele ore ale zilei, să facă parte din două sau trei ligi, sau înainte de sosire au făcut trei vizite și trebuie să ajungă, pentru a lua ceaiul, la 50 km depărtare, doamnele acestea își închipuie, de bună-credință fiind, că trăiesc în vremuri agitate și duc o „viață intensă"...

Aplecîndu-și capul sub această ușă scundă, fățuită cu lespezi de marmură în culori de tot felul, făurind visuri sub plafoane împodobite cu chesoane pictate în albastru și aur, Isabella a viețuit aici ceasuri mult mai grele, măcinîndu-și nervii în încercări mult mai aspre. Nu încape îndoială, rămășițele imaginilor ce alcătuiesc tapiseria acestei celule, violele sau virginalele [2], frazele muzicale cuprinzînd note misterioase și a căror marchetărie ornează un lemn prețios ne îndrumă gîndul către viața tihnită a unei amatoare, pasionată iubitoare a frumosului, ne sugerează visuri rare. Dar, n-am putea înțelege nemaiîntîlnita frumusețe a tot ce vedem, fără a încerca să ne înfățișăm ce fel de lume era cea în mijlocul căreia ajunsese să viețuiască această mică societate artificială, din pricina căror furtuni a fost creat, drept refugiu, acest *Paradiso*.

Nu trebuie să uităm că lumea veacului al XVI-lea din Italia, a fost cea mai crudă dintre toate cîte au trăit de veacuri pe pămînt, zguduirile ce au frămîntat-o au fost cele mai neașteptate, mai neprevăzute, mai silnice dintre

---

[1] Rubricile de „Ultimă oră" (it.).

[2] Mici clavecine, folosite în Anglia în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea.

toate cîte au fost cunoscute din cele mai îndepărtate vremuri, iar alianțele s-au dovedit cele mai nestatornice ; nimeni nu știa ce-l așteaptă a doua zi. Spre a afla amănunțit viața Isabelei d'Este, trebuie, înainte de orice, să ne-o închipuim pe marchiză ca pe un virtuoz cîntînd la vioară într-o cușcă cu fiare sălbatice. Cumnată, prin fratele său, cu Lucrezia Borgia și, prin sora sa, cu Ludovico il Moro [1] soră a lui Alfonso d'Este, ea și-a petrecut viața în mijlocul vulpilor și al lupilor Renașterii, chiar printre tigri, reușind să-i îmblînzească pe toți. Mai înainte de a fi altceva, înainte de a fi o umanistă, o muziciană, o Mecena, o colecționară, o turistă, a fost nevoită să devină, mai presus de toate, o îmblînzitoare de fiare sîngeroase.

A izbutit să domesticească foarte felurite exemplare. Primul i-a fost soțul. Cînd nici nu împlinise bine șaisprezece ani s-a măritat cu un bărbat tuciuriu de o nemaipomenită urîțenie, nu cu o urîțenie dintre acelea sfioase, care apar ca niște chipuri smerite ale acestui tip de om, ca niște împuținări de viață, ci cu una din acele sluțenii exuberante și năvalnice ce mai curînd uimesc decît îndepărtează, cîteodată chiar atrăgînd, deoarece par să anunțe o ciudățenie furioasă. Îndesat, cu obraji grăsuni, buzat, păros, frizat, zgîit, rotind niște ochi albi pe o figură de negru, mărginită de plete ca blana de iac, Francesco Gonzaga ar fi înfățișat în realitate un om-cîine, cu condiția să ne închipuim că există oameni-cîini negri, iar turiștii nelămuriți, cînd vizitează muzeele din Italia, știind cam neclar că a trăit în acea epocă un Ludovico il

[1] *Ludovico,* duce de Milano, numit și *Maurul,* vlăstar din familia Sforza, (1452—1508), latinist de prim ordin, iubitor al artelor și al operelor spirituale.

Moro, nu pierd din vedere — fiindcă după ei „maur" vrea să însemne aici „african" — să atribuie acest nume tuturor portretelor lui Francesco Gonzaga pe care le văd.

Totuși, nu se trăgea din nici un neam de negru, fiind fiul uneia numită Margarita de Bavaria și nepotul alteia asemenea, Barbara de Brandeburg; dar cine poate pătrunde tainele eredității? Istoria cam greu ne-ar putea oferi o mască la fel de sîngeroasă. Abia dacă putem bănui ceva în acest sens dacă privim la Luvru, în mijlocul galeriei celei mari „de pe malul apei", pe cavalerul complet înarmat, stînd în genunchi, în tabloul lui Mantegna, *Madona Victoriei*. Pentru că el este soțul Isabellei d'Este, asemănarea fiind cu totul remarcabilă, dar privit sub o înfățișare mai atenuată, idealizat, prins într-un minut de încîntare și extaz. Spre a-i înțelege mai bine expresia feței, trebuie să privești mai întîi medaliile reprezentîndu-i portretul, și mai ales un anumit bust mare sculptat de Sperandio [1], aflat la Mantova, ascuns cu grijă la parterul din *Museo Patrio* [2], într-o mică sală servind de debara și primind lumina dinspre piața Dante. Acest cap, o capodoperă a cărei asemuire extraordinară ne este adeverită cînd cunoaștem viața sa extraordinară, seamănă mai mult cu o mască japoneză plăsmuită pentru a-l îngrozi pe vrăjmaș decît cu un rod firesc al rasei albe. Răsărind din armura sa, Marchizul Gonzaga înfățișează acel aer de bucurie sălbatică pe care i-o bănuim în ajunul bătăliei de la Fornovo, în ziua cînd a plătit cu zece ducați

---

[1] *Sperandio da Mantova*, (1425—1495), sculptor și gravor de medalii.

[2] Muzeu din Mantova.

primul cap de francez tăiat de stradioții [1] săi, și l-a sărutat pe gură pe cel ce i-l adusese.

Așa cum era el, Isabella d'Este l-a iubit și numai pe el l-a iubit. Ea a mai îndrăgit și ideile, și se pare că soțul său n-ar fi fost înzestrat cu prea multe altele decît cele privind vînătoarea și caii. Cînd cineva venea să-l viziteze îl găsea întins pe un pat măreț, avînd la căpătîi trei paji cu apărătoare de muște, la picioare trei levrieri [2] și un pitic în veșminte brodate cu aur, iar pe lături un întreg sinod de șoimi și de ereți grupați solemn în lanțuri. Pereții, de jur-împrejurul lui, erau acoperiți cu figurile cîinilor și cailor săi. Mîndria lui cea mai mare erau herghelîile care produceau o rasă de cai „barbi" [3], rîvniți de toate curțile princiare. Pe locul unde se află astăzi așa-numitul palat al „T"-ului [4], erau grajdurile ce adăposteau o sută cincizeci de cai semeți de luptă ; nu existau curse în Italia în care caii purtînd culorile grajdului său să nu figureze, și puține în care să nu izbîndească. Culegea astfel victorii într-un domeniu foarte larg, fără să încerce vreo incursiune în acela al Isabellei d'Este. Ea domnea peste un ținut unde el nu se afla și unde nici nu avea nevoie să se afle pentru ca totuși să domnească și el. Nu

---

[1] Soldați din cavaleria ușoară, originari din Grecia și Albania, mercenari în armatele europene, în veacul al XV-lea și al XVI-lea.

[2] Cîini de rasă pentru vînătoarea de iepuri.

[3] Cai de pur sînge arab, numiți „barbi" sau „berberi", și provenind din Maghreb (Tunisia, Algeria, Maroc).

[4] Abreviațiune a numelui „Tejetto", dat unui frumos palat existent și azi la Mantova, renumit prin celebra sală numită „a giganților", construită de arhitectul Giuliano Romano.

căuta a fi imaginea lui, dar nici nu-i producea îngrijorări, nici lipsa și nici prezența lui nu-i pricinuiau vreo diminuare. S-a căsătorit din rațiuni politice, s-a atașat de ea prin dragoste și i-a rămas credincios din interes. Nu-și înțelegea soția, dar își dădea seama pentru ce n-o înțelegea — ceea ce pentru un soț înseamnă mult — și tot auzind persoane pe care le considera mai valoroase decît el, regele Franței, dogele, papa, vorbind și prețuind-o drept o făptură aleasă, sfîrși și el prin a fi tot atît de mîndru de ea ca și de caii săi, ba chiar mai mult...

Dar îmblînzirea nu se desăvîrși într-o zi : foarte adesea ieșiri violente îi dădeau de înțeles îmblînzitoarei că este nevoie să dovedească încă puțină iscusință pentru ca fiara să fie îndrumată unde vroia ea. Primul motiv de gîlceavă, venit de la sine, fură copiii. Ea îi îndemna spre studii literare și i se lumina fața cînd îl vedea pe fiul său Federigo, chiar din fragedă vîrstă, jucînd cu micii lui camarazi, sub îndrumarea umanistului Francesco Vigilio, în comediile lui Apuleius [1]. Într-o zi, scriindu-i soțului și istorisindu-i cu o naivă mîndrie succesele copilului, el îi răspunde mînios că preceptorul ales de ea nu-i este pe plac, nu-l interesează defel ca fiul lui să aibă multe cunoștințe literare și plănuiește să-l ia cît de curînd cu sine „pentru a-l face om". Din cauza lui, idealul năzuit de mamă era mai greu de realizat, totuși, nicidecum zădărnicit.

---

[1] Scriitor latin (125—170 e.n.), autorul romanului *Măgarul de aur* sau *Metamorfoze*.

O altă pricină de neînțelegeri casnice erau bijuteriile marchizei. Trăiau zile grele, cîmpiile lombarde prea des distruse de grindină, epidemiile, armatele mereu în trecere, pricinuiau greutăți în procurarea celor trebuincioase luxului de la mica Curte. Marchizul voi într-o zi să-l ridice la treapta de cardinal pe fratele său Sigismondo, cel pe care îl vedem copilaș, în veșminte albe, dînd mîna cu arhicancelarul, în *Sala degli Sposi*, la Mantova. Îi trebuia în acest scop 7000 de ducați. Unde să-i găsească ? Ceru cu nepăsare soției să-și pună în gaj ultimele bijuterii. În locul lor ea îi trimise următorul răspuns :

„Sînt desigur gata întotdeauna să mă supun ordinelor excelenței voastre, care poate a uitat că cea mai mare parte din bijuteriile mele se află încă de mai multă vreme în gaj la Veneția, nu numai cele date mie de excelența voastră, ci chiar acelea pe care le-am adus drept zestre, la Mantova, precum și cele cumpărate de mine de cînd m-am măritat. Spun aceasta nu pentru a statornici vreo deosebire între bunul meu și cel al excelenței voastre, ci spre a vă arăta că am dat totul încă de mult. Nu-mi mai rămîn decît patru bijuterii : rubinul cel mare pe care mi l-ați dăruit cînd am născut primul copil, diamantul mare, îndrăgit nespus de mine și ultimele primite de la excelența voastră. Dacă le amanetez nu-mi va rămîne nici o găteală și mă voi vedea silită să mă îmbrac numai în negru, deoarece ar fi de rîs să port, fără bijuterii, rochii de mătase și de brocart colorate. Excelența voastră va înțelege că nu am în această clipă decît grija cinstirii sale și a mea. Din această pricină o rog și o implor să nu mă lipsească de aceste cîteva găteli : m-aș hotărî să dau mai degrabă

camora[1] mea, brodată cu pietre prețioase, decît să mă separ de toate bijuteriile mele. Voi aștepta deci răspunsul excelenței voastre dacă trebuie să fac acest lucru. Mantova 27 august 1496."

Asta nu ar fi nimic. Marchizul avea născociri nesfîrșit mai supărătoare, dar tînăra lui soție nu le lua în seamă decît dacă exista vreo posibilitate norocoasă de a le înfrîna fără să se facă larmă. Chibzuind dinainte pînă unde ar fi putut ajunge el cu îngăduința, nu mai scotea o vorbă despre celelalte capricii ale marchizului și, cu prețul demnității sale, ignora inevitabilul. La cîțiva ani după căsătorie, Francesco Gonzaga se înflăcără după o oarecare Teodora, ce-i deveni ibovnică, și-i născu două fete. O făcu să apară în veșminte de sărbătoare într-un turnir ce avu loc spre a cinsti pe regina Ciprului, la Brescia, în văzul și cu știința întregii Italii. Doar Isabella nu află nimic. Aproape zece ani mai tîrziu, ea nu mai stăruia asupra pricinilor de gîlceavă dintre ei decît rareori și în ciudata sa corespondență abia dacă se mai zărea, ca printre crăpăturile unei uși, puțină neorînduială în căsnicia lor. În luna octombrie a anului 1506, marchizul ia parte la război alături de papa Iuliu al II-lea, ajutîndu-l să recucerească provincia Romagna : este pe punctul de a intra în Bologna cu mare fast, împreună cu șaptezeci și opt de cardinali, nervii lui fiind încordați peste măsură ; ea îi scrie :

„Scrisoarea senioriei voastre prin care vă scuzați pentru că nu mi-ați mai scris mi-a pricinuit o mare tulburare, deoarece mai curînd eu ar fi trebuit să vă implor să-mi iertați întîrzierea. Deci, nu alteța voastră sînteți vinovat,

---

[1] Vestă, bluză (it.).

știu : abia aveți răgazul să luați masa ! Dar, fiindcă sînteți atît de bun, și-mi adresați scuze, veți fi de asemenea tot atît de bun și îmi veți ierta întîrzierile pricinuite de boala lui Federigo și de sila ce o am de a vă trimite vești îngrijorătoare. În prezent, mulțumesc lui Dumnezeu, copilul se află bine de tot și pot cu multă bucurie să-mi îndeplinesc datoria. Pălăria cerută de excelența voastră va fi gata îndată ce meșterul va sosi și va fi cît mai frumoasă și mai elegantă posibil. Dacă mă vestiți cînd veți avea nevoie de o manție pentru purtare, și de va fi timp, îmi voi da silința să dau s-o facă, dar vă rog să-mi spuneți asta fără întîrziere. Vă mulțumesc pentru dorința ce o arătați de a fi de față la intrarea senioriei voastre în Bologna. Va fi, fără îndoială, un spectacol măreț. Mă simt foarte bine și, dacă doriți, voi veni și eu bucuroasă. Chiar de-ar fi o bombă, cu greu, cred, m-ar face să șovăi. Alteța voastră nu trebuie să spună că dacă mă cert cu alteța voastră este din vina mea, pentru că atîta vreme cît mi-ați arătat oarecare dragoste nimeni nu m-ar fi putut convinge de contrariu. Dar nu am nevoie să fiu înștiințată de nimeni spre a-mi da seama că, de cîtăva vreme, excelența voastră mă iubește foarte puțin. Dar cum aceasta formează un subiect neplăcut, mă voi opri și nu voi mai adăuga nimic. Sînt mîhnită deoarece alteța voastră se împotrivește să-l numesc Ercole pe fiul nostru. Nu aș fi făcut-o, dacă m-aș fi gîndit că s-ar putea să nu vă placă. Dar alteța voastră își aduce aminte că, pe cînd erați la Saschetta, ați spus cît de mult seamănă cu tatăl meu, de fericită amintire, și atunci am adăugat : așa fiind, nu ați greși să-i dați numele de Ercole. Alteța voastră ați început să rîdeți și nu

ați mai zis nimic; dacă mi-ați fi mărturisit gîndul vostru, nu aș fi făcut această greșeală. Numai să mai am un alt băiat și-l veți putea numi Alvise, sau cum veți dori, dar îmi veți permite ca celălalt să fie pentru mine Ercole. De-aş avea o sumedenie de fii, sînt sigură că pentru nici unul dintre ei nu aș avea grija pe care o port pentru Federigo. În orice caz, alteța voastră poate face tot ce-i va plăcea și eu voi face ceea ce veți dori. Acum cîteva zile, am vizitat noua casă a excelenței voastre și, așa cum v-am scris mai înainte, am găsit-o foarte frumoasă. Îmi scrieți că vă iau în rîs, ceea ce nu este adevărat, deoarece dacă aceste apartamente nu erau frumoase n-aș fi spus nimic; dar fiindcă mi s-au părut de o frumusețe impresionantă v-am scris și vă repet: sînt frumoase, și cu atît mai mult cu cît, după cum văd, alteța voastră a luat drept model apartamentul meu, deși, vă mărturisesc, l-ați îmbunătățit. Nu vă voi supăra mai departe prin cuvinte de mică importanță, implor însă de o mie de ori protecția alteței voastre — Scrisă de mîna Isabellei, care abia așteaptă să vă vadă — Mantova 5 octombrie 1506."

Din cele de mai sus, înțelegem de minune cîtă dreptate avea umanistul Floriano Dolfo cînd îi scria marchizului Gonzaga: „Sînteți mai presus de toți oamenii pentru că aveți o soție frumoasă, cuminte și nobilă, cu desăvîrșire discretă, virtuoasă și care se dovedește a fi o adevărată mamă, plină de bună înțelegere, veșnic dornică să vă îndeplinească dorințele, în timp ce se preface, cu chibzuială, că nu vede și nu aude, dintre faptele excelenței voastre, vreuna ce i-ar putea fi păgubitoare sau injurioasă...".

În schimb, ea vede și aude foarte bine cel mai neînsemnat lucru ce-ar putea fi păgubitor soțului ei. Dacă se află departe tremură pentru el fără încetare, și-l bombardează cu sfaturi :

„Preailustrul meu senior, în această țară s-a răspîndit zvonul, fie prin scrisori ale particularilor, fie prin vorbele cuiva care sosește din țara unde vă aflați, că excelența voastră ați spus vorbe rele despre ducele de Valentinois (Cesare Borgia) în prezența regelui preacreștin [1] și a unor persoane din slujba papei. Adevărat sau născocit, acest zvon, răspîndit acum, va ajunge la urechile ducelui de Valentinois. El face parte din acea speță de oameni lipsiți de scrupule, cînd este vorba să uneltească împotriva celor de același sînge cu ei ; sînt încredințată că nu va șovăi în nici un fel să uneltească împotriva excelenței voastre. Cunoscînd, în ce mă privește, cum bunătatea voastră din naștere vă face să deveniți cu totul netemător, am întrebat, fiind geloasă de viața excelenței voastre și prețuind-o mai mult decît pe a mea, pe Antonio di Bologna și pe alți cavaleri, despre traiul excelenței voastre și mi s-a spus că la masă sînteți servit de oricine se întîmplă, și Alessandro di Baese mănîncă cu alteța voastră, cei ce îndeplinesc rolul de „scutieri de masă“ [2] fiind simpli valeți și paji. Deci, cînd vor voi să otrăvească pe senioria voastră va fi un lucru foarte ușor, deoarece nu luați nici o măsură de apărare. De aceea, vă rog și vă implor, chiar dacă nu ați face-o pentru senioria voastră,

---

[1] Regele Franței, *Ludovic al XII-lea.*

[2] Tinerii nobili, avînd sarcina de a tăia carnea la mesele marilor ceremonii.

ci numai pentru mine și pentru copilul nostru, să luați mai multe măsuri în ce privește persoana alteței voastre, însărcinînd pe Alessandro să facă slujba de scutier de masă cu cea mai mare grijă. Iar dacă Alessandro nu va putea, vă voi trimite pe Antonio sau pe oricare altul pe care îl va voi excelența voastră, deoarece prefer primejdia de a vă isca mînie împotriva mea decît pe cea de a vărsa lacrimi amîndoi, eu și copilul nostru."

Urmează un post-scriptum de mîna marchizei :

„Seniorul meu, senioria voastră să nu rîdă de cele ce am scris și să nu spună că femeile sînt poltroane și le este totdeauna frică, deoarece răutatea acelor oameni este cu mult mai mare decît temerile mele și decît curajul senioriei voastre... Aceea care dorește să vadă curînd pe senioria voastră, Isabella, *manu propria.* Mantova 23 iulie 1502."

Marchizul Gonzaga, cu toate aceste dojeni aspre, rămase tot neprevăzător ; era viteaz și aproape singurul, în acele vremuri, care lua războiul în serios. Această neprevedere i-a jucat o festă dintre cele mai urîte. Pe cînd lupta contra venețienilor, după ce le fusese lungă vreme comandant suprem, într-o zi, fiind descoperit într-o fermă aproape de Legnano, abia avu răgaz să sară pe fereastră și să se refugieze fără nici o armă într-un lan de porumb unde, văzîndu-se încercuit, fu nevoit să se predea. Adus cu alai mare la Veneția, i se rezervă, drept închisoare, cea mai sigură carceră găsită în Palatul Dogilor, căreia i se fixară gratii noi, ca prizonierul să nu scape.

Rămînea să fie scos de acolo. Isabella răscoli cerul și pămîntul, vreau să spun atît puterea spirituală cît și cea

pămîntească. Amîndouă se făceau că nu aud şi nu păreau a fi foarte grăbite să vadă sărind, afară din cuşcă, fiara închisă de veneţieni. Nimeni nu putea avea o încredere absolut clară în el şi, deoarece luptase sub multe şi diferite stindarde, trădînd aproape tot atîtea cît şi apărase, nimeni nu mai ştia lămurit dacă liberîndu-l va descătuşa un prieten sau un duşman. De aceea, Ludovic al XII-lea împreună cu Maximilian [1], rugaţi fiind de celebra marchiză, cerură, înainte de a hotărî orice măsură de eliberare, să le fie adus ca zălog fiul ei cel mare, Federigo, drept chezăşie pentru tată. Fiul său, ca zălog! Nici o lupoaică în primejdie de a i se lua puiul nu ar fi urlat mai cumplit ca Isabella d'Este auzind această propunere. Iată răspunsul:

„Cît priveşte planul, în legătură cu fiul nostru mai mare, Federigo, în afară că este un fapt crud şi aproape inuman pentru oricine cunoaşte ce înseamnă iubirea unei mame, dar sînt multe pricini ce-l fac să devină greu şi imposibil. Deşi am avea deplină încredere că persoana sa ar fi în siguranţă sub ocrotirea majestăţii sale, cum am putea îngădui, fără a mai ţine seama de vîrsta fragedă şi gingaşă a copilului, primejduirea lui prin această lungă şi istovitoare călătorie? Şi majestatea sa trebuie să înţeleagă cîtă îmbărbătare şi mîngîiere înseamnă pentru mine, în starea nenorocită de astăzi a tatălui său, să rămîn împreună cu acest fiu iubit, nădejdea şi bucuria întregului nostru popor, a tuturor supuşilor noştri. A ne lipsi de el ar fi să ne lipsim de însăşi viaţa noastră, şi de tot ce noi socotim ca bun şi preţios. Dacă ni-l luaţi pe Federigo,

[1] Împăratul Maximilian al Germaniei.

luați-ne și viața și bunurile noastre! Astfel, putem răspunde în mod cinstit, odată pentru totdeauna: vom suferi orice mai curînd decît să ne despărțim de fiul nostru și puteți considera aceasta drept ceea ce am hotărît cu judecată și fără clintire."

În cele din urmă Isabella își ajunse scopul, dar omul scos de ea din închisoare nu mai era mlădiosul cavaler îngenuncheat la muzeul Luvru, în fața acelei *Madona Victoriei*. Un an de temniță îl slăbise, îl ologise, îl înăcrise. Avea nevoie de Isabella necontenit și se văicărea imediat ce ea se strecura afară din jalnicul Castello din Mantova, unde se plictisise timp îndelungat. La începutul anului 1513, celebra marchiză se află la Milano, lîngă nepotul ei, ducele Massimiliano [1], în toiul unor petreceri extravagante și descurcînd mii de ițe diplomatice. Ea este aceea care dă tonul în răspîndirea noilor mode și în proiectele de căsătorii. Cînd cineva îi aduce laude pentru rochia ce-o poartă, pretinde o fortăreață.

Reprezentanții Germaniei și ai Spaniei, cardinalul din Gurk și viceregele Neapolului sînt și ei acolo, amîndoi îndrăgostiți nebunește de o tînără din escorta marchizei, numită „la Brognina": marchiza profită de această împrejurare pentru ca treburile soțului și fratelui ei să găsească dezlegări cît mai degrabă. Dănțuiește și negociază. Cît despre marchiz, rămas bolnav la Mantova, cu nesfîrșite accese de tuse, nu dănțuiește și nu se simte prea încîntat de tratativele duse de soție. Pe de altă parte, mai află că la Milano se pălăvrăgește peste tot despre apucăturile ușuratice ale Brognînei: morocăneala lui obișnuită se

[1] Il ducó Massimilianó Sforza.

folosește de acest prilej pentru a izbucni într-un acces de mînie, și poruncește soției sale să vină acasă.

Cum era de așteptat, ea nu se întoarce, și în locul frumoasei marchize, el se trezește cu următoarea scrisoare :

„Iubitul meu senior, sînt mîhnită, dar și ușor uimită aflînd cum lămuririle mele nu v-au mulțumit și aș fi și mai întristată dacă mi-aș da seama că pricina ar fi greșeala mea, cînd desigur numai nenorocul meu este cauza. Dar, deoarece motivul pentru care nu m-am supus fără întîrziere excelenței voastre era, avînd propria îngăduință a excelenței voastre, dorința de a-mi ajuta fratele și de a fi pe placul nepotului meu, mi se pare că nu ar trebui să-mi arătați atîta nemulțumire și nu pot decît să deplîng ghinionul care face ca faptele mele să devină totdeauna neplăcute în fața ochilor alteței voastre. Nu cred, desigur, să fi făptuit nimic în această călătorie la Milano, din care pricină să merit a deveni «subiect de rîs al orașului». Știu că, spre binele excelenței voastre și al meu, datorită mie aveți mulți prieteni noi, iar purtarea mea a fost așa cum trebuia să fie, și în felul în care totdeauna am obiceiul să mă port, deoarece, mulțumesc lui Dumnezeu, ca și mie însămi, nu am avut niciodată nevoie să fiu îndrumată de alții și nici să mi se amintească cum trebuie să-mi cîrmuiesc faptele. Și, deși în alte privințe nu sînt nicidecum prețuită, Dumnezeu mi-a hărăzit această gingășie pentru care excelența voastră îmi datorează o așa de mare recunoștință cum nici un alt soț nu a putut-o datora vreodată soției lui, și chiar de m-ați iubi și cinsti atît cît acest lucru este posibil, niciodată nu ați putea răscumpăra îndeajuns fidelitatea mea. Aceasta vă face să spuneți cîteodată că sînt

trufașă, dar asta-i din pricina ispitei ce-o am în anumite momente — știind cît merit din partea excelenței voastre și cît de puțin primesc în schimb — de a-mi schimba firea și de a mă înfățișa altfel decît sînt. Dar, chiar de va trebui să vă purtați mereu urît cu mine, eu nu voi înceta nici o clipă să fac ceea ce este bine, și cu cît îmi veți arăta mai puțină iubire cu atît mai mult vă voi iubi totdeauna, deoarece, de fapt, această dragoste este o parte din mine însămi, și am devenit soția seniorie voastre pe cînd eram atît de tînără încît nu pot să-mi aduc aminte dacă am viețuit vreodată fără să vă fi iubit. Astfel fiind, cred, fără a-mi atrage supărarea alteței voastre, că pot cere îngăduința de a amîna cu două săptămîni întoarcerea mea, dat fiind motivele lămurite mai înainte. Nu fiți furios pe mine, nu spuneți că nu-mi credeți dorul de a vă vedea, așa cum v-am mai spus și în scrisori, deoarece dacă dorința mea asupra acestui punct ar fi împlinită mi-ați îngădui să vă văd mult mai des decît o fac, la Mantova. Implorînd, încă o dată, ocrotirea excelenței voastre, vă cer iertare pentru această atît de lungă scrisoare. De la cineva care vă iubește tot atît cît pe sine. Din Piacenza, 12 martie 1513. Isabella, Marchiză de Mantova."

Nu șovăim o clipă să afirmăm că o femeie mai puțin iscusită decît Isabella nu ar fi putut ține piept înfricoșătorului Condotier. Dar, sub înfățișarea lui aspră avea o minte prea ageră pentru a nu prețui cît prestigiu și ce forță reprezenta Isabella d'Este pentru micul său stat. Cînd simți apropiindu-i-se sfîrșitul, îi recunoscu pe față însușirile, dictînd fiului său Federigo elogiul marii marchize și mărturisind cum a aflat totdeauna în ea „un geniu

strălucit, înzestrat cu darul de a hotărî să înceapă orice acțiune, oricît de măreață ar fi fost". Isabella d'Este își îmblînzise soțul.

Și-acum despre frații săi. Familia d'Este, care domnea peste orașul Ferrara, era o familie princiară alcătuită din copii legitimi și din copii naturali, aceștia din urmă bucurîndu-se de o prețuire aproape egală, foarte adesea fiind chiar mai vrednici și mai atrăgători decît ceilalți. Cel puțin asta era opinia frumoasei Angela Borgia, care făcea parte din escorta Lucreziei, rudă cu ea, și îndrăgită în același timp de cardinalul Ippolito d'Este ca și de fratele său natural Giulio. Ea avu, într-o zi, ușurința să-i spună cardinalului că ar fi gata să renunțe la el întreg, din cap pînă în picioare, numai de dragul ochilor lui Giulio. Era de ajuns, în acea vreme, ca dintr-un cardinal să se facă un ucigaș. La cîteva zile după aceste cuvinte galante, pe cînd Giulio se întorcea de la vînătoare, de la Belriguardo, într-un grațios și distins echipaj, același pe care îl admirăm în frescele de la Schiffanoia [1] cînd vizităm Ferrara, fu atacat de o ceată de *bravi* [2], aruncat jos de pe cal și țintuit pe loc ; în fața cardinalului care supraveghea atacul, i se scoaseră ochii cu vîrful ascuțit al unei săbii.

Istoria nu ne spune dacă frumoasa Angela Borgia l-a iubit și mai mult pe Ippolito ; neîndoios însă, ducele Alfonso d'Este, capul familiei, nu s-a purtat prea sever cu el. După ce l-a îndepărtat de formă, i-a permis, după

[1] Vilă din veacul al XV-lea, la Ferrara, aparținînd familiei d'Este, astăzi muzeu.

[2] Ucigași refugiați pe lîngă un potentat.

cîtăva vreme, să se reîntoarcă la Curte. Trebuie să adăugăm că, mulțumită vreunei minuni chirurgicale, pînă la urmă unul din ochii lui Giulio fu pus la loc ; deci nu a pierdut în întregime vederea. Umanistul Niccolo da Correggio, rudă cu familia, intervenind, se ajunse la un fel de împăcare ce n-a putut dura prea mult. Giulio nu-i putea ierta fratelui său mai mare refuzul de a i se face dreptate, nici celuilalt frumusețea sa răpită. Mai exista și un al treilea frate, Ferrante, minte slabă și inimă temătoare, tare înăcrit de atribuțiile sale la Ferrara și disprețuindu-l la culme pe duce, căruia nu-i găsea decît însușiri de potcovar, de artilerist sau de olar. Împreună cu Giulio uneltiră moartea lui Alfonso și a lui Ippolito, cu participarea unui oarecare Boschetti și a altuia numit Roberti, amîndoi nobili, cărora li se alătură o slugă a lui Ferrante, pe nume Boccaccio, precum și un muzician, Gianni, cîntăreț obișnuit al ducelui.

Se plănuise un atac împotriva ducelui Alfonso și a cardinalului Ippolito spre a pune stăpînire pe putere, aceasta revenindu-i de drept lui Ferrante. Se întrebau însă cine să fie doborît cel dintîi ? Giulio ar fi vrut să fie cardinalul, Ferrante îl pretindea pe duce. Urmară tîrguieli, tărăgăneli, așteptări. Tăinuirile ce țintesc omorul nu sălășluiesc lungă vreme în suflete ; mijesc curînd pe trăsăturile obrajilor. Uneltirea plănuită fu ghicită de cardinal. Boschetti și Boccaccio, întemnițați și supuși la cazne, nu zăboviră să mărturisească, dîndu-i în vileag și pe cei doi principi. Ferrante crezu că va putea nădăjdui în mărinimia ducelui : se aruncă la picioarele sale, căindu-se de crima comisă ; dar nu ținuse seamă de sîngele prea fierbinte al familiei d'Este. În acel moment Alfonso, cu basto-

nul ce-l avea în mînă își pocni cu înverșunare peste obraji fratele care îi cerea umilit și stăruitor milă, și îl chiorî, umplîndu-l de sînge. Cît privește pe Giulio, mai puțin naiv decît complicele său, îndată ce complotul fu dat la iveală se refugie la Mantova, lîngă sora sa vitregă, Isabella d'Este. Să ne ducem cu gîndul la frumoasa umanistă, în *Grotta*[1] ei, prinsă să migălească ultimele trimiteri ale tipografului Aldo Manuzio[2], sau să dicteze vreo „povestire" pentru penelul lui Bellini — cînd i s-a anunțat sosirea acestui frate care purta pe obraji urmele cruzimii altui frate, fiind silită, pe deasupra, să facă și tot posibilul pentru a-l scăpa de eșafod.

Nu avea nici o speranță în strădania de a-l salva. Aflînd adăpostul celui vinovat, Alfonso ceru cu glas tare să-i fie dat pe mînă, sprijinindu-se pe rațiunea de stat. Isabella se luptă vreme îndelungată. Urmară lungi scrisori trimise la Ferrara și adresate mijlocitorului oficios între cele două Curți, Niccolo da Correggio. Marchiza stărui să-și salveze fratele cu aproape aceeași îndîrjire dovedită ori de cîte ori achiziționa vreun bust antic. Izbînda însă era mult mai anevoioasă :

Poporul din Ferrara este un popor de fier,

va spune, cincizeci de ani mai tîrziu, bunul Joachim du Bellay[3]. Fost-a cîndva vreun metal mai insensibil și mai

[1] O mică încăpere din castelul de la Mantova, numită și *Studiolo*, în care ea își primea prietenii și lucra, fiind totodată și micul său muzeu.

[2] *Aldo Manuzio* (1449—1515) era capul unei ilustre familii de tipografi italieni ; caracterele tipăriturilor lor s-au numit mai tîrziu „aldine".

[3] Poet francez (1522—1560).

dur decît cel ce-a servit la zămislirea acestui popor, în vremea lui Alfonso d'Este ?

Niccolo da Correggio sosi fără întîrziere la Mantova, purtînd numeroase dovezi de vinovăție. Isabella se supuse și își predă fratele. Îndată ce Giulio fu adus la Ferrara urmă judecata conspiratorilor și, imediat apoi, executarea osîndiților. Cei dintîi fură decapitați Boccaccio și Roberti, în piața vechiului palat de la Ragione [1], mai tîrziu distrus, crenelele lui în coadă de rîndunică ciuntind și astăzi în chip supărător bolta cerească. Țestele lor au fost înfipte pe Torre de'Ribelli [2], iar trunchiurile au servit drept ornamente feluritelor porți ale orașului. Urmară cei doi principi, aduși cu mare pompă în mijlocul curții palatului ducal, unde se aflau ambasadorii și demnitarii, chemați și așezați pe treptele unor tribune, fiecare după rang, cu acea grijă de orînduire și pricepere în decor dovedită de Alfonso d'Este la toate sărbătorile. Cînd, între călugării penitenți purtînd crucea înaltă și duhovnicul în mînă cu crucifixul, apărură cei doi principi, fiecare păstrînd pe figură urmele cruzimii frățești, iar în fața lor călăul cu toporul ucigător, cu șorțul ce-i atîrna între picioare și alături grefierul citind actul de acuzare, mulțimea, deși avea obișnuința unor astfel de spectacole, rămase înmărmurită. Era clipa, precis aleasă de Alfonso d'Este, ascuns pînă atunci în spatele unei ferestre, cînd trebuia să apară și să confere dramei ticluită cu mare pricepere o dezlegare neașteptată. Se arătă iertător și schimbă pedeapsa cu moartea, poruncită împotriva fraților săi, în cea de tem-

---

[1] Palatul justiției.
[2] Turnul răzvrătiților.

niță pe viață — hotărîrea fu privită ca o aleasă demonstrație de mărinimie familială.

În acele timpuri întemnițarea pe viață dura vreme îndelungată. Pentru Ferrante a ținut cît veșnicia, fiindcă a murit în celula lui, după treizeci și patru de ani, fără o singură zi de libertate. Pentru Giulio a durat mai mult de o jumătate de veac. Cînd a coborît în groapa adîncă, aflată sub donjonul castelului din Ferrara, avea douăzeci și cinci de ani. Împlinise optzeci cînd, în cele din urmă, a obținut grațierea. Încă se mai țineau pe trupul lui veșmintele trainice din acea epocă, nicidecum uzate în temniță : erau chiar cele purtate în prima lui tinerețe. Cînd acest bătrîn, înveșmîntat așa cum obișnuia un domnișor cu cincizeci de ani în urmă, pășea de-a lungul străzilor, lumea din Ferrara îl privea uluită. Nenumărați oameni se perindaseră în acest răstimp și nimeni nu putea povesti ce devenise strălucitorul iubit al Angelei Borgia. Serbări fără de număr avuseseră loc în palatul familiei d'Este : deasupra întunecatelor tainițe unde zăceau cei doi frați tot restul familiei dănțuise, interpretase piese de teatru, discutase cele mai subtile probleme de estetică, filozofice și morale.

Cînd vizităm Ferrara, în acest amestec de clădiri ruinate, reclădite, încărcate peste măsură cu ornamente și alcătuind palatul d'Este, poate singura încăpere ce o mai găsim păstrată aidoma, mărturie nemiloasă a celor dintîi ani ai veacului al XVI-lea, este celula subterană unde cei doi frați ai Isabellei au fost coborîți în 1506, pare-se sub celulele ce le-au servit de închisoare lui Ugo și Pari-

sina[1]. În prezent, toată îmbunătățirea adusă constă numai într-o scară în trepte, care o înlocuiește pe cea mobilă de altădată. Se mai vede și azi locul unde au zăcut sleiți de puteri cei doi principi, simboluri vii a tot ce rămîne barbar și inuman în înseși temeliile acestei sărbători a ochilor și a spiritului pe care o numim Renașterea. Dar, în sfîrșit, trăiau. Pare foarte probabil că peste cîtăva vreme ei au fost mutați în altă parte a donjonului ; ajungînd la o vîrstă neobișnuit de înaintată înseamnă că nu au suferit deloc cazne, și, deși nu avem dovezi, totul ne face să credem că viața împuținată ce le rămăsese o datorau Isabellei d'Este.

Dar nu o egală clemență a putut ea dobîndi pentru toți pe care îi prețuia. Nu numai pe cei doi frați Giulio și Ferrante, dar nici chiar pe ruda și prietenul ei, umanistul Niccolo da Correggio și nici pe poetul Ercole Strozzi nu i-a mai regăsit printre obișnuiții de la Curte, cînd s-a reîntors la Ferrara, în 1508. Primul a murit destul de tainic, din cauza unei boli, după ce nu a mai fost pe plaoul lui Alfonso d'Este. Cel de-al doilea fu descoperit, în zorii unei zile, străpuns de douăzeci și două de vîrfuri de pumnal, în colțul uliței Praisolo, chiar aproape de locuința sa, sub un zid înalt ce-l vedem și astăzi la cîțiva pași de mînăstirea unde, după legendă, ar fi sălașul de veci al lui Alfonso d'Este și al Lucreziei Borgia. Nimic nu fu uitat pentru sărmanul poet : cuvîntări funebre, epitafuri,

---

[1] La Ferrara marchizul d'Este descoperind că soția lui, Parisina, trăia cu fiul său natural, Ugo, ordonă închiderea și apoi decapitarea lor. Această dramă a fost evocată, în 1816, de Byron, în poemul său : *Ugo și Parisina.*

vorbe de mîngîiere din partea principilor ; rămînea numai să fie răzbunat. Isabella, adînc mîhnită, nu încercă să afle întîmplările ce-au însoțit această moarte. Nu ținea să cunoască ceea ce nimeni, dealtfel, nu ținea să-i mărturisească : Alfonso d'Este o iubea pe frumoasa Barbara Torelli, tînăra soție a lui Strozzi, și frumoasa Barbara nu a acceptat să-i fie necredincioasă ; iată de ce într-o dimineață a așteptat zadarnic, cu un nou născut în brațe, pe blîndul poet care nu s-a mai întors niciodată...

Un astfel de om a fost fratele marii marchize, Alfonso d'Este, cel pe care toată viața ea s-a străduit să-l îndrumeze dacă nu spre bine cel puțin către mai puțin rău, surprinzătorul artilerist care își făurea tunurile din bronzul statuilor create de Michelangelo.

Dealtfel, nu se deosebea prea simțitor față de cei mai mulți dintre principii epocii sale. Ludovico il Moro, cumnatul ei, avea cele mai alese înclinații pentru artă și purtări dintre cele mai curtenitoare, dar era bănuit în mod fățiș de a fi pricinuit moartea multora dintre rudele sale, spre a izbuti să ajungă la tron. Isabella se bucura de o cinstire și de o prietenie nemărginite din partea regelui Franței, Ludovic al XII-lea ; cu toate acestea, regele continua să-l țină închis pe Ludovico il Moro în donjonul de la Loches [1], într-un beci fără lumină. Mai tîrziu, ea a avut ca ginere pe un tînăr încîntător, Francesco Maria della Rovere, cel ce l-a ucis atît pe prietenul său Giovanni Andrea, după ce l-a invitat și au luat cina împreună, cît și, mai tîrziu, pe cardinalul Alidosi, bănuit de Franecsco ca trădător. Iată, deci, în mijlocul căror prieteni sau aliați

---

[1] Oraș din Franța unde a fost închis și a murit Ludovico il Moro, învins de Ludovic al XII-lea, regele Franței.

marchiza trebuia să filozofeze, să viseze sau să facă muzică.

În sfîrşit, mai rămînea de îmblînzit o ultimă fiară sălbatecă : Cesare Borgia. Nu s-ar putea spune că marchiza de Mantova l-a domesticit într-atît încît el n-a mai muşcat totul în jurul ei ; dar cel puţin ea a ferit de colţii lui oraşul Mantova şi pe soţul său. În tot răstimpul, plin de primejdii, în care ducele de Valentinois se dezlănţuie în lung şi în latul Italiei, ea îl distrează cu nimicuri şi făgăduieli deşarte. Îl alege naş al fiului său Federigo. El o numeşte „cumătra mea" şi „prea scumpa mea soră". Ea consimte fără nici o cîrtire la căsătoria fratelui său Alfonso d'Este cu Lucrezia Borgia, divorţată de un soţ, văduvă în chip tragic de pe urma altuia, şi căreia gura lumii îi punea în spinare toate păcatele lui Israel [1]. În prezent, în urma cercetărilor criticilor moderni, a rămas bine hotărît : Lucrezia Borgia a fost calomniată, dar oamenii din veacul al XVI-lea nu cunoşteau controversele criticii moderne ; nefiind iniţiaţi asupra „bunelor metode" istorice credeau tot ce se povestea în mod obişnuit pe străzile Romei şi judecau primirea acestei femei într-o familie ca un pericol de ciumă neagră. În primele clipe, Isabella d'Este apare oarecum înverşunată, întreabă pretutindeni ce trebuie să creadă despre viitoarea sa cumnată, pînă la urmă se resemnează şi dăruieşte acestei păcătoase aventuriere un şirag de perle moştenit de la iubita ei mamă.

Darurile oferite lui Cesare sînt mai neobişnuite, cu un tîlc mai savuros. Banditul se afla, în ultimele zile ale anului 1502, în provincia Romagna, în mare fierbere să dobîn-

---

[1] Expresie franceză însemnînd toate păcatele posibile şi imaginabile.

dească încă o dată bunăvoința unor vechi aliați cu care fusese cîtăva vreme în gîlceavă : familia Orsini (Paolo și Francesco, duce de Gravina), Vitellozzo, Oliverotto, tiranul din Fermo și încă alții. Acești condotieri împărtășeau acum din nou soarta lui Cesare, în folosul căruia cuceriseră de curînd orașul Senigaglia. După ce îi urmă îndeaproape, odată ajuns la Fano le aduse mulțumiri pentru devotamentul cu care îmbrățișaseră țelul dorit de el. Le manifestă dorința de a-și face intrarea în orașul cucerit, în fruntea propriilor lui armate, rugîndu-i să ia măsuri ca trupele lor să fie îndepărtate, ceea ce ei încuviințară : infanteria fu retrasă în mahalalele orașului, iar ostașii călări și bine înarmați împrăștiați prin tot ținutul.

În ziua următoare, Paolo Orsini, ducele de Gravina, Vitellozzo și Oliverotto, ieșiră în întîmpinarea lui Cesare : urmară strîngeri de mîini, îmbrățișări și cuvinte de răsfăț. Îl însoțiră pînă la poarta orașului unde întreaga sa oștire se afla în ordine de bătaie ; acolo începură să priceapă : nu era lucru curat cu puhoiul de trupe venind în urma lui Borgia și care îi impresura din toate părțile. Vrură să-i zică rămas bun și să se retragă în taberele aflate în afara orașului. Sub cuvînt că era nevoit să se sfătuiască cu ei, ducele îi rugă să intre în oraș. Înainta călare între Vitellozzo și ducele de Gravina, vorbind și glumind cu ei, în mare vervă, ,deoarece, scrie Francesco Guicciardini „Cezar poseda în cel mai înalt grad darul vorbirii, ajutat fiind de mult spirit și de ardoare". Deși erau pătrunși de o presimțire rea, risipită repede de vorbăria lui, nu prea îndrăzniră să i se împotrivească și îl urmară pînă la pala-

tul din oraș. Oliverotto rămăsese în urmă, Michelotto însă, sufletul blestemat al lui Cesare, îl ajunse și-l rugă să se alăture celorlalți pentru ca sărbătoarea să fie și mai frumoasă. Intrară deci cu toții în palatul ce le fusese pregătit.

După ce se întreținu cîteva momente cu ei, Cesare, dintr-o dată, îi părăsi sub motiv că trebuie să-și schimbe ținuta ; imediat, ostașii lui intrară și-i legară zdravăn pe Vitellozzo și pe cei ce-l însoțeau, în timp ce afară oștile lor erau dezarmate. A doua zi, după o noapte de groază, Oliverotto și Vitellozzo fură așezați pe două scaune, spate în spate, și gîtuiți. Cruțați în primul moment, cei doi Orsini fură tîrîți în urma lui, peste tot pe unde Cesare cutreiera, ambii întrebîndu-se ce aștepta el ca să-i ucidă. Aștepta vești de la Roma și cînd află că și la Roma totul se petrecuse în cele mai bune condiții, iar familia Orsini pusă în imposibilitate de a-și răzbuna rudele, Cesare îi ordonă lui Michelotto să-i sugrume.

Fiind vestită despre această ispravă, Isabella îi trimite lui Cesare Borgia darul cel mai potrivit omului și momentului : o sută de măști. Nu ar fi fost cazul să-i dăruiască mai puține, dat fiind multiplele personaje ce urma să le joace, și le însoțește de următorul bilet :

„Preailustre senior, amabila scrisoare prin care ne aduceți la cunoștință fericitele succese ale excelenței voastre ne-a umplut de bucurie și de plăcere : rezultat firesc al prieteniei și al afecțiunii ce există între excelența voastră și noi înșine, și în numele ilustrului nostru senior, ca și în numele nostru personal, vă felicităm de-

oarece ați scăpat de primejdie și ați prosperat, mulțumindu-vă că ne-ați informat despre acestea și de asemenea pentru promisiunea ce ne faceți de a ne ține la curent cu viitoarele succese ce le veți avea. Așteptăm din partea amabilității excelenței voastre să continuați, deoarece iubindu-vă așa cum vă iubim ardem de dorința de a avea cît mai des știri amănunțite despre felul cum vă găsiți și ce faceți, spre a ne putea bucura de prosperitatea excelenței voastre și a lua parte la triumfurile ce le veți dobîndi. Gîndindu-ne că vă veți acorda o oarecare odihnă și recreație după oboselile și necazurile acestei glorioase expediții, vă trimitem prin slujitorul nostru, Giovanni, o sută de măști. Noi știm bine că un atît de neînsemnat dar este nevrednic de excelența voastră, dar vă asigurăm : dacă în țara noastră am putea găsi un dar mai demn de măreția voastră, am fi fericiți să vi-l trimitem. Desigur, aceste măști nu sînt atît de frumoase precum ar trebui să fie ; va fi necesar însă ca excelența voastră să învinovățească pe artiștii din Ferrara, deoarece din pricina legii care oprește să se poarte măști în public, lege numai de curînd abrogată, arta aceasta, a celor ce lucrează costume, a fost aproape în întregime pierdută. Noi vă rugăm să le primiți drept mărturie a sincerei noastre simpatii și a dragostei ce o purtăm față de excelența voastră"...

Cesare Borgia răspunde cu răceală, în chip tot atît de misterios de parcă ar fi avut cele o sută de măști, toate deodată, pe figură :

„Preailustră și admirabilă doamnă, onorată cumătră, prea scumpă soră, am primit de la excelența voastră, în dar, cele o sută de măști ; ele ne-au făcut cea mai mare

plăcere, nu numai din pricina frumuseții și a varietății lor neobişnuite, dar şi datorită momentului şi locului sosirii lor, cum nu se poate mai potrivite. Se pare, în adevăr, că excelența voastră a prevăzut atît ordinea planului nostru de luptă, cît și călătoria noastră în aceste zile la Roma. După ce am cucerit oraşul şi provincia Senigaglia, cu toate fortărețele sale, numai într-o singură zi, și am pedepsit pe drept perfida trădare a duşmanilor noștri, am eliberat de sub jugul tiranilor oraşele Castello, Fermo, Cisterna, Montone și Perugia, readucîndu-le la vechea lor supunere către Sfîntul Scaun. În cele din urmă am nimicit puterea despotului Pandolfo Petrucci asupra Sienei, unde dezlănțuise o cruzime cumplită. Și aceste măști ne sînt cu deosebire prețioase, fiindcă ne aduc o nouă dovadă a afecțiunii neobişnuite pe care atît excelența voastră, cît și ilustrul vostru senior ne-ați arătat-o în alte ocazii și ne-o dovediți și acum prin lunga scrisoare ce le însoțeşte. Pentru toate acestea noi vă mulțumim la nesfîrșit, deși măreția vredniciei și a bunătății senioriei voastre față de noi nu s-ar putea recunoaşte prin cuvinte, ci necesită fapte. Vom purta măştile cu plăcere și frumusețea lor desăvîrşită nu va avea nevoie de alte podoabe... Al excelenței voastre cumătru și frate mai tînăr, Cesare, duce de Romagna, de la tabăra pontificală de la Aquapendente“...

Nu trebuie să rămînem mirați de acest ciudat dialog epistolar, între cea mai cinstită femeie a timpului și banditul cel mai viclean. Isabella d'Este era corectă, dar mai era deopotrivă — și nu depindea de ea să nu fi fost — o „femeie politică“. Ori, întreaga politică italiană, în această

epocă a micilor state şi a marilor artişti, consta în a sprijini pe cei mai puternici sau, cum spune Napoleon, „de a zbura în ajutorul izbînzii". Dar, cine ar fi oare cel mai puternic? regele sau împăratul, papa sau republica? Vreau să spun : Serenissima [1], deoarece celelalte republici aveau destule griji să se facă ghem cînd se ivea duşmanul, şi nu le mai trecea defel prin minte să-şi amenințe vecinul. Franța sau Germania, Veneția sau papalitatea erau singurii care ar fi putut năvăli. Şi îndată ce aflai sau ghiceai cine era cel mai puternic, greutatea rămînea să-l poți sluji, ferindu-te pe cît puteai ca el să nu se mai gîndească să-şi ronțăie lacom proprii lui prieteni, după ce își ascuțise dinții pe dușmani. Timpurile erau ciudate. Cînd porțile vreunui oraş se deschideau în fața unui aliat puternic, nu se ştia niciodată dacă noul venit va dănțui cu stăpînul casei sau îi va reteza capul, dacă îi va trece pe după gît colanul vreunui ordin onorific sau îl va zăvorî într-o cuşcă de fier. Trebuia să te păzești, să fii șiret, să-ți pregătești portițe de scăpare în orice clipă, să nu pierzi nici un prilej pentru a da, la nevoie, înapoi, să fii gata să-ți schimbi cîntecul în răstimp de o oră. Toți trăiau în plină minciună, aşa cum trăim în asprimile iernii sau ale verii : nu pot spune că nu-și dădeau seama sau că nu pătimeau din pricina asta, dar nici nu le trecea prin cap vreo putință de a trăi fără minciună. Pe pardoseala cu dale, din *Grotta,* peste care păşea Isabella, există, printre *imprese*-le [2] familiei Gonzaga, un simbol, repetat continuu pe lespezi și figurînd gravat în aur pînă și pe

[1] Republica Venețiană.
[2] Steme cu moto-uri, devize cu citate despre fapte eroice (it.).

sabia soțului ei : emblema puterii. O veți vedea la Luvru — dacă veți cerceta vitrina unde se află *cinquedea* [1] marchizului Gonzaga — : o botniță împodobită cu panglici care flutură, iar deasupra deviza ce exprimă cuvîntul de ordine și cheia enigmei oricărei vieți răbdate în veacul al XVI-lea : CAUTIUS [2].

---

[1] Sabie care se apucă cu cinci degete (it.).
[2] Prudent (it.).

II. VIAȚA VOITĂ

După atîta suferință, destinderea Isabellei apare năvalnică. Îndată ce i-a căzut *museruola* [1], precum și în orice împrejurare ce nu ține de politică, adevărata ei înfățișare, cea din portretul aflat la Luvru, strălucește. „Fiind din fire, mai presus de orice, nesățioasă și nerăbdătoare“, cum se descrie singură, orice dorință, odată zămislită în ea, țipă dacă jucărioara menită s-o farmece și s-o liniștească nu-i este oferită. Într-o zi, pe cînd se afla la tatăl său, la Ferrara, i se spune că lucrările de ornamentare poruncite pentru al său *studiolo* de la Mantova tărăgănează. Pictorul Luca Liombeni este un „lasă-mă să te las“. Înverșunată, marchiza îl amenință : „Știind din experiență cum sînteți la fel de domol în terminarea lucrului dumneavoastră ca și în orice altceva, vă trimitem aceste rînduri spre a vă aminti că de data aceasta trebuie să vă schimbați firea, iar dacă *studiolo*-ul nostru nu va fi gata cînd

[1] Botniță (it.).

ne vom întoarce, ne gîndim să vă trimitem la închisoarea din *Castello*, și asta nu este o glumă..."

Iar cîteva zile mai tîrziu, adaugă : „Drept răspuns la scrisoarea dumneavoastră, aflăm cu plăcere că faceți tot ce este posibil pentru a termina *studiolo*-ul nostru și a scăpa de închisoare. Alăturăm la aceasta o listă a devizelor ce dorim să fie pictate pe friză. Socotim că le veți rîndui cît mai bine, sperînd să facă cea mai bună impresie posibilă. Puteți să pictați ce voiți înlăuntrul stemelor, numai să aveți mîna bună ; dacă nu, o să le pictați din nou pe cheltuiala dumneavoastră și veți petrece iarna în donjon. Vă puteți duce chiar acum să dormiți acolo o noapte pentru plăcerea dumneavoastră. O să vă convingeți dacă locuința este pe gustul dumneavoastră. Poate că veți reveni acasă mai dornic să ne fiți, în viitor, pe plac"...

Pe cei trimiși să-i cumpere felurite articole pentru toalete îi trata în același chip. Fiind nevoită să plece, într-o zi, la Genova, scrie șambelanului său, Alberto da Bologna, să se ducă să-i comande imediat, dar imediat, o *camora* [1] de mătase cenușie, cu mîneci de catifea neagră. El îi trimite ceva ce nu-i place. O cuprinde o mînie drăcească și ii scrie : „Aș bănui că v-ați pierdut nu numai memoria, ci și capul și ochii !" Trimișii sau conducătorii săi de catîri străbat Italia în lung și în lat, purtători de mustrări aspre și nespus de pretențioase : „Dacă brățările pe care le-am comandat acum cîteva luni nu-mi sînt aduse înainte de sfîrșitul verii, cînd se poartă brațele goale, nu voi mai avea în nici un fel nevoie de ele", scrie ea unui corespondent din Veneția, cînd meșterul bijutier este în întîrziere. Are nevoie

[1] Bluză, tunică (it.).

întotdeauna de fel de fel de lucruri, fără nici o zăbavă și la orice preț. Urmînd să se ducă la căsătoria sorei sale Beatrice, cu Ludovico il Moro, marchiza îi poruncește lui Zorzo Brognolo să „cutreiere toate prăvăliile din Veneția, și să-i găsească optzeci de blănuri de zibelină, dintre cele mai frumoase, spre a-și căptuși o *sbernia* [1], și adaugă : „Încercați să-mi găsiți o piele care să aibă și osul capului ; vreau să fac din ea un manșon pe care să-l pot purta în mînă. Nu va fi prea scumpă, chiar dacă va costa zece ducați [2], numai să fie frumoasă. Să-mi mai cumpărați și opt metri din cel mai frumos satin stacojiu pe care îl veți putea găsi la Veneția, ca să-mi garnisesc această *sbernia*, și, pentru numele Domnului, dați-vă toată osteneala, ca de obicei, fiindcă nimic altceva, vă asigur, nu-mi poate face o mai mare plăcere !". Înțelegem tîlcul devizei poruncită a fi pictată pe lespezile de faianță din *Grotta* sa : un soare strălucitor ce săgetează cu razele lui de foc, lîngă cuvintele : *Per un dexir* [3].

Ce fel de dorință ? Pentru orice. În afară de tot ce este rău sau de ceea ce ea consideră a fi rău, dar la care nici nu se gîndește, nu se află nimic pe lume de care ea să nu fie lacomă și geloasă. Vrea să vadă tot, să cunoască tot, să poată tot.

Mai întîi să vadă tot. Îndată ce poate, imediat ce soțul îi îngăduie, își cheamă doamnele și pajii, și, însoțită de o suită numeroasă, dacă are destui bani, sau, dacă bijuteriile sînt puse în gaj, aproape singură și *incognito*, por-

---

[1] Haină scurtă de blană purtată de femei în acea vreme (it.).
[2] 500 de franci francezi, în anul 1927 (n.a.).
[3] Pentru o dorință (it.).

nește să vadă ce noutăți s-au mai ivit în lumea cea mare : la Florența sau la Veneția, la Roma, Milano, Lyon, sau la Sainte-Baume [1]. Baldassarre Castiglione îi scrie cîndva : „Blestemată pasiune pentru călătorii, pe care capul familiei d'Este a lăsat-o moștenire tuturor urmașilor săi !" Marchiza nu dă înapoi nici în fața șoselelor proaste, nici dacă amenință vreo furtună, și nici dacă îi lipsesc banii. Orașe îndepărtate, lacuri, munți, mînăstiri, pelerinaje, totul o atrage cu ceremoniile specifice fiecărei țări, sărbătorile, turnirele, atelierele artiștilor, colecțiile, suveranii iluștri și curțile lor. Activă, în veșnică mișcare, peste tot în același timp, sărbătorită pretutindeni unde se află, regretată unde nu a sosit și plînsă cînd a plecat. Nu este o italiancă : este chiar Italia în mers, iar profilul ei frumos, gînditor și hotărît, se înalță predominînd toate orizonturile peninsulei.

Dorințele ei sînt mereu mai numeroase și o urmărește ideea de a călători în regatele vecine, la curțile suveranilor de peste munți și de dincolo de mare. Astfel, din scrisorile trimise cumnatei sale principesa Elisabetta Gonzaga, ducesă de Urbino, aflăm bucuria ce o simte cînd primește în vizită personajele uneia din aceste curți. Înțeleapta principesă, cu fața lunguiață, plină, puțin tristă, cea pe care o zărim în sala denumită a *Tribunei*, din galeria *Uffizi*, era înzestrată tocmai cu tot ce era necesar ca să devină cea mai bună prietenă a Isabellei d'Este : aceleași gusturi, dar nicidecum același caracter. Era răbdătoare, reținută, puțin cam domoală, dispusă mai curînd să primească decît să împărtășească deschis orice impresie. Între

[1] Lanț de munți calcaroși în Provența.

cele două cumnate exista o corespondență continuă și îmbelșugată. Cînd scrii o scrisoare, îi întinzi cuiva o mînă deschisă. Cu unii, îndoi unul sau două degete, cu alții, trei degete, față de unul singur, cel mult, îți îngădui să-ți scape un pumn de adevăruri despre tine însuți, înțelepciunea sfătuindu-te să nu le dezvălui niciodată. Isabella scria unui număr nesfîrșit de persoane : numai în fața cumnatei sale mîna i se deschidea toată. Reîntoarsă la Mantova, după cîtva timp petrecut la Milano, în intimitatea lui Ludovic al XII-lea și a Curții sale, ea îi scrie următoarele :

„Acum cîteva săptămîni, ilustrul meu senior m-a chemat la Milano, spre a prezenta respectul meu majestății sale preacreștine, și am sosit în ajunul sărbătorii *Corpus Christi*[1]. După masa de seară, tocmai cînd mă pregăteam să mă duc spre a-i prezenta respectele mele, am primit din partea sa înștiințarea de a fi de față la turnir, în piața unde trebuia să aibă loc la *giostra.*[2] Am sosit deci acolo la ora hotărîtă și am găsit-o pe majestatea sa. M-a întîmpinat pe trepte și m-a primit cu cea mai deplină curtenie. Erau acolo toate doamnele din Milano și principesa di Bisignano, împreună cu toți baronii și nobilii din Franța și marii seniori ai Italiei, ducele de Savoia, marchizii de Mantova și de Montferrat, toți guvernatorii orașelor din statul Milanez, precum și ambasadorii tuturor puterilor din Italia. Seniorii francezi sînt atît de numeroși încît ar fi cu neputință să fie cunoscuți toți pe nume. Trebuie însă să amintesc pe ducele de Bourbon, nepotul nostru, un tînăr înalt cu o înfățișare frumoasă și majestuoasă, care

1 Ziua Domnului, la catolici.
2 Întrecere călare cu lancea, a cavalerilor medievali (it.).

seamănă foarte mult ca structură fizică, la ochi și la trăsături, cu mama sa (Chiara de Montpensier, sora marchizului Gonzaga și a ducesei de Urbino, căreia îi este adresată această scrisoare). Curtea romană este minunată în ce privește ceremonialul și ordinea, dar cea a Franței nu este mai puțin uimitoare și extraordinară din cauza zăpăcelii și a dezordinii ce domnesc acolo, în așa chip încît este cu totul imposibil să distingi rangul unui om de cel al altuia. De asemenea, apare fără îndoială remarcabilă prin libertatea și lipsa de manifestări ceremonioase. De exemplu, la această Curte cardinalii nu sînt tratați cu mai multe onoruri decît simplii capelani de la Roma. Nimeni nu le cedează scaunul și nici nu le arată nici un respect deosebit, de la rege și pînă la cel mai neînsemnat slujitor. Totuși, majestatea sa este totdeauna foarte curtenitor și politicos față de toți cei ce își iau curajul să se apropie de el și mai cu deosebire față de doamne, ridicîndu-se întotdeauna de pe scaun și scoțîndu-și pălăria spre a le onora. De trei ori a venit să mă vadă în apartamentele mele. Prima dată, cînd eram la masă cu seniorul Zoanne Giacomo Trivulzio, a așteptat reîntoarcerea mea mai mult de o jumătate de ceas și de fiecare dată nu a rămas mai puțin de două sau trei ceasuri, discutînd despre toate subiectele, cu cea mai deplină amabilitate din lume, și în cursul acestei convorbiri nu am pierdut ocazia să vorbesc despre alteța voastră, aducîndu-vă laude. Doamna Margherita di San Severino, contesa di Musocho și cîteodată și principesa di Bisignano, fiind foarte pricepute în a vorbi limba franceză, făceau pe tălmacele. Cu toate că mi-am dat osteneala de mai

multe ori, niciodată nu am izbutit să găsesc pe majestatea sa la *Castello,* în afară de ziua cînd m-a invitat la un mare ospăț public, la Rocchetta, unde principesa di Bisignano și cu mine am avut cinstea să ne așezăm la masa sa. Am dănțuit fără protocol, înainte și după supeu. Majestatea sa a dănțuit cu mine și a silit să dănțuiască, de asemenea, spre marea noastră veselie și haz, pe cardinalii din Narbonne, San Severino, Ferrara și Finale, aflați și ei la marele ospăț.

Despre spectacolele publice ce au avut loc în *Piazza* nu vă voi povesti nimic, deoarece știu că v-au fost în întregime descrise de ambasadorul dumneavoastră. Am asistat, desigur, la turniruri și mai bine orînduite, dar nu am văzut niciodată și nu cred să fie cu putință de a vedea în toată creștinătatea un număr mai mare și o mai numeroasă felurime de oameni. Cei mai mulți dintre ei erau nobili, nu numai cei din Milano, care trebuie să fie primul sau cel de-al doilea oraș din lume, dar se găseau adunate acolo Curtea Franței în întregime și cea mai mare parte a Curților din Italia, astfel că excelența voastră va înțelege ce spectacol falnic și strălucitor era. Se afla mult mai multă lume decît am fi putut vedea în chiar propriul palat al regelui Franței, fiindcă seniorii care l-au însoțit în Italia nu locuiesc la Curte și, dacă sînt acolo, sînt prezenți din întîmplare, la cîte o ceremonie fastuoasă ; în orice caz, în alt fel nu am fi putut vedea toată populația și toți nobilii din Milano și am putea spune din toată Italia, deoarece nobilii și cetățenii de mare vază din diferite orașe sosiseră și ei spre a fi de față la aceste spectacole. O, ce fericită eram ! și cum mă mai bucur ori de cîte

ori îmi aduc aminte ! Gîndiți-vă numai ce-ar fi fost dacă și senioria voastră era aici, și dacă ne puteam schimba impresiile vorbind amîndouă ! Aș putea continua să descriu toate vizitele personale ce mi le-au făcut seniorii italieni și francezi, doamnele din Milano, regele și cardinalii, dar toate acestea și restul le las în grija senioriei voastre să și le închipuie, de teamă de a nu vă da prea multe motive să mă invidiați !"

În inima acestei înflăcărate călătoare rămînea, totuși, o ambiție, o dorință arzătoare ce nu o bănuim în nici un fel cînd evocăm Italia din acea vreme ; în spatele vechilor și măreților turnuri din *Castello,* dorința care rodea inima „primei doamne din lume" era asemănătoare aceleia ce tulbură micile capete provinciale cînd citesc gazetele, îndărătul perdelelor albe ale ferestrelor lor : *să vadă Parisul !*

În luna septembrie a anului 1507, ea primește de la Ludovic al XII-lea și din partea Annei de Bretagne invitația de a vizita curtea Franței și de a-i boteza copilul pe care îl așteptau ; tot sufletul ei cosmopolit și dornic de călătorii radiază ; în culmea bucuriei îi scrie cumnatei sale din Urbino :

„Ca răspuns la scrisoarea senioriei voastre, trebuie să recunosc că ați fost de față la lucruri mari la Roma și la Urbino, și ați fi avut ocazia să vedeți și mai multe dacă majestatea sa catolică [1] ar fi venit să vă facă o vizită, sau dacă serenisimul rege al romanilor [2] ar fi putut face

---

[1] Regele Spaniei.
[2] Titlu dat, după 1039, în imperiul germanic, succesorului desemnat al împăratului care domnea.

călătoria în Italia și dietele nu ar fi hotărît în alt fel. Dar, cum s-ar putea, oricît de puțin, pune toate aceste lucruri în balanță cu ceea ce mă așteaptă într-un viitor apropiat, umbrind cu mult mai mult tot ce am văzut și am făcut în trecut, așa cum prea bine cunoaște senioria voastră ? Iată, regele preacreștin crede că regina nu poate naște un fiu fără ca eu să fiu de față și drept urmare m-a rugat cu multă stăruință să fiu lîngă ea în această însemnată ocazie, spre a putea cinsti nașterea copilului prin prezența mea acolo și totodată să-l port în brațe în clipa cînd va fi botezat ! Ce cinste mai mare poate să-ți fie îngăduită pe lume, decît aceea de a fi nașă și cumătră a unui rege al Franței ! O, ce străluciri, ce fasturi, ce măreții voi cunoaște ! Voi vizita nu numai Parisul, cea mai înfloritoare Universitate și cel mai populat oraș din întreg Universul, dar chiar întreaga Franță, Burgundia, Flandra și mă voi duce poate pînă la Santiago, din Galicia [3]. Cîte țări noi și spectacole regești voi vedea în această călătorie ! senioria voastră, și madonna Emilia, care cunoașteți atîtea din această țară și moravurile ei, veți fi în măsură să vă dați seama. Dar, ce se va întîmpla dacă eu mă voi duce în Franța și sosirea împăratului în Italia, căreia i s-au împotrivit atîtea diete, nu va mai avea loc ? În această împrejurare, gloria pe care o rîvniți o voi avea eu ! Nu știu dacă, după toate acestea, veți mai putea pretinde că sîntem amîndouă egale și dacă îmi va fi posibil să primesc atît de ușor invitația de a veni la Urbino ! Cînd mă voi reîntoarce în Italia voi începe să mă întreb : oare acest pămînt

[1] E vorba de catedrala ***Santiago di Compostela*** din provincia spaniolă Galicia.

este într-adevăr vrednic să mă poarte ? Nu este necesar să se întindă covoare sub pașii mei și pretutindeni unde mă voi duce să mi se pregătească, la sosire, un baldachin ? Dar, lăsînd la o parte gluma, nădăjduiesc într-adevăr să pornesc peste cîteva zile spre Franța și sînt prinsă cu pregătirile. Cînd mă voi reîntoarce va trebui să ne gîndim la întîlnirea noastră, fiindcă sînt tot atît de dornică cît poate fi și alteța voastră. Mantova 25 septembrie 1507."

Nu este decît simplă curiozitate, dorință de a admira alte figuri, alte obiceiuri, alte costume, alte aspecte ale vieții, nicidecum vanitate. O dorință la fel de vie, o bucurie de o intensitate asemănătoare le constatăm cînd este vorba de pescarii nevoiași din Peschiera sau de grădinarii din Sermione, ca și atunci cînd în cauză este prima Curte a creștinătății. În plimbările pe lacul Garda, însoțită de doamnele și pajii săi, ne apare ca o școlăriță în vacanță. Orice o înflăcărează : priveliștea ce i-o oferă Lonato, Sermione, Peschiera, ruinele romane, grota lui Catul [1], fructele aduse de țărani sau peștii oferiți de pescari, totul o înveselește ; pînă și cuvîntările ținute de fruntașii localnici. „Ieri mă aflam la Grignano, ai cărui locuitori m-au răsplătit cu pește și portocale și cu o cuvîntare ținută în italienește, la nesfîrșit, de unul dintre ei, pedant și obositor, într-un stil nemaipomenit de pompos. Dar, senioria voastră să nu creadă că a fost singura cuvîntare, deși aceasta a fost desigur cea mai neobișnuită dintre cele pe care sînt nevoită să le suport. La Lonato, am ascultat trei :

[1] Poet latin născut la Verona (87—54 î.e.n.) proprietar al unei vile la *Sermione*, peninsulă atrăgătoare pe lacul Garda,

două în limba italiană, ținute de localnici, și una, recitată în latinește, de un copil de șapte ani ! Și încă două la Sermione, ale primarului comunei, iar o a treia a vicarului. Aici, la Salo, am mai auzit două, de un merit mijlociu, nici prea plăcute, nici prea obișnuite, dar mai folositoare, fiind însoțite de un dar măreț : *I Rittrati*, de Trissino [1]."

Face haz cînd, pe capra trăsurii, piticul său Morgantino, bătut de o ploaie cruntă, e gata să se înece „ca un puișor de găină". Face haz de mutra uneia dintre însoțitoarele sale, cît pe aci să fie trîntită de catîrul pe care călătorea „cu un picior încă în scară și cu celălalt în aer", fiindcă, spunea ea, „drumul ar fi foarte plictisitor dacă, din cînd în cînd, nu ar mai avea loc asemenea accidente stupide". Face haz de plăpînda garnizoană menținută de Spania, la Rocca di Peschiera : „Am călărit străbătînd orașul și am întîlnit pe comandantul militar al castelului, un căpitan spaniol. M-a primit curtenitor la Rocca, unde, văzîndu-l numai cu doisprezece sau cincisprezece soldați, mici de statură, ne-am gîndit, eu și doamnele ce mă însoțeau, că l-am fi făcut foarte ușor prizonier, atît pe el cît și oștile lui, putînd astfel să cuceresc fortificația fără prea multe mustrări din partea regelui Franței sau a împăratului, deoarece spaniolii o stăpînesc fără nici un drept"... Cu mulți ani mai tîrziu, devenită văduvă, călătorind mai mult ca niciodată, cutreieră străzile Veneției căutînd tot ce se construise, se pictase sau se scrisese aici, obosindu-i pe toți din suita sa cu copilăroasa ei curiozitate, aducîndu-l în toate stările pe blîndul Baldassarre Castiglione și

---

[1] *Descrieri*, operă a lui *Gian Giorgio Trissino* (1478—1550), poet italian.

păstrînd astfel, pînă în ultimii săi ani, rîvna de a realiza visul vieții sale : să vadă totul.

Apoi, să cunoască totul. Isabella d'Este avea suflet de școlăriță. Căsătorită de paisprezece ani, de mai multe ori regentă, se apuca mereu cu plăcere să studieze. „Aflu că mai învățați și acum gramatica, îi scrie călugărul Francesco Silvestri ; nădăjduiesc, atunci cînd voi mai veni să vă văd, că veți fi ajuns la retorică"... Ia lecții despre toate, întreabă pe toți specialiștii, se află în corespondență cu toți cei ce călătoresc. Primește scrisori din Irlanda, din Spania, de la Roma, din Rodos ; scrisori de la umaniști, scrisori de la nobili, scrisori de la diplomați, de la curtezane, de la femei cu viață exemplară, de la papi, de la pitici. Cei cu care era în corespondență, știind cum înregistrează ea totul, o informau despre tot : despre impresiile celor dintîi sălbatici aduși din Indii de Cristofor Columb, despre pocăința pelerinilor ajunși la puțul lui Saint-Patrick [1], despre toaleta purtată de Lucrezia Borgia la căsătoria sa, despre tablourile vivante de la sărbătorirea papei Iuliu al II-lea [2], despre ereziile lui Luther, despre noile ediții ale lui Aldo Manuzio, despre medaliile lui Caradosso [3].

---

[1] Romanul *Patricius*, prim arhiepiscop și patron al *Irlandei*, sfînt sărbătorit în ziua de 17 martie a fiecărui an.

[2] *Papa Iuliu al II-lea* (Giuliano della Rovere, 1443—1513) luptă contra dominației străine în Italia ; mare protector al artiștilor. Cu puțin înainte de a muri a fost celebrat cu onoruri deosebite, triumful său ca eliberator al Italiei.

[3] *Cristoforó Fozza Caradóssó*, zis *Caradóssó del Mundó*, celebru gravor italian și mare meșter aurar.

A mai fost vreodată vreun moment atît de potrivit pentru un spirit frămîntat de ardoarea de a cunoaște tot ce cuprinde universul ? Totul este dat la iveală în același timp. În ateliere ostenesc cei trei mari descoperitori ai chipului omenesc : Leonardo, Rafael și Michelangelo ; mările sînt brăzdate de Cristofor Columb, Vasco da Gama și Magelan, cei trei celebri navigatori făcînd cunoscut omenirii conturul continentelor. Domnia Isabellei d'Este începe în 1490 și se sfîrșește abia în 1539. Ori, tocmai în acest răstimp, de la 1490 la 1539, va fi găsită forma desăvîrșită a „academiei umane". [1] Între anii 1400 și 1539 se descoperă un continent și trei oceane, pentru întîia oară dîrele adînci lăsate în urma lor de corăbii conturează hotarele lumii. Nici nu se ajunge bine la realizarea vreunui progres și ea îl și cunoaște, manifestîndu-și zgomotos entuziasmul și dorind să-l vadă pe autor. Îndată ce însoțitorii lui Magelan au debarcat, nu are astîmpăr pînă ce unul dintre ei, Pigafetti, nu vine să-i descrie, în micul cerc al *camerini*-lor sale, tot ce a văzut timp de trei ani, cutreierînd peste mări și printre popoare necunoscute. Primește de la navigatori desene cu chipul oamenilor și al cailor aflați în insulele recent descoperite, în preajma coastelor Guineei ; în jurul ei sînt numai planuri și vederi ale tuturor marilor orașe din lume ; în cămăruțele strîmte în care locuiește, toate țările, toate moravurile, toate costumele sînt înfățișate prin cîte ceva caracteristic. Nu există idee nou ivită pe care ea să nu fie gata să o adopte, nici o noutate nu străbate lumea fără ca ea să n-o fi auzit. Pe

[1] Forma desăvîrșită a corpului omenesc, prin desen, după model viu, fără veșminte.

cel mai înalt vîrf al vechiului palat, deasupra lacului, stau treze, aidoma antenelor unei unelte fermecate, orientate spre a primi toate vibrațiile care străbat universul, sensibilitățile fremătătoare și receptive ale sufletului său.

Nu se satură să vadă și să cunoască totul. Vrea să și poată totul. Dar nu pentru ea, ci pentru soțul ei, pentru fratele, pentru fiii săi. Este la fel de aprigă și de dîrză în năzuințe ca și în curiozitate. Într-o zi își vîră în minte că fiul său Ercole trebuie să devină cardinal. Are acum douăzeci de ani, tocmai timpul să fie înveșmîntat în roșu. Pornește, deci, spre Roma unde ajunge a doua zi după bătălia de la Pavia, izbînda fiind de partea nepotului său, conetabilul de Bourbon. Cînd o primește, papa Clement al VII-lea pare foarte stingherit de sosirea ilustrei sale persoane. Era aliat cu francezii și aceștia sînt învinși. Norocoasă întîlnire ! frica o să-l facă mai îngăduitor — și ea îi cere pălăria de cardinal pentru fiul său.

Papa, fără a îndrăzni să o refuze, o evită. Ea insistă. El îi trimite vin, zahăr, untdelemn, orz, vorbe măgulitoare — dar nu-i trimite pălăria de cardinal. Se încăpățînează și își fixează locuința la palatul Colonna, pe Quirinale, la dușmanii lui Clement al VII-lea. Papa se gîndește că o va istovi ocolind-o, ea jură că îl va istovi prin încăpățînare. Tocmai atunci sosește la Mantova vestea morții cumnatului său, cardinalul Sigismondo Gonzaga... Iată o pălărie fără cap ! Isabella aleargă la Vatican, s-o ceară pentru fiul său. Papa, încolțit în atitudinea lui de apărare, promite, dar schimbă tactica : amînă pînă la viitoarea serie de noi cardinali. Isabella nu se mulțumește cu acest

in petto [1]. Nu va pleca decît înarmată cu toate certitudinile.

Au trecut doi ani : ea se află tot acolo, pîndind momentul prielnic. În jurul ei păstrează o curte de literați și nu i se urăște. În acest timp Roma se vede amenințată de o puternică furtună. Carol Quintul, trădat de mai multe ori de papa Clement al VII-lea, pierde răbdarea și trimite la Roma, cu ordine severe, pe conetabilul de Bourbon. Familia Colonna profită de această împrejurare și se înfurie, se înarmează, gata de luptă. Douăsprezece mii de pedestrași germani trec Alpii. Armatele papale se fărîmițează, se volatilizează la orizont. Porțile Romei sînt ferecate, comorile sînt îngropate. Toată lumea este foarte neliniștită. Isabella însă se simte cum nu se poate mai bine, instalată în tihnă în piața din fața Vaticanului, luat cu asalt, dintr-o parte de jalbele sale, din alta de lăncile conetabilului de Bourbon și ale propriului său fiu, Ferrante Gonzaga. Toți prietenii îi spun : „Plecați ! plecați !“ Ea nu pleacă. Nu va părăsi Roma fără pălăria de cardinal. Are cu ce s-o cumpere, și nu există nici un papă, oricît de îndărătnic ar fi el, care să nu-și cheme cîndva vistiernicul.

În adevăr, sosește clipa cînd nevoia de a avea soldați nu putea cu nici un chip să fie înlăturată. Ca să-i obțină, îi trebuie bani, și, în acest scop, papa nu mai are decît un singur mijloc, un al șaizeci și patrulea mijloc neștiut de Panurge [2] : să fabrice cardinali. Se resemnează. Numește

---

[1] Cardinal *in petto :* cardinal a cărui numire, deși hotărîtă, este amînată de papă (lat.).

[2] Personaj din *Gargantua și Pantagruel* de Rabelais, simbolizînd omul care putea face orice.

cinci, plătiți fiecare cu cîte patruzeci de mii de ducați. Ercole este și el numit : mama sa primește pălăria, la palatul Colonna, unde cardinalul Pizzino vine să i-o înmîneze. Acum, întîmple-se orice ! Drapele negre, albe, roșii apar deasupra zidurilor [1]. Pedestrașii germani năvălesc furioși, cu burțile goale, cu traistele deschise, gata să prade și să comită toate nelegiuirile. Din palatul său, apărat de baricade și unde a adăpostit sute de ființe omenești care mureau de frică, Isabella aude tunul tras din castelul Sant-Angelo, ghiulea după ghiulea de Benvenuto Cellini. Conetabilul de Bourbon cade ucis. Soldații dezlănțuiți, scăpați de sub mîna comandanților, necinstesc victime inocente, jefuiesc, dau foc la tot ce întîlnesc. Treizeci de mii de locuitori ai Romei sînt uciși sau mor de ciumă. Isabellei puțin îi pasă : pălăria de cardinal este în mîna ei.

Iat-o triumfătoare, așa cum a înfățișat-o Tizian în faimosul său portret aflat la muzeul din Viena, cu găteli mai bogate decît cele purtate de un idol sau de o regină de pe cărțile de joc, cu perle la urechi și o roză de briliante înfiptă în mijlocul unui enorm turban. Acesta, deși numit un *balzo* [2], este la fel de urît ca cel al Doamnei de Stäel. O vedem aici purtînd în diagonală una din blănurile ce poruncea să-i fie cumpărate la orice preț, stînd țeapănă, cu gîtul vîrît între umeri, cu mînecile ce-i cad peste degete, cu coatele îndepărtate de bust și cu mîinile

---

[1] Referire la asediul Romei din anul 1527, cînd *Benvenuto Cellini*, născut la Florența (1500—1571), gravor, sculptor și bijutier, aflat în slujba papei Clement al VII-lea, ia parte la apărarea orașului.

[2] Ornament dintr-o bandă de stofă purtată pe cap de doamnele din acea vreme.

peste genunchi, întocmai ca o precupeață în fața tarabei sale din hală, cu un aer aspru, gata să împartă dreptatea. Nu încape îndoială, portretul nu seamănă defel cu modelul său, seamănă însă cu ideea ce și-o făcea fiecare, de departe, despre suverana care izbutise să-i cîștige de partea sa pe toți potentații, să-și dea verdictul asupra a tot ce era elegant și să înăbușe definitiv toate clicile de răzvrătiți — potrivit cu *impresa* ce împodobea camerele sale, cifra aceea fatidică de XXVII, unde cei cunoscători citeau : *vinte sette* [1] *:* răzvrătiri înăbușite.

Isabella se bucura astfel de un prestigiu răspîndit acum cu mult dincolo de Mantova, de Urbino și chiar de Ferrara, din toate palatele lumii ochii erau ațintiți asupra ei ca asupra „originii și fîntînii tuturor modelor frumoase din Italia", după cum grăise regina Poloniei. În corespondența sa găsește mereu scrisori aidoma acesteia, trimisă de Laura Bentivoglio, și povestind o vizită la Lucrezia Borgia.

„M-a rugat să iau loc, și s-a interesat cu o gingășie fermecătoare de excelența voastră, cerîndu-mi să-i dau amănunte privitoare la toaletele ce le purtați, și mai ales despre pieptănăturile senioriei voastre. Mai apoi, venind vorba despre rochiile sale spaniole, m-a întrebat dacă ați dori să vedeți sau să aveți vreuna din ele. Foarte doritoare de a fi pe placul excelenței voastre, v-ar face cu bucurie acest serviciu...", sau o altă scrisoare a Lucreziei d'Este, după ce a plecat de la aceeași frumoasă doamnă : „Am găsit-o întinsă pe pat, purtînd o rochie de mătase neagră

---

[1] Joc de cuvinte ; XX = douăzeci, care se pronunță în l. italiană = *vinte,* însemnînd și *învinse* sau *înăbușite,* iar VII se pronunță *sette* și înseamnă și *facțiuni* (partizani uniți pentru răzvrătire).

cu mîneci strîmte și cu jabouri la încheietura mîinii, și după multe cuvinte dezmierdătoare și manifestări afectuoase de bun sosit, m-a întrebat despre ultimele modele ale modei, la Mantova, lăudîndu-mi pieptănătura. I-am făgăduit să-i trimit cîteva toci făcute după moda noastră. I-au plăcut, de asemenea, și rozetele ce le purtam pe frunte și m-a rugat să le arăt unui bijutier spre a le copia pentru ea.“ Tot astfel, regele Franței, Francisc I, îi cere, printr-un trimis, o păpușă de ceară, îmbrăcată și pieptănată aidoma ei, după moda de la Mantova, spre a servi drept model frumoaselor doamne din Paris.

În timpul domniei lui Ludovic al XII-lea, marchiza cunoaște o victorie și mai răsunătoare. Regina Franței, blajina Anne de Bretagne, tot auzind vorbindu-se de Italia, își pune în gînd să se ducă și să-și facă acolo cîteva apariții, cu mare pompă, arătîndu-și coafurile, caii de călărie dresați și bijuteriile. Își pregătea tocmai veșmintele de gală, cînd Ludovic al XII-lea îi aduse, cinstit și sincer, mustrări pentru că nesocotea riscul la care se expunea, fiind oarecum primejdios să meargă și să apară drept subiect de comparație într-o țară în care trăia Isabella d'Este. Apoi, regina cea bună, gîndindu-se adînc, nu renunță la călătorie, dar schimbă strategia cheltuielilor pentru solemnități : hotărăște să se ducă fără nici o toaletă, îmbrăcată fără nici un lux, în negru, lipsindu-se de orice fumuri personale, avînd însă lîngă ea patru dintre cele mai renumite frumuseți de la Curtea regală : doamna de Nevers, doamna de Longueville, marchiza de Montferrat și o englezoaică — însoțitoare fără nici un rang în escorta ei, al căror succes s-ar fi răsfrînt asupra sa fără ca nereușita lor

să-i fi știrbit, în vreun fel, prestigiul. Pînă la urmă voiajul nu mai avu loc, dar numai această modificare a felului de a da lupta constituia o mărturisire a reginei, și marea marchiză, care aflase totul, obținu în acea zi o izbîndă asupra Franței, mai puțin îndoielnică decît cea a soțului ei, la Fornovo.

Într-adevăr, la ea acasă, în elementul ei, în mijlocul micii sale Curți, Isabella d'Este nu-și avea pereche. La Mantova, felul cum se manifesta ospitalitatea nu devenea o sarcină ci un sport în care toate aptitudinile ei își dădeau frîu liber. Se isca o mare zăpăceală ori de cîte ori apărea, în acea epocă, la orizont, un oaspete ilustru însoțit de o numeroasă, nedisciplinată și înfometată escortă, pe care credea că trebuie s-o aducă cu el spre a-și onora gazdele. Se făcea apel la toate mijloacele : se împrumutau de la o Curte la alta tapiserii, argintărie, servitori. Nu se precupețea nimic pentru a cunoaște preferințele oaspetelui ce va fi primit cu mare cinste. Cînd Ludovico il Moro urmează să sosească la Mantova, Isabella d'Este îi scrie secretarului său : „Benedetto, avem de gînd să-l găzduim pe duce la noi, aici, în chiar apartamentele noastre, la *Castello*, punîndu-i la dispoziție camera pictată împreună cu anticamera, *camerina* însorită, camera lui Cassone, chiar și odaia noastră și sufrageria. Excelența sa, credem noi, va locui el însuși în camera lui Cassone, pe care o vom aranja cu draperii negre și violete, deoarece — deși, după cum am aflat, poartă încă doliu (soția lui Ludovico il Moro, Beatrice d'Este, decedase cu cîțiva ani în urmă) — socotim că în acest mod îi va apărea mai puțin tristă și va dovedi, aici cel puțin, că avem motive întemeiate

să ne bucurăm de această ocazie. Nădăjduiesc însă să vă sfătuiți cu messere Antonio di Costabili și cu messere Visconti în ceea ce privește draperiile celorlalte camere ; afară dacă nu aveți de gînd să vorbiți despre asta chiar cu ducele și după aceea să-mi spuneți părerea lor, întrucît nu mi se pare prea potrivit să păstrăm camerele noastre goale, chiar dacă excelența sa își va aduce propriile sale draperii. Să-mi faceți cunoscut, de asemenea, ce vinuri bea ducele de obicei și ce fel de toaletă mi-ar ședea cel mai bine"...

Dealtfel, este pe de-a întregul convinsă de prestigiul său personal : „Rămîne numai ca senioria voastră să-l invite, fără înconjur, pe papa să vină la Mantova și vom rîndui totul spre a-l primi cu mare cinste", scrie ea soțului ei cînd Juliu al II-lea se află la Perugia cu toată curtea papală, cei șaptezeci și opt de cardinali ai săi. Mai tîrziu, cînd la Mantova domnește fiul său, nu șovăie nici o clipă să-l poftească acolo pe Carol Quintul. Cele două „jumătăți de Dumnezeu" găseau în ea ceva ce toate forțele lor laolaltă nu ar fi fost în stare să zămislească : un suflet care oglindea nu numai tot ce era mai bun în epoca sa, ci și un fel de nelămurită imagine a ceea ce ar reprezenta umanitatea în vremuri mai prielnice. Aflau acolo, de asemenea, o uimitoare comoară de artă, de literatură, o colecție în măsură să satisfacă orice curiozitate. Isabella d'Este știa toate acestea și avea mare nădejde în atracția *Grotei* sale, indicată să uluiască chiar și ochii cei mai învățați cu minunățiile imperiale.

Aidoma zilelor noastre, acum patru sute de ani, cînd un cap regesc era primit de un altul, obiceiul statornicit

cerea ca el să ia parte la o vînătoare, să i se dea onorul la o paradă militară și să asiste la un spectacol de comedie — să vezi curgînd sîngele animalelor și să te înveselești de tot ce întîlnești vrednic de rîs printre oameni, părea să fie atunci, ca și în prezent, cel mai rîvnit dintre privilegiile regești. Pare-se că Isabella a fost cea dintîi care a adăugat acestui protocol, rămas pînă atunci neschimbat, vizitarea muzeelor. Îndată ce soțul își istovea oaspeții, primejduiți să-și frîngă gîtul tot gonind cu cîinii la vînătoarea de porci mistreți, soția îi conducea să le prezinte alegoriile ei mitologice, și supunea simbolurile sale iscusinței lor spirituale, mintea fiindu-le expusă la eforturi ce sporeau nemărginit prestigiul marchizei.

Acest prestigiu, lucru rar, și l-a păstrat fără să se fi abătut de la el nici o clipă, în tot decursul lungii sale vieți, scursă în mijlocul nesfîrșitelor pericole și încercată de atîtea pilde mișelești. Lucru și mai neobișnuit, prestigiul ei rămînea totdeauna în slujba binelui sau chiar a celei mai neînsemnate suferinți. Isabella d'Este, am văzut, nu se sustrăgea necesităților politicii din veacul al XVI-lea, dar îi adăuga ceva ce nu se afla deloc pilduitor în acest veac : mila pentru cei învinși, o statornicie frățească în clipa nenorocirii. Astfel, îngăduia soțului ei, comandant suprem al oștirilor papale, să cotropească Bologna și să alunge pe sora sa Lucrezia și pe cumnatul său Annibale Bentivoglio, în schimb le dădea acestora adăpost la Mantova în chiar palatul ei, silindu-și soțul să-i ocrotească în ciuda furiei papale. Accepta cu inima strînsă să aducă laude lui Borgia pentru izbînzile sale, dar oferea azil ducelui și ducesei de Urbino, tocmai atunci goniți de acest ban-

dit din statele lor. Nu-i putea împiedica pe francezi să pătrundă în Milano și să lase în grea sărăcie familia Sforza, în schimb Giovanni Sforza și partizanii lui găseau adăpost în palatul marchizei. Papa Leon al X-lea rămînea neclintit în hotărîrile sale împotriva lui Francesco Maria della Rovere, dar și ea, la fel, se îndărătnicea și găzduia pe același proscris : Francesco Maria della Rovere [1]. Sub domnia ei, Mantova ajunsese un fel de azil sfînt pentru cei exilați și pentru cei învinși. Pe această cale Isabella mergea, deci, pînă la cea din urmă limită a ceea ce era îngăduit în acea vreme cuiva în strădania ca puterea să nu înăbușe dreptatea, și ca devotamentul să biruie trădarea.

Și toate acestea fără pretenții de virtute, fără teorii și fără misticism. Dovadă corespondența ei, de unde aflăm cum acestei femei, deși dornice să cunoască totul, nici religia, nici filozofia transcendentă nu-i trezesc vreun interes. Studiul problemelor religioase o plictisește. Înțelesul ce-l dă oricărei îndatoriri este cel conceput de un temperament puternic, sănătos, sensibil la fericirea ca și la nenorocirea altora, cel care înfăptuind binele îndeplinește tot ce-i este mai pe plac și se manifestă spre adînca sa mulțumire. Integritatea ei morală este o înzestrare de la natură. Face binele pentru bine, așa cum alții fac artă pentru artă, la fel cum unii iubesc ca să iubească, fără să se gîndească la vreo răsplată pe care spiritul nu ar putea-o imagina și nici la osîndiri pe care inima nu ar putea să le înțeleagă : NEC SPE, NEC METU [2].

---

[1] *Duce de Urbino* (1490—1538), fost comandant al trupelor papale, după ce moare papa Iuliu al II-lea, papa Leon al X-lea îl deposedează de toate bunurile și onorurile în favoarea lui Lorenzo de Medici (1516).

[2] Nici cu speranță nici cu teamă (lat.).

III. VIAȚA VISATĂ

La Luvru, în galeria numită „de pe marginea apei“, se află, între tablourile *Madona Victoriei* și *Sfîntul Sebastian,* ale lui Mantegna, cinci picturi care trezesc curiozitatea vizitatorului întocmai ca niște taine. Sînt alegoriile : *Lupta dintre Amor și Castitate,* de Perugino, *Triumful Poeziei* sau *Curtea Isabellei d'Este,* de Lorenzo Costa ; cele două renumite panouri ale lui Mantegna : *Lupta dintre Vicii și Virtute* și *Parnasul,* apoi o compoziție începută de Mantegna și terminată, după moartea sa, de Lorenzo Costa : *Legenda zeului Comus,* sau *Triumful Muzicii,* cu *Fabula Ledei.* Vizitatorul care zăbovește în fața acestei enigme simte în chip nelămurit cum între ele se află o legătură, o gîndire comună. Nu se înșală : legătura aceasta este Isabella d'Este.

Cele cinci tablouri au fost pictate după îndrumarea ei, tot așa cum a făcut și cu multe alte opere, spre a împodobi micul său muzeu din palatul de la Mantova, numit de ea : *Grotta* mea. Dimensiunile lor au fost hotărîte de mar-

chiză ; la fel și subiectele, mărimea figurilor, modul exact cum trebuie să cadă lumina, rînduindu-le dinainte locul precis într-un ansamblu decorativ și ideografic. Nu primea în această *Grotta* nici o operă, chiar a celui mai renumit maestru, dacă prin ea nu se contribuia la efectul dorit. Cele cinci enigme sînt deci cinci fragmente ale unei singure gîndiri ; aceasta la rîndul ei fiind cea mai liberă, cea mai lăuntrică cugetare a marii marchize. Ele dau la iveală nu ceea ce i-a oferit viața, ci ceea ce ea a visat să aducă în viață, și ceea ce nu a păstrat decît în colecția ei.

1. „Născocirile" sale poetice [1]

Să privim, de pildă, primul panou al lui Mantegna, așezat lîngă tabloul *Madona Victoriei*. Examinîndu-l, vizitatorul necunoscător se amuză copios fiindcă pictura este heteroclită, dar și cu desăvîrșire de neînțeles. O femeie cu o cască pe cap — fără îndoială figurantă într-o oarecare festivitate mitologică, așa cum aveau loc adesea în veacul al XVI-lea — alungă dintr-un parc princiar o hoardă de cerșetori, de desfrînați, de schilozi, ologi, oa-

---

[1] Tabloul ***Înțelepciunea biruitoare a Viciilor*** denumit și ***Lupta dintre Vicii și Virtute*** a fost pictat de Mantegna în ultimii ani ai veacului al XV-lea. ***Parnassul*** denumit și ***Triumful Amorului*** sau ***Venus cu Vulcan și Orfeu*** a fost pictat tot de el în anul 1497. ***Curtea Isabellei d'Este*** denumită și ***Triumful Poeziei*** a fost pictat de Lorenzo Costa în anul 1503. Tabloul ***Lupta dintre Amor și Castitate*** a fost pictat de Perugino în același an, iar ***Legenda Zeului Comus*** în anul 1506. Aceste cinci tablouri, rezultat al „născocirii" Isabellei d'Este, au fost neîntîrziat expuse în *Grotta* sa, unde au rămas pînă în anul 1630, epocă în care cardinalul de Richelieu le-a cumpărat și le-a trimis la castelul său din Plessis-Richelieu, de unde au fost aduse la Luvru (n.a.).

meni-maimuță [1] și alte fenomene de la „Curtea Miracolelor“ [2], care au pătruns aici în chip nepermis, poate pentru a cerși, poate spre a vedea stînci și roci lucrate din ipsos și colorate în roz cu ajutorul unui foc bengalic, — mulțime în adevăr adunată foarte ciudat. Nefericiții nu mai știu unde să fugă ; iată-i bălăcindu-se pînă la brîu într-un bazin, cei mai în putere purtînd pe camarazii lor neputincioși și răvășind toți nuferii și alte flori de baltă ; liota lor de copii îi ajunge din urmă, coborînd valvîrtej din vîrfurile carpenilor din alee, mai iute decît s-au cocoțat, în timp ce un copac desfrunzit, încolăcit cu niște devize [3], asemenea unui mirliton [4], își ridică crengile spre cer în fața acestui groaznic moment al „încolțirii cerbului în apă“ [5]...

Ce înseamnă toate acestea ? Desigur, înțelegem că unor oameni sluți și în zdrențe să nu li se dea voie să pătrundă într-o grădină unde tisele au ramurile atît de îngrijit tunse și unde cîteva doamne frumoase sînt travestite în zeități ale Olimpului ; totuși, chipul sălbatic în care sînt alungați ne inspiră oarecum milă. Ori, toate acestea alcă-

---

[1] Acrobat îmbrăcat într-o piele de maimuță care simulează la circ toate atitudinile maimuței.

[2] În vechime, borfașii și cerșetorii din marile orașe ale Franței își aveau ascunzătoarea în acele așa-zise Cour des Miracles (stradelă înfundată) unde toate aparentele lor infirmități dispăreau ca prin farmec. La Paris, în secolul al XVII-lea, se aflau 12 asemenea bîrloguri.

[3] Figură de emblemă însoțită de o inscripție, de regulă în limba latină, sau de cuvinte caracteristice, exprimînd concis o gîndire sau un sentiment.

[4] În Franța, chipiu al unor călăreți sub prima Republică.

[5] Una din ultimele faze ale vînătorii de cerbi, călare și cu cîini.

tuiesc tabloul *Lupta dintre Vicii și Virtute* și întreaga noastră simpatie trebuie acordată acestui paznic comunal care o înfățișează pe Minerva, iar netrebnicii înghiontiți de zeiță trebuie să ne provoace cel mai adînc dezgust. „Frumusețea este un lucru sfînt ce purcede de la Dumnezeu, spune Bembo, în cartea *Il Cortegiano*, scrisă de Baldassarre Castiglione. Este fața plăcută, veselă, atrăgătoare, așa cum o dorim, a binelui, în timp ce urîțenia formează fața întunecată, supărătoare, respingătoare și tristă a răului. Frumusețea exterioară este adevăratul semn distinctiv al frumuseții interioare — așa cum în materie de arbori, frumusețea florilor poartă mărturia bunătății fructelor." Astfel, Castiglione și Bembo, cei doi mari prieteni ai marchizei, sînt de părere că oamenii sărmani, pictați de Mantegna, fiind pociți, înfățișează viciile, deci sînt sortiți să fie uciși.

Cînd ne aflăm în fața tabloului lui Perugino, trebuie, de asemenea, să-l privim de mai multe ori înainte de a ne pronunța : s-ar putea să lăsăm să ne scape vreo nerozie. În adevăr, acele doamne grăsane și dezbrăcate, sugrumînd gingașii copilași ce se cațără pe ele spre a le îmbrățișa, reprezintă tot ce poate fi mai respingător. Ele ridică în aer, amenințător, niște lănci, împotriva unor bieți plozi pe care îi apucă de păr ; vedem pur și simplu un masacru al celor Nevinovați... Nicidecum ! ne răspunde autorul, acești inocenți sînt cei vinovați, ei sînt Amorurile, iubirile nelegitime, adulterele, ca să nu le numim și mai urît, iar grăsanele acelea sînt Virtuțile : Pallas, Diana, adică tot ce poate fi mai vrednic pe lume — în afară de doamna din mijloc care se apără cum poate, cu un băț lung armat

cu un pămătuf de pene mari, împotriva arcului adversarei sale. Doamna este Venus, iar pămătuful reprezintă o tortă violeană : cu ea încearcă să dea foc inimii nevinovatei vînătorițe...

Întreaga „născocire" este opera Isabellei d'Este. Întrucît Perugino nu o pricepea defel, ca și noi dealtfel, marchiza i-a scris nu mai puțin de cincizeci și trei de scrisori, pentru a i-o vîrî bine în cap. Bietul artist — foarte greoi la minte, dacă am lua de bună ce scrie Vasari [1] — rămînea prostit... Cum să se descurce ? cînd, iată că ștafeta din Mantova îi aducea — odată cu două panglici care fixau înălțimea și lățimea panoului de pictat — niște porunci ca acestea :

„Născocirea mea poetică, pe care doresc să văd că o pictați, reprezintă lupta Castității împotriva Amorului. Pallas va apărea învingătoarea Amorului : a frînt sulița de aur și arcul lui de argint și i le-a aruncat la picioare. Cu o mînă apucă vălul purtat de orb, iar cu cealaltă ridică lancea și vrea să-l lovească. Diana trebuie să apară un părtaș egal în această izbîndă. Venus, abia dacă a fost puțin atinsă în vreuna din părțile costumului : pe mitra de pe cap, pe ghirlandă sau pe văl. Venus va da foc cu torța veștmintelor Dianei, dar nici una dintre cele două zeități nu va fi rănită"...

Tot cugetînd, Perugino putea să-și închipuie mai departe figurația acestui rebus, deși caracteristicile comunicate lui drept cele mai expresive, odată transpuse în linii și în culori, rămîneau atît de puțin vizibile încît ochiul

---

[1] *Giorgio Vasari* (1511—1574), pictor, arhitect și scriitor italian, autor al cărții *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților.*

nu mai regăsea nimic din ceea ce spiritul voise să investească aici. Ce-ți mai rămîne de făcut atunci, cînd, fiind pictor al *Adorațiilor* și al „Conversațiilor sacre“, primești acest ordin de bătaie : „În spatele acestor patru zeități, nimfele neprihănite, însoțitoarele din escorta lui Pallas și a Dianei, vor trebui, în diferite moduri ce le veți socoti mai potrivite, să se împotrivească cu îndîrjire, într-o luptă aprigă, oastei voluptoase a faunilor, a satirilor și a nenumăraților alți amorași“.

Cum să fac ca toată lumea asta să se lupte ? se întreba el... La urma urmei, pun un personaj să-mi pozeze într-o anumită mișcare, pe care o voi repeta apoi la toate nimfele. Chiar așa și făcu. Iată de ce, cînd ne aflăm în fața tabloului respectiv de la Luvru, avem impresia că asistăm la exerciții militare de mlădiere, toți oamenii unui pluton ridicînd același braț pentru același gest, sub supravegherea unui caporal care înjură de zor.

În sfîrșit, își spuse pictorul, îmi rămîne peisajul, cu el îmi voi lua răsplata. Greșeală ! totul este prevăzut. Așa cum strategul i-a indicat „mișcarea“ și „punctul de direcție“, precizînd armele ce-ar trebui să fie folosite, tot el i-a specificat și „terenul“ :

„Pentru a se da mai multă expresie fabulei și a o împodobi cît mai mult, măslinul, arbust închinat zeiței Pallas, va răsări din pămînt lîngă ea ; cucuveaua, pasărea sa simbolică, se va așeza pe una din ramuri. În partea unde se află Venus va înflori mirtul, emblema ei, și, în vederea unui farmec mai accentuat, tabloul va fi necesar să aibă drept fond un fluviu sau marea. Faunii, satirii, amorașii despicînd valurile, purtați pe spatele lebedelor sau zburînd

în văzduh, se vor precipita în sprijinul lui Cupidon, cît mai dornici să ia parte la această punere în execuție a unui proiect amoros. Pe malurile fluviului sau pe malul mării își vor face apariția Jupiter și ceilalți zei, dușmani din naștere ai Castității. Cel dintîi, schimbat în taur, o răpește pe frumoasa Europa, iar Mercur, pîndindu-și prada ca un vultur, se vîntură de colo-colo în jurul nimfei Glaucera [1] purtînd un *cyst* [2] pe care sînt gravate stemele zeiței Pallas. Ciclopul Polifem, cu singurul său ochi, aleargă după Galateea [3]. Febus urmărește nimfa transformată chiar atunci în dafin. Pluton, tocmai a răpit pe Proserpina și o duce cu el în regatul său din Infern, iar Neptun se pregătește s-o răpească pe Coronis [4], dar chiar în acel moment este metamorfozată în cioară. Toate aceste indicații vi le trimit figurate pe un mic desen, și, adăugate la explicațiile mele, vă vor face să înțelegeți mai bine ceea ce doresc. Dacă figurile vi se par prea numeroase pentru subiect, veți putea să le reduceți numărul, fondul rămînînd, totuși, absolut neschimbat : înțeleg prin asta pe Pallas, Diana, Venus și Amor... *dar vă opresc să adăugați ceva de la dumneavoastră.*"

Ceea ce vedem este rezultatul unui pensum [5] ; este cel mai urît tablou al lui Perugino, aproape la fel de plictisi-

---

[1] Una din Nereide (nimfe), din Marea Mediterană, fiica lui Creon, regele Tebei, numită și Creuse.

[2] Coșuleț cu diverse obiecte destinate cultului divinităților Ceres, Bacchus, Cibela.

[3] Nimfa mării.

[4] În mitologia greacă, una din zeițe, pe care Pallas Atena a transformat-o în cioară, pentru ca Neptun să n-o mai iubească.

[5] Pedeapsă dată școlarului : să scrie, în afara lecțiilor sale, un text plictisitor.

tor să-l priveşti cît şi să-i citeşti descrierea. Ce poate fi mai ridicol decît micile paiaţe alegorice răspîndite pe cel mai îndepărtat plan al tabloului : acele lebede, amoraşi, satiri şi mereu acea nenorocită femeie-arbust, ale cărei zece degete se subţiază devenind ramuri şi atingînd aerul prin miriadele lor de papile transformate în frunze, în bătaia vîntului...

Din care temă sau „născocire" s-a zămislit *Curtea Isabellei d'Este* — de Lorenzo Costa, aşezată să figureze simetric cu tabloul lui Perugino ? Nu putem şti, deoarece, nu încape îndoială, marchiza a comunicat verbal poruncile sale pictorului. Dacă opera lui Lorenzo Costa nu ne apare atît de stîngace, în comparaţie cu cea a lui Perugino, înseamnă că pictorul a scăpat uşor ! Înţelegem pînă la sfîrşit tema : un grup de personaje de rang nobil, travestiţi pitoresc, a venit să zburde la marginea unui crîng şi pe malul unui braţ de mare pătruns adînc printre coline. Dar cine ne va spune ce fac ? Cine ne va informa, mai ales în ce scop s-au gîndit toţi să se adune aici ? Nici unul dintre ei nu-şi priveşte vecinul. Nimeni nu se îngrijeşte decît de îndeletnicirea sa personală, în adevăr, foarte ciudată.

O doamnă stă jos, ţinînd în poală capul unei oi pe care îl împodobeşte cu o salbă de flori, fără să-l privească. O altă doamnă, în faţa ei, aşezată de asemenea lîngă un taur mic, blînd ca o oaie, a împletit şi ea o coroană, ţinînd-o drept aureolă de flori deasupra capului bovin. În planul al doilea al tabloului se iveşte o a treia coroană hărăzită nu unui cap de oaie sau de taur, ci unei frumoase doamne aflată în picioare într-o elegantă rochie de culoare roşie

cu trenă lungă, cu mîneci imense atîrnînd țuguiate în jos, pe care Mussatti [1] le asemuia cu niște scuturi catalane. Pare s-o recunoaștem aici, în totul, pe celebra marchiză de Mantova. Cu mîna dreaptă pe inimă, cu cea stîngă ridicîndu-și partea din față a fustei, asemenea unei victime așteptînd cuțitul jertfitor, își apleacă capul spre a-l putea vîrî mai ușor în coroana frunzoasă, oferită de un amoraș înaripat, ținut în picioare, pe genunchii unei alte doamne.

Jur-împrejur, stau roată turci bătrîni și tineri trubaduri. Unii, în picioare, cîntă din violă, din liră sau din monocord [2] ; ceilalți, stînd jos, încearcă, deși poziția lor îi stînjenește în mare măsură, să scrie ceva pe tăblițele ce le poartă. În timp ce o mare veselie domnește, astfel, între ei, două personaje războinice, în picioare ca avanposturi, la dreapta și la stînga, pe marginea tabloului, stau de strajă pentru ca nimeni să nu se apropie : unul dintre ei, purtînd un costum de ostaș roman, a fost înarmat cu o halebardă lungă, mînuită, pare-se, cam fără pricepere, deoarece a rupt cu ea o ramură dintr-un arbore și a tăiat capul unui cîine — din care cauză ostașul are un aer foarte nefericit... Din partea cealaltă, o femeie înarmată cu un arc și o săgeată, urmărește să vadă ce se întîmplă în afara crîngului, gata să intervină. Pe un plan mai îndepărtat, la un nivel mai coborît, o ceată de călăreți, acoperiți cu armuri în plăci de oțel, atacă o altă ceată, în timp ce la cîțiva pași, niște călători, vorbind liniștiți între ei, coboară dintr-o corabie căreia i se strîng velele. În sfîrșit,

---

[1] *Mussatti Eugenio,* istoric italian din secolul al XIX-lea.
[2] Instrument cu o singură coardă.

pe sub arborii pădurii, între trunchiurile sălciilor, ale dafinilor sau ale palmierilor, siluete îndepărtate se urmăresc sau se adună laolaltă, făcînd gesturi de dragoste.

Așa ni se înfățișează pictura denumită cînd *Încoronarea*, cînd *Triumful Poeziei*, cînd *Curtea Isabellei d'Este*. Toate trei titlurile i se potrivesc ; se poate întîmpla ca personajele astfel travestite să fie obișnuiții casei marii marchize, iar războinicul roman, aflat în primul plan al tabloului, mînuind halebarda ca pe o greblă, să fie prietenul ei, Castiglione, diplomatul cu ochi albaștri, cu barba blondă și a cărui privire trezește interesul vizitatorilor de la Luvru... Dar cine poate fi cel din planul următor, muzicianul cu turban pe cap, înarmat cu un monocord și întorcîndu-și spre noi barba lungă și ascuțită pentru a arăta cu vîrful arcușului ce i se întîmplă marchizei ? Este închipuirea prevestitoare a unui Pietro Bembo îmbătrînit, ajuns la mare cinste, încetînd să mai joace și să mai cînte la picioarele frumoaselor doamne din anii săi, și căruia va fi de ajuns să-i scoatem turbanul înlocuindu-l cu o pălărie roșie pentru a avea în fața noastră un cardinal... Iar dacă pictorul s-ar fi aplecat mai mult asupra caracteristicilor tinerelor figuri : violonistul care cîntă, cu nasul în vînt, avînd aerul că își caută nota pe cer, istoricul sau poetul, avînd pe cap un capișon cu pene și ținînd în mînă călimara în chip de cupă, poate am fi recunoscut în ei pe intimii marchizei, din familiile Niccolo da Correggio, Mario Equicola, Ercole Strozzi, Lorenzo da Pavia.

În orice caz, recunoaștem mediul ideal unde trăiesc : „pajiștea împodobită cu iarbă și înfrumusețată cu floricele de felurite culori, acele boschete umbrite, pline

de venerație solitară, fîntîna ascunsă în chip iscusit în stînca vie“, pe care Pietro Bembo le descrie la începutul cărții sale, *Gli Asolani,* și formînd idealul unui parc. Tot ce vedem, departe de a alcătui o pictură izbutită, rămîne totuși ceva ce privim îndelung : ne călăuzește gîndul spre ținut îndepărtat unde nu mai pătrunde nici una din realitățile vieții. Războinicul roman și Diana, zeița vînătoarei, păzesc temeinic. Nici un obiect nu mai servește la nimic. Nici un gest nu poate duce la un rezultat rațional. Din fericire, în chip miraculos, toți ochii se îndreaptă în afara tabloului, iar aceste suflete, indiferente unele față de altele, ce ni se par, de asemenea, străine de ele înseși, izbutesc să formeze o coroană ideală destinată femeii care rîvnește să domnească în regatul gîndirii pure.

Lipsiți, și aici, de orice document scris privitor la acea *Invenzione* a Parnasului, deoarece Mantegna a pictat-o sub ochii marchizei pe cînd se afla la Mantova, pentru a-i lămuri tîlcul sîntem siliți să ne rezumăm la propriile noastre cunoștințe.

Deasupra unei stînci-fenomen, găurite în forma unei arcade naturale, un tînăr purtînd o cuirasă și o tînără cu desăvîrșire goală stau în picioare, umăr lîngă umăr, aplecîndu-și unul către altul capetele îndrăgostite. Dedesubtul lor, nouă tinere școlărițe învîrtesc, după ritmul dat de un jalnic harpist așezat într-un colț, un fel de horă ; cele optsprezece piciorușe ating pămîntul cu nesfîrșit mai mult duh decît cel de care dau dovadă cele nouă capete. În colțul opus, o mîrțoagă ce-i plîngi de milă, păroasă, cu niște plete ca de urs, împestrițată ca un păun, înaripată ca o orătanie, își privește stăpînul mustrîndu-l într-un fel

iubitor : pentru ce a travestit-o în chip atît de caraghios și a condus-o printre făpturi atît de frumoase ? Cîteva întîmplări neînsemnate mai înveselesc puțin această petrecere de la țară : un mic ștrengar, introdus aici fără nici o chibzuială, suflă boabe de mazăre dintr-o sarbacană [1], lovind nasul unui biet troglodit ocupat, fără îndoială, să-și fiarbă ciorba pe un mic cuptor ; omul cavernelor se apără cum poate, rostind asupra-i blesteme... În primul plan, un iepuraș cu urechile ciulite așteaptă să ia sfîrșit toată hărmălaia spre a putea ieși din ascunzătoare.

Ori, stînca aceasta reprezintă Parnasul, tinerele școlărițe sînt cele nouă Muze, bietul harpist : Apollo cîntînd din liră, iar calul păros, Pegas, condus de Mercur, al cărui bici este un caduceu [2]... În ce-i privește pe cei doi îndrăgostiți cocoțați pe arcada fenomen, împodobită cu acest prilej asemenea estradelor noastre pentru balurile populare de la 14 iulie, ei reprezintă pe Marte și Venus, iar nenorocitul ochit de sarbacana băiețașului nu poate fi decît Vulcan, de care își bate joc Cupidon...

Și totuși, tabloul ne apare cum nu se poate mai plăcut. Nesfîrșita grație a mișcărilor, ritmul desăvîrșit al brațelor și al picioarelor, desfășurarea mlădioasă a eșarfelor, grupurile așezate într-un echilibru armonios risipesc ridicolul sub care vedem intriga. Tema ideografică dispare, nu mai sesizăm decît evoluția gradată a contururilor — evoluție în adevăr dumnezeiască... Ea conferă un caracter supranatural uneia din pasiunile Isabellei d'Este și unuia din

---

[1] O țeavă lungă prin care se suflă mici proiectile.

[2] În mitologia greco-romană : o vargă de lemn de dafin sau de măslin, cu două aripi în vîrf și încolăcite de doi șerpi, atributul zeului Mercur.

triumfurile sale, acestei muzici a gesturilor ce-o reprezintă *Dansul,* învățat încă de cînd avea șase ani, cu un evreu Ambrosio, continuat la unsprezece ani, sub îndrumarea renumitului Lorenzo Lavagnolo, studiat apoi în *Trattato di Ballo* sau în *Ballerino perfetto,* și practicat aproape întreaga sa viață. Figura din mijlocul tabloului : Muza văzută din față, cu mîinile la spate, fie că are sau nu chipul Isabellei, reprezintă în mod cert această pasiune a ei care însuflețește întregul grup ceresc și îl deprinde să atingă ușor pămîntul cu vîrfurile tremurătoare și pipăitoare ale celor optsprezece picioare dănțuitoare. Poate niciodată vreun pictor, și nici chiar Rafael, nu a izbutit să ne înfățișeze într-un chip atît de spiritual acel „duh" al Dansului. A fost, totuși, de ajuns ca Isabella d'Este să-și spună cuvîntul pentru ca opera de față să nu mai fie la înălțimea celorlalte creații desăvîrșite ale lui Mantegna. Să fim atenți : tot ce socotim drept lipsuri ale pictorului nu intră în cadrul promisiunilor asumate de pictor, coincid însă precis cu figurile simbolice și sînt urmarea pretențiilor impuse de suverană.

De aceea, de la un capăt la altul al peninsulei, pictorii fac tot posibilul să scape de exigențele ei. La început își pierd capul de bucurie la gîndul de a fi atît de cuviincios chemați de o doamnă așa de importantă și de savantă, pentru a crea podoabe hărăzite *grottei* sale, dar îndată ce primesc poruncile marchizei rămîn consternați. Într-o scrisoare trimisă din Veneția la 1 ianuarie 1506 de Pietro Bembo, citim : „Am fost să-l văd pe Bellini acum cîteva zile ; este în totul de acord s-o servească pe senioria voastră, cu condiția să-i trimiteți dimensiunile pînzei. Este ne-

cesar ca *l'invenzione* aflată aici, și desenul ajutător, să se acorde cu fantezia artistului chemat s-o execute. Bellini dorește să nu i se dea prea numeroase indicații fixe ce-i stînjenesc geniul; în operele lui, pretinde el, este deprins să lucreze după cum îi place, se obligă însă să-i mulțumească pe cei ce le privesc...". De fapt, pictorul nu cu „născocirile" marchizei ne va prilejui vreo satisfacție. Timp de trei ani întoarce și răsîntoarce între degete „născocirile" Isabellei; în cele din urmă spune: „Nu-i nimic de făcut cu povestea asta"...

Dar nici ea, și nu într-o măsură mai mică, nu întîrzie să se mînie pe Bellini, întrucît bătrînul maestru are cutezanța să-i recomande, în locul alegoriei sale, tabloul *Nașterea Domnului. Nașterea Domnului?* Ce să facă ea cu *Nașterea Domnului?* Ce înțeles are un asemenea subiect? Cum poate să se potrivească cu alegoriile ce vor urma? A hotărît de multă vreme un plan și este obligată să-l respecte. Nu poate admite ca un artist să nu fie în stare să-i transpună, pe loc, în forme și în culori, ideea sa, așa cum un umanist i-o traduce în fraze. „A, dacă și pictorii ar crea tot atît de iute ca poeții!" suspină ea cînd primește un *scenario* pe care l-a cerut lui Paride da Ceresara. După părerea sa numai înțelesul unei picturi are valoare, iar cel ce o practică este un încurcă-lume, el împovărează, încîlcește, întîrzie redarea lui în culori.

Disprețul ce-l nutrea pentru „meșteșugul" pictorului sau pentru „materialul" său trebuia să izbucnească într-o împrejurare și mai vrednică de ținut minte. Era prin anul 1506. Papa Iuliu al II-lea, împreună cu toată curtea pontificală, se afla la Bologna, lăsînd să i se înțeleagă dorința

de a merge să viziteze Mantova ; era necesar să se facă toate pregătirile pentru primire. Marchizul Gonzaga, aflat atunci pe lîngă sanctitatea sa, scrie soției sale amintindu-i de frescele lui Mantegna, create în *Sala degli Sposi* și avînd mare nevoie de a fi restaurate cît mai repede : „Folosiți în acest scop pe Mantegna și pe fiii săi, spune el, și dacă ei nu pot să lucreze, sau nu vor, adresați-vă lui Francesco Bonsignori". Mantegna nu putea, în adevăr, pentru bunul motiv că murise... Totuși, pe opera bătrînului maestru fură suprapuse, în grabă, niște culori mai strălucitoare ; o nelegiuire ce-ar dezlănțui în zilele noastre, din partea tuturor ziarelor din lume, mînie și dispreț, fu săvîrșită de Isabella d'Este cu cea mai totală seninătate.

Să spunem adevărul. Femeia aceasta, slăvită în toate lucrările de Istoria Artelor pentru simțul său artistic, nu era o artistă. Făcea parte din acele ființe care caută să înțeleagă tot ce omul trebuie doar să simtă. Aprecia operele de artă nu pentru capacitatea lor de a ne crea reacții afective, ci pentru ideile ce ni le strecoară în minte. Considera tablourile drept formulări mai vii ale unor idei călăuzitoare, niște blazoane mai grăitoare. Erau pentru ea un mijloc de a contura mai temeinic, în fața ochilor săi, închipuirile pe care și le zămislea despre o viață ideală : o viață în care viciul nu mai poate izbîndi, unde virtutea rămîne biruitoare, în care toate josniciile, împovărate cu multiplele lor neputințe și ascunzîndu-și sluțeniile, părăsesc în fugă, spre a se salva, mlaștinile unde sălășluiesc — pe scurt, tocmai contrariul celor constatate în jurul ei... Fiecare epocă așează această viață ideală acolo unde îi place. Noi o plasăm fie în viitor — așa cum fac sociologii

şi ideologii ; fie în ţările îndepărtate — aşa cum preferă artiştii ; fie în trecut. Isabella d'Este, şi toţi din veacul său, o rînduia în trecut : în antichitatea mitologică, acolo unde zeii biruiesc fără nici o osteneală păcatul şi sluţenia.

De aici porneşte ardoarea ei pentru aceste culegeri de simboluri clasice, pentru alegoriile supraînvechite şi pentru povestirile încîlcite care nouă ni se par atît de searbăde şi fără sens, îndată ce nu sînt reliefate de geniul vreunui pictor. Pentru ea, antichitatea nu este numai o comoară de frumuseţi ci şi un ideal de virtute, de adevăr, de sinceritate, de mărinimie — de tot ce nu posedă contemporanii săi. Nu-şi închipuie o umanitate superioară purtînd alte veşminte, sau prezentînd o tramă artistică, alta decît cea în care apar zeii greci. Mitologia este revanşa sa asupra vieţii. Apollo, simbolul bunei înţelegeri, o răzbună de pamfletari şi de cei ce propovăduiesc vrajba. Minerva, prin înţelepciunea ei, îi oferă răzbunare împotriva Lucreziei Borgia, iar Adevărul, cu o oglindă în mînă, o răzbună împotriva lui Cesare. În acest fel se lămuresc subiectele realizate de pictori sub indicaţiile date de Isabella d'Este. Pentru că îi place dansul, porunceşte lui Mantegna tabloul *Parnasul*. Fiindcă iubeşte muzica, dă poruncă, la început lui Mantegna, apoi lui Costa, să picteze *Legenda zeului Comus*. Apreciind poezia şi conversaţia,comandă lui Costa tabloul numit *Curtea Isabellei d'Este*, denumit şi *Triumful Poeziei* sau *Încoronarea*. Urînd de moarte viclenia, sălbăticia, dezmăţul şi lenea, dă indicaţii lui Mantegna să creeze *Lupta dintre Vicii şi Virtute* şi lui Perugino *Lupta dintre Amor şi Castitate*, apoi lui Correggio tablourile *Apollo şi Marsyas* şi *Virtuţile înarmînd tinereţea*, picturi aflate

și ele în al său *studiolo*... La gîndul însă că ea dicta toate aceste „născociri poetice" în toiul conspirațiilor ce puneau în pericol viața soțului, a fiului și a fratelui său, după molimele de ciumă care nimiceau o treime din locuitorii Mantovei, pe un pămînt zguduit fără încetare de iureșul invaziilor și sub un cer brăzdat de trăsnetele Vaticanului, tindem să le privim cu alți ochi, nu le mai socotim atît de lipsite de originalitate și de viață ; ele par să aibă trufașa distincție a unui buchet de flori culese sub ploaia de gloanțe a inamicului.

În sfîrșit, născocirile acestea păstrează și farmecul unei destăinuiri. Nu sînt create, aidoma picturilor din zilele noastre, pentru a fi expuse luminii strălucitoare a soarelui, pentru mulțime, pentru „expoziție", ele sînt sortite cămăruțelor durate de ea și pentru ea, *camerini*-lor sale, unde nu pătrund decît intimii săi, nicidecum mai încăpătoare decît niște cufărașe colorate în albastru și aur, înghesuite într-un colț al nesfîrșitei *Reggia* [1], relicvarii ale unor speranțe tăinuite și ale paradisurilor visate. Poruncește tablourile așa cum își poruncește și devizele, acele tainice *imprese* expuse de ea peste tot : pe plafon, ca niște constelații ; pe rochiile ei, cu desene în perle, în chip de broderii ; în dalele de faianță peste care pășea zilnic. Artiștii găsesc temele sale de neînțeles : destul că le înțelege ea. Ele formează limbajul prestabilit al amintirilor, al dorințelor și regretelor sale, asemenea acelor mesaje trimise de ea însăși către ea însăși de-a lungul anilor, punînd în ordine relicvele vieții sale, bibelourile din propria-i odaie, potrivit unui plan și unui aranjament ce nimeni altul nu

[1] Palatul regal (it.).

poate să le priceapă... Captivă a epocii sale, prizonieră a lumii sale, visînd orizonturi de justiție și de bunătate pe care nu poate să le zărească decît în ținuturile zeilor, ea își umple pereții budoarului cu inscripții, cu devize, cu imagini, așa cum fac ocnașii pe zidurile închisorilor : inscripții, desigur, mai puțin jalnice decît acelea ale nefericitului său cumnat, Ludovico il Moro, pe zidurile celulei din Loches, dar dovedind, totuși, o nemărginită dorință de a se manifesta cît mai deschis, o dorință de libertate, așa cum Himera atacă înverșunată cu aripile întinse, lovindu-se de pereți... Să fie, în adevăr, acesta rolul Artei ? Fără îndoială că nu, dar, sarcina asumată rămîne totuși măreață și extrem de rară. Nu putem decît să aplaudăm o greșeală atît de emoționantă.

2. Portretele sale

Ne putem da seama, deci, cît trebuie să pătimească cei ce îi fac portretul. Să redai chipul unei frumoase doamne înseamnă întotdeauna să începi o muncă îndrăzneață, care mai tîrziu — dacă această frumusețe, mîndră că are gust, pe lîngă pretențiile naturale ale vanității sale stăruie și în acelea ale vreunei estetici — te lasă pradă deznădejdii. Cei mai de seamă maeștri sînt tratați la rînd cu toți ceilalți, modelele lor nu se emoționează în fața nici unui portretist de prestigiu. Atîta vreme cît ei tratează un subiect din mitologie sau dintre cele sfinte, pictează plafoane, panouri din spatele altarului, simboluri decorative, sau redau unele înfățișări de ansamblu ale umanității, laudele abundă, nu mai contenesc admirațiile făcute din curtenie :

asistăm la o manieră a pictorului unde nu se riscă nimic — iar dacă *Muza* pare cam firavă, cînd vreun *Geniu* a rămas gușat, sau cînd *Gînditorul* ne lasă impresia unui nătărău, nimeni nu-i privește cu prea mare atenție. Măgulirile se înmulțesc, se înfoiesc, artistul este în al nouălea cer... Dacă este vorba însă de portrete, nici un pictor nu vrea să-și piardă miza pusă în acest joc, mai precis : capul. Sînt examinate cu de-amănuntul cele mai neînsemnate greșeli ale artistului. Este supus celor mai înjositoare umilinți, făcut să simtă că nu a fost angajat decît pentru a face o muncă ce-ar fi putut-o executa oricare altul, iar „frumusețea“ și „asemănarea“ sînt condiții asigurate printr-un înscris, acceptat în prealabil.

„*Vai ! cît este de anevoios să găsești pictori care să prindă exact asemănarea după natură*“, exclamă Isabella d'Este într-o scrisoare către contesa d'Acerra. Să nu uităm, scrisoarea datează din 1493, moment cînd toți marii maeștri : Mantegna, Carpaccio, Pinturicchio, Botticelli, Leonardo da Vinci, Ghirlandaio, Bellini lucrează din plin... În sfîrșit, o să-l încerce pe Mantegna ; îi scrie deci lui Jacopo d'Atri: „Spre a o mulțumi pe preailustra doamnă, contesa d'Acerra, pe care o îndrăgim cu duioșie, am hotărît să comandăm lui Andrea Mantegna să ne facă portretul și îi vom cere să vi-l trimeată pentru a-l putea oferi contesei înaintea plecării dumneavoastră, nădăjduind că și dumneavoastră ni-l veți aduce pe al său, așa cum și ea a dorit să-l aibă pe al nostru“.

Ori, Mantegna este strălucitul autor al renumitei *Sala degli Sposi* din Mantova și al celebrelor fresce din *Chiesa degli Eremitani*, de la Padova. El este cel ce a dat lumină

zidurilor sumbre din *Castello* și a creat în plafon acea deschizătură albastră, ornată de jur-împrejur cu capete drăgălașe și pe care Tizian a numit-o „cel mai frumos lucru ce l-a văzut vreodată". Cînd Mantegna își face apariția, cu lungile sale pensule în mînă, în întunecata fortăreață, totul se înveselește, totul capătă viață : pare că poartă un mănunchi de raze... Dar, îndată ce se află în fața marii marchize, suverana sa, el se prăbușește, devine un simplu muncitor căruia i se comentează munca și nu numai atît, dar i se și respinge fățiș tot ce-a muncit. „Sînt foarte întristată : nu pot să vă trimit portretul, continuă Isabella d'Este, adresîndu-se tot contesei d'Acerra, deoarece pictorul l-a greșit așa de rău încît nu-mi seamănă cîtuși de puțin. Am trimis însă să se caute un artist străin, renumit în iscusința de a reda bine asemănarea, și îndată ce va fi terminat îl voi trimite senioriei voastre...".

Artistul străin nu este altul decît Giovanni Santi [1] din Urbino, tatăl lui Rafael. Dealtfel, nu izbutește mai bine decît băștinașul. „Preastrălucită doamnă și preascumpă soră, pentru ca senioria voastră să fie mulțumită și nu pentru că figura noastră este destul de frumoasă spre a merita să fie pictată, vă trimitem, prin Simona da Canossa, un portret pictat pe panou de mîna lui Zohan da Sancte, pictorul ducesei de Urbino. El are reputația de a reda asemănarea, deși, după cele ce-am auzit vorbindu-se, s-ar părea că tabloul acesta ar fi putut să ne semene mai mult"...

---

[1] **Pictor italian, născut la Colbordolo (Urbino) la 1494, promotor al unei școli de pictură ; a lucrat la Curțile din Mantova și din Urbino.**

După cîteva luni, Isabella d'Aragon [1] vrea și ea portretul marchizei. De data aceasta cine îl va picta ? Cei din Mantova au dat greș, cei din Urbino la fel. Se va căuta cineva din Parma. Pictorul Gian Francesco Maineri își dă toată osteneala în acest scop, dar, din nefericire, fără nici un succes. Îndată ce portretul este terminat, Isabella îl trimite la Milano prin Negro, maistru de cavalerie ; dar cînd îi cere lui Ludovico il Moro permisiunea să ofere Isabellei d'Aragon această amintire, ea nu-și ascunde dezamăgirea : „Mă tem să nu supăr, cu toate portretele mele, nu numai pe alteța voastră, dar și întreaga Italie, nu puteam însă să mă împotrivesc rugăminților stăruitoare ale ducesei. Trimit acest portret deși nu-mi seamănă prea mult, deoarece mă face puțin mai grasă decît sînt"...

Deci, toți pictorii care i-au făcut portretul, după natură, nu au izbutit. Dacă ar încerca să fie pictată fără să pozeze ?... Sora sa, Lucrezia d'Este, căsătorită cu Anibale Bentivoglio, scornește această idee remarcabilă... Avînd scaunul domnesc la Bologna, se și apucă s-o traducă în fapt făcînd apel la pictorul Francia. Isabella îi trimite o schiță sau un desen, după care pictorul încearcă să-i facă portretul. Lucrezia se așează în spatele pictorului și îi dictează culoarea și expresia. După două încercări, dau greș. În cele din urmă pictorul scapă de tutela Lucreziei, plănuiește din închipuire o figură și o trimite Isabellei. De data aceasta este încîntată : „Este adevărat, m-ați făcut, grație artei dumneavoastră, mult mai frumoasă decît m-ar fi făcut vreodată natura... Numai că ochii sînt prea negri...".

---

[1] Nepoata Beatricei d'Este (soția lui Ludovico il Moro), suverană legitimă a ducatului milanez.

Cînd îi aduce atîtea laude, caută să-şi ajungă scopul. Isabella o întreabă pe Lucrezia dacă pictorul nu ar putea să-l retuşeze ochii şi să-i facă mai luminoşi.

Ne putem închipui uluirea bolonezilor cînd au primit această scrisoare! Lucrezia răspunde: „Francia, pictorul nostru, se crede în slava cerului, atît de mare îi este bucuria aflînd că portretul pictat de el a plăcut excelenței voastre, şi mai ales pentru că arta sa v-a făcut mai frumoasă decît v-a zămislit natura. Ar fi, spune el, o mare necuviință din partea artei picturale dacă ar pretinde să întreacă natura; cu toate acestea, nu este cîtuşi de puțin necăjit, primind de la o doamnă ca dumneavoastră o atît de mare măgulire! Cît priveşte schimbarea ochilor din întunecați în mai luminoşi, rezultatul ar fi primejdios şi i-ar pricinui o mare părere de rău dacă s-ar expune riscului de a strica ceea ce este bun în tablou, înlocuind o lucrare bună şi fără greş cu o lucrare desigur şovăielnică. Spre a putea potrivi culoarea ochilor cu umbrele, pictorul riscă să vatăme umbrele tabloului şi atunci va trebui să fie lăcuit din nou, de unde ar putea rezulta stricăciuni la ochi, lucrarea pierzîndu-şi tot farmecul. Totuşi, dacă ați veni aici să pozați în fața pictorului, el ar face tot ce îi stă în putință pentru a fi pe placul excelenței voastre..." — „Eu să pozez! protestează Isabella d'Este: niciodată." Deoarece femeia care apelează la toți maeştrii din Italia şi foloseşte toate mijloacele spre a obține portretul cel mai fidel, nu vrea nici în ruptul capului să se supună singurului mijloc grație căruia ar avea norocul să izbutească. În 1511, Lucrezia Bentivoglio, dorind să trimită pe Francia la Mantova şi cerînd marchizei să nu-i refuze cîteva

ore de poză, primește acest răspuns: „Rog pe senioria voastră să nu stăruie mai mult! Ultima dată cînd mi s-a făcut portretul, am fost atît de supărată că a trebuit să rămîn dreaptă și neclintită, încît așa ceva nu mi se va mai întîmpla niciodată"...

Astfel se prezentau Mecenii din acea vestită epocă, astfel era sprijinul pe care artiștii îl găseau în ei. Admirînd cîteodată încîntătoarele portrete de femei din timpul Renașterii, în care apare înmănuncheat totul: viață, tinerețe și frumusețe, în fața buzelor a căror prospețime se mai păstrează încă, ne întrebăm, ce ar spune ele dacă s-ar deschide. Să nu mai căutăm, acum știm ce-ar rosti: ocări împotriva portretistului lor...

3. Colecția sa

De cîte ori nu se întîmplă, în adevăr, ca aceeași inteligență, care nu a reușit să înțeleagă cerințele primordiale ale unei arte, să fie în măsură să aprecieze o operă de artă după ce a fost creată, mai ales dacă timpul i-a adăugat și prestigiul său. Un oarecare îndrumător nepriceput poate fi un diletant fără pereche. Așa s-a petrecut cu Isabella d'Este. Ea este pare-se cea mai veche, dar fără îndoială și cea mai firească dintre marile colecționare. În zilele noastre întîlnim colecții create pentru nenumărate temeiuri, cel mai neînsemnat, poate, dintre acestea, fiind înclinarea naturală pentru ceea ce se colecționează. În epoca în care trăia, singura justificare era aceasta și, deși faimoasa marchiză nu a fost nici prima și nici singura în căutare de antichități de preț, nu putem pune pasiunea

sa nici pe seama spiritului de imitație, nici pe cea a vreunui folos.

Sîntem obligați însă să nu uităm cît de favorabile erau acele timpuri pentru colecționari. Am pûtea oare să ne închipuim cu ce ochi priveau oamenii din veacul al XVI-lea imensul număr de sculpturi ieșite din pămînt și care umplu astăzi Vaticanul ? Cunoaștem sărbători care se repetă, la acel spectacol însă lumea nu a asistat decît o singură dată. Un norod întreg de sculptori de statui a trudit din greu ; generații peste generații și-au sleit puterile pentru ca piatra, bronzul să capete aparențe de viață, de mişcare, de forță, să ne înfățișeze vaste încolăciri de gesturi și de cute, o perfectă armonizare a liniilor și a ansamblelor, să ne facă să percepem pînă și ușoara zvîcnitură a mușchilor abia conturați, deplina desăvîrșire a sănătății umane, totul în atitudini menite să sporească prețuirea corpului omenesc — fără să mai pomenim de alte felurite meșteșuguri încercate spre a făuri dintr-o turnare bronzul și a obține din el amănunte artistice din cele mai subtile. Și, dintr-o dată, pe cînd căutau, așa cum au căutat părinții și strămoșii lor, creatori ai acelor severe și reci ornamente aflate în catedrale — de care noi ne minunăm, dar pe care ei nu le-au prețuit niciodată fiindcă rîvneau să dobîndească altele și mai valoroase — iată că opera visată se ivea din pămînt : grupul desăvîrșit ce-l urmăreau țîșnea în lumină strălucitor, tînăr, perfect, întreg, fără nici o vătămare. Statuia lui *Apollo*[1] era scoasă din pămîntul unei ferme din Grotta Ferrata, pro-

---

1 *Apollo din Belvedere,* descoperit în secolul al XV-lea, aflat azi la muzeul Vaticanului.

prietatea cardinalului della Rovere. Marmura reprezentînd Zeul fluviu : *Tibrul cu lupoaica alăptînd pe Romulus și Remus*[1] era descoperită în fundațiile unei case, lîngă mînăstirea dominicanilor de la Santa Maria sopra Minerva. Grupul *Laocoon*[2] ieșea din Tibru chiar sub ochii lui Michelangelo. Pe cînd un țăran săpa în grădina sa din Campo di Fiori : aducea la lumina zilei pe *Hercule ținînd copilul cu pielea de leu*[3]. Fiecare lovitură de tîrnăcop scotea la suprafață cîte o capodoperă... Ca și cum morții ce-și dormeau somnul de veci sub pămînt, milostivindu-se în cele din urmă de strădaniile celor vii, urneau încet, încet, lucrul ieșit din mîna lor către ei, spunîndu-le : ce căutați voi, iată, noi le-am găsit.

Cu toate acestea, spre a deveni colecționar trebuia să lupți și să înfrunți primejdia. Mai întîi erai nevoit să fii cu luare-aminte la falsuri. Oricît de lesne ar fi fost să găsești antichități scormonind pămîntul, plăsmuirea lor era, neîndoios, mai ușoară ; afară dacă nu admitem versiunea că frauda prezintă o atracție pe care nu ne-o rezervă descoperirea, dovadă plăsmuitorii ce mișună peste tot. Într-una din zile, unul dintre aceștia a izbutit să-i

---

[1] Grup antic, aflat acum la Luvru, în care fluviul Tibru este înfățișat ca un bătrîn cu barbă lungă, sprijinindu-se de o urnă din care se scurge apă, iar alături lupoaica îi hrănește pe Romulus și Remus.

[2] Grup de marmură, descoperit în 1506, azi la muzeul Vaticanului, creat de sculptorii greci Agloandros, Polydoros și Arthendoros în secolul I î.e.n. ; înfățișează pe Laocoon și pe fiii săi în luptă cu șerpii.

[3] Grup de marmoră (Muzeul Pio-Clementino, la Vatican, în care un copil (Ajax, fiul lui Telamon, regele Salaminei) este ținut de Hercule, care l-a învelit cu o piele de leu ca să-l facă invulnerabil.

vîndă cardinalului Riario, pretinzînd a fi din epoca greacă, o marmură de curînd ieșită din atelierul tînărului Michelangelo. Un anticar din Roma, pe nume Rafael, de fel din Urbino, fără a avea vreo legătură cu marele pictor, a trimis într-o zi Isabellei d'Este, drept antichități, două mici figuri create de un contemporan aproape necunoscut. Din această pricină, marchiza își lua toate măsurile de prevedere făcînd apel la toți prietenii să vină să cerceteze autenticitatea obiectelor ce i se ofereau spre cumpărare. Există un anumit vas antic adjudecat la o licitație publică pe care s-ar fi putut aplica aceste indicații :

Vînzător : Lorenzó Magnifico [1]
Expert : Leonardo da Vinci
Cumpărător : Isabella d'Este

Prețul de 150 de ducați, a căror valoare nu depășește sumade 7.000 de franci actuali [2], ar stîrni însă un surîs de compătimire din partea amatorilor din epoca noastră modernă.

Rămînea apoi grija de a nu lăsa, cu nici un preț, pe alți amatori să le-o ia înainte. Punînd la bătaie ducații lor, englezii erau totdeauna prezenți, gata să acapareze totul. După pustiirea Romei, în aprilie 1529, poetul Molza, ruinat și nevoit să-și vîndă biblioteca, scrie cardinalului de Mantova, Ercole, fiul Isabellei d'Este : „Dacă excelența voastră nu cumpără aceste cărți, ele vor lua desigur drumul spre Anglia, ceea ce să dea Domnul să nu se întîmple atîta timp cît cardinalul din Mantova este în viață !"

---

[1] Celebru membru al familiei Medici, (1449—1492), domnește la Florența protector al artelor și literelor ; poet el însuși.
[2] În anul 1927.

În sfîrșit, cînd ai un buget restrîns, un soț căruia îi plac luxul și femeile, ești nevoită să plătești prețul cel mai scăzut posibil. Din lupta dintre acești amatori spre a pune mîna pe capodopere, poți ieși învingător în trei feluri : prin forță, prin șiretlic și prin dragoste. Puterea o reprezintă aurul ; șiretenia constă în așteptare și în însușirea pe furiș, în beznă ; dragostea înseamnă convingerea crescîndă, pătrunzînd încetul cu încetul în inima artistului sau a posesorului de mai nainte, că nimeni nu va îndrăgi acea operă așa cum o face el, și că ceea ce este frumos nu rămîne frumos decît în casa celui ce iubește frumosul. Bogații sînt cei ce înving prin forță ; diplomații prin șiretenie ; iar artiștii prin dragoste. Cei dintîi sînt orgolioși deoarece au plătit foarte scump, următorii sînt mîndri întrucît au dat foarte puțin, iar cei din urmă, fiindcă stăpînesc ceea ce rîvneau de atîta vreme, nu sînt deloc îngîmfați, ci numai fericiți.

Date fiind diversitatea firii omenești și multiplele manifestări ale îngîmfării, se întîmplă foarte des ca același amator de antichități să fie totodată bogat, șiret și sentimental, în consecință, să rămînă în aceeași măsură vanitos pentru că a plătit cu bani grei tabloul — punga lui fiind astfel la mare cinste — sau foarte ieftin — ceea ce îi onorează perspicacitatea, dovedind pe deasupra că nu disprețuiește nicidecum arta pe care pretinde a o îndrăgi. Totuși, cel mai adesea, una din aceste înfățișări omenești ajunge să le domine cu desăvîrșire pe celelalte două, subjugîndu-le pînă la eclipsarea lor completă. Negustorii, cămătarii își duc viața cu ajutorul celor menționați întîi ; iar artiștii, grație celor din urmă, deoarece sentimentalii

sînt cei ce zămislesc ambianța de iubire extremă și de admirație profundă care le îngăduie să respire.

Isabella d'Este face parte din categoria celor din urmă. Este nevoită să numere banul, și banul reprezintă fără îndoială arma ei cea mai nevolnică dintre toate cîte le folosește spre a dobîndi comorile din colecțiile sale. Cînd se ivește ocazia, fiind pe jumătate suverană, adesea regentă, lasă să plutească în aer amenințarea ; dar, la ce poate folosi amenințarea cînd este adresată cuiva aflat departe ? Și atunci se face mică de tot, alintătoare, promițătoare, convingătoare, înduioșătoare. Are peste tot oameni de legătură și achizitori : la Roma, pe Cristoforo Romano și Baldassarre Castiglione ; la Veneția, pe Zorzo Brognolo, Lorenzo da Pavia și pe Michele Vianello ; la Bologna, pe Casio și chiar pe fiul ei, Ercole ; la Florența, pe Francesco Malatesta și pe călugărul Pietro da Novellera ; la Ferrara, pe Zoliolo și pe Calipupi ; în Franța, cîteodată, pe același Zoliolo ; în Grecia, pe călugărul Sabba da Castiglione. Dacă are nevoie, pune în mișcare pe toți prietenii, unii aflați chiar în Irlanda. Ce-i lipsește cel mai mult sînt banii. Dar atunci geniul îi înlocuiește punga. Pîndește vînzările ce au loc după decese, după revoluții sau cînd cineva s-a ruinat, urmărește pas cu pas oștile în retragere, se repede asupra cadavrelor cu iuțeală de vultur.

Cînd dorința ei scoate un strigăt, orice sentiment amuțește. Își iubește profund cumnatul, pe Ludovico il Moro, cel ce a închinat un adevărat cult surorii sale Beatrice d'Este, și are, ca și ea, aceleași înclinări pentru artă, lux și eleganță. Pentru ca Ludovico il Moro să-și păstreze tronul din Milano, Isabella încearcă tot ce putea face o

femeie, iar în anul 1499, cînd află că și-a pierdut ducatul și a fugit în fața înaintării oastei franceze, îl primește la Mantova cu cele mai mărețe onoruri. Prăbușirea lui este definitivă ; ea știe că nici un fel de întoarcere a soartei nu mai este posibilă. Îi scrie imediat lui Antonio Pallavicini, unul dintre cei ce l-au trădat pe cumnatul său, să-și dea osteneala, în toată învălmășeala iscată de ocupația trupelor franceze și în mijlocul prădăciunilor, să găsească un anumit *clavicordio* [1], o minunăție, confecționat de Lorenzo da Pavia, cu patru ani mai înainte, pentru Beatrice, sora sa, și, punînd în joc întreaga-i abilitate, marchiza sfîrșește prin a-l scoate de acolo, îmbogățindu-și astfel colecția.

De asemenea, nu întîrzie să se îngrijească de folosul ce l-ar putea trage după prăbușirea și fuga familiei Bentivoglio, în fața oștilor papei Iuliu al II-lea care tocmai năvăliseră în Bologna. Află că palatul lor, de curînd înfrumusețat de Francia, fusese făcut una cu pămîntul de soldații Papei, și două busturi de marmură, de cea mai mare valoare, unul al Antoniei [2] și celălalt al Faustinei [3], dispăruseră în timpul jafului. Cu toată afecțiunea ce-o păstra surorii sale Lucrezia Bentivoglio și cumnatului său, nu uită să aibă în vedere cele două busturi. Fugarii sînt adăpostiți de ea la Mantova, dar, prin oamenii ce-i avea, dă de urma celor două capodopere, pune stăpînire pe ele și le face loc în *Grotta* sa. În felul acesta, principii care nu le mai stăpînesc nu au decît să vină să le vadă și să se bucure din nou în fața bogățiilor lor pierdute.

---

[1] Vechi instrument muzical cu coarde și cu clape, de formă dreptunghiulară.

[2-3] Împărătese romane.

Nu numai prăbușirea tronurilor este ținta pîndei sale, ci și dispariția artiștilor. Abia se răspîndește la Mantova vestea că Giorgione și-a dat ultima suflare, și imediat ea pune în mișcare întreaga Veneție spre a avea un anumit tablou înfățișînd *Noaptea,* pe care, spunea ea „l-a lăsat pictorul, și care este foarte frumos". Cînd Niccolo da Correggio moare, la Ferrara, îi scrie pe loc fiului acestuia, Gian Galeazzo, să-i trimită manuscrisul operelor tatălui său : niște poeme ce-i fuseseră dedicate cu mult timp înainte, mărturisește ea : „Tatăl dumneavoastră mi le-a arătat cu prilejul nunții ducelui Alfonso cu prima soție Anna Sforza ; ne aflam în camera de deasupra capelei, în curte : mi-a arătat cartea sa în trei părți, conținînd *Sonete, Capitoli* și *Canzoni,* și o epistolă prin care fiecare din aceste părți sînt închinate mie însămi"... După prăbușirea Romei, nu pierde ocazia să tragă foloase de pe urma furtunii și să adune cîteva rămășițe. Strînge atît de multe și cu atîta osteneală, încît umple o întreagă corabie, capturată apoi de pirați, comorile ei rămînînd pierdute pentru totdeauna.

Mărinimoasă și devotată în viața de toate zilele, cînd este vorba de colecțiile sale, ea devine aspră, bănuitoare și geloasă. Se împotrivește ca prea numeroși ochi să le cerceteze și să i le degradeze. Posedă un exemplar de *Strambotti* [1] și *Capitoli,* compuse pentru ea de cîntărețul Serafino. Ludovico Gonzaga da Gazzuolo insistă călduros să copieze un *capitolo* renumit, „despre somn" ; ea îi tri-

[1] Scurtă compoziție satirică sau erotică, cu rime alternative, formată din opt endacasilabi.

mite o copie, îl roagă însă să o țină ascunsă și să nu permită nimănui s-o citească, deoarece nu acceptă ca aceste versuri să devină bun public. Are și un *Eustathium*[1] grec ; îl împrumută vărului său Cesare d'Aragon, dar îl roagă să nu încuviințeze să fie văzut de prea multă lume, pentru a nu-și pierde din valoare. Vrea din toată inima să se dăruiască alor săi și să le ofere tot ce posedă, dar nicidecum un obiect din colecție — nici o piesă de muzeu !

A doua zi după bătălia de la Fornovo, cînd stradioții marchizului Gonzaga, prădînd tabăra lui Carol al VIII-lea, au furat mai ales încîntătoarele tapiserii pe care regele le lua totdeauna cu el, marchizul hotărăște, desigur pentru a-și atrage favoruri din partea lui Ludovico il Moro, să trimită aceste minunății cumnatei sale Beatrice d'Este. Înlemnită, Isabella nu i se împotrivește, dar nici nu se supune, și caută să scape scriindu-i :

„Preailustre senior, excelența voastră și-a manifestat dorința să vă trimit cele patru lucrări de tapiserie ce aparțineau regelui Franței, pentru a fi date în dar ducesei de Milano. Nu încape îndoială, mă supun vointei excelenței voastre, dar în această împrejurare trebuie să vă spun : o fac cu mare silă, întrucît, după opinia mea, prada aceasta de război regească ar fi trebuit să rămînă în familia noastră spre a se perpetua amintirea glorioaselor lupte ale senioriei voastre, despre care nu avem aici alte evocări. Dîndu-le altora, păreți a vă lipsi atît de onoarea

[1] Este vorba de un manuscris al lui *Eustatzio di Tessalonica,* zis și Eustathios sau Eustathe, scriitor și prelat bizantin din a doua jumătate a secolului al XII-lea, comentator al lui Pindar și Homer *(Iliada),* mare literat, autor de epigrame, scrisori, discursuri funebre ; *manuscrisele* lui erau foarte prețuite.

celor făptuite cît şi de aceste trofee ale biruinţei. Nu vi le trimit astăzi, deoarece am nevoie de un catîr în acest scop, şi de asemenea nădăjduiesc că veţi şti să găsiţi vreo scuză în faţa ducesei, spunîndu-i, de pildă, că aceste tapiserii mi le-aţi dăruit mie, mai dinainte. Dacă nu le-aş fi văzut nu aş ţine la ele atît de mult, dar cum în primul rînd mie mi le-aţi dăruit şi au fost dobîndite cu preţul vieţii senioriei voastre, nu m-aş lipsi de ele decît cu lacrimi în ochi. Totuşi, aşa cum v-am spus mai înainte, mă voi supune excelenţei voastre ; sper, însă, ca prin răspuns să primesc cîteva lămuriri. Chiar dacă tapiseriile ar avea de o mie de ori mai multă valoare decît au, dar să fi fost dobîndite în alt chip, aş fi fericită să le cedez susorii mele ducesa, pe care, aşa cum ştiţi, o iubesc şi o cinstesc din toată inima. Date fiind, însă, împrejurările, trebuie să vă mărturisesc că îmi este foarte greu să mă lipsesc de ele. Mantova, 24 iulie 1495."

Povestea marmurilor de la Urbino este şi mai caracteristică. În luna iunie a anului 1502, pe cînd Isabella d'Este îşi făcea bucuroasă vilegiatura în frumoasele sale grădini din Porto împreună cu Elisabetta Gonzaga, ducesă de Urbino, cumnata şi prietena ei cea mai bună, deodată apare soţul acesteia Guidobaldo, duce de Urbino, descălecînd aproape mort de groază şi de oboseală, sosit în goană mare din statele sale pe care Cesare Borgia le năpădise chiar atunci şi le jefuia. Nu izbutise să-şi salveze decît viaţa şi cămaşa. Totul se petrecuse în plină pace, chiar în plină alianţă, fără nici o declaraţie de război şi cu atît mai uşor fusese înşelat de năvălitor, cu cît

Guidobaldo, spre a-i face un serviciu, îi împrumutase, scurt timp înainte, propria lui artilerie. A fost una dintre acele feste jucate de Cesare Borgia care i-au prilejuit elogii din partea lui Machiavelli, laude sortite să nu-i poarte defel noroc. Aşteptînd ca răzbunarea să poată răscumpăra cinstea călcată în picioare şi crima să-şi primească osînda, supuşii lui Guidobaldo erau jefuiţi şi măcelăriţi, iar palatul unde tatăl său adunase nenumărate comori : manuscrise, arme, opere de artă era prădat după un plan chibzuit în amănunt. Roadele acestui atac banditesc, izbutit din plin, erau cărate de şiruri întregi de catîri care coborau din munţi pînă la Vatican — deoarece „papii din acea vreme apăreau ca ocrotitori ai artelor"...

În acest ansamblu de împrejurări, Isabella d'Este se poartă ca o adevărată cumnată, dublată de o şi mai grijulie colecţionară. Fiind rudă zeloasă, îl primeşte foarte bine pe fugar, varsă lacrimi pentru nenorocirile acestuia, îi pune la dispoziţie adăpost în chiar palatul său ; fiind însă şi colecţionară, nu zăboveşte să tragă folos dintr-o milostenie căzută din cer : îşi aminteşte de un frumos tors antic înfăţişînd pe *Venus* şi un încîntător *Amor adormit,* văzute la Urbino. Acesta din urmă, deşi fusese vîndut mai înainte cardinalului Riario, drept piesă antică, era în realitate opera unui tînăr sculptor florentin, un oarecare Buonarotti... Ambele erau rîvnite tot timpul de marchiză. Fără o clipă de întîrziere, scrie fratelui ei cardinalul Ippolito d'Este, aflat la Roma, rugîndu-l să facă în aşa fel ca uzurpatorul să-i cedeze cele două piese pentru colecţia sa. De îndată, Cesare Borgia, hoţ curtenitor şi trădător îndatoritor, trimite în grabă la Mantova un om de

încredere care-i aduce, pe catîri, cele două marmuri : în felul acesta ducele de Urbino poate să vadă reapărînd, în palatul unde este adăpostit și în deplină stăpînire a cumnatei sale, ambele piese proprietatea lui cu cîtva timp mai înainte și aflate în însuși palatul său...

Pînă aici, îndeletnicirea de colecționară poate să rămînă contopită cu atribuțiile ei de prietenă. Dar vine și ziua cînd deosebirea apare limpede. Este ziua în care familia Borgia, în cele din urmă prăbușită, și Guidobaldo, revenit, cu aproape toate bogățiile redobîndite, în statele sale, Isabella se apără cît poate ca să nu restituie cele două sculpturi. Înainte de a le cere hoțului avusese prevederea de a obține încuviințarea păgubașului, ceea ce, susținea ea, o scutește să înapoieze vreodată rodul furtișagului. Iată deci cum, în aceste vremuri de omoruri și jafuri, lucrul furat de un bandit se mai poate redobîndi, cîteodată, cel strîns de un colecționar, nicicînd.

Astfel, fiecare mare nenorocire, fiecare furtună aduce epava sa frumoasei „naufragiatoare“ [1], iar vizitatorul care trece prin *Grotta* marchizei, fie el Castiglione sau Pietro Bembo, își poate întocmi în gînd lista martirilor din Italia. Orice coroană prăbușită înseamnă pentru ea un șirag de perle ce s-a rupt și, la nevoie, se tîrăște și pe brînci pentru a aduna perlele deșirate ; un artist ce-și dă sufletul echivalează cu o vînzare ce va urma ; iar un oraș jefuit este sinonim cu un catîr sosind împovărat cu o comoară... Dar cine s-ar încumeta să-i arate vreo împotrivire ? Nu-i decît o colecționară. La obîrșia oricărui mu-

---

[1] Naufragiatorul era locuitorul unei coaste care, prin semnale false sau alt mijloc, provoca naufragii ca să poată jefui epavele.

zeu public sau particular o să găsim familii ruinate, vînzări la mezat, apusul vreunei seminții, prădăciuni de mînăstiri sau regi alungați. O colecție nu înseamnă decît o colibă ridicată din rămășițele a o sută de palate.

Chiar și coliba Isabellei d'Este a fost, pînă la urmă, nimicită și împrăștiată. Cînd nici nu trecuse bine un veac de la moartea marchizei, tablourile sale adunate cu atîta trudă erau vîndute regelui Carol I al Angliei, de ducele, domnind atunci la Mantova, Vincenzo al II-lea. Cumpărătorul, apreciindu-le în chip deosebit, scria cu mîna lui pe un inventar, în dreptul fiecărui obiect provenit din renumita colecție : *Mantua piece* [1]. Dar, palatul acestuia nu reprezenta decît un adăpost de prea puțină siguranță : după cîțiva ani izbucni revoluția în Anglia. Regele fu decapitat, colecțiile vîndute, iar tablourile Isabellei d'Este risipite în toată Europa. Soarta obiectelor prețioase aflate încă la Mantova nu a fost mai norocoasă : cînd orașul a fost prădat și măcelărit, în anul 1630, de pedestrașii mercenari ai lui Ferdinand al II-lea [2], aproape tot ce exista acolo a fost jefuit, încărcat în ambarcațiuni pe rîul Mincio și a pierit, răspîndit la voia întîmplării. Fragmente din ele se mai găsesc în zilele noastre aproape peste tot, în Franța, în Germania și mai ales în Anglia. Se mai află încă, sîntem convinși, rămășițe din *Grotta,* portrete ale Isabellei d'Este sau ale prietenilor săi, prin adîncurile multor castele din Regatul Unit, sub ochii unor posesori care nu le atribuie nici o valoare. Piese din vestitul său „serviciu" sînt împrăștiate în felurite colecții din Viena

[1] Obiect provenit de la Mantova (engl.).
[2] Împărat german (1578—1637).

și din Paris. Medaliile ei se află la Viena și prin colecții particulare. A mai rămas un singur loc unde nu se mai găsește nimic : palatul său.

4. Palatul său din Mantova

Sîntem sfătuiți adesea să reașezăm operele de artă în cadrul unde au fost văzute pentru prima oară. Asupra acestei îndrumări, Renan a scris pagini citite numai din cînd în cînd, dar menționate totdeauna. Să ne imaginăm, o clipă, că acest lucru este posibil. Să visăm : a sosit ziua cînd fiecare popor își recapătă operele de artă zămislite de el. Panourile *Adorației*[1] sînt readuse la Gand, *Panateneele*[2] revin pe Acropole, mormîntul papei Iuliu al II-lea este pus în ordine, *Madonele* de pretutindeni sînt înălțate iarăși pe altarele lor. Ni se îngăduie astfel ca picturile lui Mantegna, Perugino, Costa, Correggio, create pentru Isabella d'Este, să fie restituite pereților cărora a trebuit altădată să le dea viață. Părăsim palatul Luvru, construcție așa de bine cumpănită, cu o arhitectură atît de reușit orînduită, muzeu nespus de bogat, prin curțile căruia forfotesc mulțimi de oameni, cu ferestre deschise deasupra unei ape curgătoare plină de viață și care lasă să pătrundă aici, în pale repezi, necontenite și nedeslușite zgomote de voci cosmopolite. Cărăm din palat bogățiile noastre străbătînd cîmpia lombardă pînă dincolo de Mi-

---

[1] *Adorația păstorilor,* triptic aflat la muzeul Uffizi din Florența, opera pictorului flamand Hugo Van der Goes.

[2] Sculptură aflată altădată pe friza Partenonului reprezentînd procesiunea Panateneelor, sărbătoare celebrată la Atena, în cinstea zeiței Atena (Minerva) ; azi, la British Museum.

lano, mai departe de Brescia, pînă la Mantova. După ce-am trecut peste cingătoarea de ape stătătoare, rupînd orașul de restul lumii, iată-ne pășind de-a lungul unor ulițe strîmte, înfricoșătoare, mărginite de arcade întunecate ; case burtoase se lasă greu peste colonadele lor asemenea unor bătrîne sprijinite în cîrji ; pătrundem într-o vastă confuzie de castele fortificate, părăsite, în ruină, amuțite, intrăm printre munți de cărămizi acoperite cu mucegaiuri din mijlocul apelor verzi ale șanțurilor și ne oprim pe malul lacului peste care se tîrăște reflexul unor nori trîndavi... Unde vom așeza acum pînzele noastre ?

Paznicii ne arată cu nespus de mare mîndrie *Sala Fluviilor, Sala Oglinzilor, Sala Marchizilor ;* sînt săli de cazino ; rămîi mirat fiindcă nu zărești umbrele jucătorilor din jurul unei vedenii : masa unde se joacă „treizeci și patruzeci“ [1]. În înaltul cornișelor se văd ciorchini de statui dărăpănate, unele mutilate lăsînd să le apară scheletul de fier... Nimic nu a mai rămas nici din epoca, nici din visul Isabellei d'Este. Nici vorbă să putem așeza aici *Parnasul* sau *Lupta dintre Vicii și Virtute...* Să mergem mai departe. Să străbatem grădinile și curțile interioare și să ne oprim la camerele cele mai îndepărtate ale celui mai îndepărtat dintre aceste palate. Numai ruină, totul se fărîmițează, totul se prăbușește : timp de o sută cincizeci de ani, aici, înăuntru, austriecii și-au avut tabăra, au mîncat, au băut, și-au gătit bucatele, au întins așternuturi de paie... Unde ar putea fi agățate operele noastre de artă ? Cum să se găsească locul precis pentru care au fost concepute și unde au fost fixate odinioară ?

---

[1] Joc de cărți, la modă în acea epocă.

Nu este o treabă ușoară. În acest palat Isabella d'Este a trăit în trei apartamente, nici unul la fel cu altul, și foarte departe unul de altul. Ca să vizitezi ce-a mai rămas din primul său apartament, cel în care și-a petrecut cei treizeci de ani de căsnicie, adică toată tinerețea și chiar mai mult decît tinerețea sa, ești nevoit să mergi pînă unde se sfîrșesc palatele, să ajungi pînă pe malul acelui *lago mezzo* [1], în vechiul și întunecatul *Castello*, santinelă înaintată a Mantovei către nord. Pe cele două extremități ale acestui palat, una la apus, alta la răsărit, stau de strajă, vîrfuite de meterezuri, două turnuri pătrate : în cel de la apus se află camera pictată de Mantegna, *Sala degli Sposi,* cu minunatele ei fresce ; în cel de la răsărit nu se află nimic ; dar, între amîndouă, un mic avancorp [2] înaintează către lac asemenea unui cap. Coborînd cîteva trepte ochii ne sînt atrași numaidecît de o cameră îngustă, boltită în „semi-cerc". Ungherul acesta, din pricina luminii care pătrunde printr-o îngustă barbacană, seamănă, fără îndoială, mai mult cu o cazemată decît cu un budoar. Totuși, parcă am fi pătruns într-un cufăraș garnisit, de mare preț ; sub boltă ochii ne sînt atrași de o întreagă ornamentație alcătuită din rămășițe de peruzele și din aur, de o gingășie fără seamăn, totul formînd cadrul a două teme ce se succed mereu aceleași : un portativ de muzică pe care sînt desenate mai multe note alcătuind, pare-se, pauze muzicale, apoi niște fîșii de pergament înmănuncheate și legate cu panglici, ale

---

[1] Lacul din mijloc (it.).

[2] Partea unei construcții care formează un ieșind din fațada principală.

căror capete flutură în aer. Iată tot ce-a mai rămas din primul apartament al Isabellei d'Este, din acel faimos *studiolo* în care ea și-a dus viața, începînd din 1490, cînd s-a căsătorit, pînă în 1520, după moartea soțului ei, și unde a adunat primele sale comori de artă.

Nu încape îndoială, aici a locuit Isabella cînd a dat poruncă lui Mantegna să-i picteze tablourile aduse de noi. Dar, unde să le găsim peretele potrivit ? Care să fie camerele unde ar putea fi adăpostite ? Nici vorbă să le agățăm în acest ungher larg, sau mai bine zis îngust, numai de doi metri și jumătate, semănînd mai curînd cu un loc de trecere, devenit, în adevăr, un simplu culoar. La capăt, acolo unde avancorpul acesta mic cade perpendicular pe lac, se afla odinioară un alt palat mai simplu, scund, pătrat, zidit chiar în timpul vieții Isabellei d'Este pentru nora sa, principesa Paleologu, și numit din această pricină la *Palazzina della Paleologa.* Pentru a se putea trece din *Castello* cel vechi în palatul nou, a fost necesară străpungerea acestui prețios cufăraș ce timp de mai multe veacuri a servit numai drept coridor obișnuit. În urmă, *la Palazzina della Paleologa* s-a dărăpănat și a fost dărîmat în anul 1899. Camera boltită a fost, deci, scoasă la iveală și cerul îi trimite în prezent, direct, lumină și aer, la fel ca în vremea Isabellei. Nu este însă mai puțin adevărat : tot ce alcătuia farmecul acestui *studiolo* a dispărut ; adăpostul pentru tablourile noastre trebuie căutat în altă parte.

Să ne oprim, oare, la șirul de camere mici, la acele *camerini* în care Isabella s-a retras după ce a părăsit vechiul *Castello,* în anul 1520, și unde și-a dat sufletul,

în anul 1539 ? Este partea cea mai puțin ruinată și cea mai puțin restaurată din vechile palate. Se află în așa-zisa *Corte Vecchia*, la primul etaj, cu vederea spre răsărit, deasupra lacului. Să intrăm. O descoperim aproape la fel cum era cînd a părăsit-o Isabella d'Este, urmele ei neputînd fi în întregime șterse de soldații sau de toți cei ce, unii după alții, au locuit-o... Singur vîntul mai sălășluiește în tot restul palatelor — apoi liniște și singurătate : simți că te afli în locuința cuiva. Întotdeauna le-a plăcut italienilor să construiască edificii foarte întinse, pentru a nu ocupa apoi din ele decît niște chichinețe, trăind acolo ca șobolanii într-un transatlantic. De asemenea, au vrut veșnic să locuiască pe înălțimi de unde privirea poate cuprinde întreaga omenire, dar reducînd lumina zilei la cea primită printr-un fel de ambrazuri, cocoțate sus, stînjenitoare, prin care nu se zărește nimic decît cerul. Aceeași predilecție o aflăm și la marea marchiză. *Camerini*-le ei nu sînt decît un șir de chilii, comunicînd una cu alta și cu fața către lac. Nimic, dealtfel, ce ar putea să-ți aducă aminte de lacurile italienești, nici chiar de Italia. Ape stătătoare, cît vezi cu ochiul ; șiruri întinse de nisipuri ieșind din ape ; linii nesfîrșite de arbori pitici pe nisipuri ; peste tot se tîrăsc lungi salbe de nori, urcînd cîteodată sub formă de norișori albi pe cerul albastru : ai spune un orizont din Olanda ce-l vezi adîncindu-se liber, deschis la infinit, dar pe care îl știi ferecat de stîncile și de lacul cîntate de Vergiliu și de Catul, acolo sus, tare departe, către nord... Așadar, afară, nimic de văzut, dar de vă veți întoarce spre interior veți întîlni vestitul *Paradiso*, conceput în întregime de ea și pentru ea după ce i-a mu-

rit soțul. Rar vreo chilie să fi fost împodobită cu atîta dragoste ; niciodată nu s-a văzut folosit cu atîta pricepere un spațiu atît de mărginit, pentru ca sumedenie de lucruri să bată bine la ochi, trezind luarea-aminte.

Ușa de trecere dintre cele două principale *camerini* este un poem în marmuri de toate culorile, peste tocurile galbene, negre sau roșii ale ușii sînt înșirate medalioane de marmură albă, ca niște sigilii pe peceți de ceară, iar medalioanele poartă, gravate, statui în miniatură, de o finețe nebănuită. Se spune că ar fi opera lui Cristoforo Romano : ele pot fi atribuite celor mai mari maeștri. Pe cadrul acestei uși se citește întreg ansamblul de simboluri ale Isabellei d'Este. Între o armură ridicată pe un trunchi de arbore și un măslin simbolic, Minerva, în picioare, se sprijină pe lancea și scutul ei ; iată și Muzica dominînd printre pupitre și tablaturi [1] ; Orfeu își agață lira de un arbore ; o femeie cu față ciudată aleargă purtînd cîteva cărți pe cap și călcînd în picioare un craniu omenesc... Două medalioane dintr-o marmură violacee, culoarea liliacului, sînt placate în mijlocul chenarelor și un al treilea pe fruntea buiandrugului, pare-se pentru a înlocui lucrări de artă furate sau distruse. Dar, bordurile gingașe de marmură albă, crestate în chip de frunză de stejar sau de acantă, se mai încolăcesc și astăzi în jurul acestor oglinzi moarte. Iar în grosimea zidului pătruns de ușă, alte șase medalioane repetă mai departe, asemenea unor ecouri, ceea ce spun primele figuri. O păsărică, o privighetoare, fără îndoială, se află în spatele Muzicii,

[1] În vechime, orice muzică redată prin linii și semne convenționale.

cu o inscripție : Χατρεπροχνη[1] ; în spatele lui Orfeu, o maimuță, purtînd un guleraș și o oglindă ; Minerva are în urma ei o bufniță ; un păun se află în spatele figurii misterioase care, folosind Cartea, îmblînzește Moartea ; în sfîrșit, în dosul medalioanelor rămase goale, un leopard și doi porumbei ne invită să le ghicim tainele.

Să privim în jurul nostru. Pereții sînt tapetați cu marchetării frumos colorate în nuanța viorilor din Cremona, galben în reliefuri, negru în părțile concave. Vedem, puțin cîte puțin, destul de deslușit, orașe ireale, arhitecturi ale unor palate îngrămădite, instrumente muzicale : o violă, un virginal, o lăută : în fiecare colț descoperim, dăinuind, cîte o cugetare. Fibre, din diferite specii de lemn, sînt în așa fel orînduite ca să figureze un portativ de muzică pe care sînt desenate notele unui cîntec popular francez din veacul al XVI-lea, și scrise primele cuvinte din text : *Prendes sur moy* [1], însoțite de numele celebrului muzician flamand Okenghem. În altă parte, pe un mic stindard umflat ca o pînză de corabie, se poate citi limpede ISAB și dedesubt ELLA. În aceste panouri se află „intenții" și „decoruri simbolice" mai numeroase decît într-un bufet de Gallé [3].

Ridicînd ochii către boltă ne simțim dominați de încă o cugetare tainică. Într-o încîlceală de aur șters, pe un fond de un albastru-închis, ornamente în formă de muluri, de cifre și de flori se unesc și se încrucișează unele

---

[1] „Salut în genunchi" (gr.).

[2] Ai încredere în mine (fr. veche).

[3] Dulap pentru veselă și lenjerie de masă marchetat, realizat de ebenistul francez Gallé (1846-1904), mare specialist în marchetărie și sticlă ornamentată.

cu altele ; codițe și frunze de accantă sau de lauri, panglici și noduri se desfășoară, se amestecă, se unesc din nou, se încolăcesc, apar tot așa de nedeslușite ca bolta unei păduri. Apoi, puțin cîte puțin, ca într-o noapte înstelată, distingem figurile constelațiilor, recunoaștem înăuntru simboluri. Iată litera α apoi ω , începutul și sfîrșitul a tot ce există ; vedem și mănunchiuri formate din cartoane de *Lotto*[1], simboluri ale hazardului hotărînd soarta fiecărui om ; iată și un policandru în formă de triunghi : dintre luminile lui una singură mai strălucește, reamintindu-ne, cu literele U.T.S., deviza aleasă de marchiză în ceasurile triste cînd nu-i mai rămînea decît nădejdea : *unum in tenebris sufficit*[2]; iată și portativul muzical cu cheile stranii și notele misterioase pe care nimeni nu le-a putut dezlega vreodată, în așa măsură îndrăgite de marchiză încît poruncea să fie reproduse, în perle, pe rochiile sale. Denumite de obicei *Pauze* sau *Întreruperi,* sînt în realitate note și sunete, dar note scrise cum nu se mai obișnuia de două sute de ani ; rînduite astfel, ele vădesc mai mult grija de a împodobi decît preocuparea pentru muzică. Iată, în sfîrșit, acel XXVII, însemnînd : facțiuni biruite, VINTE SETTE, și peste tot, în cele mai diferite forme, deviza sub suveranitatea căreia s-a aflat întreaga sa viață trăită aici : NEC SPE NEC METU... NEC SPE NEC METU[3]. Sîntem într-adevăr în locuința Isabellei d'Este.

Tablourile noastre vor putea ele oare figura aici ? Fost-au vreodată în acest loc ? Da, Yriarte a crezut

[1] Joc de noroc.
[2] Ajunge unul în întuneric (lat.).
[3] Nici cu nădejde, nici cu teamă (lat.).

această versiune, a realizat chiar un proiect de reconstituire a acelui *Paradiso* ce cuprindea și locurile presupuse a fi adăpostit toate aceste opere. Dar, vădit lucru, panourile din *camerini*-le acoperite acum cu ornamentații fără valoare au fost totdeauna prea neîncăpătoare pentru a cuprinde picturile de care ne ocupăm și care nu s-au aflat niciodată aici. Tablourile lui Mantegna s-ar simți bine la ea acasă, totuși, nu ar fi la ele acasă. Sîntem deci nevoiți să le găsim un alt adăpost...

Să reluăm alergătura noastră prin întortocheturile palatului Reggia, și să căutăm cel de-al treilea apartament al marchizei. Nu era un apartament pentru locuit, ci destinat recepțiilor și reuniunilor. Să ne silim să aflăm unde a putut fi muzeul său. Urmează săli după săli, coridoare înaintînd la nesfîrșit, în întuneric, cîteodată tăiate de cîte un spațiu deschis, plin de soare și de vînt. Pășind peste lespezi, trezim foarte departe, sus de tot, sub bolți, ecouri trîndave ce nu zăbovesc să adoarmă iarăși ; dar nu-i decît o alarmă înșelătoare, viața nu se va mai reîntoarce să însuflețească acest uriaș schelet de piatră și de cărămizi. Atunci cînd, pe neașteptate, te vezi silit să apleci capul, să te faci cît mai mic pentru a putea pătrunde într-un șir de cămăruțe, s-ar zice pentru liliputani, te întrebi ce uriași au clădit, oare, aceste ziduri ? Ce înseamnă asta ? Să fie vreo temniță unde s-au folosit cele mai subtile schingiuiri pentru ca ocnașii să poată fi îmblînziți ? Nu ! prea multe ornamente, un loc de prea mare gust pentru a fi avut această destinație... Apoi, ne vin în minte cuvintele citite într-o scrisoare din acea epocă și în care se povestește cum se distra Isabella d'Este : „Atunci, intrară

Morgantino și Delia, dansară țopăind împreună și făcură lucruri grozave cu micile lor corpuri..." Sîntem deci la pitici, în locuința lor. Aici se afla lăcașul acestui soi de oameni, păstrați cu multă grijă la Curtea din Mantova, unii dintre ei fiind aleși și dați în dar principeselor străine, așa cum principii primeau în dar cai proveniți din herghelii. Iată ce scrie Isabella: „Am făgăduit doamnei Renée, acum patru ani, ca dintre fiicele piticilor mei să i-o trimit pe prima care se va naște. *La puttina* [1] a împlinit doi ani și va rămîne, fără nici o îndoială, pitică, deși nu putem trage nădejde că va fi tot atît de scundă ca Delia mea. Copila poate, în prezent, să umble singură, fără însoțitor, dacă ducesa mai dorește să o aibă." Deci, aici se afla micul apartament clădit după înălțimea lor și cruțat de toți năvălitorii, neputînd folosi nimănui, la nimic. Este tot ce a rămas neatins din imensul palat... Nu poate fi vorba să agățăm pe acești pereți tablourile amintite și continuăm căutările, oarecum urmăriți de chipul șters al acestor ființe nenaturale și de rezonanța bizară a cuvintelor: *„Atunci, intrară Morgantino și Delia"...*

În cele din urmă, la parter, ajungem într-o curte plină cu arbuști, înfrumusețată cu un mic templu de marmură și numită: *Curtea celor patru platani.* Pe toate lungimea acestei grădini părăsite se află o galerie largă la care au acces un șir întreg de săli mici. Austriecii aveau instalată aici Scalcheria (cancelaria) lor, iar la capătul acestor săli găsim o curte deschisă, o *cortile* în ruină, cu lespezile scoase și înlocuite cu iarbă, cu frizele dărăpănate, iar în zid se văd găuri — desigur odinioară firide pentru sta-

---

[1] Fetița (it.).

tui — unde mai strălucesc cîteva rămășițe de mozaic. Privind mai atent, de jur-împrejurul frizei măcinată de vînt, arsă de soare, înnegrită de ploaie, cu știrbituri, șubrezită din pricina crăpăturilor, sfîrșim prin a descoperi literele necesare formării la început a acestor cuvinte: ISABELLA ESTENSIS... și la sfîrșit: ...FECIT A PARTU VIRGINIS MDXXII [1]. Am ajuns! Aici într-adevăr se află, după cum a spus poetul Toscana:

Locul poreclit de lume *Grotta,*
Ascunzînd în sînul său bogat,
Tot ce are mai de preț frumoasa Italie;
Mărinimoasa Isabella d'Este
Este cea care a clădit-o și a împodobit-o măreț,
Alcătuită din cinci camere, dar numai două dintre ele
Au fost sortite să adăpostească lucrurile de Artă...

Nu mai încape nici un fel de îndoială, de data aceasta ne aflăm pe pămîntul și sub cerul unde și-au petrecut tinerețea tablourile noastre de la Luvru. Iată cele două camere de care vorbește poetul Toscana. Știm că, aici, la dreapta ferestrei, se găsea *L'Incoronazione* sau *Curtea Isabellei d'Este,* pictată de Lorenzo Costa și *Lupta dintre Amorași și Nimfe,* a lui Perugino; în cealaltă parte era *Parnasul* lui Mantegna, denumit și *Venera cu Vulcan și Orfeu;* dincolo se afla *Lupta dintre Vicii și Virtute,* de Mantegna, în sfîrșit, poate aici, și în mod sigur foarte aproape, și fără nici o îndoială în același palat erau: tabloul *Antiope,* pictat de Correggio și *Coborîrea în mormînt* a lui Tizian [2].

---

[1] Isabela a ridicat aceasta în anul 1522, socotit de cînd a născut Fecioara (lat.).

[2] Conform inventarului din 2 august 1542, întocmit de Odorado Stivini, notar. Cf. A. Patricolo, *Guido del Palazzo Ducale,* Mantova, 1908 (n.a.)

Dacă meleagurile prin care sufletele zbuciumate și-au dus viața lor frămîntată ar mai păstra ceva din chipul personajelor respective, și dacă ar fi de ajuns să ne amintim de ele pentru a le și materializa în fața noastră, așa cum într-o rază de soare zărim sclipind imponderabile particule materiale jucînd în aer, am putea vedea apărînd aici capul grăsuț al lui Baldassarre Castiglione, acum la Luvru, fața osoasă și ascuțită a lui Machiavelli, de la Bargello, craniul chel și barba fluturînd în aer a lui Pietro Bembo, fruntea foarte aplecată a lui Ariosto, mutrișoara ca o minge a lui Niccolo da Correggio, capul solemn semănînd cu o cupolă a lui Tizian, profilul dumnezeiesc al lui Leonardo da Vinci, botul tainic al lui Ludovico il Moro, falca prelungă a lui Carol Quintul... Orice om care a iubit sau a suferit, toți cei ce în pragul veacului al XVI-lea au prezis o lume mai complexă sau au dorit o umanitate mai merituoasă au trecut pe aici, au căzut pe gînduri în fața tablourilor aflate acum la Luvru, au privit dănțuiala Muzelor noastre, pe Apollo visător, pe micii noștri Îngerași cu aripi de libelulă rostogolindu-se, pe filozofi discutînd, pe Minerva luptîndu-se cu Viciile sau împotrivindu-se lui Venus. Aceste schițări ale unei vieți desăvîrșite au dat cîndva viață acestor ruine.

Ne-am putea, deci, închipui că le-am agățat în acest loc, dar care ar fi soarta lor? Ar rămîne singuratice, neștiind unde se află, pierdute. Pe cînd trăia Isabella d'Este, aceste săli erau ințesate pînă la refuz de marmuri, de bronzuri, de camee, de cristale, de cărți prețioase, aproape toate mitologice. Totul vorbea limba zeilor. Pînă și lespezile înseși, de faianță colorată, din *Cortile,* erau mici tablouri simbolice. Puneai piciorul cînd pe torțe în-

mănuncheate, închipuind turnul Babel, purtînd această tainică inscripție : *AMUMOC*, intimii familiei d'Este știind s-o tălmăcească prin *amomos*[1] sau *immaculata,* cînd pe „mănușa în lame de fier“[2], jur-împrejur cu deviza : *buena fe non e mudable*[3], cînd pe feștila de torță aprinsă și pe porumbelul cu deviza : *amorul adevărat este neschimbător,* cînd pe soarele arzător aruncîndu-și în toate părțile săgețile luminoase cu deviza : *per un dexir...* Oricine putea cerceta aici noile ediții ale lui Aldo Manuzio ; îți era îngăduit să mîngîi obiecte din fildeș, din marmură, din lemn, de cristal — desfătare unică a pipăitului. Locul geografic căutat, fără îndoială, acesta este, dar toată ambianța estetică, a pierit... Dacă îți ridici ochii pe pereții acelei *Scalcheria,* în zadar vei căuta manuscrisele din rafturi care l-au încîntat pe Ariosto sau pe Bembo, iar cînd vrei să dibui cu piciorul acel renumit *pavimento,* cu lespezi din faianță purtînd devizele familiei Gonzaga, nu mai găsești decît trefile : el se află acum la Paris pe bulevardul Haussman[4].

Răbdare însă ! Neprevăzutul, căruia îi place să reclădească așa cum îi place să și dărîme, a adunat, încetul cu încetul, epavele cele mai frumoase ale Isabellei d'Este și le urnește, fără să-ți dai seama, către Luvru, ca spre rada unui port. La puțină vreme după pustiirea orașului Man-

---

[1] Ireproșabil (span.).
[2] O parte din armura cavalerilor.
[3] Buna-credință nu se schimbă (span.).
[4] La muzeul Jacquemart-André din Paris, s-a încercat o restaurare a acestei *Cortile,* dar cu toată reconstituirea ei exactă, nu s-a ajuns să se înlocuiască nici chiar materialul obiectelor pe care le-a văzut și atins Isabella d'Este și care au pierit cu desăvîrșire (n.a.).

tova, mitologiile lui Mantegna, ale lui Perugino și Costa, scăpate din pîrjol, au fost cumpărate de cardinalul Richelieu și duse la castelul său din Plessis, iar de acolo au ajuns la Luvru. În anul 1797, tabloul *Madona Victoriei* a fost scos din capela aflată pe Via San Simone de oștile franceze care l-au adus în Franța, fiind apoi alăturat celorlalte tablouri la Luvru. Ființele care au trăit în jurul marei marchize, alcătuind „colecția sa de suflete", se reîntîlnesc și ele. Portretul prietenului său Baldassare Castiglione, opera lui Rafael, se află în Salonul Pătrat în locul *Giocondei* [1]. Acela al fiului său Federigo, pictat de Tizian, nu este nici el prea departe, prins să admire cu atenție o femeie frumoasă, între două oglinzi. În una din galeriile Luvrului, cea ‚de pe malul Senei", se află, sub pseudonimul *„Frumoasa Ferronieră"* [2], portretul bănuit a fi al frumoasei Lucrezia Crivelli, una din admiratoarele Isabellei d'Este și iubita lui Ludovico il Moro. La parter, în galeria de pe malul Senei, denumită „a lui Michelangelo", se găsește bustul surorii sale, Beatrice d'Este, opera lui Cristoforo Romano. Iat-o, în sfîrșit, și pe Isabella în Parisul atît de mult dorit, în acest Luvru așa de des pomenit de cei din jurul ei, respirînd aerul unei necontenite vieți de societate fără de care, pare-se, nu putea trăi. Uneori, a doua viață dăruită de un portret modelului său este cea pe care el o visase...

---

[1] Gioconda a fost furată în anul 1911 din muzeul Luvru și readusă în anul 1913, răstimp în care portretul de mai sus a figurat în locul ei.

[2] Bijuterie purtată de femei în mijlocul frunții.

MADONA VICTORIEI
LA LUVRU

I. LIGA

Se afla pe vremuri la Mantova un sărman evreu — vreau să spun un evreu cu avere, dar de care nimeni nu se apropia cu inima deschisă, ceea ce înseamnă cea mai cruntă sărăcie. Îl chema Daniele Norsa. Era bancher și treburile îi mergeau strună. Într-o zi, prin anul 1495, îi veni gîndul ciudat să locuiască într-o casă ridicată la începutul căii San Simone, astăzi via Domenico Fernelli, în partea de miazănoapte a orașului, aproape de smîrcurile secate mai tîrziu, unde a apărut apoi o piață, piața Virgiliana. Întîmplarea făcea să existe o oprelişte care nu îngăduia nici unui evreu să se statornicească în această locuință : pe zidul clădirii era pictată în frescă o Madonă antică, iar deprinderile acelor timpuri nu încuviințau o

---

Tabloul conține : portretul autentic al lui Gian Francesco Gonzaga, al patrulea marchiz de Mantova, conducător suprem al oștilor seniorei din Veneția, reprezentat la vîrsta de douăzeci și nouă de ani, înarmat, și în genunchi. Mai conține, de asemenea, portretul prezumat al Ossanei dei Andreasi, numită și *Fericita Ossana,* călugăriță dominicană, rudă a familiei Gonzaga, decedată ca o desăvîrșită creștină în anul 1505 și trecută în rîndul sfinților în anul 1515, de către papa Leon al X-lea ; ea înfățișează aci pe sfînta Elisabeta în genunchi (n.a.).

vecinătate atît de compromițătoare pentru sfînta Fecioară. De aceea, omul cu pricina își luase măsuri de ocrotire : ceruse episcopului îngăduința, punînd în joc și ceva bani, să facă astfel ca Madona să dispară ; desigur, hotărîrea era înțeleaptă, dar, fiindcă scosese arginți, se socotea la adăpost de orice primejdie, ceea ce nu era chiar așa.

Într-o bună zi din luna mai, în ajun de Înălțarea Domnului, un alai religios trecu prin fața casei și zări pe zid, în locul obișnuitei Madone, niște chipuri necuviincioase precum și o inscripție care nu avea nici în clin nici în mînecă cu cele sfinte, zmîngălită de curînd cu cărbune de niscaiva răuvoitori. Nimeni nu mai stătu la îndoială : era fapta ovreiului ! „Nelegiuire, nelegiuire !...“ Parcă se aud și azi ocările pornite din mulțime. Alaiul s-a oprit, o ploaie de pietre s-a abătut asupra ferestrelor bancherului, și s-a ivit o clipă teama ca mulțimea de credincioși, însuflețită de mărinimoasa dorință de a-și răzbuna Madona și, poate, și în pornirea de a îndepărta un creditor nechemat, să nu jefuiască și să pîrjolească totul din casă. Au trebuit să vină oamenii poliției să-l scape.

Întîmplarea a stîrnit o mare vîlvă în oraș. La sfîrșitul veacului al XV-lea locuitorii din Mantova nu prea aveau distracții și, astfel, asemenea incidente nu puteau trece neînsoțite de tot felul de trăncăneli și de învinuiri veninoase. Tocmai atunci statul nu avea stăpîn. Marchizul Gonzaga se afla în Lombardia, pornit să adune oștile Ligii [1] împotriva francezilor. De treburile orașului se ocupa Isabella d'Este, și nu se cunoștea încă felul în care tînăra

[1] Coaliția principilor italieni împotriva regelui Franței, Carol al VIII-lea.

femeie, de douăzeci și unu de ani, și-ar putea cîrmui poporul. Ca Marchizul să afle cele întîmplate, fură trimiși mesageri cu plîngeri din partea tuturor părților împricinate, printre ele fiind și cea a lui Daniel Norsa. Din pricina depărtării, faptul acesta oarecare luă o asemenea amploare încît, dacă nu s-ar fi îngrijit marchiza, s-ar fi vorbit de o mică răzmeriță. Fiindcă nu se ținuse seama de prezența sa acolo și nici de demnitatea ei de regentă, adînc jignită, Isabella puse capăt tuturor acestor intrigi.

„Cei care au născocit aceste bîrfeli răutăcioase, scrie ea soțului său, la 30 iunie 1495, dau dovadă de o asemenea înclinare spre rău încît nu s-au sfiit să vină să vă tulbure odihna spirituală în timp ce căutați să salvați Italia, ceea ce n-ar fi trebuit să facă, chiar dacă n-ar fi avut vreo stimă pentru mine sau pentru sfătuitorii mei. Rog pe excelența voastră să-și păstreze liniștea și să-și dea osteneală numai pentru misiunea sa ostășească, deoarece, ajutată fiind de acești prea iluștri seniori și magistrați, voi conduce treburile statului în așa chip încît nu veți avea nici o pagubă, și se va face tot ce este posibil spre binele supușilor voștri. Iar de se va întîmpla ca cineva, printr-o scrisoare sau prin vorbe, să vă aducă la cunoștință tulburări despre care eu nu v-aș fi pomenit, puteți fi încredințat că sînt minciuni grosolane, fiindcă primesc în audiență nu numai funcționarii ci și pe toți aceia dintre supușii excelenței voastre doritori să-mi vorbească, oricît de mult ar voi, — deci nici o neorînduială nu se poate săvîrși fără ca eu să nu fi fost înștiințată“.

Această „misiune ostășească“, menționată aici, merita în adevăr ca marchizul să se ostenească numai „pentru

ea". Era cea mai importantă dintre toate cîte fuseseră încercate în Italia în ultimele două veacuri, și trebuia să mai treacă vreme îndelungată pînă să se mai vorbească de una asemănătoare. Cu două luni înainte, la 31 martie, se încheiase la Veneția o ligă între cele trei state, cele mai puternice din Italia : Roma, Veneția și Milano, ajutate fiind de regele romanilor (Maximilian) și de regele Spaniei, curînd după aceea alăturîndu-li-se cele mai multe dintre statele mici pentru a-i nimici pe francezi. Înțelegerea se chema în limbaj diplomatic „apărarea creștinătății împotriva turcului" ; turcul fiind, aici, Carol al VIII-lea, aflat atunci cu toată oastea sa la Neapole și neștiind cum să iasă mai curînd din marea încurcătură pricinuită de cucerirea acestui regat [1]. Francezii aveau o faimă atît de rea, încît reușiseră să împace, pentru a se descotorosi de ei, toate statele din Italia, ceea ce părea pînă atunci de neconceput.

Fiecare stat confederat se legase să ia parte cu 8.000 de cai și 4.000 de pedestrași sau cu valoarea lor în bani, pentru ca ținuturile lor să fie eliberate. Cum era și firesc, socoteala lor nu a rămas neschimbată, dar se poate aprecia la cel puțin, 25.000 oamenii sorociți celor dintîi oști ale Ligii, dintre care patru cincimi trimise efectiv de Veneția.

Acestor forțe menite să sporească zi cu zi le trebuia un conducător. Seniorla Veneției alese pe tînărul Fran-

---

[1] Cucerirea regatului Neapole de către Carol al VIII-lea fu rapidă dar efemeră, din pricina coaliției din Italia, menită să-i împiedice reîntoarcerea în Franța. El lăsă la Neapole jumătate din armatele sale, capitulînd în fața lui Ferdinand al II-lea, care își recăpătă regatul.

cesco Gonzaga, marchiz de Mantova, om încercat în tot felul de întreceri cavalerești și în vicleșugurile războiului, iubit cu ardoare de oamenii săi, singurul dealtfel în măsură să stăpînească înfricoșătoarea cavalerie neregulată folosită în Republică [1] sub numele de stradioți. A fost zi mare, la Mantova, cînd s-a vestit că Serenisima Republică întărește oficial pe marchizul Gonzaga în slujba de conducător suprem al Confederaților. Asta însemna glorie, alianțe și îmbogățire, deoarece pe lîngă solda ce i se cuvenea în calitate de „comandant de tabără“, mai tîrziu de „conducător suprem de armată“ — și care ajungea la sume destul de însemnate — prada de război posibilă precum și toate celelalte : daruri, cheltuieli somptuoare, pensii trebuiau să revină în întregime micului stat. Ne putem deci închipui cu ce ochi și cu ce inimă îl urmăreau locuitorii din Mantova pe conducătorul lor în războiul pornit în folosul Confederaților.

Războaiele obișnuite ale acelor zile sfîrșeau cu izbînzi la tot pasul, de vreo bătălie însă se auzea rar. Cînd luptătorii se întorceau din război pășeau pe sub arcuri de triumf înălțate cu nespus de mult rafinament, aveau loc *Te-Deum*-uri cîntate, se emiteau medalii bătute cu frunze de lauri și însoțite de maxime latinești glorificînd biruința ; toate acestea le aflăm ori de cîte ori evocăm un moment istoric ; dar, două oști care să se avînte în lupte înverșunate, să se străpungă și să se războiască sîngeros, astfel încît pînă la urmă una dintre ele să lase pe cîmpul de bătaie vreo zece sau douăzeci la sută din efectiv, constituia un spectacol barbar ciuntind rareori

[1] Este vorba de Veneția.

vreun peisaj italian din veacul al XV-lea sau al XVI-lea. Socotim de-a dreptul o minune faptul ca într-o țară unde pe timp de pace omorurile se săvîrșeau fără cruțare, în vreme de război să cadă așa de puține victime și, ca urmare, mamele să nu aibă liniște decît știindu-și fiii în război. Porneau frămîntați de gînduri fioroase, dar cînd dădeau de aer liber, pare-se că priveliștea cîmpiilor și a pădurilor, goana călare în iarba umezită de roua dimineții cît și natura în plină înviorare — tot ce vedem în planul al doilea, din tabloul *Bătăliile*, de Paolo Uccello, sau în marșurile glorioase ale lui Benozzo Gazzoli — începeau să deschidă inimile acestor ființe aprige și simțitoare, atît de nevolnici să-și înfrîneze vrăjbile lor personale, iscate din senin, pe cît erau de dîrji să le continue, cu toate caznele unui război căruia îi cîntăreau limpede primejdiile...

Se înfruntau unii cu alții, se încăierau, aveau loc furtișaguri între ei, jucau *scartino* [1] și, pentru a-și scoate paguba pricinuită de veșnicile întîrzieri la plata soldelor, prădau tot ce ocheau în curțile locuitorilor. Uneori, una din aceste încăierări degenera, fără să se cunoască pricina, într-un vacarm general. Urmau timp de cîteva ceasuri pumni care se întîlneau, praf și larmă mare. Dar, îndată ce se însera, fiecare se întorcea, la lumina torțelor, în cantonament, iar comandanții celor două tabere înaintau unul către celălalt și se felicitau reciproc pentru sfîrșitul fără jertfe al ciocnirii. Înghesuiala se întețea doar dacă oștile adulmecau vreo pradă mai bogată la dușman, sau cînd se găseau în fața unor străini : francezi

[1] Joc de cărți.

sau elvețieni care, neștiind cum trebuia să se desfășoare jocul, se avîntau drept înaintea lor ucigînd fără nici o socoteală.

Era tocmai de ceea ce se temeau, în această vară a anului 1495, cei din oastea Ligii. Pe cînd ostașii erau adunați în regiunea Parmei, sub comanda lui Gonzaga, fură vestiți că francezii, după ce părăsiseră Neapole, la 20 mai, cu gîndul să se întoarcă în Franța, trecuseră munții și înaintau prin apropiere. Soseau încet, dar soseau. Fuseseră văzuți în orașul Lucca, la 24 iunie, iar la 29 iunie la Pontremoli ; se și aflau dincolo de Pasul Cisa ; coborau deci spre cîmpie, și vîrfurile avangărzilor, aflate sub comanda mareșalului de Gyé, își făcuseră apariția chiar pe povîrnișurile dominînd orășelul Fornovo sau Fornua, la deschiderea văii rîului Taro. Însemna din partea lor o hotărîre de ultimă oră și deși armata italiană se concentrase în vale pentru a-i opri, calea aceasta era cea din urmă prin care se bănuia că francezii ar fi fost siliți să înainteze. Oștile Ligii se adunaseră aici nu cu gîndul să lupte, ci spre a împiedica vreun plan de înaintare al francezilor către ei sau de năvălire în ținuturile Parmegian sau Milanez. Carol al VIII-lea, gîndeau italienii, va alege, pentru a ajunge în Franța, calea cea mai ușoară : prin Genova și pe malul mării. Deoarece regele se năpustea acum drept peste piedica pusă de italieni, ei se vedeau siliți să se opună și chiar cu sabia în mînă, ceea ce nu înceta să devină primejdios, Liga intrînd la mare grijă.

Francezii, fără îndoială, erau în număr mic : 9.000 cel mult, și poate nu toți în stare să lupte, fiindcă pe

drum își risipiseră oștile lăsînd garnizoane prin toate orașele fortificate pe unde trecuseră. Însemna o nimica toată în fața celor treizeci și cîteva mii de oameni care formau acum armata Ligii, plus întăririle ce le primea în fiecare zi. Mai mult, „barbarii" erau stînjeniți de numerosul lor calabalîc și de mulțimea de neluptători, conducători de catîri, „valeți de la caii de povară", vivandieri, bărbați și femei de moravuri dubioase, tîrîți în urma lor. În schimb, aveau oști încercate. Călăreții puternic înarmați atacau șarjînd cu furie, elvețienii aflați în solda francezilor nu obișnuiau niciodată să dea bir cu fugiții, iar arcașii lor scoțieni, deși puțini la număr, băgau groaza în adversari, înfricoșîndu-i pînă la tremur cînd le ajungeau în urechi vibrațiile, ca de harpă, scoase de arcurile scoțiene cînd se destindeau. În sfîrșit, artileria, cea mai puternică din lume, chiar în comparație cu cea a ducelui de Ferrara, semăna spaimă pretutindeni. Se spunea că după ce-și descărcau culevrinele [1], oștenii erau văzuți reîncărcîndu-le destul de des, în aceeași bătălie, trăgînd a doua lovitură și încă multe altele înainte de apusul soarelui, ceea ce în veacul al XV-lea trecea drept vrăjitorie. Pînă și numărul lor redus sfîrșea prin a tulbura mințile, deoarece dacă îndrăzneau, cu toată marea lor inferioritate, să înfrunte pericolul cu pieptul deschis, desigur că vreo învoială cu diavolul îi scotea nevătămați din orice încurcături.

De aceea, locuitorii din Mantova chemau în sprijinul lor nu numai ocrotirea tuturor sfinților din Paradis și cu

---

[1] Gură de foc lungă și îngustă, folosită în veacurile XV și XVI.

deosebire pe cea a sfinților războinici : sfîntul Gheorghe și arhanghelul Mihail, ci și pe cea a sfinților Andrei și Longin cărora le era închinat orașul, iar luptătorilor le trimeteau pe front fel de fel de moaște. În acea vreme, se afla într-o mînăstire din Mantova o călugăriță, rudă și prietenă a familiei Gonzaga, numită Osanna dei Andreasi, femeie de mare puritate morală și bună sfătuitoare, oarecum vrăjitoare, căreia i se dusese faima că era ascultată cu bunăvoință de sfinți. Ea începu să se roage zi și noapte pentru ca Gonzaga, condotierul, să fie apărat de orice pericol. Se ruga mai ales în fața Madonei. Putem înțelege deci starea sufletească a mulțimii care credea că Madona a fost batjocorită de evreul Norsa : nu era momentul să te învrăjbești cu cerul.

Francezii, pe de altă parte, nu se arătau deloc mai liniștiți. Pînă atunci, expediția lor în Italia nu fusese decît o plimbare ostășească. Primiseră însă vestea că toate puterile se ridicau și se uneau acum împotriva lor, ceea ce refuzau stăruitor să creadă. Știrea li se părea atît de nemaipomenită încît ambasadorul lor la Veneția, domnul d'Argenton (Philippe de Commynes), deși fusese de față și sub ochii lui se încheiase alianța, nu admitea să poată fi tradusă în fapt, iar cînd a știut că se realizează, de ciudă, și-a aruncat bareta la pămînt.

Pe cînd coborau cele din urmă povîrnișuri din Apenini, deasupra orășelului Fornovo, francezii, zărind dintr-o dată cîmpia albită în întregime de corturile și steagurile Confederaților, începură să bănuiască : înapoierea nu le va fi la fel de ușoară ca sosirea. Valea prin care

ieşeau la loc deschis, de-a lungul rîului Taro, era foarte strîmtă, nici nu avea un sfert de leghe ; la opt kilometri mai la vale duşmanii o zăgăzuiseră cu desăvîrşire (în afară de malul stîng al rîului dominat cu uşurinţă de malul drept), iar altă ieşire spre cîmpie nu se mai afla. Spre a străpunge această puternică stavilă, ajunsă acum la 40.000 oameni, francezii nu dispuneau decît de 9.000 de ostaşi în stare să lupte. Trecînd prin strîmtorile muntoase, sub o căldură dogoritoare, soseau acum sleiţi de putere şi aproape morţi de foame, lipsiţi, încă de cînd intraseră în Lunigiana, de orice hrană. Mai ales elveţienii erau frînţi de oboseală. Ca să nu-şi ştirbească onoarea, nu au voit să-şi părăsească artileria grea, paisprezece mari culevrine pe care nici un animal de tracţiune nu le-ar fi putut scoate nevătămate din munţi : în grupuri de cîteva sute de oameni pentru fiecare piesă, s-au înhămat la ele, le-au cocoţat pe vîrfuri, le-au coborît din nou, ţinînd de ele să nu se prăvălească pe povîrnişuri, fără ca vreuna din ele să fi suferit vreo stricăciune, strădanie pe care *Vergier d'honneur* o pomeneşte solemn ca „o execrabilă oboseală, o minunată lucrare şi un foarte pătrunzător necaz, dat fiind chipul de a proceda, locul straniu precum şi greaua şi îngrozitoarea căldură, de atunci...".

Cinstea lor fusese salvată, dar foamea nu le dădea răgaz, îi copleşea un cer pe care se pregătea furtuna, pe scurt, se simţeau cum nu se poate mai rău. Nici nu le trecea prin minte să-şi schimbe drumul. Să înainteze prin Tortona ar fi fost şi mai periculos, iar dacă dădeau înapoi ar fi rămas de ruşine ; dealtfel, pe unde trecuseră nu

ar mai fi avut nimic de mîncare. În fața lor se întindea, cît vezi cu ochii, bogata Lombardie, grînarul Europei, unde ar fi putut găsi de toate. Cugetau, încă nehotărîți, să înceapă tocmeala. Dacă italienii ar fi binevoit să-i lase calea liberă, dîndu-i, cu plată, pîine și furaje, regele ar fi considerat acum laurii biruinței ca niște vegetale fără rost, conferite absolut de prisos. Iată de ce, din cele două armate care stăteau față în față, una ar fi voit cu tot dinadinsul să nu fie silită să se apere, iar cealaltă să nu fie obligată să atace...

Cu toate acestea, cînd s-au ciocnit situația s-a schimbat. La începutul hărțuielilor dintre avanposturi, italienii s-au dovedit cei mai tari, ceea ce le-a dat curaj. Printre ostașii ce alcătuiau cavaleria ușoară a marchizului Gonzaga se aflau oarecari neamuri de cazaci, aproape sălbatici, recrutați de Republica Venețiană din Dalmația și Albania. Se numeau „stradioți“, călăreți neîntrecuți și „furajori“ [1] fără frică, cu faimă mare în retezarea capetelor; își făceau somnul pe pămîntul gol sau pe niscaiva scînduri, fără să ceară vreodată de mîncare, decît doar pentru cai, cărora le purtau mare grijă; erau porniți mereu pe țipete și înjurături împotriva dușmanilor. Îndată ce află că cei dintîi francezi coborîseră în satul Fornovo, la poalele munților, marchizul Gonzaga porni pe stradioți împotriva lor. Cazacii îi nimiciră la repezeală și se înapoiară cu țeste de francezi și elvețieni în vîrful lăncilor; primeau răsplată serioasă: fiecare căpățînă se plătea de

[1] Călăreți care se strecoară pe pămîntul inamicului ca să facă rost de furajul necesar cailor.

vistiernicul plătitor din Veneția la fel ca vînatul, cu bucata, după un tarif dinainte hotărît, un ducat țeasta, fără a mai socoti cinstirile mărețe ce-i așteptau, fiindcă biruiau pentru întîia oară pe năvălitor.

Întreaga oaste, și orașul Mantova odată cu ea, fură în culmea înflăcărării, întrecînd orice închipuire. Chiar în ziua de 2 iulie Isabella d'Este aducea laude soțului ei prin următoarele cuvinte: „Acum, cînd am aflat biruința alteței voastre asupra dușmanului, nu vreau să întîrzii nici o clipă pentru a vă felicita și nădăjduiesc că Dumnezeu vă va prilejui și alte izbînzi. Vă mulțumesc mai mult chiar decît v-aș putea spune pentru scrisoarea trimisă și vă rog să fiți cu grijă pentru persoana excelenței voastre, deoarece sînt totdeauna îngrijorată cînd mă gîndesc că vă aflați în război, deși știu că acolo ați avut întotdeauna ambiția să fiți. Implor de mii de ori protecția alteței voastre. Din partea aceleia care vă iubește și este nerăbdătoare să vadă pe alteța voastră — Isabella, *manu propria.*" Și, pentru a fi apărat mai mult chiar decît se păzea el însuși, îi trimitea în dar, printr-un al doilea mesager, un *Agnus Dei,* montat într-o cruce mică de aur, sfătuindu-l să-l poarte la gît, „cu gîndul și în nădejdea, scria ea, ca alteța voastră — prin ajutorul forței morale a crucii și a lemnului aflat în ea, precum și al evlaviei pe care o aveți față de sfînta Fecioară — să se păstreze sănătos și scăpat cu viață...". Apoi, prin grija Isabellei, tot clerul din capitală făcu rugăciuni pentru el.

Între timp, trimiși, purtători de vești din ce în ce mai glorioase, porneau unul după altul pe drumul spre Man-

tova. În adevăr, Gonzaga nu a știut niciodată ce este frica. Încă de la 21 iunie, scriindu-i Isabellei d'Este, își prezenta oastea drept „cea mai frumoasă și cea mai puternică din cîte s-au văzut în Italia de lungă vreme", fiind „în stare nu numai să reziste francezilor, dar chiar să-i nimicească pe vecie" [1]. După cele dintîi incursiuni ale stradioților urmă o frenezie de nedescris. Astfel, la 2 iulie, marchizul scrie din nou soției sale : „*Illustrissima conjux amantissima*" [2]. Dușmanii sînt atît de înspăimîntați încît nu-ți vine să crezi." Oamenii fratelui ei, Alfonso d'Este, sosiseră chiar în acea dimineață, vestește el, și adaugă : „De aceea, noi vă îndemnăm să vă considerați mulțumită și să dormiți liniștită, nădăjduind cu tărie în Dumnezeu, stăpînul nostru ; el ne va face să cucerim cu mîinile noastre o victorie glorioasă în încercarea de care va depinde mîntuirea poporului din întreaga Italie...", și datează scrisoarea în chip brav, ca și cum biruința oastei sale ar fi fost un fapt împlinit : „*Ex Castris victricibus sanctissime et serenissime Lige in valle Taro prope Glarolam*".[3]

Dacă nu ar fi rămas toată vremea pe loc, oastea lor ar fi ajuns, sigur, la biruință. Francezii coborau din munți în grupuri mici, cu avangarda la 30 kilometri înaintea regelui, iar restul eșalonat într-un șir fără sfîrșit ; o armată zdruncinată prin coborîșuri și urcușuri, după

[1] „Questo solo exercito non solamente sarà sufficiente a resistare alli franzosi — ma ad exterminali perpetuamente" (n.a.).
[2] Prea ilustră și prea adorată soție (lat.).
[3] „Din taberele victorioase ale celei mai sfinte și mai ilustre Ligi, din valea rîului Taro, în apropiere de Glarolamo" (lat.).

capriciul terenului, vîrîtă pînă la gît în prăpăstii, istovită, frîntă de oboseală. Timp de trei zile mareșalul de Gyé, sosit cel dintîi, fu singur la Fornovo, spre a ține piept armatei italiene, cu numai 160 de călăreți bine înarmați și 800 de ostași elvețieni, „în aer", cum se spune. După ce francezii au făcut această neînchipuită greșeală, italienii au păcătuit și mai mult neatacîndu-i, fiecare din cele două tabere săvîrșind cît a putut de mult, una după alta, numeroase nesocotinți, pentru ca, fără îndoială, cerului și sfinților, invocate de ambele părți, să le revină întreaga cinste de a fi dus la bun sfîrșit toată încurcătura. Cei 40.000 de ostași ai Ligii italiene priviră, așa cum priveau apa curgătoare a rîului Taro —, coborîrea în pîlcuri mici a ostașilor francezi, dîndu-le astfel răgaz să se adune în voie la Fornovo, să se îndestuleze cu de toate și să se rînduiască în linie de bătaie, după faimoasa întocmire militară a acelor vremuri : avangarda, „linia de bătaie" și ariergarda. S-ar fi spus : participanți la un spectacol, care nu au ce face pe scenă și nici nu se gîndesc să se urce pe ea. Dealtfel, dat fiind numărul redus de ostași ai regelui Carol al VIII-lea, italienii erau siguri că biruința va fi neapărat de partea lor, și știind ce calabalîc prețios tîra regele în urma lui, frica lor cea mare era să nu-l ducă în întregime în capcana unde se arunca prostește ; se temeau de-a binelea ca nu cumva atacînd oastea franceză înainte ca ea să fi ajuns în întregime în mîna lor, caii de povară, purtători ai tuturor bogățiilor culese, să nu se sperie, să nu rămînă rătăciți pe potecile din munți și să nu mai poată fi găsiți niciodată. Se mărginiră, deci, să le facă cunoștință cu stradioții ce-i

îngroziră pe elvețieni. Francezii le dădură riposta cuvenită prin loviturile de tun ale vechii lor artilerii, înspăimîntîndu-i la rîndul lor pe stradioți. Și, după ce fiecare tabără scoase la vedere gogorița respectivă, se gîndiră că sosise vremea să stea de vorbă.

Cel dintîi luă cuvîntul Carol al VIII-lea. Iată ce-i scrie în acest sens marchizul Gonzaga, la 3 iulie, Isabellei d'Este : „Aseară, regele Franței mi-a trimis un gornist care, în numele majestății sale, a cerut să le dau liberă trecere și alimente în schimbul unei sume de bani, regele avînd hotărîrea de a porni mai departe ca prieten *(como amico)* ; acestei cereri noi nu i-am dat răspuns, cu gîndul să ne înțelegem mai întîi cu prea ilustra seniorie din Veneția...".

Ne putem da seama de întreaga încurcătură în care se afla condotierul, Veneția fiind departe, iar el numai un conducător militar în slujba unei puteri politice, aflat în fața unei căpetenii atît politice cît și militare. Partida nu era egală. Carol al VIII-lea putea să lupte și totodată să negocieze, Gonzaga nu avea dreptul decît să lupte. Și oricare ar fi fost împrejurarea, el nu îndrăznea să înceapă bătălia, deși era sigur de izbîndă, pentru că nu știa în mod cert, și nimeni nu cunoștea care era voința Veneției : nimicirea francezilor sau alianța cu ei, apărarea ducatului Milanez sau invazia unei alte părți a Italiei ? Dacă ar fi depins numai de puterea lui, poate s-ar fi dus să-l descopere pe dușman pînă pe celălalt povîrniș al Apeninilor, în loc să-l aștepte pe malurile rîului Taro. Izbindu-l cu tărie în defileurile din valea Magra l-ar fi nimi-

cit uşor, dar Veneţia îi poruncise fără înconjur să nu primejduiască viaţa nici unui ostaş de cealaltă parte a Apeninilor. Şi apoi, locuitorii din întreaga regiune a Parmei nutreau multă bunăvoinţă pentru francezi. Tabăra celor din Ligă se afla chiar atunci la o distanţă de 13 kilometri de oraşul Parma. Dacă ar fi mutat-o mai departe s-ar fi ivit primejdia ca tot Parmegianul să se răscoale în spatele lui. Astfel, mîinile soldatului se aflau înlănţuite de politică iar el apărea ca un strateg nepriceput, cînd nu era, mai înainte de orice, decît un mandatar ascultător.

Dealtfel, orice nesupunere era cu neputinţă : pe Gonzaga îl însoţeau doi proveditori, Luca Pisani şi Marco Trévisan, un fel de comisari generali ai Republicii, totodată intendenţi şi vistiernici-plătitori, dar cu deosebire spioni, care îi supravegheau foarte îndeaproape cele mai neînsemnate mişcări şi le vesteau apoi Senioriei. Cunoscîndu-i personal, domnul d'Argenton (Philippe de Commynes), trecînd peste capul lui Gonzaga, trimitea proveditorilor propunerile regelui Franţei şi cuvinte de măgulire ca să-i cîştige. Era însă prea tîrziu ca Gonzaga să mai stea la tocmeală. Italia trăsese spada, ar fi fost ruşinos să n-o mai folosească. Veneţia nu spusese ca francezii să fie nimiciţi, dar nici nu declarase că pot fi lăsaţi să treacă mai departe. Era singurul moment cînd peninsula putea fi curăţată de ei. Gonzaga îi scria, la 3 iulie, Isabellei d'Este : „Duşmanii se găsesc într-un loc situat la o depărtare de aproape 8 mile şi credem că duc o mare lipsă de alimente, deoarece locurile acelea sînt foarte să-

race și le-au prădat chiar ei și le-au ruinat. Dacă doresc să ajungă aci unde ne găsim, chiar de ar fi de trei ori mai numeroși și încă nu vor putea să sosească fără să treacă prin cel mai vădit pericol și fără să fie primejduiți de un dezastru ; să se întoarcă înapoi, devine pentru ei periculos și rușinos la culme, iar pe celelalte drumuri e greu de înaintat ; cît privește rămînerea lor pe loc, fără vreo altă mișcare, nu credem să fie posibilă lungă vreme"... Regele era „șah și mat".

II. BĂTĂLIA

Dacă ar fi fost un rege dăltuit din lemn de merişor sau din lemn de abanos și dacă jocul războiului s-ar fi asemănat în totul nobilului joc de şah, el ar fi trebuit să se recunoască învins. Dar nici nu-i trecea prin minte aşa ceva. După o noapte cu fulgere şi trăsnete, de-ai fi crezut, spune un martor, „că se despică cerul și pămîntul", în dimineața zilei de 6 iulie, care era o luni, Gonzaga văzu cum francezii se pun în mișcare, părăsesc tabăra lor din Fornovo şi în loc să vină spre el şi să-l atace în pozițiile lui de apărare ridicate la Giarola, înaintează peste torentul rîului Taro, prin vadul din Bernini, și încep să defileze în linişte pe celălalt mal. Treceau domol şi solemn, cu steagurile fîlfîind, ca o mulțime în procesiune, capetele şi lăncile lor ivindu-se deasupra ierburilor înalte de pe marginea rîului.

La început, trecură călăreții bine înarmați ai mareșalului de Gyé și ai renumitului Trivulzio, dușmanul de moarte al lui Ludovico il Moro, oaste măreață cînd pri-

veai lungile lor lănci, panaşurile imense şi roiul de scutieri, urmaţi de cetele de ostaşi elveţieni, 3000 de oameni dintre cei mai vrednici, însoţiţi de arbaletierii gasconi şi de cei 300 de arcaşi din gardă, descălecaţi spre a putea ochi, dacă era nevoie, cît mai precis cu putinţă ; apoi, artileria uşoară : puii de şoimi [1], şi cea grea : cele paisprezece culevrine, cărate peste Apenini, zbuciumul şi gloria armatei. Totul forma avangarda.

După ei, la o oarecare distanţă, apărură ostaşii contelui de Foix, ai marelui bastard de Bourbon şi ostaşii din casa regelui, regele însuşi însoţit de cavalerii numiţi „gentilomi de douăzeci de scuzi", şi un anumit număr de pedestraşi ; în sfîrşit, la încă o oarecare depărtare se iviră călăreţii bine înarmaţi ai ducelui de Orléans, sub comanda lui Robinet, senior de Frammesselles, cei ai domnului de Guise şi ai seniorului de Trémoille, precum şi arcaşii scoţieni care închideau coloana. Cu totul ascuns de această procesiune, şi paralel cu ea urma, pe colinele ce se întindeau de-a lungul rîului Taro, nesfîrştiul şir de bagaje pe caii de povară, însoţiţi de valeţii lor, încercînd să se strecoare şi ei spre nord. Întreaga mulţime se scurgea în aceeaşi direcţie cu rîul Taro, către satul Fellegara şi mai departe, către cel numit Medesano, lăsînd impresia că ar voi să ajungă la şoseaua spre oraşul Piacenza, ca şi cînd nimeni nu s-ar fi aflat acolo pentru a-i împiedica. Gonzaga înţelese imediat : duşmanul îi scăpa din mînă dacă întîrzia multă vreme. Se făcuse chiar ora două după amiază, sau aproape. Commynes începuse încă de dimi-

---

[1] Vechi piese de artilerie din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea.

neață să-l distreze trimițîndu-i gornist după gornist cu mereu alte propuneri de pace. Sosise timpul să le pună capăt și, deși Rodolfo Gonzaga, unchiul său, ținea partea francezilor, iar unul dintre proveditori încă șovăia, temîndu-se ca Republica Venețiană să nu rămînă compromisă, marchizul Gonzaga hotărî să atace.

Fusese un strateg nepriceput, de data aceasta se arătă un vrednic tactician. Pricepuse fără osteneală că întreaga forță a francezilor trecuse în avangardă, formînd o coloană ce mărșăluia în coridorul îngust dintre coline, unde ea nu se putea desfășura, și torentul peste care nu se putea trece ; ostașii nu ar mai fi fost în stare să se întoarcă pentru ca cei din vîrf să sară în ajutorul celor din ariergardă, și-atunci Gonzaga se hotărî să-și arunce oștile cele mai puternice asupra ariergărzii, strivind în acest chip sabia neputincioasă a dușmanului cu oțelul călit al spadei sale, în timp ce cîteva sute de călăreți luptători cu lancea, printr-un atac simultan, ar fi țintuit pe loc avangarda. Nici un alt plan nu putea fi mai prielnic.

Spre a-l realiza, își împărți oștile din linia întîia în două coloane care urmau să înainteze peste Taro, una din ele cu mult înaintea avangărzii franceze pentru a o aștepta și opri, iar cealaltă în spatele ariergărzii franceze, la mare depărtare, spre a o urmări și nimici. Prima coloană, încredințată contelui de Caiazzo, capul ostașilor ducelui de Milano, așa-numiții *ducheschi,* alcătuită din 600 de călăreți luptători cu lancea și din 2000 de elvețieni, trecură rîul în apropierea taberei italiene prin vadul de la Oppiano, ieșind în fața francezilor. Pe malul

drept al rîului Taro, în aval de Oppiano, italienii lăsau ca rezervă a cincea escadră comandată de Pian di Melito și de Galeazzo Pallavicini, rezervă ce trebuia să-i sprijine în caz de nevoie. Știind că regele se afla în ariergardă, Gonzaga păstră pentru el atacul acesteia. Urcă deci în susul rîului Taro însoțit de unchiul său Rodolfo Gonzaga, comandînd primul escadron, și de alți trei din familia Gonzaga, cu Bernardino Fortebracci la comanda celui de-al doilea escadron de călăreți puternic înarmați, urmat fiind îndeaproape de cei 1500 de stradioți ai săi și la o oarecare distanță de alți 4000 de infanteriști. Sosi astfel la Fornovo, pe care francezii îl părăsiseră în acea dimineață, trecu peste torent prin vadul din Bernini și înaintă spre dușman căruia i se vedea spatele la 1000 de metri depărtare, mărșăluind tîrîș-grăpiș și poticnindu-se pe pămîntul plin de pietriș de pe malul rîului, cu singura grijă de a înainta în liniște. Gonzaga lăsă pe malul drept, în amonte de Oppiano, o rezervă alcătuită din a cincea sa escadră condusă de Antonio da Montefeltro, un bastard al marelui condotier, așteptînd cu fața la torent pentru ca Rodolfo Gonzaga, unchiul marchizului, să-l vestească pentru înaintare.

Francezii, văzînd că sosește Gonzaga, se despărțiră. Avangarda lor continuă să înainteze coborînd pe malul rîului Taro, în timp ce ariergarda se opri, se alinie cu fața la rîu și așteptă. Regele însuși, prinzînd de veste despre tot ce se petrecea, încetă să mai „armeze cavaleri“ [1], distracția lui cu cîteva clipe în urmă, își lăsă avan-

[1] Regele se amuza atingînd pe umeri cîte un cavaler din suita sa cu latul sabiei parodiind astfel investitura cavalerească.

garda să înainteze făcînd cale întoarsă spre a se întîlni cu ariergarda, își croi drum prin mulțimea de călăreți puternic înarmați, mulțumită căpitanilor săi care îi făceau loc strigînd : „Treceți Sire, treceți !“, și galopă pînă la front, chiar în fața stegarului său, gata să-și puie viața în joc. Ziua aceasta făcuse alt om din Carol al VIII-lea,; tînărul slăbănog, timid, nehotărît, așa cum se înfățișa la Curte și în consfătuiri, nu mai era acum de recunoscut : primejdia, soarta, datoria și, poate, de asemenea, impozantele dimensiuni ale calului său *Savoie*, îi alcătuiau un neașteptat suport de măreție.

În acest timp, — pentru că pe malul rîului se rostogolea, sub copitele cailor, un pietriș gros, devenit și mai alunecos din pricina ploii ce nu încetase — Gonzaga, însoțit de ostașii săi, înainta necontenit în rînduri strînse, domol, și încerca să-și deschidă drum prin desișul de tufe din vechea albie a torentului. Cînd ajunse la o sută de pași de francezi, marchizul, înconjurat de întregul corp de ostași care formau suita și stăpînind puternic cele două companii ce le comanda, încrezător în trăinicia calului și în dreptatea cauzei sale, simțind cum bate în acea clipă inima întregii Italii la unison cu a lui — comandă șarja. Cele două companii, cu lăncile aplecate, cu coatele ridicate înspre spate formînd o masă greoaie și răsunătoare, porniră în galop mărunt și se năpustiră peste francezi, ca un vîrtej de oțel.

Oricît de crîncenă fu ciocnirea, frontul francez nu dădu înapoi. Știind că în joc era soarta regelui, și odată cu ea cea a Franței, mîna de călăreți puternic înarmați ce-l însoțeau se agăța cu disperare de pămîntul pe care îl

ocupa. Rînduiți lîngă aceştia, arcașii scoțieni se împotriveau cu acea stăpînire de sine care-i făcuseră temuți în toată Europa. Cele două tabere se străpunseră şi, o clipă, urmă o luptă corp la corp. Francezii nu se clintiră, dar în rîndurile lor se iviră goluri croite de ostașii marchizului, iar pe flancul drept, pe partea dinspre colină, stradioții îi încercuiră din toate părțile. Se auzeau urlete de mînie în spatele taberei lui Carol al VIII-lea, chiar de prin partea de unde se strecura calabalîcul regelui, din locul în care fuseseră ridicate vremelnic corturile regeşti. Țipetele acestea, deslușite printre pîrîiturile armelor, printre notele acute ale gorniștilor şi vacarmul distrugerilor, vesteau că francezii erau încolțiți.

În acea clipă, marchizul socoti într-adevăr biruința de partea lui. Vedea, la cîțiva pași de el, pe regele Franței — o perdea de luptători abia despărțindu-l de ostașii italieni — fără nici o pază în jurul lui, ușor de recunoscut după imensele sale panașuri albe și violete, după jacheta viorie și albă brodată cu „cruciulițe din Jerusalim“ [1], unduind peste armură, ca și după calul său negru care se cabra în toate părțile. Toată nobilimea din Mantova năvăli către acest măreț trofeu crezîndu-l acum în mîna ei. Era cît pe-aci să-l țintească cu lăncile ca să-l doboare de pe cal cînd, deodată, Mathieu de Bourbon, „marele bastard“, pe care regele îl alesese o clipă mai înainte „frate de arme“, se aruncă în fața lui, primi el vîrfurile de lănci, fu purtat de cal în mijlocul italienilor, se întoarse, se învîrti, imobiliză în jurul lui un roi de dușmani

[1] Decorații ale cruciaților, destinați să îngrijească militarii răniți sau bolnavi (ospitalieri militari).

și, în cele din urmă căzu, fu prins și tîrît în tabăra italienilor, prin această dibace abatere a țintei scăpîndu-și stăpînul de la moarte.

În același timp, ostașii alcătuind suita regelui, aflați la stînga sa, atacau de-a curmezișul cavaleria mantovană, pătrundeau în ea ca o pană de fier, o despicau, o zdrobeau în bucățele și o aruncau în rîul Taro. Gonzaga, izbit astfel pe flancul său drept, dat înapoi în învălmășeala trupelor sale se trudea din toate puterile să-și statornicească frontul de luptă. De trei ori calul fu doborît sub el : de trei ori, mulțumită devotamentului scutierilor săi, încălecă pe cîte un alt cal și șarjă. „De la Hector din Troia, spune un martor scriindu-i Isabellei d'Este, nimeni nu a fost în stare să facă mai mult decît a făcut el ; cred că a ucis zece oameni cu mîna lui, și mă gîndesc că veți fi fost nevoită să rostiți vreo rugăciune ca el să scape cu viață." Pretutindeni se vedea flamura sa albă, pătrată, fluturînd cînd deasupra valurilor furioase de penaje agitate, cînd sub înaltul codru al lăncilor. Totul a durat un sfert de oră. Dar, companiile sale fiind încetul cu încetul rărite, nobilii lui cavaleri doborîți de pe cai, floarea avangărzii prăbușindu-se unul cîte unul, Gonzaga fu nevoit să plănuiască o mișcare înapoi, în bună ordine, către rezerve, făcînd să înainteze oști proaspete.

Se uită în jurul lui. Nu văzu nici un stradiot. Chiar de la prima ciocnire aceștia încercuiseră de-a lungul colinei aripa dreaptă a francezilor, mișcarea aducînd o izbîndă sigură, cînd, spre marea lor bucurie și spre nefericirea Confederaților, stradioții zăriră caii încărcați cu bogății regești. La început nimiciră vreo optzeci pînă la o sută de însoțitori sau valeți care li se împotriveau, le jefuiră

calabalîcul cu cea mai meticuloasă grijă, apoi, socotind că de vreme ce aveau prada în mînă bătălia luase sfîrşit, făcură cale întoarsă pe poteci lăturalnice... Ce se întîmplase însă cu cei 4.000 de pedestraşi aflaţi în urmă? Rămăseseră de cealaltă parte a torentului, fie că nu putuseră să-l treacă fiindcă din minut în minut apa se umfla din ce în ce mai tare, fie că le cam pierise pofta... Şi Montefeltro, ce făcea cu rezerva lui? Bătea pasul pe prundişul de pe cealaltă parte a rîului aşteptînd porunca ce trebuia să i-o trimită Rodolfo Gonzaga, şi pe care Rodolfo Gonzaga nu i-o trimitea nicidecum, pentru bunul motiv că era mort, căzut printre primii în şarja contra francezilor...

Aşadar, deşi cea mai mare parte a oştilor sale era încă neştirbită, Gonzaga se găsea silit să dea înapoi deoarece în ajutorul lui nu sosea nimeni, ostaşii ce-l însoţeau luînd-o la fugă în toate părţile. Unii ajungeau înapoi la Fornovo de unde porniseră, alţii, tăind-o drept, pe cel mai scurt drum, se întorceau în tabără, după ce trecuseră peste Taro prin toate vadurile posibile şi chiar la întîmplare, urmăriţi fiind fără răgaz de nobilimea franceză ce lăsase pe rege singur, pe loc, spre a-i putea „vîna" pe fugari. Pămîntul rămăsese aşternut cu lănci aruncate pentru ca fuga să le fie mai uşoară. Din toate părţile se vedea cum valeţii sosiţi în grabă, îi înconjurau pe cavalerii italieni, puternic înarmaţi, căzuţi de pe cai, le sfărîmau, folosind în chip dibaci toporaşe mici, vizierile căştilor de fier şi îi masacrau. Un sfert de oră fusese de ajuns pentru ca totul să fie dat peste cap. În debandada iscată pretutindeni şi de care se simţea învăluit,

Gonzaga, fără nici o nădejde de a mai primi sprijin omenesc, se îndreptă către Madona, legîndu-se prin jurămînt că îi va ridica un frumos monument, dacă va scăpa teafăr și nevătămat din acea învolburare.

Scăpă, dar, dintr-un dezastru cu mult mai mare decît și-ar fi închipuit. Deoarece la celălalt capăt al încleștării lucrurile nu s-au petrecut mai cu folos decît aici, în partea sa. Avînd sarcina să străpungă sau cel puțin să țină pe loc, avangarda franceză, Caiazzo încercase în zadar să-și pornească ostașii la atacul dușmanului. Cînd s-a aflat față în față cu aprigele cete de soldați elvețieni ale lui Engelbert de Clèves, și cu călăreții înarmați pînă în dinți ai mareșalului de Gyé, în clipa încrucișării lăncilor, escadronul său, ca sub apăsarea unui aer comprimat, s-a destrămat de la sine. Îngrămădită pe celălalt mal, rezerva sa, ținută în frîu de proveditorii din Veneția care nu admiteau să riște totul dintr-o singură lovitură, nu s-a clintit. Și toată mulțimea de ostași gonea acum înapoi spre tabăra din Giarola, fără să mai vorbim de miile de oameni ce se vedeau fugind pe șoseaua spre Parma, pe drumul către Fornovo, unii din ei alergînd împrăștiați în evantai, pe toate drumurile, în toate direcțiile, ajungînd chiar pînă la Reggio. Frica lor nu avea nici un rost : nu erau urmăriți de nimeni, nici un francez nu cuteza să treacă rîul Taro, iar corpul de ostași ai mareșalului de Gyé rămînea țintuit pe celălalt mal, ca o armată de statui. Dar panicile cele mai puțin întemeiate sînt cele mai greu de potolit. Înapoiat în tabăra sa, Gonzaga văzu cum se încărcau corturile pe catîri și chiar rezervele se pregăteau să bată în retragere. „La un moment dat“, va scrie

el mai tîrziu, „am avut în fața ochilor ruina întregii Italii ; tremurăm și astăzi cînd ne gîndim la ce a fost !"...

Din fericire, cineva care îi cunoștea pe francezi, știind cum își pierdeau cumpătul cînd intra frica în ei, sosi la timp pentru a întrema încrederea Confederaților. Era un vlăstar al familiei Orsini, contele de Pitigliano, capturat de Carol al VIII-lea la Nola și care îl însoțea acum ca prizonier sub condiție. Părăsise pe furiș tabăra francezilor, ajunsese în mare galop printre compatrioții săi, strigîndu-și numele : „Pitigliano, Pitigliano !" spre a fi recunoscut, și îi ruga fierbinte să nu se creadă înfrînți și să le opună o dîrză rezistență. Mulțumită lui, Gonzaga își îmbărbătă ostașii și stăvili retragerea începută. În acest timp, de cealaltă parte se întîmpla contrariul. Italienii care serveau în oastea lui Carol al VIII-lea, Trivulzio, Secco Florentinul, Camillo Vitelli, ghicind panica în care intraseră Confederații îl rugau fierbinte pe rege să treacă peste Taro și să transforme reușita sa într-o biruință deplină. În felul acesta, în ambele tabere, cei ce cunoșteau cel mai bine pe adversar își îndemnau partenerii la luptă.

Dar, dacă este adevărat că într-un război cel mai viteaz este cel mai puțin fricos, în acea seară nimeni nu fu cel mai viteaz. Nici una din cele două părți nu luă hotărîrea de a întreprinde ceva. Regele merse să se culce la o fermă aflată între Felegara și Medesano. Gonzaga își petrecu toată noaptea oarecum în fața regelui, la tabăra din Giarola. Oastea sa fusese ciopîrțită zdravăn : pierduse aproape trei mii de oameni dintre care trei sute de călăreți bine înarmați, printre ei șaizeci de nobili

mantovani şi, în rîndul acestora din urmă, pe propriul său unchi, Rodolfo Gonzaga, „stîlpul oastei", pe Giovanni Maria Gonzaga şi Guidone Gonzaga. De două sute de ani nu mai avusese loc în Italia o bătălie atît de sîngeroasă şi cu un număr de fugari ce depăşea numărul morţilor. Totuşi, marchizul rămase treaz toată noaptea, adunîndu-şi efectivele în rînduiala de la început, păstrîndu-şi poziţiile şi înfăţişîndu-se, prin sîngele rece şi dîrzenia dovedită, ca un adevărat conducător. De cealaltă parte a rîului Taro străluceau lumini şi se auzeau sunete de tamburine : francezii vegheau cu armele în mîini...

Toată ziua următoare italienii şi-o petrecură în discuţii tainice. În tabăra lor se simţi mare uşurare cînd apăru, trecînd vadul, un gornist purînd o îngăduinţă de liberă trecere din partea regelui pentru căpeteniile Confederaţilor, dacă aceştia s-ar fi hotărît să reia prin viu grai tocmeala cu francezii. Curînd după aceea se văzură, pe deasupra ierburilor înalte de pe celălalt mal al torentului, capetele unui mic grup de seniori francezi, din care, după un îndelung du-te-vino al gornistului, în cele din urmă, se desprinse domnul d'Argenton, Philippe de Commynes. Gonzaga, Caiazzo şi cei doi proveditori, aflaţi pe malul plin de pietriş şi de nisip, îl primiră la o oarecare depătrare de torentul al cărui vuiet din ce în ce mai asurzitor îi împiedica să se înţeleagă, şi îşi spuseră reciproc numeroase vorbe de curtenie. Se felicitară călduros pentru bravura ambelor părţi şi se îndemnară să aibă grijă de prizonieri, grijă fără temei, deoarece la italieni nu căzuse decît un singur prizonier mai de frunte: bastardul de Bourbon, iar la francezi nu se afla nici unul,

toți cei prinși fiind uciși. Marchizul era tare neliniștit să afle dacă, odată făcut prizonier în luptă, regele ar fi poruncit să fie ucis. „I-am răspuns că nu, povestește Commynes, dar v-ar fi așteptat la o masă copioasă." Se făcuse noapte cînd ei încă mai continuau asemenea convorbiri, făgăduind să le reia a doua zi, dimineața. Ziua următoare, care era miercuri 8 iulie, italienii așteptară în zadar pe cel mai iscusit la vorbă și priceput cronicar al vremii lor. Nu mai apăru nicicînd. În sfîrșit, către amiază, nevăzînd pe nimeni și nemaiauzind nimic dinspre Medesano [1], cîțiva dintre ei își luară inima în dinți și plecară în cercetare, dar oricît de departe ajunseră nu descoperiră nimic. Francezii dăduseră bir cu fugiții...

Fusese oare izbînda de partea italienilor? Dușmanul lor, din fericire, fugea, dar își urma calea către ținta ce și-o hotărîse și după ce pricinuise pierderi sîngeroase acelora care încercaseră să-i oprească. Marchizul nu știa nicicum ce nume să dea acestei acțiuni ostășești, iar Isabella d'Este primea de la el următoarea scrisoare:

„Bătălia de ieri, cum veți fi aflat de la trimisul nostru, a fost aprig încercată și noi am pierdut mulți dintre oamenii noștri, printre alții, pe seniorul Rodolfo și pe messire Giovanni Maria, precum și un mare contingent din propria noastră companie, dar desigur și la dușman încă mai mulți au fost uciși. Ceea ce noi personal am făcut se cunoaște de toată lumea, încît nu am nevoie să vorbesc despre aceasta aici, și vă voi spune numai că

---

[1] Sat aflat pe o colină, pe malul stîng al rîului Taro, unde Carol al VIII-lea s-a odihnit în noaptea de după lupta de la Fornovo.

ne-am găsit într-o asemenea situație încît singur Dumnezeu, ne este îngăduit s-o spunem, mai putea să ne scape. Pricina de căpetenie a învălmășelii a fost nesupunerea stradioților care nu s-au gîndit decît la pradă și, în clipa cînd am avut nevoie de ei, nici unul nu a mai fost văzut. Mulțumită lui Dumnezeu, noi și armata am scăpat, dar mulți au fugit fără să fi fost urmăriți de cineva și printre ei, cea mai mare parte infanteriști — așa că dintre aceștia au mai rămas puțini. Tot ce s-a petrecut mi-a pricinuit cea mai mare mîhnire pe care am avut-o vreodată și dacă, din nenorocire, dușmanii noștri s-ar fi întors contra noastră am fi fost desigur în întregime nimiciți. Cîțiva nobili francezi au fost făcuți prizonieri de către oastea noastră, printre alții contele de Pigliano și domnul bastard de Bourbon. Dușmanii au plecat în dimineața aceasta și au ajuns la colinele aflate în direcția Borgo, San Donnino și Piacenza. Vom supraveghea marșul lor și vom vedea ce vom face. Dacă toată lumea ar fi luptat ca noi, izbînda ar fi fost mai deplină și nici un francez nu ar mai fi scăpat. Adio."

Scrisoarea aceasta nu este scrisă nici de un biruitor nici de un om care nu știe ce spune. Cînd a scris-o, marchizul Gonzaga nu avea defel credința că repurtase o mare izbîndă. Nu a aflat-o decît în urma scrisorilor, felicitărilor, elogiilor înflăcărate primite din Veneția, Mantova, Roma și din întreaga Italie, precum și în urma cinstirilor ce i-au fost aduse. Cînd seniori atît de puternici ca dogele îl încredințară că liberase Italia și îi dăruiră, împreună cu titlul de comandant suprem al armatelor Republicii, un supliment de 2.000 de ducați pe an și o

pensie de 1.000 de ducați pentru Isabella d'Este, cînd, de asemenea, cei mai renumiți poeți ai vremii se întrecură, care mai de care, să-i aducă laude comparîndu-l cu Hannibal și cu Scipio, sfîrși și el prin a adopta opinia tuturor. Dădu deci poruncă lui Sperandio să-i bată renumita medalie ce-l înfățișează întors de profilul stîng, purtînd o mică bonetă și o cuirasă, și pe spatele medaliei silueta lui călare, așa cum a apărut la Fornovo, în mijlocul călăreților săi puternic înarmați, întors către un scutier, iar alături inscripția : „OB RESTITUTAM ITALIAE LIBERTATEM" [1]. Talpa [2] fu și el însărcinat să-i bată medalia unde vedem pe eroicul Curtius [3] aruncîndu-se în prăpastie, apoi inscripția : „UNIVERSAE ITALIAE LIBERATORI" [4]. Gonzaga se recunoștea, deci, biruitor.

Era el, în adevăr, biruitor ? Totul depinde de definiția ce o dăm cuvîntului „biruință". Din punct de vedere tactic o armată este biruitoare dacă și-a atins ținta pe care și-a propus-o. Ori, în cazul de față, ținta francezilor era de a ajunge în Lombardia, și au ajuns ; deci biruința tactică o cîștigaseră ei și cu drept cuvînt istoria a hotărît astfel. Dar, mai există și alte puncte de vedere în afară de cel tactic și, în ceea ce mă privește, găsesc că sînt trei acelea conform cărora am putea atribui Italiei biruința. În primul rînd, nu trebuie să uităm că în veacul al XV-lea

---

[1] Pentru a reda libertatea Italiei (lat.).

[2] *Bartolomeo Talpa,* gravor de medalii din Mantova, sec. XV, elev al lui Mantegna.

[3] *Marcus Curtius,* (393—362 î.e.n.), personaj legndar în tradiția romană, simbol al devotamentului, al sacrificiului pentru patrie, jertfă a interesului public, din legenda denumită *Prăpastia lui Curțius.*

[4] Eliberatorii întregii Italii (lat.).

scopul cel mai important, într-un război în care oştile sînt alcătuite din cete de ostaşi mercenari, este prădăciunea. Adevărata biruinţă rămîne cea sfîrşind prin jaf. Ori, la Fornovo, nu tabăra italiană a fost prădată ci tabăra francezilor. Stradioţii au pus mîna pe bogăţiile regelui. Cînd au fost siliţi să le scoată la lumină, în cortul marchizului a apărut o pradă strălucită : două steaguri, mai multe pavilioane [1] cu tapiseriile lor, coiful şi sabia de paradă a regelui Carol al VIII-lea, cartea de rugăciuni conţinînd o rugăciune în limba franceză şi reputată a fi aparţinut lui Carol cel Mare, peceţile regale, toate de aur, apoi cele mai preţioase relicve ale regelui ; altarul său portativ, o bucată din crucea autentică, un spin din cununa purtată de Isus Cristos, o bucată din mantia Sfintei Fecioare şi un os al sfîntului Denis, faţă de care regele păstra o mare cucernicie şi îl aşeza pe altar cînd avea loc slujba religioasă ; în sfîrşit, laolaltă cu toate aceste lucruri sfinte, un alt obiect care nu avea nici o legătură cu religia, dar era preţuit la fel ca celelalte : un caiet conţinînd portretele curtezanelor pe care el le-a îndrăgit cel mai mult în diferitele oraşe ale Italiei : *„retracti di damiselle del re“* [2]. Acest caiet, împreună cu cele patru tapiserii şi cu o frîntură dintr-o lance sfărîmată, au alcătuit tot ce a luat marchizul din întreaga pradă. Erau nişte rămăşiţe în acelaşi timp artistice şi regale : făceau cinste înclinării sale pentru frumos cît şi curajului său război-

---

[1] O specie de cort, pe care suveranii îl luau în campanii, pentru a păstra blazoanele şi alte accesorii regale.

[2] Portrete ale domnişoarelor regelui (it.).

nic. Din punct de vedere al mulțumirii aduse poporului, italienii ieșiseră deci biruitori.

Mai există apoi punctul de vedere cavaleresc sau „de întrecere în luptă cu lancea". Cavalerii înțelegeau războiul nu atît ca o acțiune implicînd multă abilitate în mișcarea trupelor, cît mai curînd un turnir însoțit, în chip cam încurcat, ce-i drept, de prăzi și răscumpărări. Ori, într-un turnir, acela care se retrăgea părăsind locul luptei după o primă ciocnire și nu mai înțelegea să-și primejduiască viața într-o alta următoare, era socotit mai curînd un învins. Deci, cazul francezilor. În ziua bătăliei ei au fost, pe bună dreptate, vrednici de mare laudă, a doua zi, însă, s-au arătat mai puțin străluciți, pentru ca în ziua următoare să nu mai lupte deloc. „Și apoi, noi întorceam spatele dușmanilor și apucam pe drumul salvării, ceea ce este ceva îngrozitor pentru o oștire...", mărturisește Commynes. Au ridicat tabăra pe furiș, noaptea, după ce au ascultat slujba religioasă, iar defilarea lor grăbită, „pe un drum cocoșat și păduros", ca să nu pară debandadă, semăna mai mult cu o retragere decît cu un marș ce înaintează. Francezii părăseau în mîinile Confederaților nu numai relicvele și bogățiile lor, în valoare, se spune, de 200.000 de ducați, dar și pe unul dintre cei mai destoinici cavaleri, pe bastardul de Bourbon. În dorința lui de a rămîne liber, acesta oferea o răscumpărare de 10.000 de *scudi,* din care 4.000 îi purta cu el, ascunși în șa. Pe scurt, abandonau lupta. Italienii puteau deci, să creadă, pe drept cuvînt, că o anumită izbîndă fusese cîștigată de ei.

În sfîrșit, chiar în lipsa oricărei alteia, ei au dobîndit una asupra lor înșiși. O clipă au dat uitării certurile și

s-au unit. Clipa aceasta fusese scurtă; în puținul timp cît durase, înfrățirea lor nu fusese desăvîrșită. Învinuirile ce au urmat, ale milanezilor împotriva venețienilor, ale acestora din urmă împotriva ducelui de Milano și încă multe altele, alcătuiesc o mărturie temeinică în acest sens. Totuși, în această zi de 6 iulie 1495, printre miile de italieni înarmați, strînși laolaltă împotriva năvălitorului, au existat, fără îndoială, destule inimi hotărîte, vibrînd spre aceeași țintă, înflăcărate și pline de candoare, pentru a putea schița, pe fondul cenușiu al veacului al XV-lea, în trăsături stîngace, ca acei copii care fac încercări de tot soiul, imaginea încă nedeslușită a felului cum va arăta într-o zi fața patriei lor unificate. Deci, cu mai mult de trei veacuri și jumătate înainte de ziua nașterii sale oficiale, Italia a figurat, cît a durat această clipă, în registrele stării civile europene.

III. EX-VOTO

Gonzaga termina deci lupta de la Fornovo avînd toate „onorurile războiului“ [1]. Sosise ziua cînd trebuia să-și achite datoriile. În sîngeroasa încleștare, mîna ocrotitoare a Madonei se întinsese în chip vădit asupra lui : una din îndatoririle sale era deci către ea. Fără să fi dus o viață prea morală, marchizul apărea totuși evlavios : nu vroia să tăgăduiască datoria ce o avea față de blînda Fecioară, dar, încă de pe acum chibzuia cum să și-o achite fără nici o cheltuială. Își aminti de acel Daniele Norsa a cărui casă fusese supusă, în ziua Înălțării Domnului, unui iureș crunt, fiind învinovățit că păcătuise față de Madonă ; se gîndi deci că ar impresiona plăcut puterea cerească dacă s-ar purta în așa fel încît împlinirea jurămîntului său să cuprindă totodată și osîndirea păgînului. După ce se sfătui în această privință cu soția și fratele său, arhicancelarul Sigismondo, se hotărî pentru o lucrare memorabilă,

[1] Condițiile onorabile consimțite de un biruitor oștilor care au capitulat.

un mare tablou de altar care s-o glorifice pe sfînta Fecioară, pictat de Mantegna și plătit de evreu ; în el va figura Madona triumfătoare iar marchizul la picioarele ei în armură de luptă, împreună cu întreaga familie. Prețul fu hotărît la 110 ducați, bani ce evreul urma să-i predea neîntîrziat, nu în mîinile pictorului, tentat poate să le dea o rea întrebuințare, ci în ale arhicancelarului care își lua sarcina să supravegheze lucrările.

Fiecare și-a dat apoi silința ca festivitatea să devină cît mai impunătoare. Un călugăr eremitan susținu că unui asemenea ex-voto i se cuvenea un cadru vrednic de măreția lui ; recomandă deci să se înalțe un lăcaș al noului tablou, o nouă biserică sau cel puțin o nouă capelă, care să fie numită „Capela Victoriei". Și pe ce loc s-o zidească, dacă nu pe acela unde se afla casa bancherului Norsa, chiar acolo unde se săvîrșise sacrilegiul ? Ideea fu socotită de Gonzaga ca foarte ingenioasă, dînd mulțumire multor năzuințe nutrite de el. Prin aceeași realizare își îndeplinea îndatorirea față de sfînta Fecioară, fără cheltuială, îi prilejuia bătrînului său pictor o mare bucurie, apoi înfrumuseța capitala cu un monument pentru glorificarea Italiei și a Bisericii, punînd pe francezi și pe evrei într-o situație destul de stînjenitoare.

Mantegna, deși nu mai era tînăr, începu să lucreze cu mare rîvnă. Tot așa și arhitectul Bernardo Ghisolfo, astfel că nu trecu nici un an și totul fu gata pentru evocarea biruinței. La 6 iulie 1496, ziua sărbătoririi bătăliei de pe Taro, a fost văzută desfășurîndu-se la Mantova o frumoasă și totodată pioasă procesiune, amintind ridicarea în slăvi pe care, pe vremuri, Florența a făcut-o Ma-

donei pictată de Cimabue. Pe ulița unde locuia Mantegna, în fața Palatului San Sebastiano, a fost ridicată o estradă și așezat pe ea, spre a fi văzut și admirat de mulțime, tabloul nostru de la Luvru, pictat de curînd și aflat atunci în toată strălucirea culorilor sale pline de viață. Jur-împrejur, cocoțați pe această estradă, copii costumați în chip de îngeri, cu aripi în spate sau ca apostoli, înălțau cîntece religioase.

Apoi, după ce toți oamenii de vază și preoțimea se adunară, capodopera fu înălțată pe un car și toată lumea porni către noua biserică. De la palatul San Sebastiano, unde se afla casa lui Mantegna, adică la capătul de sud al orașului, pînă la Via San Simone (astăzi Via Domenico Fernelli), unde fusese construită Capela Victoriei, tocmai la capătul de nord al orașului Mantova, era cale lungă. Trebuia să se străbată tot orașul. Toți locuitorii erau de față la această sărbătoare, în afară de erou, marchizul Gonzaga, prins atunci în noi lupte, în regatul Neapole. Dar marchiza nu întîrzia să-i povestească cele întîmplate.

„Figura Madonei noastre, îi scrie ea, pictată de Andrea Mantegna, a fost purtată de la casa acestuia, în procesiune, vinerea trecută, adică la 6 ale acestei luni, pînă la noua capelă *Santa Maria della Vittoria*, pentru a sărbători amintirea bătăliei de anul trecut și a faptelor strălucite ale alteței voastre, în mijlocul unei atît de numeroase mulțimi cum n-am mai văzut niciodată, în nici o procesiune, în acest oraș. Duhovnicul meu, Fra Pietro, a ținut, la marea slujbă religioasă, o frumoasă cuvîntare, rostind cuvinte potrivite pentru această circumstanță,

rugînd fierbinte pe măreața fecioară Maria să apere pe excelența voastră de orice pericol și să vă readucă glorios acasă. Din pricina sănătății mele actuale (era însărcinată cu cea de-a doua fiică) nu am putut urma pe jos procesiunea, dar m-am dus la Borgo pentru a o vedea trecînd, și m-am întors la Castello mergînd pe unde se află noua capelă ce este bine împodobită. Drumul era plin de lume"...

Marchiza, însă, uita să adauge că locuitorii încă de mult timp o cinsteau pe Madonă ca pe o zeitate ocrotitoare și aprindeau în jurul ei lumînări și facle. Îl considerau pe acest cavaler drept un învingător și biruința lui un miracol. Nu se înșelau decît pe jumătate : fusese realizat un miracol al artei.

Priviți-o. Nu discernem în tablou nimic din noianul de evenimente, din meschinăriile, din josniciile ce s-au ivit cît a durat cele povestite aici. S-ar spune că pictorul, încuiat în atelierul lui din San Sebastiano, nu a știut nimic din tot ce s-a petrecut, sau că a preschimbat fiecare sluțenie într-o tot atît de vie frumusețe pe plan divin, la fel de firesc și cu tot atît de puțină strădanie precum viermele de mătase cînd își scoate firul din frunza aspră de dud. Avem în fața noastră întruchiparea strălucitoare a unei umanități desăvîrșite, a unui tot echilibrat pînă în cele mai neînsemnate detalii, de aci înainte eliberat de orice îngrijorare și de orice agresiune.

Așezată pe un tron, sub un umbrar de frunze și de fructe ciugulite de păsărele ce trăiesc în Insule [1], Madona pare a se afla sub pavilionul central al unei expoziții de

[1] Este vorba de insulele Antile.

horticultură : la picioarele ei vedem, înfățișat într-un basorelief de marmură, micul și jalnicul arbore unde se încolăcea șarpele ispititor, arborele sărmanei științe a binelui și a răului ; deasupra capului său, în Paradisul regăsit, natura i-a întocmit, din toate fructele ce nu sînt oprite, un curcubeu. Cele două capete ale mantiei sale sînt ridicate, la dreapta și la stînga, de doi giganți : sfîntul Mihail și sfîntul Gheorghe, amîndoi la fel de tineri, cu un păr egal de bogat fiecare, înveștmîntați la fel, în aceleași armuri pretins romane, cu un dispreț pentru conformitatea arheologică foarte firesc la niște arhangheli. Amîndoi își apleacă pleoapele deasupra unui cavaler îngenuncheat, în adorație, cu mîinile împreunate, ridicîndu-și nasul turtit și fața buzată către Madona, în așa fel încît apare albul ochilor săi de om cu obraji tuciurii, pe care pruncul Isus, în picioare, în poala mamei sale, îl binecuvintează.

Este Francesco Gonzaga. Îl vedem în carapacea sa de oțel, acoperită pe jumătate de o largă și bogată tunică și de o fustă în cute mari, brodate, veșminte ce nu ascund totuși nimic din ceea ce alcătuiește esențialul unei ținute de luptă ; adică : *passe-garda* [1] ridicată pe umărul drept, apărătorul împotriva lăncii zvîrlit pe partea dreaptă a pieptului, apărătoarele articulate cu benzi bilobate îmbucînd cotul brațului și ocrotindu-l, armurile ce ocrotesc coapsele, benzile genunchierelor de oțel, marginea fustei din zale împletite apărînd de sub armură, jambierele și

[1] Partea ridicată a armurii care apără umerii, formînd un fel de guleraș apărător al gîtului.

tocurile cizmelor făcînd să iasă la iveală, in umbră, stelele aurite ale pintenilor. Văzut astfel în nemişcare, parcă simțim cum, odată rugăciunea sa terminată, războinicul își va destinde corpul mlădios și voinic, asemenea unui arc de oțel, și va lovi crunt. Surîsul acesta denunțînd extazul îi descoperă dinții de lup, ne îngăduie să-i ghicim sufletul candid şi violent, încordat în acea clipă către infinit și rămas ca ieșit din fire, dar care, de îndată ce trupul se va ridica în picioare, va cădea din nou sub stăpînirea pasiunilor sălbatice şi a zeilor Infernului...

Față în față cu el, dar mai jos, o vedem prăbușită, în genunchi, într-o atitudine și mai smerită, pe Osanna dei Andreasi, duhul bun al familiei Gonzaga, cea care s-a rugat pentru marchiz în timpul bătăliei și va fi peste douăzeci de ani beatificată de Papa Leon al X-lea. Ea poartă îmbrăcămintea adoptată de pictorii acelor timpuri pentru femeile bătrîne din *Biblie* : vălul alb ascunzînd părul și acoperind gîtul, precum și stofa galbenă încolăcită în jurul capului în chip de turban : semnele sfintei Elisabeta, protectoarea Isabellei d'Este. Buzele întredeschise par a rosti mai departe rugăciunea începută, în timp ce, cu degetele, își numără mătăniile. Deasupra ei se află sfîntul Ioan Botezătorul, copil, protectorul lui Gian Francesco Gonzaga. În spatele tuturor acestora, în spatele sfinților războinici, două personaje sacrificate, doi bătrîni bărboşi cărora nu le vedem decît capetele, sînt sfinții ocrotitori ai oraşului Mantova : sfîntul Andrei ținînd o prăjină lungă în chip de cruce şi sfîntul Longin ținînd o alta în chip de lance — lancea cu care a străpuns coasta

lui Cristos, asemănătoare acelor „bourdonasse“ [1] pictate în roșu, culese ca vreascurile, în grămezi, pe cîmpul de luptă de la Fornovo. Sfîntul Andrei își ridică ochii pe deasupra mantiei Madonei și încearcă să vadă și el ceva din această scenă, dar sfîntul Longin pare vădit nepăsător de tot ce se petrece și privește în afara tabloului. Fiindcă are un foarte pronunțat tip de semit, bănuiesc a fi portretul lui Daniele Norsa, cu gîndul la cei 110 ducați ai săi. În toată această sărbătoare, el este cel ce are înfățișarea modestă, ștearsă, a omului ce suportă toată cheltuiala.

Pentru cinstirea Madonei a fost grupat în jurul ei, în acest spațiu îngust, tot ce se cunoștea la sfîrșitul veacului al XV-lea ca reprezentînd cel mai înalt grad de frumusețe. A fost scoasă din adîncurile mării partea bărbătească a unei tufe de mărgean și agățată deasupra capului Fecioarei, atîrnînd acolo în chip de lustră. Din adîncurile pămîntului a fost adusă marmura griotte [2], ochi de potîrniche și marmura sarrancolin [3], spre a servi drept piedestal. Din adîncurile cerului, păsări cuvîntătoare și arhangheli războinici. S-a făcut apel atît la toate „regnurile“ naturii cît și ale artei. Din Veneția s-a trimis un foarte lung șirag de perle mari, false, numite *„jocalia de cristallo“*, pentru a fi atîrnat de bolta de frunziș. Pînă și mormintele au fost prădate : scăunașul pe care se sprijină

---

[1] Lance lungă și puternică cu tambur găurit în interior, din lemn deseori înfrumusețat cu aur sau pictat, folosită în veacul al XV-lea pînă în veacul al XVIII-lea, mai mult în turnire și caruselе, decît în război.

[2] Marmură colorată în cafeniu închis-roșu, pătată cu alb.

[3] Marmură pe fond cenușiu cu vine roșii și galbene, neregulate, împrumutînd numele localității Sarrancolin din Munții Pirinei.

picioarele Madonei este pictat după cel aflat la mormîntul lui Marsupini [1], opera lui Desiderio da Settignano, ce se găsește în biserica Santa Croce din Florența. Cele mai îndepărtate insule, recent descoperite de Cristofor Columb, au trimis și ele un *ara* [2] și un *cacatoes* [3] ca să se cocoațe pe frunziș. Fără îndoială a fost chemat aci, de la Porto, grădinarul Isabellei d'Este, cel mai iscusit om din Italia în fasonarea merișorului, spre a orîndui această arcatură vegetală la fel cum orînduise arcadele vegetale din grădina unde *Virtutea izgonește Viciile,* pictură aflată la Luvru de o parte a *Madonei,* și poate la fel cum a ornat și arcada pietroasă a *Parnasului,* expus în partea opusă. Tabloul a fost împovărat cu cele mai imense varietăți din horticultura intensivă și pînă și copiii alergînd pe străzile din Mantova, în urma *Madonei* în procesiune, erau datori să priceapă fericirile din acest paradis gastronomic, zemos, cărnos și gustos.

Ajungem aci la una din caracteristicile cele mai conturate ale Primitivilor [4], care constituie farmecul lor cel mai prețios. Mantegna nu mai era un primitiv, dar rămînea încă un prerafaelit sau un „prerenascentist". Poseda încă de pe atunci o pricepere susținută în știința desenului, dovadă sînt racursiurile [5] sale ; dar păstra de la Pri-

---

[1] Carlo Marsuppini, umanist italian, mort la Florența în 1453.

[2] Papagal cu coadă lungă și pene frumoase, provenit din America de Sud.

[3] Papagal cu pene albe și moț bogat, roșu sau galben, din Australia.

[4] Pictori italieni din veacul al XIV-lea și al XV-lea și, prin extindere, pictorii europeni de la sfîrșitul evului mediu.

[5] Metodă de a desena reducînd figura văzută în perspectivă.

mitivi gustul de a reuni fără nici un motiv, și numai pentru bucuria ochilor, toate speciile de frumuseți, toate obiectele pitorești pe care știa să le reproducă. Și, asemenea Primitivilor, știa să reproducă cît mai multe. Numai mai tîrziu pictorii s-au dedicat : unul nudului, altul peisajului, vreunul veșmintelor și gătelilor sau naturilor moarte — într-un cuvînt s-au „specializat". În momentul cînd picta Mantegna, unul și același artist întrunea în el toate genurile de pictură.

Tabloul ne dezvăluie însușirile unui anatomist : figura lui Gonzaga, mîna dreaptă a Madonei, cei doi copii, Fericita Osanna, toate reprezintă cele mai desăvîrșite realizări de racursiu : acea acrobație bruscă și primejdioasă în arta pictorilor. Își afirmă talentul de decorator : bolta de frunziș, tronul, armurile îngerilor dovedind-o cu prisosință ; se manifestă și ca pictor de natură moartă, priceput în a imita vinele marmurii, în rotunjirea fructelor, făcînd să strălucească în umbră, ca oglinda, platoșele, și să scînteieze globurile mici de cristal ; se dovedește maestru în a înfățișa țesătura ștofelor, a le rupe, a le șifona, ca și în chipul cum lumina trebuie să cadă sau să se răsfrîngă pe ele. Își demonstrează iscusința de croitor inventînd mode nemaiîntîlnite pînă atunci pentru îngeri : priviți-l pe sfîntul Mihail îmbrăcat cu o platoșă în partea de sus a corpului, cu o rochie în partea de jos, aidoma straniului compromis născocit, la o anumită epocă, pentru principesele germane cu gradul de colonel onorific în vreun regiment. Apoi, mai apare ca pictor al efectelor de lumină, atent la cele mai neînsemnate răsfrîngeri : priviți lumina subiacentă, aurită, reflectată de marmură pe

toată lungimea armurii de culoare verde închis de deasupra labei piciorului și pe încălțămintea de fier articulată ; se înfățișează ca un colorist abil în ruperea culorilor[1], de pildă : eșarfa care flutură împrejurul săbiei schimbă tonul, se înroșește din ce în ce mai mult, pe măsură ce coboară în umbră.

Iese în evidență, pretutindeni dealtfel, însușirea sa de colorist. Pictura lui, care ne ia ochii asemenea unei cizeluri cu muchii luminoase avînd strălucirea dură a metalului, rămîne totuși de o încîntătoare armonie, alcătuită fiind această armonie din tonuri ca rodia și de verde închis, de nuanțe aurii întunecate și nedefinite, din expresii de roșu aprins și din tonuri nedeslușite de roz murdar și tonuri violacee, gradate ușor spre alb sau spre galben, o îmbinare desăvîrșită ce ne oferă, de la un capăt la altul al tabloului, măreții de vitraliuri.

În sfîrșit, pictorul se mai afirmă ca un adînc și subtil fizionomist. Cînd ne apropiem de acest tablou, înainte de orice vedem : un cavaler ocrotit de o Madonă și, oricare ar fi punctul asupra căruia ne-am fixa apoi atenția, aceasta se concentrează pînă la urmă, în chip de neînvins, către mîna ocrotitoare a Madonei. Totul se îndreaptă spre ea, toate liniile urcă sau cad iarăși în același punct. Toate privirile tind către această mînă. Ori, urmărim ochii aflați într-un tablou precum urmărim ochii mulțimii de pe stradă, privim ceea ce privesc și ei, fără voia noastră, sub o înrîurire puternică și misterioasă, de nebiruit.

---

[1] Metodă de a întrerupe culoarea într-un loc și a o amesteca cu altă culoare, spre a obține un ton de o intensitate variabilă.

Geniul artistului a constat în folosirea acestei legi fiziologice pentru a spori pînă la extaz un simțămînt moral, potrivind astfel ca punctul fascinant al tabloului să fie în același timp atracția de căpetenie a întregii povestiri, a dramei depline, a comemorării în totalitatea ei. În ceea ce-l privește, poate, s-o fi făcut fără să-și fi dat cîtuși de puțin seama, dar o lege aplicată chiar în mod inconștient nu rămîne fără rezultat, și în această împrejurare rezultatul este clar, de neînlăturat, hotărîtor.

Dacă tabloul acesta se află aci pe altar, dacă a fost înălțat un arc de triumf, dacă mulțimea este în adorație, dacă ne sînt înfățișați sfinții ocrotitori ai orașului Mantova, semnificația rămîne una singură : în ziua plină de primejdii, mîna Madonei s-a pogorît deasupra frunții lui Gonzaga.

Ne putem da seama cît de profundă și de subtilă a fost arta folosită de pictor pentru ca un cap aproape sălbatic să devină așa cum îl vedem aici ! Neîndoios, oricine îl vedea recunoștea figura, și pictorul nu putea nesocoti primejdia ce-l pîndea dacă asemănarea nu ar fi fost întrutotul izbutită, înțelegea că întreg poporul cunoștea modelul și se afla acolo spre a-și da părerea. Se știe că mulțimea a fost încîntată : fiecare trecînd prin fața tabloului lăuda cu încîntare precizia dovedită de portretist. Desigur, el a știut să găsească acel unghi exact sub care cusururile feții căpătau diminuarea cea mai nimerită, precum și expresia ce-i putea schimba obrajii dîndu-le o înfățișare luminoasă. Mulțimea de ființe, felurite și contradictorii care sălășluiesc în noi, nu-și fac toate, în același timp, apariția ; unele nu se ivesc decît o singură

dată în întreaga noastră existență : la fel, poate, ca aceea mistică a lui Gonzaga. Înflăcărarea iscată de înlăturarea primejdiei, de regăsirea alor săi după furtună, a putut face ca pe expresia acestui chip să apară, un moment, sufletul său în adorație, așa cum îl vedem acolo... Nu a durat, pe cît se pare, decît un minut, dar pictorul avea dreptul să-l prindă. Trecuse, poate, mult timp de cînd îl pîndea. Mantegna avea șaizeci și cinci de ani cînd picta acest tablou. Se împlinise deci treizeci și cinci de ani de cînd îi privea pe cei din familia Gonzaga, bunic, tată, fiu și nepot, din profil, din față, din trei sferturi, pe scaun, în picioare, împreună cu soțiile lor, cu cîinii, cu caii și cu piticii lor. Încercarea era mai puțin primejdioasă pentru el decît ar fi fost pentru alți pictori. Totuși, dacă nu ar fi cunoscut adînc acea știință a fizionomiei, triumful său ar fi fost oare posibil ?

Era o știință posedată de acest pictor în aceleași mari proporții ca și la Primitivi și asemenea acestora din urmă, pătrunsă în întregime de fantezie. Recunoaștem ochiul și mîna lui Meissonier [1], sufletul însă este al lui Shakespeare. Și cele două aspecte ale acestei arte sînt îngemănate fără nici un fel de reținere, tranziție sau circumspecție, fără a invoca vreo rațiune, ca și la Primitivi. Astfel, armura lui Gonzaga, reprodusă cum nu se poate mai exact, este juxtapusă costumului purtat de sfîntul Mihail, nemaipomenit de bizar : jumătate roman, jumătate arhanghel. Proporțiile, de o precizie fără greș, ale personajelor omenești, sînt în opoziție izbitoare cu proporțiile uriașe ale celor doi sfinți războinici, precum

---

[1] Pictor francez de gen și de bătălii (1815—1891).

și cu mîinile peste măsură de mici ale arhanghelului. Cît privește gesturile, ele apar simple și cumpănite, păstrînd moderația și firescul mult mai evident decît la urmașii lui Mantegna : nu găsim aici nici o atitudine de fast sau de paradă. Totuși, manifestarea lor are loc într-un decor cu totul nesăbuit, sub o colecție pomologică artificială, arătîndu-ne niște păsări exotice care nu se văd niciodată în libertate. Ba, mai mult, mînecile Madonei sînt supuse legilor obișnuite ale căderii córpurilor, atîrnînd peste degete cînd mîna rămîne aplecată, în timp ce alături eșarfa sfîntului Mihail ignoră aceste legi și flutură în jurul impozantei sale săbii fără să-i pese de verosimilitate. Dacă admitem că în Artă, precum și în alte manifestări, lipsa de interes „naște din uniformitate", lămurim fără îndoială și cauza pentru care Primitivii, adesea fără nici o logică în operele lor totdeauna pline de lipsuri, nu devin nicidecum plictisitori : ei nu sînt niciodată aceiași în două lucrări.

Iată de ce, dintre toate capodoperele lui Mantegna, *Madona Victoriei* este aceea pe care o privim neîncetat fără să obosim, nu simțim nevoia de a ne regăsi seninătatea, la fel ca atunci cînd o admirăm pe *Gioconda*, cînd privim cea mai mare parte a creațiilor lui da Vinci. Gesturile personajelor se potrivesc minunat unele cu altele, vointele sînt la unison, culorile se armonizează, parcă pentru a dura o veșnicie. Pacea ce domnește aici ni se strecoară abil în suflet, totul este favorizat de un ritm care pune ordine în gîndire. Un loc unde ne-ar place să trăim.

Îi lipsește un singur lucru : cadrul din pietre, edificiul de pe care trupele franceze au smuls tabloul în timpul ocupației orașului Mantova, în 1797, piedestalul său național și istoric, patria sa. Acolo, în cîmpiile lombarde, la marginea unei străzi pustii din Mantova, *Capela*, lipsită de *Victoria* sa și de cavalerul său, avînd acum altă destinație, traversată la jumătatea înălțimii sale de o podea, cu marea sa poartă pe jumătate înfundată și transformată într-o deschizătură cu geamuri, nu mai este astăzi decît un atelier și un depozit de marmură. Pe prag, un sculptor bătrîn își fumează pipa. Capela rămîne și în prezent cu totul deosebită de celelalte case dimprejur, formînd ea singură un mic grup de construcții pe via Domenico Fernelli, între biserica sfinților Simon și Iuda [1], și restul străzii. Locul pe care capodopera lui Mantegna îl ocupa acum o sută paisprezece ani rămîne încă vizibil, deși au fost înghesuite acolo numeroase monumente funerare. Cadrul ce mai rezistă în pămînt păstrează încă gaura larg deschisă lăsată de tabloul smuls...

S-ar putea să fie readus în vechiul său lăcaș. Și-ar retrăi aici viața tablourilor de altar, viață ascunsă, moralizatoare, alinînd orice întristare. Ar primi mai puține vizite decît la Luvru dar mult mai multe onoruri, trecători mai rari însă pelerini mai numeroși. S-ar putea chiar ca, din cînd în cînd, vreo bătrînă, fără să fi auzit vreodată cine a fost Mantegna, nici ce a însemnat Fornovo, să remarce în acest tablou ceea ce criticii și istoricii, în savantele lor controverse, uită să vadă, o Madonă, o ocrotitoare dumnezeiască și, pe negîndite, imitînd în chip fi-

[1] E vorba de Iuda Tadeus.

resc una din figurile dimprejur, să îngenuncheze în fața ei și să rostească un *Ave Maria*...

Aceasta este povestea Madonei, pictată în amintirea unei biruințe care nu a fost cîștigată, în ispășirea unei pîngăriri ce nu a fost săvîrșită și pe cheltuiala cuiva care nu credea în ea. Dar, ce ne privește cum s-a făurit o capodoperă ? Ne interesează numai viața ei și viața ce ne-o sugerează. Din nedreptatea pricinuită unui sărman evreu și din mîndria deșartă a unui comandant de oaste, înfrînt în război, s-a născut o viziune atît de frumoasă încît ea va îndruma pe vecie sufletele, greu zbuciumate de gînduri, să înfăptuiască dreptatea și să îndrăgească umilința.

BALDASSARRE CASTIGLIONE

LA LUVRU

I. UN PORTRET

Acum aproape patru sute de ani, în iarna anului 1519, umaniştii din Italia îşi treceau din mînă în mînă un fel de poem în limba latină, întocmit de curînd de unul dintre ei sub forma unei scrisori trimise de o soţie soţului său. Perechea este căsătorită de puţin timp ; soţia a rămas singură acasă, la Mantova, cu noul său născut ; el se află la Roma, reprezentant al ţării sale pe lîngă Sfîntul Scaun, prins cu nesfîrşite treburi de care ea nu-şi face griji. Se plînge însă de singurătate şi tînjeşte de dorul lui. Numai portretul acestuia, pictat de Rafael, îi mai ţine locul

Sola tuos vultus referens Raphaelis imago
Picta manu curas allevat usque meas... [1]

Soţia rîde în faţa portretului, i se adresează ca şi cînd ar fi viu, îi spune fel de fel de vorbe, atît de potrivite în-

[1] Numai pictura lui Rafael, care reprezintă imaginea ta, îmi alină, prin mîna care l-a pictat chiar şi durerile (lat.).

cît i se pare că şi el zîmbeşte, parcă i-ar răspunde ; mama îi înfăţişează copilul, care-şi recunoaşte tatăl şi îl salută.

Agnoscit, balboque patrem puer ore salutat
Hoc solor longos decipioque dies. [1]

Epistola se bucura de o largă apreciere. Lumea toată aflase că autorul era Baldassarre Castiglione, ştia că se referea la el însuşi, la soţie şi la copilul lor în vîrstă de doi ani. Pretutindeni era adînc preţuită deosebita chibzuială a soţului, om matur acum, atent să descrie tînguirile pricinuite tinerei sale soţii de absenţa sa. Cine citea scrisoarea îi savura aroma nespus de aleasă a latinităţii ; pricepea, de asemenea, foarte bine aluzia la pictura lui Rafael. Realizat numai cu patru ani în urmă, portretul dobîndise încă de atunci faima păstrată şi astăzi, fiind ales să înlocuiască timp de doi ani pe vestita *Gioconda*, la Luvru [2].

---

[1] Copilul îşi recunoaşte tatăl şi îl salută cu gura lui care gîngureşte. Prin asta mă consolez şi îmi amăgesc lungile mele zile (lat.).

[2] Portretul pictat de Rafael şi reprezentînd pe Baldassarre Castiglione, înainte de a fi expus la Luvru, la loc de cinste în mijlocul Salonului Pătrat din acest muzeu, a făcut multe călătorii. Creat la Roma în toamna anului 1515, a fost adus de Castiglione, în anul 1524, în Spania. După ce Castiglione a murit în Toledo, în anul 1529, tabloul a fost readus la Mantova unde se mai găsea încă la începutul veacului al XVII-lea, în familia celui care a servit drept model. Apoi, nu se mai ştie nimic de el un anumit număr de ani : nici o scriere istorică nu ne face cunoscut unde a putut fi expus în acest răstimp. Abia după anul 1630, îl regăsim la Amsterdam, în atelierul pictorului Van Asselin, fără să putem şti cum a ajuns acolo : dar nu încape îndoială că este vorba de el şi nu de altcineva. Aici este admirat şi copiat de Rembrandt şi de Rubens. Vîndut la licitaţie, în anul 1639, trece în colecţia unui senior spaniol, Don Alfonso de Lopez, care îl cumpără cu 3 500 de florini adică aproape 20 500 franci (valoarea monezii curente în 1927). Puţin mai tîrziu, acest senior căzînd în

Nu ştiu pentru ce a fost ales, dar nici nu se putea găsi ceva mai potrivit. Cînd intrai în mijlocul Salonului Pătrat, în primul moment erai oarecum contrariat văzînd în locul surîsului obişnuit — cel mai femeiesc dintre toate surîsurile — faţa acestui om cu o barbă bogată, capul strîns într-un bicoquet[1] şi acoperit, ca de un nimb, de o imensă baretă neagră sau tocă cu marginile întoarse în sus, cu ochii săi mari, albaştri, privindu-te cu blîndeţe. Se ştia de oricine că portretul *Giocondei* nu va mai fi văzut, dar locul în care figurase atîta vreme părea a fi rămas, cît de cît, consfinţit, nepotrivit să se lăfăie aci în toată voia un bărbat. Domnii conservatori ai muzeului Luvru ar fi procedat mai nimerit să lase locul gol — aşa cum Burne Jones[2], în celebrul său mozaic, *Christ înconjurat de îngeri,* aflat în biserica americană a Sfîntului Pavel din Roma, a lăsat gol locul destinat celui mai măreţ dintre ei, cel de la dreapta lui Dumnezeu, în aşteptarea zilei în care *El* va reveni... Dar, pentru că trebuia plasat cineva în locul Giocondei, a fost ales cu pricepere Baldassarre Castiglione. Privirea şi surîsul lui abia schiţat au, asemenea portretului dispărut, ceva care atrage, dar şi linişteşte. Tabloul reprezintă omul desăvîrşit al Re-

---

dizgraţie şi fiind nevoit să-şi vîndă toată averea, portretul în cauză este cumpărat de cardinalul Mazarin, după a cărui moarte, în anul 1661, este cumpărat de Ludovic al XIV-lea cu 3 000 de livre, aproape 9 750 de franci actuali (1927). În cele din urmă îl vedem expus la Luvru, unde nădăjduim că povestea lui a luat sfîrşit (n.a.).

[1] Cască a cărei calotă se strînge în partea de sus formînd o creastă ascuţită şi tăioasă.

[2] Sir *Edward Coley,* numit şi *Burne Jones* (1883—1898), desenator şi pictor englez, reprezentant de frunte al prerafaelismului.

nașterii, așa cum *Gioconda* reprezenta femeia visată a acestei epoci : istoria în locul legendei.

Odată risipită prima impresie tulburătoare, sîntem cuceriți de trăsăturile feței lui prietenoase, sincere, de ochii lui de cîine blînd și credincios, de gura cu buze strînse și totuși atît de potrivită pentru vorbe alese, de înfățișarea lui calmă, simplă, reținută, de totala sa bună credință izvorînd din figură ca dealtfel din toată pictura. Nimic sortit efectului : nimic afectat, nici un fel de strălucire, nici o cutezanță vizibilă a penelului. Aproape peste tot domină o singură culoare, vreau să spun două sau trei culori foarte apropiate și reci, iar spațiile dintre valori [1] rămîn neobservate. Paleta lui Rafael ne apare aici asemenea unui vocabular al oamenilor din veacul al XVII-lea, vocabular limitat, în care, fiecare cuvînt fiind așezat la locul cuvenit, putem înțelege cele mai neînsemnate nuanțe ale gîndirii. Numai ceea ce are viață : carnea, barba, ochii apar distinct, în roșiatic sau în alte culori luminoase. Abia dacă putem distinge focul vreunei bijuterii mocnind slab în două puncte : printre cărbunii baretei și cenușa blănii. În Salonul Pătrat, alături de Giorgione, Tizian, Paolo Veronese, Rafael ne înfățișează o iarnă a culorii urmînd toamnelor sale aurii. Cu toată această sărăcie de culoare, arta lui coloristică nu a fost niciodată mai sublimă. Avem poate în fața noastră capodopera sa.

Omul ce-l vedem în tablou este și autorul cărții pe care tot veacul al XVI-lea a considerat-o drept o lucrare mă-

---

[1] În pictură, proporția dintre lumină și umbră, dintre ceea ce este clar și ceea ce este nedeslușit.

reață : *Il Cortegiano ;* din chiar viața lui el a realizat o capodoperă a celei mai subtile și mai delicate arte : arta de a acționa în armonie cu timpul, de a acorda „solo"-ul lui cu marele acompaniament de voci umane ale veacului respectiv. Ținta întregii Renașteri nu a fost decît aceea de a lucra, a visa și a suferi spre a făuri un Castiglione. Adevărul acesta, Vittoria dalla Colonna [1], pe care o vedem în tabloul *Nunta din Cana* [2], la capătul extrem al mesei, rezemată în cotul său stîng și mestecîndu-și scobitoarea, i l-a transmis în termeni fără înconjur : „Nu am fost uimită că ați pictat un curtean desăvîrșit, deoarece nu aveați decît să țineți în fața dumneavoastră o oglindă și să spuneți ce vedeți în ea..." Iar Carol Quintul, aflat lîngă Vittoria Colonna, cu profilul stîng întors către un servitor, în unghiul format de un balustru, a adus la cunoștința curtenilor săi moartea celui ce a servit de model lui Rafael în următoarele cuvinte : „Vă spun că a murit unul dintre cei mai destoinici cavaleri ai lumii". În sfîrșit, Francisc I, al cărui mare profil, pictat de Tizian, îl vedem în galeria de la Luvru numită „De pe malul Senei", întîlnind pe Baldassarre Castiglione a doua zi după bătălia de la Marignan, îi cerea să termine *Cortegian*-ul spre a-l oferi drept exemplu generațiilor viitoare. Niciodată o

---

[1] Celebră poetă și literată a Renașterii (1492—1547), prietenă a lui Michelangelo și a lui Castiglione, soția lui Ferdinando Francesco d'Avalos, marchiz de Pescara.

[2] *Nozze di Canna* (1563), opera lui Paolo Caliari zis și Paolo Veronese, născut la Verona (1528), mort la 9 aprilie 1588 la Veneția, devenită patria sa. Pînză celebră în care apar : Francisc I, Carol Quintul, Soliman I, Maria Regina Angliei și alte personaje, pictată pentru sala de mese a mînăstirii Santa Maria Maggiore din Veneția, în prezent la Luvru.

epocă nu a fost cuprinsă mai izbutit în vreo carte, vreo carte într-un om, vreun om într-un portret, ca aici.

Și numai aici, înconjurat de personaje părînd a fi încă în viață și cu care a fost strîns legat, reușim să înțelegem temeinic omul. Neprevăzutul l-a purtat în mijlocul unor figuri cunoscute care l-au iubit. Astfel, în Salonul Pătrat de la Luvru, sub pseudonimul *Nunta din Cana,* vedem pictată marea sărbătoare a Renașterii, ce nu i-a fost dat s-o cunoască, dar al cărei purtător de torță a fost. În afară, poate, de acel vlăstar de negru care întinde o cupă lui Alfonso d'Avalos [1], toți cei ce apar aici, oricărei națiuni ar fi aparținut, îi citiseră cartea. În clipa cînd tabloul a fost pictat de Veronese, în anul 1562, *Il Cortegiano* fusese tipărit în șaizeci de ediții : tradus în limba spaniolă, franceză, latină și engleză, iar numele lui Castiglione — rostit în amestecul de voci confuze și tumultoase ale nuntașilor, în mijlocul ciocniturilor de cupe, al loviturilor surde pe tocător [2] și printre zgomotele foșnitoare ale arcușurilor — va fi fost desigur salutat prin aclamații unanime.

În apropiere de portretul său, o alegorie tainică, nedeslușită, cu tonuri calde, în mijlocul unei lumi în care domnește o tristă voluptate, unde toate mîinile cuprind puternic ceva ce nu este privit de nici un ochi, încîntă fără îndoială spiritul său mitologic. Cunoașteți, desigur,

---

1 *Marchiz del Vasto* (1502—1544), comandant general al armatelor ducatului Milano ; apoi în serviciul lui Carol al V-lea, comandînd trupe spaniole ; luptă vitejește contra Tunis-ului capturînd Goletta. A luat parte la toate luptele mai însemnate din acea epocă, în Italia.

2 Talerul pe care se îmbucătățea carnea, la bucătărie.

această fantezie a lui Tizian [1]. Într-o armură de culoare întunecată, un cavaler cu chip grav, asemenea unui vrăjitor rostind vorbe magice, își pune mîna pe sînul unei femei adîncită în cugetare. Un copil aduce o sarcină de vreascuri adunate din pădure și se căznește să le cuprindă între degetele sale răsfirate. Frumoasa doamnă gînditoare ține un obiect translucid și negru : pare-se o sferă de cristal, dacă am judeca după forma luată de mîinile ei pentru a o cuprinde ; o altă femeie stă în genunchi ca pierdută, rugîndu-se. Niște brațe goale se întind deasupra lor ridicînd un coş împletit, plin de fructe și flori.

Totul apare aici asemenea unui rebus ce trezeşte curiozitatea, inspiră, pricinuiește deznădejde printre comentatorii lui Tizian, alcătuind fără îndoială una din alegoriile savante preferate de umanismul pictorului. Iar cavalerul bizar este luat drept unul din prietenii săi, Alfonso d'Avalos, eroul din Tunis. După toate probabilitățile, seniorul înamorat pe care îl vedem puțin mai departe aşezîndu-și iubita între două oglinzi spre a-i spori atracțiile, pare a fi stăpînul său, Marchizul Federigo Gonzaga [2], căruia, făcînd aluzie la anumite circumstanțe, Castiglione îi scria cîndva : „Ambasadorul Franței, Saint Marceau, s-a

---

[1] Este vorba de tabloul cunoscut sub denumirea : „Alegorie despre Alfonso d'Avalos, marchiz del Vasto".

[2] Această identificare sau cel puțin această ipoteză, foarte verosimilă, aparține lui Louis Hourticq (*Revue de l'Art ancienne et moderne*, 10 august 1912). Într-un studiu ingenios și strălucit, privind cîteva opere ale lui Tizian de la Luvru, el nu este de părere că cei din renumitul grup aflat în Salonul Pătrat sînt : Alfonso d'Este şi Laura Dianti şi prezintă motive serioase de a recunoaşte în aceştia pe Federigo Gonzaga fiul Isabellei d'Este şi pe iubita sa Isabella Boschetti (n.a.).

dus să-i spună Papei că excelența voastră este tînără, fără experiență și dedată plăcerilor...“.

Iată-l, deci, înconjurat de fețele cele mai familiare din existența sa, readuse la viață, asemenea lui, de cei mai iluștri maeștri ai Renașterii, toți deopotrivă de îndrăgiți și admirați de el fără nici o preferință pentru maniera picturală din care făceau parte. Astfel, citim în *Il Cortegiano*: „Lucruri cu totul diferite unele de altele pot să placă, fără nici o deosebire, privirii noastre, în așa măsură că ne este anevoios să alegem pe cele ce ne plac mai mult... Iată, în pictură, Leonardo da Vinci, Mantegna, Rafael, Giorgio di Castelfranco (Giorgione) sînt cei mai minunați; cu toate acestea sînt mult deosebiți unii de alții, astfel încît nici unuia dintre ei nu pare să-i lipsească absolut nimic în modul de a picta, de vreme ce recunoaștem fiecăruia desăvîrșirea în stilul respectiv...“.

Se poate spune deci: Castiglione a avut norocul să retrăiască mulțumită mîinii lui Rafael. Dintre artiștii pomeniți mai înainte numai el, neîndoios, putea să-l înțeleagă cel mai bine făcîndu-ne și pe noi să-l înțelegem. Divinul Leonardo, întruchipînd visul dominat de neliniște, arta în continuă schimbare și căutare de ideal, spiritul nou sfărîmînd barierele cele de mult statornicite și deschizîndu-și aripile, un suflet șovăitor, pierdut în nepătruns, nu ar fi fost cîtuși de puțin potrivit să-i facă portretul. Pe cînd Rafael înfățișează arta neclintită, desăvîrșirea lipsită de afectare și creată în granițe admise fără nici o șovăire, arta ce nu urmărește nimic, nu făgăduiește nimic — cea care durează. Privind portretul lui Castiglione, spiritul nu ne este atras de nimic altceva decît de

obiectul său imediat, oferit ochilor fără nici o piedică, tot ce formează cîmpul tabloului rămîne imperceptibil. Omul care l-a pictat a crezut fără nici un fel de reținere în pictură. Nu ar fi părăsit-o nici o clipă căutînd să născocească unelte de război, instrumente hidraulice sau pentru aviație. Nu ne-ar strica să cunoaștem ce gîndește Castiglione despre autorul *Giocondei,* înlocuită de portretul său, la Luvru ; dar să nu întîrziem să-i aflăm părerea : „Un altul, unul din cei mai de frunte pictori din lume, disprețuiește această artă unde el este foarte original și se străduiește să studieze filozofia, despre care posedă concepții atît de stranii și himere atît de noi încît, chiar folosind întreaga sa pictură, nu ar putea să ni le înfățișeze". Acest cuvînt determină toată distanța dintre Castiglione și Leonardo da Vinci.

În schimb, totul îl apropie de Rafael. În primul rînd viața. Deși născut la Mantova, Baldassarre Castiglione și-a petrecut cei mai frumoși ani ai tinereții sale la curtea din Urbino, în preajma ducelui Guidobaldo și a Elisabettei Gonzaga, văzînd acolo pe tînărul maestru cum crește și pîndindu-i întîiul său avînt. S-a reîntîlnit la Roma și, tineri, chipeși, prietenoși, îndatoritori, exaltați de tot ce era antic, legați unul de altul prin amintirile primelor biruințe, iată-i alergînd prin orașul etern, dezgropînd marmuri, restabilind planul cetății imperiale, cercetînd cu de-amănuntul pe Vitruvius [1]. Alcătuiesc împreună o dare de seamă către Leon al X-lea, privind măsurile necesare spre a salva rămășițele Romei antice. Umanistul, aflat tot timpul lîngă pictor, îl sfătuiește, îl călăuzește, iar cînd

[1] Arhitect roman din secolul I î.e.n.

nu se găsește în preajma sa pictorul simte că-i lipsește puțină lumină. Îi trimite renumita scrisoare, de atîtea ori citată, privitoare la o „anumită idee“ pe care o are în minte despre frumusețe: „Trebuie să vă spun că dacă doresc să pictez o femeie frumoasă simt nevoia să văd mai multe și să vă știu lîngă mine, spre a o alege pe cea mai frumoasă“... Cînd Rafael îl părăsește pentru totdeauna, Castiglione are sentimentul că în jurul său s-a făcut un gol nemărginit. Iată ce scrie mamei sale, la 20 iulie 1520, reîntors pentru întîia oară la Roma după ce-i murise prietenul: „Mă simt bine, dar mi se pare că nu sînt la Roma, de vreme ce bietul meu Rafael nu mai este aici...“.

Nu numai viața îi apropie, ci și ideile. În acea vreme, ca și în zilele noastre, se remarca o luptă mocnită între cei doi dușmani eterni: portretistul și modelul, fiecare urmărind o țintă diferită și avînd cu toate acestea nevoie unul de altul spre a o atinge. Rafael și Castiglione urmăreau un singur scop: să prezinte într-o făptură frumoasă, sănătoasă, puternică, imaginea a tot ce este cumpănit, firesc și măsurat, și asta fără nici o strădanie. Nu știm ce au putut ei să-și spună, acum patru sute de ani, în după amiezele călduroase din septembrie, în timpul orelor de poză, în palatul din Borgo Nuovo [1] unde, pe cît se pare, tabloul a fost pictat; intrarea în palat era atît de strașnic păzită încît nici chiar ambasadorul Ferrarei nu putea pătrunde. Ne slujește însă cartea și însuși portretul lui plin de viață. Cînd citim *Il Cortegiano* trebuie să avem în fața noastră portretul lui Castiglione pictat de

[1] Locuința lui Rafael.

Rafael ; aflăm aceeaşi gîndire rostită în două limbi diferite.

Nu a putut exista între ei vreo neînțelegere cu privire la costum : „Doresc să aducă totdeauna oarecum mai mult cu ceva serios și întunecat decît vesel, întrucît am impresia că prin culoarea *neagră* îmbrăcămintea capătă mai multă grație decît prin orice altă culoare şi, chiar dacă nu este neagră, cel puțin să tindă către ceea ce este întunecat : mă refer la îmbrăcămintea obişnuită, deoarece pentru cea purtată peste armuri [1] este cert că se potrivesc mai bine culorile deschise, luminoase, vesele, precum și îmbrăcămințile voioase, cu dantele fastuoase și mărețe, chiar şi în spectacolele publice, la sărbători, jocuri, baluri mascate și altele de acest fel, pentru că lucrurile colorate diferit poartă în ele o oarecare vioiciune și înflăcărare ce se acordă de minune cu luptele și cu jocurile ; cît priveşte celelalte ocazii, aş dori prin costum să se dea dovadă de acea gravitate pe care națiunea spaniolă o păstrează cu atîta străşnicie, fiindcă lucrurile exterioare stau mărturie pentru cele interioare"... Acestea sînt cuvintele umanistului şi chiar cînd se află în război, hărțuit de nenumărate griji, în plină bătălie împotriva lui Bayard [2], în preajma oraşului Lodi, cere printr-un trimis mamei sale să-i procure „o îmbrăcăminte *de damasc negru garnisită pe margini cu blană de jder*". Rafael nu a fost nevoit să se ostenească spre a căuta prea departe cea

[1] În bătălia de la Fornovo, regele Franței, Carol al VIII-lea, pura peste armuri o jachetă de culoare violetă cu alb.

[2] *Bayard Pierre Terrail* (1476—1524), cavaler „fără frică sau vină", luptător francez ce se acoperă de glorie în timpul campaniei din Italia, la Fornovo şi la Lodi, oraş din Lombardia.

mai desăvîrșită dintre îmbinările sale de negru, cenușiu și alb ; i-a oferit-o ținuta de toate zilele a modelului său.

S-au înțeles de minune și în ceea ce privește modul cum trebuia să pozeze : „După opinia mea, manierele spaniolilor se împacă mult mai bine cu firea italienilor decît manierele francezilor, deoarece această *gravitate liniștită,* specifică spaniolilor, cred a fi pe placul nostru mult mai mult decît vioiciunea aceea imediată ce se constată la francezi, în aproape toate manifestările lor...". Iată ce ne-a lăsat scris modelul : priviți ce a realizat pictorul care ne-a oferit aici cel mai desăvîrșit exemplu de calm și seninătate imuabile. Vedem o poză reținută sau taciturnă, ansamblul liniilor ne călăuzește privirea numai către mijlocul pînzei, nici una nu o rătăcește în afară. Rembrandt a rămas impresionat și a redat-o într-un crochiu care s-a păstrat, o schiță realizată în grabă, o indicație în semne convenționale făcută pe loc și unde nu vezi altceva decît acea forță ce se desprinde din toate componentele tabloului, abătîndu-ne atenția asupra a ceea ce este mai important în obiect. Liniile acestea legănîndu-se și constituind o încîntare pentru ochi, echilibrul dintre suspendarea lucrurilor în spațiu, potrivit sforțării omului și căderea lor conform legii gravitației, se armonizează în chip desăvîrșit cu anumite instincte fiziologice, rămase încă neprecis conturate în noi ; totul se acordă cu genul firesc al pictorului.

Deoarece, lucru cert, pictorul realizînd această operă neorganizat, fără nici o constrîngere, aproape fără să se gîndească la ce lucra, a redat o asemănare și mai reușită a modelului : „Găsesc, spune Castiglione, că există o

normă în întregime universală, după părerea mea valabilă mai mult decît oricare alta în toate lucrurile omenești care se spun sau se fac : aceea de a ocoli cît se poate mai mult, ca pe o stavilă dintre cele mai aprige și mai periculoase : *afectarea*, și pentru a recurge poate la o expresie nouă, de a face uz în orice creație de o anumită dezinvoltură, de o *sprezzatura* [1] menită să tăinuiască arta, dovedind că ceea ce se face sau se zice are loc fără caznă și aproape fără să ne preocupe. Tot aici, cred, își află obîrșia și atracția deosebită a unei opere, pentru că fiecare dintre noi știe cît de anevoios este să faci lucruri mai deosebite și desăvîrșite ; atunci ușurința de a le crea stîrnește o puternică încîntare și, dimpotrivă, a-ți sili talentul sau așa cum se mai zice „a-l trage de păr", devine extrem de supărător, făcînd să dispară valoarea oricărui lucru, oricît de importantă ar fi. Astfel, putem spune : *arta adevărată este aceea care nu pare a ține de vreo artă*". Și, dorind să fie bine înțeles, dă un exemplu precis : „În pictură, de pildă, o singură linie trasă fără caznă, o singură atingere făcută ușor cu penelul — în așa fel ca mîna să pară a se mișca de la sine către țintă, fără a fi îndrumată de nici o învățătură, de nici o artă, potrivit intenției pictorului — scot la iveală, limpede, iscusința deosebită a artistului".

Iată chiar definiția lui Rafael în portretele sale, în momentele lui cele mai reușite și, cu deosebire, în acest portret. Această ușurință, această atitudine de liniște a artistului în timpul creării operei sale, asemenea naturii cînd și-o înfăptuiește pe cea ce-i aparține, această

---

[1] Manieră necăutată de a spune sau de a face ceva (it.).

sprezzatura pe care Castiglione o apreciază mai mult decît orice, își găsește aici modelul original. Dacă în Salonul Pătrat de la Luvru veți compara acest cap cu cele care-l înconjoară, aproape în totalitatea lor minunate, vă veți da seama cît este de deosebit. În celelalte se descoperă o intenție, o voință, ceva ce-a fost îndeplinit sau cucerit, o biruință strălucită asupra materiei, datorită geniului omenesc. Aici, însă, vedem cum a pierit artistul ca să putem rămîne singuri cu modelul său căruia, pare-se, nu i-a dăruit nimic decît viața.

Să examinăm portretul așa cum am face cu o figură ce trăiește. Să lăsăm la o parte arta spre a căuta omul. Fruntea aceasta deschisă, pomeții ieșiți în afară, ochii distanțați — ochiul drept cătînd ușor spre dreapta —, gura desăvîrșită, aproape senzuală, craniul, cum o dovedesc și celelalte portrete ale sale, puțin țuguiat la mijloc — și chel — ceea ce nu vedem aici —, nasul drept, pielea feței luminoasă, totul participă spre a ne încredința că avem în fața ochilor un exemplar complet al celei mai adevărate umanități. Găsim în el trăsăturile caracteristice a ceea ce fizionomiștii sistemului planetar numesc „Jupiterianul de tip fericit". Să fim, oare, nevoiți să-i credem ? „Frumusețea florilor, spune Castiglione, stă mărturie a bunătății fructelor și același lucru se ivește și la corpuri, precum aflăm și de la fizionomiștii care, slujindu-se de fața oamenilor, le descoperă moravurile și cîteodată gîndurile..." Astfel, pe măsură ce un al doilea Castiglione lua ființă sub degetele pictorului, modelul cugeta : o nouă trăsătură privind aspectul său moral era lăsată posterității.

Rămîne ca noi s-o deslușim. Fără îndoială, cunoștințele ce le avem în această privință nu sînt în nici un fel mai bogate decît acelea ale pictorilor din veacul al XVI-lea ; știm foarte puțin și neîndestulător, sau, mai bine zis, nu știm nimic, dar aici documentul este foarte simplu. Portretul lui Castiglione apare ca o carte deschisă. Fiecare trecător citind-o păstrează fără nici o clipă de șovăială aceleași impresii : un suflet moderat, binevoitor și credincios, o sensibilitate senină, melancolia inimilor prea bune cărora nedreptatea comisă la nesfîrșit le zguduie sufletul, o distincție neumbrită de vreo asprime sau misticism, o voință fără nimic forțat. Se înșală oare cititorul ? Viața lui Castiglione ne-o va spune.

II. O VIAȚĂ

Caracteristica de căpetenie a acestei vieți este statornicia. Născut la 6 decembrie 1478, aproape de orășelul Marcaria, pe rîul Oglio, la cîțiva kilometri de Mantova, în strămoșescul castel din Casatico, dintr-o veche familie milaneză stabilită mai întîi la Milano, în serviciul familiilor Visconti și Sforza, apoi la Mantova, în slujba familiei Gonzaga, Castiglione a fost crescut în tradiția „de a servi". Era firesc, deci, ca familia Gonzaga să fie aceea căreia el să-i rămînă devotat. Cristoforo Castiglione, tatăl său, fusese grav rănit la Fornovo, luptînd împotriva francezilor alături de marchizul Gonzaga, mama sa provenind dintr-o ramură mai tînără a familiei Gonzaga. Cu toate acestea, încă de mic copil a fost trimis, la început, la Milano, să învețe purtările alese de la curtea lui Ludovico il Moro. Castiglione se afla acolo în acea noapte îngrozitoare, noapte vrednică de lamentațiile lui Bossuet, cînd tînăra ducesă de Milano, Beatrice d'Este, muri subit, stingîndu-se odată cu ea tot ce alcătuia nădejdea, bucuria și

norocul familiei Sforza. Apoi se întoarse la Mantova, intrînd în slujba seniorului său firesc, marchizul Gonzaga. Acesta îl porni fără întîrziere la război, deoarece Baldassarre, ca toți cei din neamul său, era ostaș și învățase meseria armelor cu Pietro Monte, cel mai destoinic maestru din acea vreme, și, în paralel, limba greacă cu Calcondilas, cel mai bun elenist. A participat apoi multă vreme, alături de ostașii francezi, la luptele din regiunea Neapolului împotriva lui Gonzalvo da Cordoba. Este epoca cea mai războinică a vieții sale.

Într-o bună zi însă, marchizul Gonzaga, respectînd toate regulile de rigoare, îl cedează cumnatului său Guidobaldo, duce de Urbino, și Baldassarre devine diplomat cu sprijinul acestuia. Îl aflăm apoi la Londra, ambasador pe lîngă Henric al VII-lea, căruia, căutînd să-i cîștige afecțiunea, îi aduce în dar cîțiva cai din rasa „barbi" și o pictură a lui Rafael. După moartea lui Guidobaldo rămîne în slujba succesorului său, Francesco Maria della Rovere, nepotul papei Iuliu al II-lea ; iată-l ajuns din nou militar, în serviciul oastei papale, și bătînd pasul pe loc, în tranșeele din fața orașului Mirandola. În locul lui Iuliu al II-lea fiind ales pe tronul papal Leon al X-lea [1], Castiglione începe noi negocieri pentru ca ducele della Rovere să se bucure și el de aceeași bunăvoință a noului papă, leapădă platoșa și coiful și ne apare iarăși umanistul sau artistul atît de apreciat de cei din familia Medici.

[1] *Giovanni de Medici*, născut la Florența (1475—1521), papă între 1513—1521, fiu al lui Lorenzo de Medici și al Claricei Orsini.

Totuși, nu izbutește să le fie pe plac în așa măsură încît să-i împiedice să zdruncine ducatul pe care-l reprezintă. Micul și năpăstuitul stat Urbino seamănă cu o coajă de nucă, zgîlțîită de toate furtunile pe urma de ape lăsată de barca sfîntului Petre. Cînd pe scaunul papal urcă un Borgia, Urbino trece forțat sub stăpînirea lui Cesare Borgia ; devenind papă un membru al familiei della Rovere, Urbino este guvernat de Francesco Maria della Rovere ; de este ales papă un Medici, ducatul Urbino trece în mîinile lui Lorenzo de Medici, renumitul *Pensieroso* [1] al lui Michelangelo, cel ce în timpul vieții nu s-a gîndit niciodată, la nimic. Nu se obișnuia, în nici o împrejurare, să se ceară vreunei persoane de rangul lui, atașată Sfîntului Scaun, opinia ; ca urmare, sfaturile insistente date de Castiglione papei nu sînt ascultate. Neputînd, deci, să-și mai servească cu folos ultimul stăpîn, credinciosul Mantovan se întoarce la fostul lui senior, marchizul Gonzaga, acum îmbătrînit, devenit mai prietenos. Dealtfel, el nu a încetat niciodată să asculte poruncile Isabellei d'Este, marchiză de Mantova, iar cînd eroul de la Fornovo moare, Castiglione rămîne în slujba fiului acestuia, Federigo, și se întoarce la Roma ca reprezentant al său pe lîngă papă.

Funcția sa nu era o sinecură. În acel timp obligațiile trimisului la Roma al unui stat mic erau în mare măsură aidoma acelora ale unui deputat din zilele noastre la Paris, reprezentant al unei circumscripții rurale ; cu mult mai puțin interesat să negocieze ca de la o putere la altă putere, cît mai ales să ceară și să obțină rezultatul dorit,

---

[1] *Gînditorul*, una din statuile sepulcrale ale capelei familiei Medici, din Florența.

să fie cît mai stăruitor în uneltiri, chibzuind astfel încît noianul de favoruri — atît spirituale cît și pămîntești, amestec bizar de interese lumești și cerești — să fie abătute către pămîntul ales de el drept cel mai prețios dintre toate. Castiglione nu întîrzie să se străduiască în acest sens. Izbutește ca stăpînul său să primească sarcina de căpitan general al Bisericii [1]; stăruie pentru alegerea unchiului lui Federigo, cardinalul Sigismondo Gonzaga, în scaunul papal, după moartea lui Leon al X-lea ; sprijină pe vechiul său protector Francesco Maria della Rovere, revenit în cele din urmă în statele sale din Urbino, spre a i se încredința, totodată, și căpetenia oștilor din Florența. Astfel, în puternica furtună ce bîntuie în veacul al XVI-lea, și în mijlocul curenților veșnic schimbători care împing în toate direcțiile politica italiană, el păstrează necontenit linia de conduită inițială : apărarea intereselor familiei Gonzaga, ale celor înrudiți cu ea sau ale aliaților ei cei mai apropiați : ducii de Urbino.

Statornicia sa îl face vrednic de luat în seamă. Toți ar rîvni să-l aibă sau să-l păstreze în slujba lor. În cele din urmă izbînda asupra tuturor este de partea papei Clement al VII-lea, determinînd pe marchizul de Mantova să i-l cedeze, pentru a fi, apoi, trimis nunțiu papal în Spania, pe lîngă Carol Quintul. Însuși împăratul căuta, pare-se, să-l smulgă papei spre a și-l apropia. În orice caz, îl copleșește cu favoruri, și Castiglione ajunge să fie numit episcop de Avila, în Spania, tocmai cînd își dă sufletul, în anul 1529, la timp pentru a nu afla cum o

---

[1] Căpetenia supremă a oștilor papale.

copilă [1] din orașul său episcopal dezminte teoria sa din *Il Cortegiano*: „nu se dovedește ca vreo femeie să fi cunoscut vreodată încîntările extazului iscat de iubirea divină, asemenea sfîntului Pavel, și nici să fi primit înfierarea suferită de sfîntul Francisc din Assisi...". Judecat, astfel, din afară și la prima vedere, „omul cu marea baretă și cu bicoquet" ni se înfățișează drept un condotier aparte al diplomației, trecînd din slujba unui principe în slujba altui principe, vecin, și din serviciul acestui vecin în acela al papei, cedat de unul celuilalt, în parte din curtenie, în parte forțat, răsfățat de fiecare și rămînînd credincios tuturora.

El ne apare, apoi, ca un martor minunat plasat ca să nu-i scape nimic din spectacolul oferit de Istorie. Și ce mai spectacol ! Cu actori dintre cei mai iluștri : Luther, Carol Quintul, Cesare Borgia ! Fără îndoială, piesa jucată de umanitate rămîne mereu aceeași, dar adesea sosește și ziua cînd apar dublurile. Castiglione se afla acolo cînd acești artiști au debutat în asemenea chip încît se poate spune că și-au creat în întregime, fără nici un element prealabil, rolurile. Se afla la Milano, în preajma lui Ludovic al XII-lea, în mijlocul tuturor dușmanilor și victimelor lui Cesare Borgia, cînd acesta însuși a apărut călare pe un cal de poștă, plin de praful drumurilor, s-a repezit spre regele Franței și, prin limbuția și plăcuta lui voioșie, l-a cîștigat cauzei sale. Era de față cînd papa Iuliu al II-lea, îmbătrînit, furios și bolnav de gută, cu o poftă războinică arzătoare, în mijlocul iernii, în întregime alb,

---

[1] Aluzie la Teresa din Avila (Spania) (1515—1582), reformatoare a Ordinului Carmelitelor.

de barba, roba și zăpada care îl acopereau, a pătruns în Mirandola prin violență[1]. A luat parte la vînătoarea de la Corneto cînd Leon al X-lea a putut fi văzut în cizme, călare, îmbrăcat cu o vestă albă cu mîneci și strînsă pe corp pînă la brîu, urmat de cardinalii săi înveșmîntați cu veste la fel, dar roșii, hăituind porcul mistreț și înălțînd flamura sfîntului Petre în chiar mijlocul miraculoasei vînători, în timp ce capelanul său se jeluia fiindcă papa plecase fără veșmîntul de rigoare, tot de culoare albă dar cu mîneci strîmte și fără etolă, întrebîndu-se ce s-ar face el dacă ar veni credincioșii să-i sărute picioarele... Castiglione l-a văzut pe Leon al X-lea renunțînd la lupă și la miniaturile sale favorite[2] și începînd să citească și iar să citească, cu fruntea brăzdată de neliniște, o nouă carte a unui oarecare „Frate Martin“[3]. În sfîrșit, se găsea în Spania cînd Carol Quintul, aflînd de căderea Romei, la început a surîs, apoi a plîns, iar mai tîrziu, cînd împăratul l-a provocat la duel pe regele Francisc I[4], Baldassarre a fost ales de împărat să-l asiste. În alte epoci au putut fi consemnate realități mai importante: niciodată însă oamenii nu au fost martori ai unor manifestări

---

[1] Armatele papale fac, la 14 ianuarie 1511, o breșă în zidul acestui oraș din provincia Modena, capitala ducatului familiei Pico, asediat din 1510 de Iuliu al II-lea, ca să alunge armata franceză comandată de Gian Giacomo Trivulzio, zis il Magno, militar celebru în slujba lui Carol al VIII-lea. La 21 ianuarie 1511, papa intră victorios în cetate.

[2] Purta cu el în permanență o lupă, ca să poată recunoaște miniaturile pentru care avea, ca și pentru orice obiect de artă, o mare pasiune.

[3] Martin Luther.

[4] În timpul dietei de la Worms (1521) a avut loc această provocare la duel, rămasă fără nici o urmare.

mai pitorești, în decoruri atît de vii ale naturii sau orînduite de artiști atît de geniali.

Spectacolul este foarte variat. Într-o zi au loc *cursele*, în care sînt angajați caii „barbi“ din Mantova. Iată ce scrie Castiglione marchizului Federigo despre acestea :

„I-am poruncit lui Zuccone să înscrie împreună cei doi cai ai excelenței voastre în prima cursă, astfel ca dacă unul din ei termină greu, celălalt să-i ia locul. La pornire, calul cenușiu Serpentino lăsă în urma sa pe toți ceilalți, rămînînd în frunte aproape pe toată jumătatea lungimii pieței, pînă au ajuns la Campo di fiore. Roibul era al doilea, dar fiindcă Zuccone îi recomandase jockeului să nu-l împingă înainte de a ajunge la strada Borgo, el lăsă un cal al cardinalului Petrucci să i-o ia înainte...

În cursa pentru iepe, calul excelenței voastre a sosit primul, iar cel al arhiepiscopului de Nicosia al doilea. Au alergat în această ordine pînă la Borgo, unde calul excelenței voastre l-a depășit cu mai multe lungimi și a atins *palio* [1]-ul înainte ca cel din Nicosia să fi ajuns la fîntîni. Dar tocmai cînd pajul era pe punctul de a atinge *palio*-ul, un arcaș din Bargello s-a aflat pe parcursul său ; astfel că băiatul nu a putut să-l atingă, și pajul din Nicosia a sosit, l-a atins primul, și lui i-a fost oferit *palio*-ul. Eram la Castello și nu am putut înțelege ce s-a întîmplat, pînă la întoarcerea unui trimis pe care l-am îndrumat acolo. *Palii* au fost aduși sanctității sale, că-

---

[1] Bucată de stofă prețioasă, înfiptă într-un par, oferită ca premiu învingătorului la cursele de cai.

reia i-am explicat ce s-a întîmplat, asemenea guvernatorului și senatorului, ambii fiind de acord că noi am fost foarte rău răsplătiți. Eram hotărît să cer *palio*-ul, dar guvernatorul a confirmat papei evidența că oricine atingea cel dintîi *palio*-ul avea dreptul să-l capete, dar acel om care s-a aflat de-a curmezișul drumului trebuia să ispășească pentru toată lumea. După multe discuții, arcașul care greșise a fost aruncat în închisoare, iar guvernatorul și senatorul au făgăduit să nu fie eliberat pînă ce noi nu vom fi cîștigat un *palio* complet asemănător celui pe care el ne-a împiedicat să-l dobîndim. Eu am mai pretins, pe deasupra, ca el să fie spînzurat sau trimis la galere, sau cel puțin să i se aplice patru sau cinci rînduri de lovituri de frînghie...".

Altădată este vorba de un conclav :

„Astăzi s-a întîmplat ceva ce pînă acum s-a ivit foarte rar : ușile conclavului au fost deschise cu mare ceremonial și cu multă cinstire. Toți cardinalii au venit la uși și au bătut în ele spre a-i înștiința pe episcopi (este vorba de cei opt arhiepiscopi sau patriarhi păzitori ai ușii tribunalului eclesiastic numit Rota, prin care era introdusă hrana membrilor Conclavului) că monseniorul Grimani era în pericol de moarte, rugîndu-i să le deschidă ușile. În consecință, fură chemați ambasadorii printre care nu se aflau alții decît ambasadorul Portugaliei și cu mine ; ușile fură deschise și noi văzurăm pe toți cardinalii cu torțe în mînă, deoarece locul era foarte întunecat. Atunci, monseniorul di Santa Croce, în calitate de decan al Sfîntului Colegiu, ne spuse că după cum doctorii au prestat jurămînt, monseniorul Grimani se afla în pericol de

moarte, și monseniorul di Santa Croce îi ruga pe ambasadori să aducă la cunoștința principilor lor că ușile au fost deschise numai din această cauză, și că totul se petrecuse după toate regulile obișnuite, ei înțelegînd să-și facă datoria punct cu punct. Monseniorul di Como confirmă spusele acestuia, și atunci monseniorul Grimani fu scos afară și așezat pe un scaun, conclavul fiind închis din nou. Îmi este teamă, totuși, ca preacuviosul să nu moară, întrucît arăta foarte rău. Poate mîine vom ști cine este papă. — Roma, ultima zi a anului 1521."

Acest martor universal este și un actor universal. Nu folosește numai priceperea de a nu scăpa nimic neobservat, ochii ce-i are pretutindeni deschiși, ci își pune la contribuție toate însușirile. Nu ne închipuim să fi trăit în nici o altă vreme o făptură atît de desăvîrșită și de apreciată din atîtea puncte de vedere. În zilele noastre „specializarea" a devenit un fel de dogmă. Cel care se îndeletnicește cu mai multe arte sau științe și nu acceptă în ruptul capului să continue numai cu una singură dintre capacitățile sale, lepădîndu-se de toate celelalte, provoacă o neîncredere fără leac. Dimpotrivă, pe cel dovedit a fi un înverșunat dușman al oricărei noțiuni străine de meseria lui, „spiritele sănătoase" îl privesc cu un respect asemănător aceluia manifestat de indieni față de fachirul lor. Dar, această comportare nu rămîne fără neajunsuri în ceea ce privește buna înțelegere cu toți ceilalți din societate. Pentru că un specialist este privit drept un om care nu face decît o singură mișcare, mereu aceeași. Cînd acea mișcare nu mai are căutare, dispare și nevoia de persoana lui. Acționînd în mijlocul celorlalți oameni

care fac mişcări mai puţin desăvîrşite dar mai felurite, el le lasă impresia unui automat şi, deşi superior pe un anumit plan, rolul său în propăşirea umanităţii rămîne inferior.

Dimpotrivă, totdeauna a fost mai apreciat de „lume" omul încercat prin cunoaşteri de tot felul, pregătit în domeniul artelor şi în felurite sporturi, în măsură să răspundă astfel, rînd pe rînd, diferitelor servicii cerute de toţi aceia în mijlocul cărora trăieşte ; totodată, luînd una după alta diverse atitudini ce dovedesc participarea lui la frămîntarea spirituală obştească, el se înfăţişează, celor ce preţuiesc latura sufletească, mai „estetic". Castiglione este pilda desăvîrşită a omului sociabil, căruia nimic din ce este omenesc nu-i e străin, fiind necesar să se prezinte astfel pentru a rămîne în armonie cu epoca în care trăieşte. Atunci cînd îi comandă lui Manuzio să-i tipărească un manuscris sau îi cere lui Missaglia să-i lucreze o armură, cînd gospodăreşte o herghelie de cai de curse sau dictează subiecte pentru frescele destinate *stanzelor*, cînd, în război, se află în fruntea a 50 de lănci sau cînd compune prologul unei comedii, schiţează planul unui porumbar, al unui decor de teatru sau cînd, într-o Romă stăpînită de papi, scoate din pămînt vestigiile Romei de pe vremea împăraţilor, pentru ca apoi să plece, trimis în misiune, la Londra sau Madrid spre a îmbogăţi arhivele diplomatice cu scrisori abile, prevăzătoare, precise, nuanţate, asupra unor negocieri dintre cele mai subtile — cînd desfăşoară toată această activitate, omul trăind în acea epocă şi avînd rangul ştiut nu face diletantism sau ca să-şi treacă timpul în chip plăcut şi original,

ci își îndeplinește obligațiile funcției respective sau serviciile reclamate de talentele cu care este înzestrat.

Deci, echilibrul trăsăturilor sale nu ne-a înșelat. Nu avem în fața noastră ceea ce se cheamă în general „un mare om“, întrucît firea sa nu ni se înfățișează cu nimic ce-ar întrece măsura, și, apoi, măreția nu se constată la om, ca și la un edificiu, decît prin oarecari disproporții între diferitele lor părți. Se dovedește însă a fi un om desăvîrșit, care pune farmec în tot ce face, un exemplu — în mijlocul celor cu o judecată prea des nestatornică — de spirit cumpănit și de perseverență, manifestate într-un șir de împrejurări dintre cele mai încurcate.

Totuși, în această figură cu trăsături atît de potrivit rînduite ochii sînt cei ce te atrag mai mult decît întreg restul. Castiglione îi socotește în stare să dezvăluie tot ce este mai intim în oameni, și le închină în *Il Cortegiano* această tiradă :

„Trimiși credincioși, ei poartă mesajul inimii. Adesea ei vădesc patima ce zace lăuntric cu un folos mai rodnic decît însăși limba, decît scrisorile sau alte mesaje, astfel încît nu numai că dezvăluiesc cugetările, dar adesea încing cu iubire inima ființei îndrăgite. Întrucît aceste porniri aprinse, care străbat prin ochi spre a prinde viață în preajma inimii, pătrunzînd, tot astfel, și înăuntrul ochilor către care ele se îndreaptă, precum săgeata spre țintă, răzbesc firește pînă în inimă, ca în lăcașul lor, și acolo se contopesc cu alte porniri provenite de aici, iar cu acest prea delicat soi de sînge purtat de ele molipsesc sîngele din apropierea inimii unde au răzbit și-l încălzesc făcîndu-l asemănător lor, vrednice să primească întipărirea

imaginii purtată pentru ele ; prin acest mijloc, înaintînd puțin cîte puțin și apoi întorcîndu-se, acești trimiși, prin calea aceasta de la ochi la inimă și aducînd cu ei momeala și arma frumuseții și a gingășiei, aprind, ajutați de vîntul dorinței, acest foc atît de dogoritor, și care nu încetează niciodată să ardă".

Să-i întrebăm deci spre a pătrunde puțin mai temeinic în acest suflet. Răspunsul lor este cum nu se poate mai melancolic. Sînt binevoitori, dar triști ; limpezi și scăldați într-o lumină albastră, însă umezi, parcă spălați de lacrimi, prea gingași pentru a nu fi răniți și în același timp înveseliți de tot ce oglindesc. Sîntem siliți deci să căutăm în viața acestui personaj altceva decît faptele lui publice și cuvintele formale, izbînzile lui aparente, masca lui rîvnită de toți.

Față de contemporanii săi, Castiglione ar putea fi socotit „un om fericit" ; nu a fost nici ucis, nici aruncat într-o carceră din vreun fund de temniță, nici, la drept vorbind, surghiunit sau sărăcit de războiul civil, nici mîhnit din pricina prea multor pierderi printre cei mai apropiați lui, iar, în general, cauzele pe care le-a apărat au sfîrșit, chiar în timpul vieții sale, prin izbînzi — ceea ce constituie o supremă fericire pentru omul de acțiune. În privința dușmanilor, a avut tocmai atîția cîți i-au trebuit pentru a-și oferi lui însuși mărturia că nu trecea neobservat nici de cei răi, nici de cei proști, iar prieteni — nenumărați. Deoarece întîmplările împrumută înfățișarea sufletelor asupra cărora survin, și cum s-a spus : nu există boli, ci numai bolnavi, se poate afirma într-o oarecare măsură : nu există nenorociri, ci numai nenorociți —

iar Castiglione era unul dintre aceştia. Nu era înzestrat cu acel viguros scepticism, cu acea nemărginită poftă de a birui, ce l-au favorizat pe *Aretino*[1], majordomul bărbos şi gras pe care îl vedem la Luvru în tabloul numit *Nunta din Cana*. Destinul său strălucit nu l-a scutit niciodată de a încerca toate suferinţele abătute asupra Italiei, în acest îngrozitor veac al XVI-lea, cînd a trăit, şi, deşi sufletul său apărea mereu netulburat, pe alocuri îi ghicim durerile.

În primul rînd mîhnirea celui ce-şi iubeşte ţara. O trece sub tăcere, o ascunde cît poate, dar îl roade fără încetare. Cîteodată, un cuvînt o dă în vileag. Astfel, într-o zi, venind vorba de veşminte, se plînge că vede cînd pe unii cînd pe alţii dintre străini dictînd italienilor cum să se îmbrace.

Aduse de „marile puteri", modele care-i cotropiseră şi lui ţara îi apăreau ca un semn al altei cotropiri, *augurio di servitu*[2]: „Nu există naţiune care să nu fi făcut din noi prada ei, şi oricît de puţin le-ar mai rămîne de prădat ele tot nu încetează să jefuiască. Dar nu mai vreau să vorbesc de lucruri ce mă întristează..." spune Federigo Fregosso[3] în *Il Cortegiano*. Asta este tot... Altădată, în legătură cu preferinţa pe care italienii o manifestau faţă de Litere în raport cu Armele, el scrie : „Cu toate cunoştinţele lor literare, de cîtăva vreme italienii dau dovadă de prea puţin merit în ale armelor ; dar ar fi mai

[1] *Pietro Aretino,* născut la Arezzo, (1492—1556), renumit polemist, autor satiric italian cu mare vervă.

[2] Proorocirea unei aserviri (it.).

[3] Fost episcop, cardinal din Gubbio (1541), prieten al literaţilor cu care are un bogat schimb de scrisori, expert în limbi orientale, a fost introdus, ca şi fratele său, drept interlocutor în cartea *Il Cortegiano* a lui Baldassarre Castiglione.

rușinos pentru noi să aducem la cunoștința lumii acest fapt, decît pentru francezi să nu cunoască Literele... Mai bine să trecem sub tăcere ceea ce nu am putea aminti fără mîhnire...". Și tratează mai departe alt subiect. Autorul lui *Il Cortegiano* reprezintă, în adevăratul înțeles al cuvîntului, ceea ce Paul Bourget numește „momentul intelectual al unei rase de războinici"; „momentul" însă nu uită „rasa". Lucru vădit cînd umanistul care cutreieră prin Roma scrie versurile următoare, traduse mai tîrziu de scriitorul Ioachim du Bellay :

O, voi ruine sfinte și nobile coline,
Singur numele Roma e tot ce vă rămîne,
. . . .
Încetul cu încetul veți fi cîndva țărînă,
Ajunși de rîsul lumii și-a gloatei prădăciune !
. . . .
O, triste năzuințe, trăiți deci împăcate :
Un lucru atît de trainic cînd timpul istovește,
Va stinge și mîhnirea ce sufletu-mi topește [1].

În realitate, cel care se vaietă aici este soldatul, patriotul. Și nu numai marmurile năruite alcătuiesc ruina jelită de el.

Se mai adaugă și necazurile traiului casnic. Ambasadorul ducelui de Urbino fiind prea mare senior pentru a nu face datorii și de o cinste prea burgheză ca să nu

---

[1] Superbi colli, e voi sacre ruine
Che'l nome sol di Roma anchor tenete ;
. . . .
In poco cener pur converse sete
E fatto al vulgo vil favola al fine
. . . .
Vivro dunque fra miei martir contento
Che se ! Tempo da finè a cio che e in terra
Darà forsi anchor fine al mio tormento (n.a.).

pătimească din această pricină, se tînguie fiindcă este nevoit să ceară bani, fără încetare, bătrînei sale mame, rămasă la Casatico, în mijlocul argaților de la fermă. De asemenea, este mîhnit pentru că primește mereu de la ea scrisori precum următoarea, pe care ar trebui s-o citim avînd în fața noastră portretul său de la Luvru, dînd astfel la iveală pe ce armătură șubredă se sprijineau decorurile fastuoase ale Renașterii :

„Francesco Piperario îmi cere să-l plătesc în fiecare zi, și cu drept cuvînt, dar nu știu cum să-l mulțumesc. Am vîndut mai multe încărcături de grîne, însă prețul scade zilnic și cheltuiala pentru căruțe și cai este foarte mare. Am prea multe necazuri cu țăranii noștri din pricina căratului acestor grîne. Am acceptat să plătesc jumătate din cheltuiala transportului pînă la Desenzano, care nu se află la o depărtare mai mare decît cea pînă la Mantova. Ei nu vor însă defel să audă vorbindu-se de asta, arătînd că ar fi nevoiți să-și cumpere de-ale mîncării și să petreacă noaptea în afara casei lor, ceea ce i-ar costa mai mult decît drumul pînă la Mantova, adăugînd că pietrele de pe șosea le șubrezesc căruțele și încă multe alte cîrteli. Așa fiind, din această pricină și încă altele numeroase, doresc cu ardoare să te întorci acasă. Știu însă în ce măsură este zadarnică această dorință de reîntoarcere !...“.

Citind plîngeri de acest fel, sub înfățișarea umanistului cosmopolit prindea din nou viață, pentru o clipă, țăranul înstărit devenit nobil, așa cum rămăsese prin destule alte deprinderi ale sale. Își revedea bătrînul conac, rîul cu moara, vecinii căutînd mereu pricini, servitorii credincioși, țăranii șireți, copilăria cu înfățișările ei fami-

liare. Arborele se simțea tras de rădăcini. Dar apoi, într-o discuție cu Pietro Bembo sau cu Bibbiena despre Platon, uita de toate acestea. Rămînea numai cu o vagă melancolie.

În adîncul și mai de nepătruns al inimii lui sălășluia melancolia unei singurătăți sentimentale. Ea a încetat numai cîțiva ani. Toată lumea se străduia să-i găsească o soție, așa cum se întîmplă cu cei pe care căsătoria nu-i ispitește niciodată. Nu li se împotrivea, lăsa pe pețitori să facă ce voiau, urmărea cu veselie în ochi cum trăgeau sforile și cum, încetul cu încetul, combinațiile lor se năruiau în chipul cel mai firesc din lume, numai prin trecerea timpului. I se propusese, una după alta, cîte o soție din familiile : Medici, Martinengo, Visconti, Boiardo, Stanga, Cavalieri, Correggio, Borromeo, Trivulzio, Rangone și încă altele, astfel că pînă la urmă s-a putut scrie o întreagă carte cu titlul : *Candidaturile nupțiale ale lui B. Castiglione.* În sfîrșit, uneltirea Italiei întregi pentru a-l face fericit izbuti cînd el avu treizeci și opt de ani și se hotărî să se căsătorească cu o tînără ce abia împlinise cincisprezece, o oarecare Ippolita Torrelli, al cărei tată, contele de Montechiarugo, avusese îndeletnicirea de condotier, iar mama sa găsise de cuviință să-și ucidă primul soț, în pat, pe cînd dormea.

Perspectiva acestui atavism nu-l înfricoșă nicidecum pe Castiglione și avu dreptate. Căsnicia sa fu încîntătoare. Se vorbi de ea pînă și în mînăstiri. Iată ce-i scria logodnicei o călugăriță din *Corpus Christi :* „Mă bucur împreună cu senioria voastră, sora mea, gîndindu-mă că vă

căsătoriți cu un cavaler așa de nobil ca monseniorul Baldassarre, un om despre care se vorbește astăzi a fi superior tuturor celorlalți prin talentul, farmecul său, și datorită frumuseții sale". Le-a fost însă dat să nu viețuiască prea des împreună. Baldassarre, prins cu treburile seniorului său, era nevoit să locuiască la Roma, iar Ippolita, strîns legată de copiii săi foarte mici, să rămînă la Mantova, în vechiul palat familial. Deși departe unul de altul, cei doi soți au continuat să fie uniți printr-o tandrețe și mai sporită. Ea îi scria : „Nu am altă dorință decît să vă revăd, și la gîndul că voi fi nevoită să trăiesc cincisprezece zile fără a fi împreună, îmi simt inima străpunsă de cincisprezece săbii". El îi răspundea :

„Deși, scumpa mea soție, nu ați primit scrisori de la mine timp de optsprezece zile, nu au trecut, fără îndoială, niciodată patru ore fără ca eu să nu vă am în gîndul meu. De atunci încoace trebuie să fi primit multe scrisori de la mine în care am recunoscut că am greșit în trecut. Dar adevărul este că Senioria voastră, mai degrabă decît mine, sînteți cea care greșiți deoarece nu-mi scrieți decît atunci cînd nu aveți nimic altceva de făcut. În adevăr, ultima scrisoare este foarte lungă. Mulțumesc Domnului ! Îmi spuneți să-l întreb pe contele nostru Ludovico cît de mult mă iubiți. Aș putea tot așa să vă răspund : întrebați pe Papa în ce măsură vă iubesc eu, deoarece toată Roma cunoaște, desigur, și fiecare îmi spune că sînt trist și gînditor, pentru că nu ne aflăm împreună. Nu încerc să tăgăduiesc aceasta, și toți prietenii doresc să trimit să vă ia de la Mantova spre a vă aduce aici lîngă mine, la Roma. Gîndiți-vă și spuneți-mi dacă doriți să veniți. Răspun-

deți-mi, lăsînd gluma la o parte, dacă aveți nevoie de ceva de la Roma și nu voi uita să vi-l aduc. Dar, aș dori să știu ce v-ar place mai mult, pentru că voi sosi într-o bună dimineață în clipa cînd vă veți aștepta cel mai puțin și vă voi găsi încă în pat, declarîndu-mi că tocmai atunci mă visați, fără ca vreunul din aceste cuvinte să fie adevărat ! Nu pot să vă spun încă în ce zi voi părăsi Roma, nădăjduiesc că va fi în curînd. În așteptare, nu mă dați uitării și fiți încredințată că nu vă uit niciodată și vă iubesc la nesfîrșit, mai mult decît aș putea să vă spun, și vă rog să fiți cu toată inima lîngă mine.

Roma, ultima zi din luna august 1519. "

Îi va fi dat să o mai vadă, dar pentru scurt timp. Un an mai tîrziu, adică numai după patru ani de căsătorie, fiind din nou la Roma, primi de la ea o scrisoare prin care îi anunța că născuse chiar atunci, cerîndu-i iertare, deoarece era fetiță, și anunțîndu-i ușoara sa îmbolnăvire. Diplomatul nostru îi răspunse : „Aș dori să știu dacă fetița are ochi albaștri". Ea nu mai primi acest răspuns : murise. La Curtea din Mantova, Isabella d'Este și fiul ei fură pătrunși de o mare îngrijorare neștiind cum să dea de știre nefericitului soț, absent și îndrăgostit, acolo la Roma, unde vărsa lacrimi literare pe ruinele antichității, în timp ce căminul lor atît de tînăr se năruia odată cu fericirea sa. Pînă la urmă se hotărîră să trimită un mesager cardinalului Bibbiena, prietenul lui apropiat, cu sarcina de a-i aduce știrea, treptat, la cunoștință.

Trimisul sosi într-o seară frumoasă din luna august, pe cînd Castiglione cina și vorbea însuflețit și voios ; poate, totuși, păstrînd acea nuanță de melancolie menită

să nu-l părăsească niciodată, pentru că o vedem dăinuind și în clipa cea mai fericită a vieții sale, în portretul comentat aici. După ce Bibbiena, sfătuindu-se cu cardinalul Rangone, se hotărî să nu-i tulbure acea seară, îi înmînă numai o scrisoare de afaceri din partea marchizului Federigo Gonzaga. Abia a doua zi cei doi cardinali, însoțiți de căpitanul din garda papală Anibale Rangone, merseră la Baldassarre să-i spună trista veste. Durerea umanistului fu sfîșietoare. Și acești oameni care au fost de față la atîtea scene dureroase, cel mai adesea fără a vărsa nici o lacrimă, văzîndu-l cum plînge au plîns și ei, ceea ce adeverește că întîmplările nu-și capătă întreaga lor intensitate de a ne emoționa decît după ce sînt încercate de un suflet omenesc. Cît despre el, va trebui să păstreze totdeauna doliu după scurta sa fericire. Rătăcea prin Roma ca un suflet chinuit. Pînă la urmă căută mîngîiere pe lîngă Sfîntul Părinte. Nu fu dezamăgit, papa îl pofti să ia parte la vînătorile cu cîini.

În sfîrșit, în ultimii ani ai vieții sale fu stăpînit de melancolia pricinuită de o năruire și mai adîncă : cea a carierii sale politice, ca nunțiu papal pe lîngă Curtea lui Carol Quintul. Nu putem înțelege decît într-un chip cu totul nepotrivit ce însemna diplomația în acea vreme. Oricît am avea tendința de a judeca diplomația noastră modernă drept nestatornică și neputincioasă, trebuie să recunoaștem că obișnuim în prezent folosirea unor metode de aliante ce dăinuiesc ani de-a rîndul, cîteodată un sfert de secol, și cînd le sosește sorocul să fie modificate, se ajunge la reușită numai prin strădanii savante, de durată, și progresive.

În veacul al XVI-lea, însă, aveau loc rotiri bruște, neașteptate, care răsturnau călărețul. Dealtfel, negocierile erau întrerupte de ciocniri violente ce nu puteau fi prevăzute de nimeni, disciplina de astăzi fiind un lucru aproape necunoscut în oștile din acele vremuri, fiecare războindu-se sau, dimpotrivă, negociind ca să-și facă partea. Spre a putea înțelege, cît de puțin, nesfîrșita complexitate a acelei cariere de diplomat, trebuie să citim rezumatul ei în interesanta lucrare a Iuliei Cartwright[1] despre Castiglione. Rolul său fiind, între papă și împărat, deopotrivă de iubit și admirat de amîndoi, fără ca aceştia să se stimeze cîtuși de puțin deoarece se dușmăneau reciproc, Castiglione își ducea viața încercînd să înnădească cît mai potrivit cele două „jumătăți de Dumnezeu" ; lucrare anevoioasă, de prea mare exigență, peste puteri de delicată. Trecuseră trei ani de cînd trudea în acest scop, cînd, deodată, papa Clement al VII-lea, ducînd o politică ce nu se asemăna cu sfaturile lui, luînd hotărîri cu totul nepotrivite și greu de descurcat, sfîrși printr-un dezastru al cărui rezultat indirect îi aduse lovitura de moarte.

Prădarea Romei, în anul 1527, a rămas o răscruce — una din acele date care împart un veac în două, un semn de carte roșu în maldărul de pagini nedeslușite ale acestei istorii, ceva oarecum asemănător anilor 1870—1871 în Europa noastră din veacul al XIX-lea. Ea consternă omenirea întreagă, îngrozind-o în măsură mult mai mare

---

[1] *Baldassarre Castiglione, curtean desăvîrșit, Viața și scrierile sale, 1478—1529,* I. C. Londra, 1908 (n. a.).

decît căderea Constantinopolului. Prăbuşirea Constantinopolului însemna moartea unui bătrîn neputincios, slăbit de multă vreme, un sfîrşit aşteptat din ceas în ceas. Căderea Romei reprezenta lovitura de trăsnet care izbea în plină tinerețe un organism de o forță uluitoare, dovedind că nimeni nu se află în siguranță, ceea ce-i înspăimîntă pe toți ceilalți. Însemna, în acelaşi timp, una din acele neaşteptate reapariții a barbariei primitive, prefăcînd în ruine oraşul lumii, unde civilizația şi umanismul îngrămădise cele mai multe comori. Fără îndoială, cucerirea Romei fusese ordonată de împărat, dar nu şi tot ce i-a urmat. Purtările sălbatice ale soldaților nu au putut fi prin nici un mijloc stăvilite de căpeteniile lor, pricinuind aproape în aceeaşi măsură groaza, atît în rîndurile învingătorilor cît şi printre învinşi. Ceva asemănător, dealtfel, celor din urmă zvîrcoliri ale Comunei, deoarece se pare că ar fi vorba de acelaşi uriaş, un atlant popular pus în lanțuri şi adormit, ce se deşteaptă la răstimpuri mari şi zgîlțîie antablamentul sub care zeii trăiesc, iubesc, se joacă, luptă, se înveselesc, pentru a-şi relua apoi, pentru lungă vreme, cîteodată pentru veacuri, înfățişarea sa neclintită şi încovoiată.

Pe nimeni nu l-a rănit mai adînc în inimă tragedia Romei ca pe Castiglione, întrucît singurul om de pe lume sortit să zădărnicească acest dezastru era el, şi el nu l-a zădărnicit. Şi nu numai că nu i s-a împotrivit, dar l-a şi prevăzut, ceea ce Clement al VII-lea nu putea să-i ierte ; deoarece cei care prorocesc nenorociri rămîn totdeauna oameni de nesuferit şi devin şi mai respingători dacă spusele lor se adeveresc. Totuşi, diplomatul nu-şi încetă acti-

vitatea. Îndată ce sosi vestea despre jaful și omorurile de la Roma, cît şi despre căderea în captivitate a papei, el convinse clerul spaniol să se agite în folosul stăpînului său, căruia îi trimise în mare grabă un însărcinat anume, să-l liniştească. Odată în afară de orice primejdie, papa Clement al VII-lea începu prin vrednicul său condei de neînfricat polemist să apere atît puterea spirituală a papalității cît şi suveranitatea ei asupra teritoriilor proprii, împotriva atacurilor discipolilor lui Erasm, denunțînd în chiar catolica Spanie luteranismul latent ce o amenința. Pînă la urmă izbuti. Între cei doi suverani domni iar înțelegerea, plecarea lui Carol Quintul spre Italia fu decisă. Îşi primeau deci răsplata atît îndelungata strădanie cît şi dezinteresul lui Castiglione, deoarece, vădind un sentiment de demnitate destul de neobișnuit în acea epocă, el refuzase orice beneficiu din partea împăratului pînă în ziua în care pacea, dar numai o pace onorabilă pentru papă, ar fi fost încheiată. Suferise însă o prea adîncă încercare ca să poată uita. Era departe de a se considera fericit. Trimiţînd fiului său o scrisoare în limba latină, considerată ca testament, Castiglione îi aduce aminte, cu melancolie, aceste versuri ale lui Vergiliu :

Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem ;
Fortunam ex aliis [1]...

ceea ce, după concepția lui, îi rezuma viața.

Melancolia lui mai avea o cauză, o ultimă și cea mai importantă cauză, începînd de la o anumită vîrstă : absența celor pe care îi iubise. La acea epocă se murea încă

[1] Învață, copile, virtutea de la mine şi din adevărata muncă ; Iar norocul de la alții... (lat.).

de tînăr, grupurile celor strîns uniți prin felurite asemănări sufletești sau legături comune se destrămau repede ; ca să te bucuri de viață în veacul al XVI-lea trebuia să iubești puțin sau să uiți multe. Castiglione nu izbutea să dea uitării chipurile de la Curtea din Urbino ce-i încîntaseră tinerețea, tovarășii de luptă căzuți vitejește în fața dușmanului sau în capcane, încrucișările de vorbe cu tîlc ale filozofilor, artiștii cu înflăcărări naive, și îndeosebi femeile, chiar acelea al căror surîs vechi de patru sute de ani dăinuie încă, asemenea unui izvor de lumină, în muzeele din Franța și Italia. „Atîția dintre prietenii și stăpînii mei m-au lăsat singur în această viață, ca într-un jalnic pustiu !..." spunea el. În lumea nouă ce răsărea în jurul lui, nimic nu-i apărea vrednic să înlocuiască tot ce pierise. Cînd era tînăr se înveselea de-a binelea, în pofida acelor bătrîni nostalgici care spuneau : „O ! dacă l-ați fi cunoscut voi pe ducele Borso [1]. Ah ! dacă l-ați fi auzit voi pe Piccinino [2] !" — și el avea bănuiala că vîrstnicii regretau mai puțin meritele ducelui Borso, pe cît oftau după propria lor tinerețe... Dar, sosește și ziua în care fiecare dintre noi, fără să-și dea prea bine seama, începe să spună : „Ah ! dacă l-ați fi cunoscut voi pe ducele Borso !" sau, adaugă, la fel ca bătrînul Nestor în primul cîntec din

---

[1] *Borso d'Este,* duce de Ferrara, Modena și Reggio (1413—1471), umanist, protector al artelor, tip singular al Renașterii, ducînd o viață de mare lux și plăceri. Nu se arăta niciodată în public decît în veșminte de brocart țesut cu aur și cu numeroase bijuterii.

[2] *Giacomo Piccinino,* zis și „omul norocului", ocupa în acea vreme imaginația mulțimii, fiind un condotier viteaz care încerca să-și alcătuiască un principat. Ucis în 1465 la Neapole de regele Ferrante.

Iliada : „Nu, nu am văzut niciodată și nu voi vedea nicicînd oameni asemănători lui Pirithous, Dryas, Caenis, Exadius, Polyfem !"... Castiglione avea, mai mult decît oricare altul, cultul amintirilor, acea tristețe pe care o provoacă dorul de tot ce ai îngropat din tine însuți odată cu toți aceia pe care i-ai îndrăgit. În mijlocul vacarmului lumii el începe să aplece urechea, să regrete fără încetare ceea ce poetul numește :

„Modulația vocilor dragi care au tăcut" [1] ;

voia să le mai audă o singură dată înainte de a muri, și cum vocile rămîneau mute, ca să-și ofere o iluzie mîngîietoare, el le făcu să vorbească : publică *Il Cortegiano*.

---

[1] Ultimul vers al sonetului *Mon rêve familier* (Visul meu obișnuit), de Paul Verlaine.

III. O CARTE

Il Cortegiano nu este o carte ; avem în față un om, un om care s-a hrănit ce este drept din nenumărate cărți, dar cel mai mult din încercările vieții, din întîmplări, din spectacole văzute cu proprii lui ochi, considerate la timpul lor și cont[illegible] privire înapoi spre anii respectivi, cu acea patină [illegible] rămasă total necunoscută literaturii moderne. Au trecut douăzeci și unu de ani de cînd, în 1507, s-a ivit prima sa idee și pînă la publicarea cărții în 1528. Toată viața Baldassarre s-a gîndit la ea, a lucrat-o, a revenit asupra ei, i-a făcut îndreptări, a înfățișat-o prietenilor, apoi la toată lumea, și, după ce a dăruit-o întregii lumi, și-a dat sfîrșitul.

A fost un succes de mari proporții și edițiile au urmat repede una după alta, în toate limbile. *Il Cortegiano* ajunsese celebru chiar înainte de-a fi publicat ; manuscrisul a fost purtat de el peste tot în mod clandestin ; începuse să fie copiat pe ici pe colo, și tocmai această împrejurare l-a determinat pe Castiglione să-l publice în mod oficial,

„preferînd, spunea el, să-l vadă publicat, nedesăvîrşit de mîna lui, decît ciopîrţit de copişti". Se afla atunci în Spania, revăzu manuscrisul, mai îndreptă ici-colo cîteva pasaje, corectă greşelile copistului şi îl trimise tipografiei Aldo Manuzio. Castiglione îi scria servitorului său, un oarecare Cristoforo Tirabosco :

„Mi-am trimis cartea la Veneţia pentru a fi tipărită în tiparniţele de la Asola. Cartea a fost înmînată magnificului Giovanni Battista Ramusio, secretarul Senioriei din Veneţia, şi magnificenţa sa va sta de vorbă cu tipografii spre a le da toate lămuririle necesare în această materie. Scriu la Veneţia pentru a spune că lucrarea trebuie să fie tipărită în o mie şi treizeci de exemplare şi înţeleg să plătesc jumătate din cheltuieli, întrucît, din această mie, cinci sute trebuie să-mi revină mie. Cele treizeci de exemplare suplimentare rămîn toate în proprietatea mea şi trebuie să fie tipărite pe hîrtie de lux cît mai netedă şi mai frumoasă cu putinţă, pe scurt cea mai bună ce va putea fi găsită la Veneţia.

Imediat după primirea scrisorii mele, trebuie să vă duceţi la Veneţia să-l găsiţi pe magnificul Ramusio şi să-i daţi scrisoarea alăturată, în care se arată că sînteţi în serviciul meu şi aţi primit ordine să încheiaţi tot ce va hotărî magnificenţa sa cu privire la preţul publicaţiei. Iată ce veţi avea de hotărît. Înainte de toate, hîrtia de lux pentru cele treizeci de exemplare. Veţi începe să o căutaţi şi veţi arăta o probă magnificului Ramusio şi dacă este mulţumit o veţi cumpăra, dar nu fără aprobarea sa. În ceea ce priveşte celelalte cheltuieli, veţi face tot ceea ce magnificenţa sa vă va ordona şi îi veţi înmîna banii

ce-i va dori. Chiar cînd veți pleca, veți lua cincizeci de ducați pe care îi spun mamei mele să vi-i dea, și dacă vă va trebui mai mult o să vi-i restituie cînd vă veți întoarce la Mantova. Cînd cărțile vor fi tipărite, plănuiesc să rețin o sută treizeci de exemplare pentru mine, spre a le oferi, în dar, prietenilor sau rudelor mele și să le vînd pe celelalte patru sute pentru a-mi scoate banii pe care îi voi cheltui, și chiar ceva mai mult, dacă este posibil. Ar fi bine, cred, să vînd totul unui librar scutindu-mă astfel de oboseală... Valladolid, 9 Aprilie 1527."

Exemplarele de lux erau destinate marchizului Federigo Gonzaga, mamei acestuia Isabella d'Este, Emiliei Pia, tinerei ducese de Urbino, cîtorva alte frumoase doamne și de asemenea unor umaniști : episcopului de Bayeux, Lodovico da Canossa, monseniorului Giovanni-Battista Ramusio ; în sfîrșit, un exemplar unic, pe hîrtie velină, legat „în modul cel mai frumos în piele, împodobit cu noduri și cu frunziș", cu pagini aurite, era, neîndoios, destinat lui Carol Quintul.

Încă de la apariția sa, în anul 1528, *Il Cortegiano* devine lectura obligatorie a oricărui om de lume, ca o hrană pe care o cauți zilnic, ajungînd să fie cunoscută și de cei fără prea multă învățătură, aflată pînă și pe cea mai săracă policioară cu cărți unde aduni numai ce îți este de folos. Asta nu înseamnă însă că găsești în ea o *Evanghelie* a timpurilor noi. *Il Cortegiano*, așa cum se întîmplă cu toate cărțile prea mult căutate imediat după ce-au apărut, nu-și depășește epoca. Cînd umbli mai repede decît mulțimea sfîrșești prin a umbla singur. Citirea ei dă însă posibilitatea tuturor să înțeleagă idealul neprecis al

celor mai vrednici oameni ai timpului respectiv. Aici găsim descrierea a ceea ce trebuie să fie, nu chiar precis „curteanul" — deoarece pe multe meleaguri „lingușeala curteanului" este disprețuită — dar omul de Curte, și nu numai omul de Curte, ci cel pe care l-am numi astăzi „omul de lume" și, în multe privințe, pur și simplu portretul omului cinstit sau al femeii cinstite. Cartea se adresează, deci, în afară de călugări, tuturor celor ce știau să citească în acea vreme, fiind scrisă într-o limbă dintre cele mai simple, mai limpezi și mai obișnuite.

La drept vorbind, nu este deci o lucrare de filozofie, ci un manual de cunoaștere și de practică a obiceiurilor în societate; dealtfel toate filozofiile din lume sfîrșesc prin a deveni un manual al științei de a trăi în lume, în afară de cazul cînd — situație foarte des întîlnită — sfîrșesc prin nimic. Aici însă, metoda sfaturilor împărtășite, fără a fi didactică, este totuși cu mult mai precisă decît cea a filozofilor, iar folosirea lor mai imediată. Astfel fiind, putem să ne îndoim dacă *Il Cortegiano* ne înfățișează în mod lămurit fizionomia omului din Renaștere, în schimb, ne prezintă fizionomia pe care omul din Renaștere dorea s-o aibă. Marele talent al unui portretist nu este acela de a realiza un portret asemănător modelului său, ci de a reuși un portret căruia modelul său rîvnește să-i semene. Și, cu certitudine, Castiglione a izbutit în această privință. Mărturiile sînt numeroase. Nu rețin, drept pildă, decît pe cea mai delicioasă dintre ele, aceea a renumitei Vittoria dalla Colonna, marchiză de Pescara. Cu mult înaintea publicării cărții, în anul 1524, după ce petrecuse toată vara citind manuscrisul în singurătatea sa din Marino, ea îi scria :

„Nu mă socot mai pregătită să vă spun ce gîndesc despre carte, precum nici dumneavoastră, aşa cum pretindeţi, nu aţi fi în măsură să spuneţi tot ce gîndiţi despre frumuseţea marei ducese [1]. Dar, cum v-am făgăduit să vă dau părerea mea şi întrucît nu mă cred silită să vă măgulesc asupra a ceea ce aveţi cunoştinţă mai bine ca mine, vă voi spune în mod simplu adevărul adevărat. Afirm, cu un jurămînt ce vă va dovedi puterea acestei afirmaţii : *por vida del marches, mi señor* [2], că nu am văzut niciodată şi nu cred să mai văd vreodată o operă în proză superioară sau măcar egală acesteia. Lăsînd la o parte noutatea şi frumuseţea subiectului, înalta perfecţiune a stilului este astfel încît, încetul cu încetul, neîntîlnind nici cea mai neînsemnată piedică, sîntem îndrumaţi pe nişte culmi plăcute şi rodnice, urcăm din ce în ce, fără să ne dăm seama că nu ne mai aflăm în cîmpia de unde am pornit. Cărarea este atît de bine întreţinută şi împodobită încît este anevoios să spunem care dintre cele două : arta sau natura, a contribuit mai mult la înfrumuseţarea ei peste tot... Socoteam să nu spun mai mult, dar nu pot trece sub tăcere un alt punct ce îmi stîrneşte admiraţia într-o măsură şi mai mare. Totdeauna am avut impresia că acela care scrie în limba latină are, asupra celorlalţi autori, aceeaşi superioritate proprie meşteşugarilor care lucrează aurul faţă de cei ce lucrează arama. Oricît de simplă ar fi munca lor, excepţionala calitate a materiei se prezintă astfel încît obiectul nu poate să nu devină frumos, pe cînd bronzul sau arama, oricît de gin-

---

[1] Elisabetta Gonzaga.

[2] Pe viaţa marchizului, domnul meu (sp.).

gaş şi de minunat ar fi lucrate, nu se vor putea niciodată asemui aurului, iar în comparaţie cu acesta vor pătimi întotdeauna. Limba italiană modernă, pe care o folosiţi, are însă o măreţie unică, astfel că farmecul ei nu este cu nimic mai prejos decît cel al oricărei opere în proză, scrisă în latineşte."

Ea nu scoate însă nici o vorbă despre o altă însuşire, şi anume : înfăţişarea vieţii — calitate prin care cartea supravieţuieşte ; acea viaţă ce se degajă dintr-o discuţie înflăcărată aducînd pe scenă oameni care în adevăr au trăit, fiecare cu trăsăturile lui personale, uşor de recunoscut, lupta lor pentru triumful unor idei fiind cu adevărat înfăptuită, iar autorul păstrînd asupra lor o vie amintire. Va fi de ajuns să spui cine sînt acei oameni şi să lămureşti lupta, pentru a defini întreaga carte.

În luna martie 1507, întîmplarea făcu să se întîlnească pe creasta stîncii din Urbino, în palatul ce-şi înalţă vîrfurile în săgeată, dominînd oraşul, cîţiva dintre învăţaţii cei mai străluciţi ai Renaşterii, alături de unii dintre cei mai renumiţi ucigaşi ai epocii [1]. Cîteva zile s-au reunit acolo Pietro Bembo, umanistul ajuns mai tîrziu cardinal ; Giuliano de Medici, tiranul cel bun, care doarme în prezent sub *Noaptea* [2] lui Michelangelo ; Cristoforo Romano, autorul bustului Beatricei d'Este, aflat la Luvru ; Francesco Maria della Rovere, războinicul îmbrăcat în platoşă

[1] „În viaţa de curte a veacului al XVI-lea politeţea strălucea chiar în mijlocul crimelor ca o rochie de aur şi de mătase, însîngerată" — Voltaire.

[2] Sculptură aflată la mormîntul lui Giuliano de Medici, duce de Nemours, în capela Medicilor din Florenţa.

de fier, purtînd pe șold sceptrul de comandant militar, așa cum l-a pictat Tizian în tabloul ce poate fi văzut la Galeriile *Uffizi* din Florența ; Dovizi da Bibbiena, zis și „Il bel Bernardo“ (frumosul Bernardo), altădată desăvîrșit scrib galant al tinerilor florentini, mai tîrziu cardinal, devenit cunoscut după ce Rafael i-a făcut portretul existent astăzi la Palatul Pitti ; Lodovico da Canossa, diplomatul francofil, devenit episcop de Bayeux ; cutezătorul căpitan Lodovico Pio ; Ottaviano Fregosso, viitorul doge al Genovei, sortit a avea un tragic sfîrșit și fratele său Federigo Fregosso ; Gasparo Pallavicino, misoginul de douăzeci și doi de ani, precum și Cezar Gonzaga, soldatul-poet ; Accolti, zis și *„l'Unico Aretino“*, mai puțin genial decît omonimul său celebru, dar un foarte strălucit improvizator și om foarte subtil ; în sfîrșit, Castigliano însuși, întors de curînd de la ambasada din Londra — aflați cu toții, la vîrsta lor cea mai frumoasă, veseli ca toți cei care, îmbarcați pe mare laolaltă, încă nu i-a despărțit furtunile și nici n-au rămas, legănați de speranțe deșarte, prin escale și porturi.

Ce rost aveau toți aceștia la Urbino ? Dacă ne gîndim bine că aici nu era decît un cuib de vultur cocoțat într-unul din ținuturile cele mai singuratice, cele mai greu de pătruns din Italia, departe de oricare dintre marile drumuri și căi de legătură între popoare, cu greu putem înțelege puterea lui de a ispiti spiritele alese ale veacului al XVI-lea. Și încă mai puțin putem înțelege cum aceste trei genii ale gingășiei și ale moderației, Rafael, Bramante și însuși Castiglione, au putut fi creații ale acestui mediu. Totuși, începem să ne lămurim dacă ținem

seama de aceste două cauze : acolo, ducii de Urbino aveau o nepreţuită bibliotecă şi era prezentă Elisabetta Gonzaga. Cercetătorii şi cei cărora le plăceau discuţiile găseau la Urbino o comoară de cărţi şi o frumoasă doamnă care îi asculta. Ce putea fi mai atrăgător ! „Aveţi de gînd să rămîneţi mult timp la această serată ?“ fu întrebat un strălucit gînditor al Renaşterii. „Voi rămîne timp îndelungat dacă voi fi ascultat...“ răspunse el cu naivitate. Pietro Bembo, de fel din Veneţia, venise pentru cîteva zile la Urbino avînd patruzeci de ducaţi în buzunar ; fu ascultat, şi rămase acolo şase ani.

„Ducesa, scrie Castiglione, părea un lanţ care ne ţinea pe toţi plăcut uniţi, în aşa măsură că niciodată voinţele nu s-au apropiat mai strîns, nici n-a fost iubire pornită din inimă, între fraţi, mai puternică decît a noastră. O prietenie asemănătoare era păstrată între femei, cu care se putea discuta liber şi cinstit, fiindu-i îngăduit fiecăruia să vorbească, să se aşeze, să glumească şi să rîdă cu oricine îi plăcea. Dar se păstra o atît de mare reverenţă faţă de tot ce voia doamna ducesă, încît aceeaşi libertate servea în acelaşi timp de frînă puternică, neaflîndu-se acolo nimeni care să nu considere că a fi pe placul acestei doamne era cea mai mare plăcere din lume, fiecare încercînd o mare supărare dacă ar fi nemulţumit-o...“.

Zilele se scurgeau în vînători, turnire, plimbări călare, jocuri de tot soiul, la care ducele Guidobaldo, ţintuit de guta lui chinuitoare, nu putea să ia parte dar ştia să le preţuiască, fiind cunoscător şi stăpînit de un desăvîrşit spirit al echităţii. La căderea serii se dănţuia, se făcea muzică, se cînta în acompaniament de lăută sau de *gravi-*

cembalo, se juca *scartino*, dar mai ales se discuta. Imediat după masa de seară, ducele, din motive de sănătate, se retrăgea în apartamentele sale. Atunci, se adunau cu toții la ducesă. Doamnele și cavalerii se așezau în cerc, grupați fără să se țină seama de protocol, după cum le era dorința, potrivit afinităților existente între ei sau la voia întîmplării, însă alternînd, după fiecare doamnă un domn, pînă cînd nu mai rămîneau decît bărbați, întotdeauna mai numeroși și care se așezau toți grămadă. Se sugera un subiect, o problemă de morală sau de dragoste, o deviză esoterică, un model ideal de viață sau de frumusețe femeiască — tot ce putea fi dat în vileag de nădejdea ascunsă sau de regretul nedeslușit al fiecăruia. La început, mărturiseau că nu ar fi în măsură să-și spună părerea, se scuzau ; fiecare încerca să nu vorbească. Ducesa însă rămînea de neînduplecat ; reușita acelui *gioco* depindea tocmai de participarea tuturora. Atunci, unul dintre ei se încumeta, formula o părere avînd totdeauna norocul să nemulțumească pe cineva. Se răspundea, apoi se răspundea la răspuns ; o a treia părere se încrucișa cu celelalte două de mai nainte și în curînd discuția devenea generală.

Prin forma în care se desfășoară, orice „discuție generală" intră în sfera dialogului, iar prin subiectul pe care îl tratează se apropie de conferință, fără să mai ținem seama de jocul de scenă : intrări, ieșiri, gesturi și mimică, cîteodată transformînd-o într-o comedie. Nu o putem numi „conferință" deoarece este un dialog și fiecare ia parte la el, tratează subiectul, îl îmbucătățește, îl dirijează după plac ; dar nu este un dialog obișnuit pentru

că vorbele spuse acolo, trebuind să fie auzite de toată lumea, nimic nu poate rămîne tainic. Dealtfel, pentru ca fiecare să poată înțelege despre ce este vorba, devine absolut necesar să se trateze subiecte alese dintre cele mai generale și drept urmare să fie potrivite pentru o „conferință“. Dar, ceea ce nu poți găsi la o conferință dintre cele mai izbutite, și nici la vreun joc de scenă dintre cele mai bine rînduite, este farmecul improvizației, bucuria de a constata cum se nasc ideile, cum sporește gîndirea și începe să se contureze ca argila sub degetele olarului, cu șovăielile, dibuielile, dar totodată și cu însuflețirea și prospețimea a tot ce ia ființă pentru întîia oară.

În acest chip se desfășura conversația la Urbino, în aceste săli ridicate de arhitectul Luciano di Laurana, împodobite de Ambrogio da Milano, Domenico Rosselli, Diottalevi, Francesco di Giorgio Martini, în care amorași, îngeri, unii purtători de ghirlande și vînînd porcul mistreț sau dănțuind, alții călărind pe delfini, dau viață frizelor și plăcilor ornamentale de deasupra căminelor ; săli unde florile și vulturii, scoicile, heruvimii și peștii cu capete de om, vița de vie încolăcindu-se cu ajutorul cîrceilor sau grîul țîșnind în spice aurite încadrează toate ușile cu cea mai gingașă, cea mai delicată și cea mai nuanțată fantezie decorativă creată vreodată. Avînd împrejurul lor acele minuni de *„intarsiatura“* [1] create de *Jacomo*, deasupra cărora tronau figurile *Artelor* și *Științelor*, opera lui Giusto di Gand și ai lui Melozzo da

[1] Incrustații (it.).

Forli[1], în prezent aflate la Londra și Berlin — totul pătruns adînc de acea atmosferă în care Rafael își trăise copilăria, invitaților aflați în discuții nu le rămînea decît să-și ridice ochii, să facă un singur gest pentru a invoca, drept mărturie a aspirațiilor lor, aceste realizări de unic rafinament.

Frumoasa Emilia Pia, văduva contelui de Montefeltro, brav luptător alături de francezi la Fornovo, orînduia, singură, în ce fel trebuia să se desfășoare discuțiile. Nu lipsea o clipă de lîngă Elisabetta Gonzaga care, trecîndu-i toate atribuțiile sale, o împuternicise să îndrumeze conversațiile. Vrednica minte filozofică a Emiliei Pia, profilul său în trăsături drepte, puternic, cu un ușor aer bărbătesc, ironia sa biciuitoare, îi descurajau pe îndrăgostiți, așa cum, mai tîrziu, moartea sa surîzătoare, nicidecum pioasă, urma să-i alarmeze pe cucernici. Era o inteligență scăpărătoare, și cu ochi frumoși. Iubea cu ardoare vorbele bombastice, ideile emfatice, răspunsurile prompte, mlădierea cuvintelor în atac, acele maniere de turnir filozofic la care femeile din acea vreme nu se sfiau să asiste și să constate cum savanții își dădeau toată silința în onoarea lor.

De obicei, ele preferau să-și spună opinia asupra împunsăturilor, decît să le înțeleagă. Emilia Pia însă le înțelegea și, cînd atacurile deveneau prea ascuțite și încurcate, luptătorii erau chemați repede la ordine. Într-o seară, cînd Giuliano de Medici începuse, cu Gasparo Pallavicino, o dispută savantă despre caracterul

---

[1] Zis și *Angelo Melozzo* (1438—1494), pictor italian care l-a pictat pe Guidobaldo da Urbino, copil.

feminin al „materiei“, în opoziție cu caracterul masculin al „formei“, sau despre predominanța materiei la femeie și a formei la bărbat, Emilia Pia le spuse : „Pentru numele lui Dumnezeu, lăsați odată pentru totdeauna «materia» și «forma» voastră, ca și femininul și masculinul vostru și vorbiți să vă înțelegem, pentru că am auzit și am înțeles foarte bine cuvintele rele rostite de seniorul Gasparo și seniorul Ottaviano despre noi, dar acum nu pricepem o iotă din chipul în care ne luați apărarea“ !

Cuvîntarea era întreruptă de tot soiul de incidente. Într-o seară, se auzi un zgomot de pași și de voci puternice răsunînd pe sub bolți, și, deodată, în mijlocul faclelor aprinse, apăru tînărul Francesco Maria della Rovere și suita sa, reveniți din călătorie. Întrebase unde se află ducesa, mătușa lui ; i se răspunsese că se găsea în fruntea unui sobor literar, unde se duceau discuții despre virtuțile cu care trebuie să fie înzestrat omul de Curte — și el se grăbea să nu piardă nimic din acele dezbateri pline de farmec. Altă dată, la un semn al ducesei, toate doamnele se ridicaseră spre a-l înconjura pe tînărul Pallavicino, amenințînd, în mijlocul unor hohote de rîs, să-l sfîșie dacă va mai continua să ponegrească femeile, în timp ce el răspundea : „Vedeți bine că ați greșit ! Iată, vreți să folosiți forța, și în chipul acesta să încheiați o discuție prin ceea ce se numește o *licenzia bracciesca* [1]!“...

Tipul desăvîrșitului om de Curte, al acelui Cortegiano, descris mai tîrziu de Castiglione, fu, încetul cu încetul, zămislit în cugete în timpul acestor serate. Cînd citești povestirea acestui *gioco,* rămîi cu ideea că partenerii se

---

[1] Recurgere la forță (it.).

distrau să creeze, bucată cu bucată, o operă de artă ; acolo prindea formă puțin cîte puțin o statuie valoroasă la care fiecare, rînd pe rînd, venea să pună mîna. Erau necesare patru adunări, pînă noaptea tîrziu. La început, Lodovico da Canossa vorbea despre talentele necesare omului de Curte, despre educația sa morală și intelectuală. Apoi, Federigo Fregosso înfățișa modul în care era dator Curteanul să-și folosească talentele, iar Bibbiena despre cum să-și folosească spiritul. Venea și rîndul lui Giuliano de Medici să arate în ce chip trebuie să apară, în preajma lui, femeia ideală, Ottaviano Fregosso modela și el desăvîrșitul *Curtean,* precizîndu-i felul de a se prezenta și gesturile de rigoare în fața suveranului său. În cele din urmă, Pietro Bembo se apropia de argila lucrată cu măiestrie împărtășindu-i suflarea divină ce trebuia să-i dea viață.

Seara cînd el îi dădu cea din urmă tușă poate fi socotită punctul culminant al Umanismului. Gîndirea Renașterii își atingea zenitul. Ca de obicei, într-o sală mare din palatul Urbino avu loc una dintre aceste reuniuni. Se făcuse seara tîrziu, deoarece fusese cutreierat tot palatul pentru ca Ottaviano Fregosso să fie găsit și să vorbească, așa cum făgăduise, despre legăturile dintre curteanul desăvîrșit și principele său. În așteptarea lui se dănțuise. Pînă la urmă el se ivi și începură să lămurească împreună dacă desăvîrșitul curtean trebuie să iubească. Fură de acord ; spre a deveni un adevărat om de stat, *Cortegianul* nu trebuie să fie tînăr. Rămaseră de asemenea la părerea că un om vîrstnic, înamorat, ar putea să fie vrednic de rîs. Totuși, susținu Bembo, omul nu este desăvîrșit dacă

nu iubeşte. — Cum vă veţi descurca în această contradicţie ? fu întrebat. — Foarte uşor, reluă el, dacă ştii ce este Iubirea ideală.

„Iubirea nu este altceva decît o anumită dorinţă de a te bucura de frumuseţe, şi deoarece dorinţa nu ţinteşte decît lucruri cunoscute, cunoaşterea lor trebuie totdeauna să preceadă dorinţa ce prin însăşi natura sa tinde către bine, dar ea este oarbă şi nu-l cunoaşte. Totuşi, lucrurile sînt în aşa fel rînduite de natură încît orice virtute clarvăzătoare este îmbinată cu o virtute „apetitivă" [1], şi pentru că în sufletul nostru se află trei mijloace prin care putem cunoaşte lucrurile : prin simţuri, prin raţiune şi prin suflet, iată cum, din simţuri se naşte pofta ce este şi a noastră şi a animalelor ; din raţiune se naşte alegerea, ea fiind proprie omului ; din sufletul intuitiv, prin care omul poate sta de vorbă cu îngerii, se naşte voinţa. Tot astfel, întrucît prin simţuri nu putem cunoaşte decît lucrurile sensibile, numai pe acestea singure le rîvneşte pofta şi deoarece inteligenţa nu se poate îndeletnici cu altceva decît cu contemplarea lucrurilor ce pot fi înţelese, această voinţă se hrăneşte numai cu bunuri spirituale. Omul fiind, prin natura sa, o fiinţă cu judecată, aşezată cam la jumătatea drumului între aceste două extreme, poate, după alegere, fie să se aplece către simţuri, fie să se înalţe către inteligenţă, lăsîndu-se pradă dorinţei acestora sau celeilalte. Există, deci, două feluri de a dori frumuseţea, al cărei nume generic se potriveşte tuturor lucrurilor naturale sau artificiale alcătuite în pro-

---

[1] Care stimulează satisfacerea necesităţilor instinctive.

porții potrivite și în exacta măsură permisă de natura lor...“.

Acestea fură primele cuvinte ale lui Bembo și atunci, într-o vreme cînd nimic nu era platonic, nici ura, nici iubirea, el se încumetă, înconjurat de atîția oameni clocotind toți de pasiuni sălbatice, să vorbească despre frumusețea ideală, care nu este altceva decît „adevăratul trofeu al izbînzii sufletului, cînd, împreună cu virtutea divină stăpînește natura materială și, prin lumină, domină beznele corpului“. El adăuga :

„Este o emanație a bunătății divine. În adevăr, aceasta se răspîndește cu temei, precum lumina soarelui peste toate lucrurile zămislite. Totuși, cînd întîlnește o față bine proporționată și alcătuită dintr-o anumită îmbinare fericită de culori diferite și înfrumusețate prin linii cu lungimi potrivite și prin dimensiuni ordonate, această emanație a bunătății divine se grăbește s-o învăluie, strălucind acolo în toată splendoarea sa, deoarece împodobește și iluminează cu o grație și o splendoare minunate ființa pe care ea sclipește asemenea unei raze de soare ce cade peste un vas frumos de aur, încrustat cu nenumărate și felurite pietre prețioase. În acest fel, frumusețea ideală atrage asupra ei ochii oamenilor și, prin ei, pătrunzînd în suflet, își lasă urma acolo, înduioșîndu-l deplin printr-o nouă gingășie și înflăcărîndu-l de dorința pentru ea însăși.“

Această teorie generală neprovocînd nici o împotrivire, el mai spuse :

„Așadar dacă sufletul aprins de dorința de a se bucura de această frumusețe ca de un lucru bun se lasă îndrumat

de hotărîrea simțurilor, el va cădea în cele mai adînci greșeli. Judecînd că principalul izvor al acestei frumuseți se află în corpul unde se vede frumusețea, sufletul se gîndește ca, spre a se bucura de ea, este necesar să se unească cît mai strîns cu putință de acesta, ceea ce este un lucru fals, întrucît cel ce își închipuie că posedînd corpul se va bucura de frumusețe se înșală, și este călăuzit nu de o adevărată cunoaștere, datorită alegerii făcute de rațiune, ci de o mincinoasă părere pornită din pofta simțurilor ; de unde rezultă că plăcerea ce urmează este în chip firesc falsă și mincinoasă. Și toți acești îndrăgostiți care și potolesc dorința sînt mistuiți de una din aceste două nefericiri : sau de îndată ce și-au istovit dorința îi cuprinde nu numai o silă și un urît ci și o ură împotriva a ceea ce au iubit, ca și cum *pofta* s-ar căi de greșeala făcută și ar recunoatșe capcana întinsă de judecata mincinoasă a simțurilor făcînd-o să creadă că răul este un bine, sau rămîn stăpîniți de aceeași dorință și de aceeași nemăsurată lăcomie, întocmai celor ce nu au ajuns, cu adevărat, la ținta ce și-au propus-o...

Dacă admitem aceste idei de bază — și ele sînt cu prisosință adevărate — declar : celor înaintați în vîrstă li se întîmplă invers. Dacă aceștia — al căror suflet nu mai este apăsat de frămîntări trupești, pasiunile lor firești începînd să se potolească — se înflăcărează de o Frumusețe, întorcîndu-se spre ea călăuziți de o alegere înțeleaptă, atunci ei nu rămîn dezamăgiți și posedă această frumusețe în chip desăvîrșit“...

Ascultătorii îl urmăreau cu cea mai deplină atenție. În timp ce vorbeau, Bembo vedea la lumina jucătoare a

faclelor sau a celei pîlpîitoare a lămpilor, cum aceste fețe ascunse, severe și ciudate se desprindeau din umbră, cu obrajii lor schimonosiți, aproape la fel cum îi vedem astăzi în portretele pictate pe fonduri întunecate, la muzeele *Pitti* sau *Uffizi*, avînd trăsături bine caracterizate, dar cu suflete de nepătruns, fiindcă cei mai mulți din ei nu trecuseră încă prin încercarea unor fapte, în urma cărora și-au dat firea în vileag. Se găsea acolo Francesco Maria della Rovere, cel ce urma chiar înainte de sfîrșitul acelui an să-l gîtuie, prin una dintre cele mai rușinoase trădări, pe oaspetele său Giovanni Andrea, și mai tîrziu, să-l asasineze, în plină stradă, pe cardinalul Alidosi ; se mai afla și marchizul Febo da la Ceva, ajuns vestit prin asasinarea unuia dintre verii săi ; mai erau și Pietro da Napoli, a cărui patimă nesățioasă de bani și cruzime căpătaseră celebritate, și încă alte cîteva fiare sălbatice. Nu este, oare, mai bine astfel ? Pentru ca miracolul lui Orfeu sau al sfîntului Gherasim să fie săvîrșit nu este de ajuns să existe sfinți : trebuie să mai fie și animale. Vorbitorul mai vedea, în sfîrșit, înaintea lui, pe Bibbiena, ambițios fără rușine — în stare să-și trădeze într-o bună zi gazdele ce-l răsfățau în acest moment — și pe Giuliano de Medici a cărui încurcătură cu frumoasa Pacifica Brandano avea să ducă la înzestrarea ospiciului din Urbino cu un copil găsit, devenit mai tîrziu faimos sub numele cardinalului Ippolito de' Medici.

Giuliano sfîrșise tocmai atunci să apere onoarea femeilor din epoca sa, împotriva pornirilor ușuratice ale tinerilor. Bembo, întorcîndu-se către el, îi răspunse :

„Doresc ca această doamnă să fie mai curtenitoare, față de curteanul meu înaintat în vîrstă, decît este cea a seniorului Magnifico față de curteanul cel tînăr; și aceasta, cu drept cuvînt, deoarece curteanul meu nu dorește decît lucruri cinstite și totuși doamna poate să i le ofere pe toate, fără teamă de a fi defăimată; iar doamna plăzmuită de seniorul Magnifico nu este prea încredințată de modestia curteanului tînăr; de aceea trebuie să-i îndeplinească numai dorințele cinstite și să i le refuze pe cele necinstite. Din această pricină, curteanul meu, căruia i se dăruie ceea ce cere, este mai fericit decît celălalt, căruia o parte îi este acordată și alta refuzată. Și pentru ca dumneavoastră să știți și mai bine cum iubirea rațională este mai fericită decît cea a simțurilor, spun: aceleași lucruri, în dragostea senzuală trebuie cîteodată respinse dar acordate în cea rațională, pentru că în prima ele sînt necinstite pe cînd în aceasta din urmă sînt cinstite."

„De aceea, doamna, spre a fi pe placul bunului său iubit, în afară că îi poate permite rîsuri plăcute, vorbe familiare și picante, cîte o șoaptă de duh spusă în iuțeală, să rîdă și să-i strîngă mîna, ea poate, de asemenea, cu drept cuvînt și fără a fi ocărîtă, să ajungă pînă la sărut; ceea ce în amorul senzual nu este permis după regulile seniorului Magnifico, pentru că sărutarea fiind o trăsătură de unire a corpului cu sufletul, rămîne primejdia ca îndrăgostitul senzual să țintească mai mult spre partea corpului decît spre cea a sufletului; dar îndrăgostitul cumpătat știe că, deși gura este o parte din corp, prin ea ies cuvintele (care sînt tălmacii sufletului) și acea

răsuflare dinăuntru sau acel spirit ce se numește tot suflet. Și din această pricină îi este plăcut să îmbine gura sa printr-o sărutare cu cea a doamnei iubite, dar nicidecum spre a-și deștepta vreo dorință necinstită, ci pentru că el simte cum prin această legătură se deschide calea către suflete care, fiind atrase de dorința unuia pentru celălalt, se strecoară și se amestecă, alternativ, dorința unuia cu cea a celuilalt, în așa fel încît fiecare începe să aibă două suflete. Dar, unul singur dintre acestea două, astfel alcătuite, cîrmuiește aproape două corpuri ; sărutul mijlocit în felul acesta poate fi numit mai curînd o trăsătură de unire între suflete decît între corpuri ; deoarece există atîta putere în el încît atrăgîndu-l către sine aproape că îl desprinde de corp."

„Dar, în afara acestor foloase, îndrăgostitul va găsi unul și mai însemnat, dacă dorește să se servească de această dragoste ca de o treaptă spre a se înălța la o alta și mai sublimă, unde va ajunge, dacă își spune în sinea sa cît de mărginit lucru este să rămîi mereu alăturat de contemplarea frumuseții unei singure ființe, și astfel, spre a se desprinde dintre aceste limite atît de strîmte, el, prin gîndirea sa, îi va adăuga asemenea podoabe că, îngrămădind laolaltă toate frumusețile, își va alcătui despre frumusețe o concepție universală, și va reduce numărul lor mare la unitatea aceleia singure care se răspîndește din plin asupra întregii naturi omenești"...

Se făcuse tîrziu. Continuau cu toții să asculte. Părea că nimeni nu simțea cum trece timpul. În „legendele de aur" [1] se vorbește astfel despre o pasăre măiastră care

[1] *Legenda aurea,* culegere teologică alcătuită de Jacques de Voragine, în veacul al XIII-lea.

într-o dimineață începu să cînte la ferestrele unei mînăstiri ; un tînăr călugăr, atras de dorința crescîndă de a o asculta, o urmări, din arbore în arbore, pînă în fundul pădurii. Cînd se făcu seară, vrednicul călugăr se înapoie la mînăstire, dar frații lui nu-l mai recunoscură, și nici el însuși, cînd se văzu tare încovoiat și cu o barbă lungă și albă : trăise o sută de ani ascultînd Pasărea cerului crezînd că nu trecuse decît o zi !... Într-o asemenea adorație se aflau și cei ce-l ascultau fermecați pe Bembo care cînta :

„O, preasfîntă iubire, care va fi, deci, limba muritoare ce va putea să-ți aducă în chipul cel mai vrednic laudele ție cuvenite ? Preafrumoasă, preabună, preasfîntă, tu purcezi din contopirea dintre frumusețe, bunătate și înțelepciunea dumnezeiască ; tu viețuiești în această alianță și în ea și prin ea tu te rotești ca într-un cerc. Înlănțuire preaplăcută a lumii, pornind de la lucrurile cerești către cele pămîntești, virtuțile superioare tu le supui cîrmuirii virtuților inferioare și faci ca sufletul muritorilor să se întoarcă la obîrșia lui, împreunîndu-l cu aceasta. Tu aduni laolaltă toate părțile ce alcătuiesc buna înțelegere, tu îndemni natura să rodească și tot ce este zămislit să-și ducă viața mai departe. Lucrurilor despărțite tu le oferi împreunarea, celor ce nu sînt depline tu le aduci desăvîrșirea, celor neasemuite asemuirea, celor care se dușmănesc le dai prietenia, pămîntului fructele, mării îi oferi liniștea și cerului lumina ce înviorează. Tu, mamă a adevăratelor plăceri, a iertărilor, a bunătății și a bunăvoinței, vrăjmașă a furiei barbare, a lîncezirii, fii, în orice, începutul și sfîrșitul oricărui lucru bun... Îndreaptă gre-

șeala simțurilor și, după îndelungatul lor delir, dă-le adevăratul și puternicul bine ; fă-ne să simțim aceste miresme spirituale care întremează virtutea înțelepciunii, fă-ne să auzim armonia cerului cu sunetele ei așa de potrivit contopite încît în noi să nu mai poată rămîne loc pentru nici o vrajbă a pasiunii.

Fă-ne să ne îmbătăm din izvorul nesecat al fericirii ce înveselește totdeauna și nu istovește niciodată, și ale cărui ape vii și limpezi dau celor ce le gustă pofta adevăratei beatitudini. Curăță, prin razele luminii tale, ochii noștri de această albeață a ignoranței, pentru ca să nu ne mai lăsăm încîntați de frumusețea pieritoare, și spre a afla că lucrurile nu sînt, cu adevărat, așa cum ni se par la început. Primește sufletele noastre ce se dăruiesc ție drept jertfă, trece-le prin această flacără vie care înlătură tot ce nu este gingaș în materie, pentru ca în orice împrejurare, deși despărțite de corpuri, sufletele noastre să se unească cu frumusețea divină printr-o legătură cum nu se poate mai plăcută și fără de sfîrșit. Și pentru ca astfel, fermecați, deasupra a tot ce este real, aidoma unor adevărați îndrăgostiți, să ajungem să ne împreunăm cu ceea ce iubim și, ridicîndu-ne deasupra pămîntului să fim chemați la ospățul cel mare al îngerilor, acolo unde, săturați de ambrozie și nectar nemuritor, vom putea să ne dăm în cele din urmă sfîrșitul, printr-o moarte prea fericită și totodată început de viață nouă, așa cum s-au stins altădată acei bătrîni Părinți [1], cărora, prin virtutea înfocată a contemplării, tu le-ai răpit din corpuri sufletele și le-ai unit cu Dumnezeu..."

[1] Patriarhii din *Vechiul Testament.*

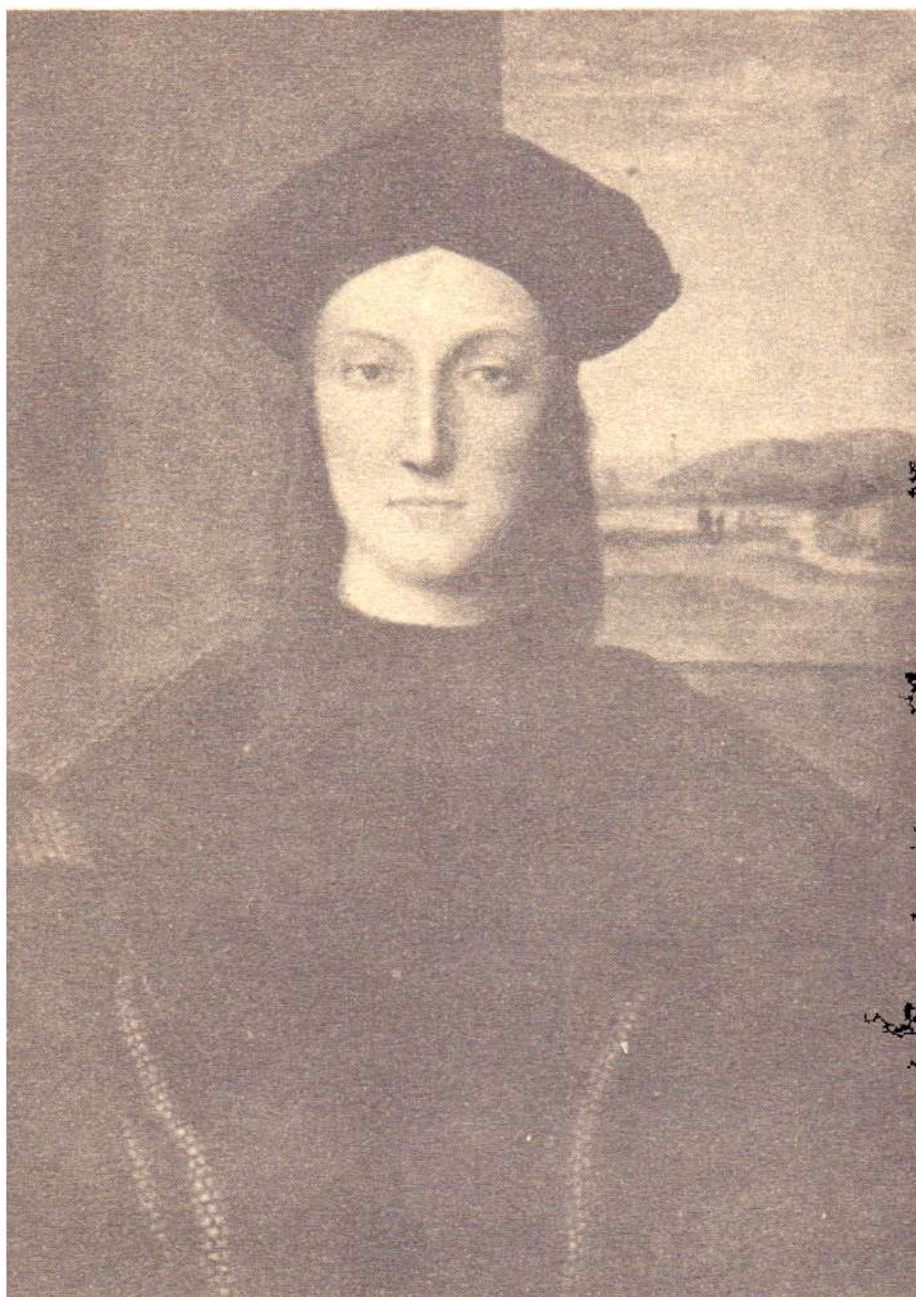
Spuse aceste cuvinte și rămase pe loc, nemișcat, nu mai scoase nici o vorbă, cu ochii spre cer, în adorație, *„come stupido“* [1], cînd deodată frumoasa Emilia Pia, numită și Emilia *Impia* [2] din pricina spiritului său dîrz și cîteodată usturător, își întinse degetele pe poala rochiei și, scuturînd-o puțin, spuse : „Băgați de seamă, *messere* Pietro, nu cumva din pricina acestor idei sufletul vostru să părăsească și el corpul !...“ La care, Bembo, trezit pe neașteptate, răspunse în modul cel mai grav din lume : „De ! nu ar fi prima minune pe care Iubirea ar săvîrși-o în mine !...“ Și toată lumea înveselită începu să rîdă și să vorbească în același timp. Discuția era pe punctul de a reîncepe de-a binelea, cînd deodată ducesa îi puse capăt spunînd : „Urmarea pe mîine !“ — „Nu ! în seara aceasta, răspunse cineva.“ — „Cum în seara aceasta ? întrebă ducesa. Pentru că s-a făcut ziuă !“...

Cît ai clipi din ochi toată lumea fu în picioare și se îndreptă către ferestre. În adevăr, zorile colorau acum cerul așternîndu-și cele dintîi raze trandafirii pe înaltele coame ale muntelui Catria. Stelele se stinseseră. Aerul pătrunzător al dimineții năvălea peste coline. În pădurile pline de freamăt, păsărelele, trezite din somn, își începeau concertul. Fiecare din cei prezenți intra pentru prima oară în odăile lui fără să mai aprindă facle și nici să-și mai trezească pajii cufundați în somn adînc. Pietro Bembo reînnoise, după puterile sale, minunea Păsării cerului. Trecuse o noapte cît ar fi durat un ceas !

---

[1] Ca năucit (it.).

[2] Necrutătoarea (it.).

Guidobaldo de Montefeltro, duce de Urbino
atribuit lui Caroto, Bonsignori, Francia, Rafael.
(Florența, Palatul Pitti).

Portret presupus al lui Cesare Borgia

tribuit pe vremuri lui Rafael. (Galeria Borghese, Roma

Portretul Isabellei d'Este
desen de Leonardo da Vinci (Luvru)

Portretul Isabellei d'Este
de Tizian (Muzeul din Viena)

Bustul lui Francisco Gonzaga, marchiz de Mantova
soțul Isabellei d'Este (Muzeul Patrio, Mantova)

Elisabetta Gonzaga, ducesă de Urbino
atribuit lui Mantegna și Caroto (Florența, Uffizi)

Madona Victoriei
de Mantegna (Luvru)

Lupta dintre Amor și Castitate de Perugino (Luvru). Alegorie cerută de Isabella d'Este pentru *Grotta* sa.

CUPRINS

Prefață V
Tabel cronologic XXV

MĂȘTI ȘI FIGURI
DIN RENAȘTEREA ITALIANĂ

CESARE BORGIA ȘI DUCELE DE URBINO . 3

Introducere 5
Capitolul I. Fuga 11
Capitolul II. Exilul 37
Capitolul III. Reîntoarcerea . . . 79

ISABELLA D'ESTE ȘI ALEGORIILE SALE DE LA MUZEUL LUVRU 111

I. Viața răbdată . 120
II. Viața voită 151
III. Viața visată 173
1. „Născocirile“ sale poetice 174
2. Portretele sale . . . 190
3. Colecția sa 195
4. Palatul său din Mantova 208

MADONA VICTORIEI LA LUVRU . .

I. Liga . . . .
II. Bătălia . . . .
III. Ex-voto . . . .

BALDASSARRE CASTIGLIONE LA LUVRU

I. Un portret . . .
II. O viaţă . . . . .
III. O carte . . . . .

Lectori RODICA ROTARU și NICOLAE TEICĂ
Tehnoredactor AURELIA ANTON

Bun de tipar 28.XI.1979. Tiraj 40.110 ex. broșate
Coli ed. 15,45. Coli tipar 11,625. Planșe tipo 4.

Tiparul executat sub comanda nr. 5.107/979 la Întreprinderea poligrafică Bacău, str. Eliberării nr. 63.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Lucrarea este tipărită pe hîrtie
fabricată de C.C.H. „LETEA" Bacău

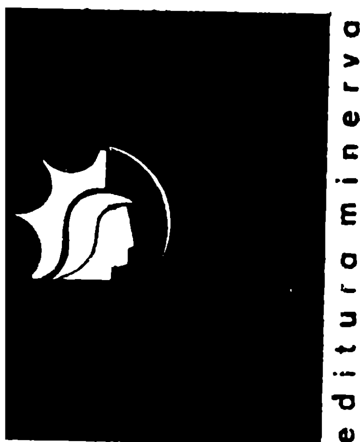
robert de la sizeranne

«Istoriile, toate, pe care — în acest ciclu al *Măştilor şi chipurilor* — le narează atît de savuros Robert de la Sizeranne, i-au fost sugerate de portrete. Sursa lor, fireşte, nu se reduce doar la aceste documente picturale. Există altele — scrisori oficiale, memorii, *diarii*, acte publice şi scrisori private — care servesc drept mărturie pentru reconstituirea unui portret literar. În căutarea unor asemenea documente-martor, Robert de la Sizeranne recurge la arhive, mai ales la cele italiene, coroborînd datele istorice cu cele ale analizei operelor de artă.

A pătrunde dincolo de „mască", uneori sublim artistică, întotdeauna „demascatoare", a nu ignora niciodată chipul, caracterul, destinul, a urmări liniile delicate ale cîte unui profil, trăsăturile tulburătoare ale altuia, a surprinde atitudinile de extaz ale unei făpturi, ca şi involuntara trădare de sine a alteia, iată ce-şi propune în aceste studii-eseuri, portrete literar-istorice, Robert de la Sizeranne.

Operă a unui erudit, care trăieşte însă şi ea, nu atît prin documentele adunate şi confruntate cu răbdare, prin analizele situaţiilor istorice, ci prin arta naratorului. Artă dificilă mai ales cînd termenii de comparaţie sînt operele unor Leonardo sau Rafael.»

NICOLAE BALOTĂ

editura minerva